

ÇİĞİRAÇAN TARİHİ KİTAPLARI SERİSİ : I

Semih Mümtaz S.

(Evvel zaman içinde)

TARİHİMİZDE
HAYAL OLMUŞ HAKİKATLER

Sultan Aziz

Sultan Murad

Sultan Hamid II

Nâşiri: İbrahim Hilmi Çığıracan

**HİLMİ KİTABEVİ
İSTANBUL**

Yavuz Esen

Semih Mümtaz. S.

(Evvel Zaman İçinde)

Tarihimizde

HAYAL OLMUŞ HAKİKATLER

Eski adamlar. Eski saraylar. Eski konaklar ve yalılar.
Eski mehtap âlemleri. Eski âdetler. Eski bayramlar ve
müayedeler. Eski padişahlar, sultanlar ve hususî ha-
yatları. Eski ziyafetler, düğünler ve eğlenceler. Cenev-
re'de okuyan Türkler'e ait hâtıralar..

Müellifin:

Bizzat yaşadığı ve gördüğü âlemler.

İBRAHİM HİLMİ ÇIĞIRAÇAN
Hilmi Kitabevi — İstanbul.

Fihrist

	Sahife		Sahife
Nâşirin önsözü	4	Eski paşalar ve beylere dair	120
Müellifin önsözü	5	Beşinci Sultan Murat hal'in-	
Sultan Azizin yemek merakı	7	den sonra Çırâğan sarayın-	
Sadrâzam Fuat paşa yalısında		da	123
iftar	10	Sultanların nikâh merasimi	128
Sultan Azizin beğendiği at ve		Eski atlar ve arabalar	131
Mümtaz efendi	13	Hünkârın Kâğıthane safası	139
Eski paşalar ve kâhyaları	16	İngiltere sefaretine kaçan bir	
Sultan Aziz devri - Musahibi		sadrâzam	141
Erbaa imamları	19	Göksu'ya dair eski hâtıralar	143
İkinci Sultan Hamit devri :		Zenci arapların bayramı ve	
Babîâlî hâtıraları	22	' Kadife hanımefendi	147
İkinci Sultan Hamidin başkâ-		Eski konaklar ye harem daire-	
tipleri	52	lerine dair	149
İkinci Sultan Hamidin bazı		Ramazan hâtıraları	161
hususiyetleri	54	Hacı Kâmil efendi	168
İkinci Sultan Hamidin «müzik»		Bayezit camii ve sergisi	170
sevgisi	58	Sarı Sait bey ve iftarları	172
Boğaziçinde eski yalılar	60	Gelenbevî Sait bey ve menkı-	
İkinci Sultan Hamidin meşhur		beleri	173
atı «Ferhan»	60	Kurban bayramı zelzelesi.	174
Boğziçi hâtıraları	63	İkinci Sultan Hamidin karlar	
Eski Çamlıca köşkleri	72	içinde bayram alayı	176
Yakacıkta eski köşkler	75	Sadaret serhafiyeliği	184
Kabinenin istifasına bir pata-		İstibdatta sürgünler, jurnaller	
vatsız sebep oldu	86	ve sansürler	185
Sadrâzam Saffet paşa	88	Eski Tepebaşı ve Taksim bah-	
Tunuslu Hayreddin paşa	93	çeleri	195
Arifi paşa	95	Neden «Beyoğlu» denildi? Ve	
Pilevne kahramanı Osman Nu-		Sait Duhanî bey	198
ri paşanın hayatı, hususiyet-		Avrupada «molla beylerimiz»	214
leri ve vefatı	98	Mühürler ve imzalar	221
Ali Suavi efendi ve Sadrâzam		Sanayi mektepleri	224
Sadık paşa	103	Saraylarda kalabalık	226
Sadrâzam Kâmil paşa nasıl		İstanbuldaki sefarethaneleler	232
azledildi?	106	Bir celsei fevkalâde	235
Sami ve oğlu Suphi paşa ko-		İstanbulda kolera	238
nakları	108	Bir baskında bir düğün	243
Münir paşa ve konağı	115	Vükelâ vapurları	249
Fıranı Damat Mahmut paşa		Büyükadada bir âlim	251
ve Seniha sultan	118	Mâruzâta dair.	254

Çığırâcan tarih serisi

Mazisini sevmiyen, tarihine hürmet etmiyen millet harpten ve esaretten kurtulamaz.

Birçok nükte ve noktalarının unutulmuş kalmış olduğunu teessüfle gördüğümüz tarihimizin birçok safhalarını biraz aydınlatmak için yeni bir çığır daha açacak olan bu yeni tarih serisine «Ahmet Semih Mümtaz» m (Hayal olmuş hakikatler) ismini verdiği bu kitaplardaki yazılarıyla başlıyoruz. Bununla da memleket ve tarihçilerimize hattâ gençlerimize bir hizmette daha bulunduğumuzu zannediyoruz.

Haberlerinden bazılarını onların içinde ve başında bulunan ailesiyle dostlarından; birçoklarını da bizzat yaşadığı günlerden ve görgülerden alarak bize veren «Müellif» bunu da zannediyoruz; memleketinin oldukça faydalı bir hizmetkârı olmuştur.

İ.H. Ç.

Tarihimizin bilhassa bazı hususiyetlerine temas eden bu yazılar; muhterem karilerim; alnımm yazısı kadar karışıktır; aslâ sıraya dikkat edilmiyerek yazılmış yazılardır. Fakat, sım-sıkı bir doğruluğa bağlıdırlar. Çünkü verdikleri haberler ve menkıbeler hikâyeler tek bir ilâve veya tâdil taşımayan; hâşâ! tarife uğramayan bir sıhhati taşırlar. Ne gördümse ne öğrendimse; kimi ve nasıl tanıdımsa onları burada; oldukları gibi size gösteriyorum. Kaç hâdiseye ve vâkıya bizzat şahit oldum. Ne tuhaftır; aslından bambaşka bir kıyafete girdiler, dolaşılar, dolaşıyorlar. Binaenaleyh onlardan bazılarını olsun bu birkaç haberle aslına ircâ edebildiysem — Cenabı Hak cümleye geçinden versin — giderayak daha müsterih ve müteselli kalacağım.

Hayal olmuş hakikatler, ismini verdiğimiz bu kitapların neşrini hararetle teşvik ve tab'ını sür'atle hüsnü kabul eden Kemaleddin Salih îren ve İbrahim Hilmi beyefendilere bir de huzurunuzda teşekkürlerimi eda ederken; muhterem karilerim; inşaallah siz de çok yaşar, çok şeyler ve iyi günler görürsünüz duasında dahi samimî olduğuma itimat buyurmanızı rica ederim... Şunu da arzedeyim: Yazılarımdaki bazı tekrarlar ve tekerrürler hafızamdan ziyade inadımın günahıdır. Sırası geldikçe bir söylediğimi bir daha söylemekte — her yazının mutlaka okunduğunu hayal etmediğim için — ısrar edenlerdenim. Araplar (Eltekrarü hasene) derler. Hakları vardır. Bîlinmesi arzu olunan şeyleri tekrar etmek elbette güzeldir. Hele sizin lûtfu müsamahanız daha mı az güzeldir sanacaksınız? Hayır! Elbette daha çok güzel olacaktır.

ABDÜLÂZİZ'İN YEMEK MERAKI

Sultan Abdülaziz o devrin tâbirince «Et'ima'i nefise» ye fevkalâde denecek kadar müptelâ; sonra da kuvvetli ve sıhhatli bir zat olduğu için ekül idi. Bilmiyorum Fransızların bu vâdide yürüttükleri... Gourmand veya Gourmet sınıflarından hangisi nasibidir? Fakat biliyorum adamakıllı yemek meraklısıydı. (Gourmand obur, Gourmet (aşığı yukarı) zevk ile yemek yiyen demektir). Meselâ kollarını sıvar bir kuzucağızı kemali iştaha ile eklübel ederdi, yani yerdi yutardı. Müskirat ve mükeyyifat kullanmadığı cihetle midesini ve karaciğerini alkol ve nikotin gibi zehirlerle yormadığı için yediğini kolaylıkla hazmedenlerdendi. Keyif namına derdi mutfak ve mutfaktaki ahçılar; pişen yemeklerdi. Binaenaleyh ahçıbaşıyla çok meşgul olur onu her sabah selâmlığa çıkar çıkmaz huzuruna çağırır listeleri tanzim ettirirdi.

Fuat Paşa ile ahçıbaşı

Günün birindeydi Sadrazam Fuat paşanın saraya geldiğini padişaha haber verdiler. Buyursunlar emrini verdi. Mabe-yincilerden biri koştu, Sadrâzama «buyurun» dedi. Dolmabahçe sarayının sofası geçilerek merdivenden çıkılırken ahçıbaşı aşağıya iniyordu. Sadrâzam çıkadursun, ahçıbaşı sellemehüselâm sallana sallana yanından geçti, gitti. Bunu görenler Sadrâzamanın saraydan avdetini müteakip padişaha haber verdiler. Hünkâr hiçbir şey dememişti. Ve bu sükût birçok mânalar verdimişti... Sadrâzam gözden mi düştü yoksa, Hünkâr ahçıbaşıya kıyamadı mı filân dediler.

İki üç gün sonra bir mabeyinci yolladı padişah, Sadrâzama yemeğe davet etti. Sofrasına aldı konuşmaya ve Avrupadaki seyahatinde yedikleri yemekleri hatırlamağa başladılar. Sadrâzama o kadar iltifat edildi ki Fuat paşa berayı şükran söyleyecek söz bulamamıştı. Hünkâr birdenbire el çırpı, gelen a-

dama «ahçıbaşı gelsin» emrini verdi. Herifi getirdiler. Sultan Aziz şunları söyledi... «Sadrâzam paşa senin yemeklerini çok beğendi. Hele keşkülü fıkara çok hoşuna gitti. Yarın sabah doğru konaklarına git kendi yemeklerini pişirmeğe başla. Seni maiyetlerine verdim. Eğer orada iyi bir mütehassıs ahçı yetiştirirsen paşa bana haber verdikten sonra buraya gelirsin...» İşi derhal anlıyan Fuat paşa kemali şükranla haddime mi düşmüş efendimiz filân dediyse de muvaffak olamamış iradei seniye ancak üç beş gün için yerine getirilmişti; yani yine Fuat paşanın şefaatiyle kabahati affettirilmiş, ahçıbaşı saraya dönmüştü.

Yusuf Kâmil paşa dayanamıyor

Âli ve Fuat paşalar sözleşirler, biri sadretten diğeri hâriyeden istifa ederler. Sultan Azizle bir, iş üzerinde uyuşamadıkları için... Bu sözleşme sırasında Şûrayı Devlet Reisi Mısrırlı Mehmet Ali Paşanın kızı Zeynep Hanımın zevci Yusuf Kâmil paşa ile sedaret müsteşarı Mümtaz efendi yanlarında bulunur yani hep beraber bu karar verilir. Bir karar daha verilir; eğer sadaret kendisine teklif olunursa Kâmil paşa da kabul etmiyecektir. Paşa âmenna der, söz verir. Sultan Aziz telâşa düşer. İstifaları kabul etmez. Paşalar ısrar ederler. Çaresiz kalınca Yusuf Kâmil paşaya sadareti teklif eder. O da ilk ağızlarında mırın kırın eder. Eder amma padişahın ısrarlarına dayanamaz ve esasen teşnesi olduğu için sadareti kabul eyler ve mutat olan alayı vâlâ ile Babiâliye gelir.

Bunu da rivayet ederler; O yaşlı başlı adam Sirkeçide zıplarcasma ata biner Babiâlide oynarcasına attan iner. O kadar da beşâset gösterir ki görenler o zamanın telâkkisine göre buna hiffet derler. Babiâlide okunan hattı hümayun merasimi bittikten, kalabalık dağıldıktan sonra Sadrâzamın ilk işi aynı zamanda Dahiliye Nâzın demek olan müsteşar Mümtaz efendiye şöyle bir hasbıhalde bulunmak olur:

«— Bilmezsiniz efendi hazretleri ne kadar uğraştım. Efendimize neler söylemedim. Bir türlü başa çıkamadım. Yalvarır gibi sözler söyledi. Gayet heyecanlı gözüktü. En nihayet ellerini öpeyim gibi bir işaretle bulununca fevkalâde mahçup

oldum ve şaşırdım. Arzusuna itaat ettim. Her iki paşa hazretlerine bugün haber yollayınız ve bu hakikati söyleyiniz çok rica ederim...»

İki ay sonra; gidenler yine yerlerine gelirler, Kâmil paşa da sadrı sabık olur gider. (Meşhur Telemakı tercüme eden bu Kâmil paşadır).

Sultan Aziz sokakta

Padişah hemen hemen her gün sokağa çıkardı. Saray tâbirince her gün teşrifi şahane olurdu. At üzerinde veya arabada uzun uzun gezinti yapardı. Hekimbaşı çifliği, Maslak, Kâğıthane, Beykoz ormanlariyle Bebek, İstinye, Büyükdere, Emirgân sırtları sevdiği yerlerdendi. Buralarda kır âlemleri yapar, pehlivan güreştirir, at koşturur, kuzular çevirttirir maiyetine ziyafetler verir, eğlenirdi. Çok titiz tabiatlı olduğu için mevkibi hümayun pırıl pırıl parlar, göz kamaştırırdı. Arabaların en sadesi ve güzel atların en şahanesi yaverlerin ve mabeyincilerin en yakışıklısı; yemeklerin enfesi Sultan Azizin arkasında dolaşırdı; saraydan çıkarken gideceği mahal muayyen olmadığını padişah nereye gidecek kimse bilmezdi. Binaenaleyh bütün saraylar ve saraycıklar hemen hemen her gün gibi haphazır ve tertemiz tetikte bulunurlardı. Bunun bir de faydası vardı. Şehrin ve civarın yolları, şoseleri sık sık tamir görür, yenden yollar açılır, ağaçlar dikilir ve bol bol sulanırdı. Zincirlikuyu, Boğaziçi yolları, Hacı Osman bayırı, İstinye ve Tarabya şoseleri (ilh) hep o zamanlarda yapılmıştı. Sultan Azizin bu dolaşmaları ha'lkm da hoşuna gidiyor, bazan da unutulmıyacak hâtıralar ihdas ediyordu; şunun gibi meselâ: Bektaşî Remzi Baba bir gün önünden geçen padişahın önüne atılmış ve atm dizginlerini yakalamış, şunları söylemiş bir hayli bahşış almıştı.

Ey pâdişehim bir dur
Dervîşi ferahnak et
Mirât-ı zamirinden
Jeng-i kederi pâk et
Bir hafta senin harcın
On yıl bana kâfidir
On yıl beni râhet kıl
Bir hafta sen imsak et

Saltanat kayıklarıyla gezinti cuma günlerine tesadüf ederdi. Zira padişah Beylerbeyi, Ortaköy, Emirgân camilerine kayıkla gider, cumayı eda ederdi. Ve namazdan sonra Boğaziçi'nde Göksu gibi derelerde ve Kâğıthane deresinde gezinirdi. Bunun da şehre hizmeti olurdu. Çünkü dereler sık sık taraklanır, temizlenirdi. Tuhaftır, kendi yaptırdığı halde Sultan Azizin en az uğradığı saraylar Beylerbeyi ve Çırağan idi. Bunlardan teşeiim ettiğini söylerler. Daima Dolmabahçede oturur, yangından çok korktuğu için bütün lâmbaları ve mumları büyük fenerler içinde yaktırtır, mangallara kapak kodurturdu ve sık sık kontrol ettirirdi.

ESKİ RAMAZANLAR

Sadrâzam Büyük Fuat Paşanın Çubukludaki yalısında iftar sofraları bahçede hazırlanır, bahçede yemek yenir, bahçede namaz kılınırdı. Ağaçlar donatılırdı, rengârenk fenerler ortalığı nurlandırırdu. Hattâ ağaçlar arasında mahyacıklar kurulurdu, güzel dualar ve güzel beyitler yazılırdı. Koca Fuat paşa asla kasvet veren bir zat olmayıp gayet beşuş ve mültefit olduğu için misafirler müsterih ve mesrur olurlar, neşeler içinde evlerine dönerlerdi. Rıhtımda kayıklar, sandallar bekletilir, kimse vasıtai nakliyesiz bırakılmazdı. Oğulları Nazım ve Kâzım beylerin de ayrıca sofraları ve misafirleri: haremde hanımefendilerin davetlileri ve haneğilleri vardı. Çubukluda Fuat paşanın iftarları devrin en cazip dedikodusuydu. Söyler, söyler bitiremezlerdi. (...Nazım beyin refikası Nimet hanımefendidir ve oğulları şişman Besat Fuat ve Hikmet Fuat Beyefendilerdir... Kâzım Beyin haremi İkbâl Hanımefendidir ve oğlu İzzet Fuat Pasadır...)

Bahçede sofralar

Bahçede kurulan iftar sofraları Avrupanın şato ve kır âlemlerini hatırlatan şekilde idiler. Paşanın sofrası yirmi dört kişilikti. Beyefendilerin sofraları on ikişer kişilikti ve yine on ikişer kişilik dört beş sofrada daha vardı, aşağı yukarı hepsi dolardı. Haremde de aynı halet câri oluyordu. Koca yalı kadın misafirlerle de dolup boşalıyordu. Keçeci zade ailesi esasen güler yüzlü, gü-

zel sözlü, temiz vicdanlı olmakla mahbup ve muhterem oldukları için belki nezaketlerinin zahmetini çekiyorlardı. Fakat herkesin gönlünü de çekiyorlardı. Sofraların sakız gibi beyaz keten örtüleri ve peçeteleri; gümüş şamdanlardaki billûr fanusların çeşitli renkleri, ayaklı antika yemiş tabaklarının ve sofrta takımlarının letafeti ;sofracıların tertip ve nezafeti; bahusus yemeklerin neletafeti; sofranların tertip ve nezafeti; bahusus yemeklerin neher bakımdan imtizacı ister muhitin muhata ,isterse muhatın muhite tesiri yüzünden olsun (yüzlerce adamdan duydum) hakikaten inşirah verici idi.

Fuat paşanın aşçıları en meşhurlardan idi. Bir ikisi de Fransız yemekleri yapardı. Bunun, yani o yemeklerin en iyilerini öğrenmişlerdi. Bahusus et yemekleri sofradakileri âdeta yanşı koştururdu. Fransız sefiri Fuat paşanın sofrasında yemek yedikçe biz bu enfes yemekleri memleketimizde de kolay kolay bulamayız dermiş. Bahçe iftarları biraz fazla sürerdi. Çünkü sofradan çabuk kalkmayı akla getirmezdi ve birçoğu paşanın ibramiyle sigaralarını, çubuklarını, nargilelerini henüz sofrada iken içerlerdi. Bunun da manzarası pek güzeldi. Ağızları kehribarlı uzun yasemin çubukları; rengârenk billûr nargileleri; gümüş sigara tablalarını görmek elbette güzeldi.

Bahçede namazlar

Büyük halılar, uzun namaz seccadeleri bahçenin bir tarafını kaplardı. Bir tarafı da kafesli paravanlarla tefrik olunarak kadınlara tahsis olunurdu. Teravi namazı bu mahalde ilâhîlerle kılınırdı. Müezzinler kalem efendilerinden, bilhassa güzel seslilerden intihap edilir, imamlar tilaveti Kur'anda en çok muvaffak olanlardan alınırdı. (Ezan) da bahçede okunurdu ve misafirlerin abdest tazelemeleri için gümüş leğenlerle ibrikler emre âmade bulunurdu. Fuat paşa muhakkaktır ki mutaassıp değildi, fakat dindar ve dine hürmetkar idi. Mübalâtsizliği ne kendisi, ne de başkaları için mutlaka kabul etmezdi. Oruç tutmayanlara, namaz kılmayanlara âdeta kızar, sinirlenirdi. Selâmlıkta ve haremde Başağalar, Başkalfalar, uşaklar ve halâıkıyla bilhassa meşgul olarak bu gençleri terbiye ve kusur-

larını tashih ederken, onlara herşeyden evvel nezafet ve taharet öğretirler, namaz kıldırırlardı. Fuat paşanın sahilhanesi bahçesinde edâ olunan teravi namazlarında; Çubuklu ve Beykoz sakinleri de iştirak ettiklerinden dolayı iki, üç yüz kişinin bulunduğu vaki olurdu.

Namazdan sonra

Namazdan sonra Fuat paşa yarım saat kadar hareme gider, elbise değiştirir, biraz istirahat eder, yine dışarı çıkardı. Bu sırada misafirler şerbetler ve kahvelerle istedikleri gibi istirahat ederler, bazıları giderler bir kısmı da paşayı beklerlerdi. Hayalî Mehmet efendi Karagöz takımlarını hazırlar ve yahut kavuklu ve pişekâr orta oyunu takım taklavatını düzeltirlerdi. Kadınlar da bu oyunları seyredecekleri için nükteler ve cinaslar hududu aşmaz ve taşmazdı. Şu kadar ki birinci oyun bittikten ve kadınlar çekildikten sonra bir ikinci oyun daha verilirse İstanbulun bütün incelikleri, fakat kırılmaksızın üstünü açar, dinleyenlerin gözlerinden yaş gelinceye kadar neşeler saçardı. Fuat paşanın gayet nükte seven ve fevkalâde esprileri kendini bir kat daha sevdiren tarafı zekâ ve ferasetinin bîfzet ve lâûbaliliklerinden uzakta parlaması ve o nevi nazenin parlaklıkları aramasıydı. Fuat paşa müstehcen ve çirkin konuşanlara bir gün olsun iltifat etmemişti. Meclisi Vükelânın Sadrâzam konaklarında dahi toplandığı o devirde Çubuklu sahilhanesi Babiâli işini de görür; Nazır Paşaları ramazan içinde üç, dört defa olsun iftarında bulundururdu. Bir iftar geceside elçilere ayrılmıştı. Hele bunda daha başka başka fevkalâdelikler gösterilir; misafirlere bilitizam yuvarlak gümüş tepsilerde kamilen alaturka yemekler verilir, bir Şark âlemi yaşattırılırdı. Sefirlerle madamaların teravinin sonuna kadar el pençe divan durup namazı takip ve temaşa ettiklerini; görenlerden kaç defa duymuştum.

ABDÜLÂZİZ'İN BEĞENDİĞİ BİR ATI ALMAKTA GÖSTERDİĞİ ISRAR

Sultan Abdülâziz padişah olmazdan evvel henüz veliaht iken büyük babam Mümtaz efendi ile fazla meşgul olurmuş. Sık sık adam gönderir, hatırını sordurur; o benim de hocamdır; kendisinden haberdar olmaklığım lâzımdır; dedirtirmiş. Hattâ görüşmek de istermiş amma, büyük pederim bundan kaçınır, idarei maslahat eder imiş. Çünkü o zamanda dahi kendisinin memuriyeti mühim bir memuriyet imiş ve sarayla Babîâlinin arasında bulunduğu için veliahtı saltanatla bağdaşmaktan pek hoşlanmazmış. Gerçi o tarihlerde İkinci Sultan Hamit devri kadar hafiyelik, müzevvirlik yokmuş amma, ihtiyatın herhalde faydalı bir şey olduğunu Mümtaz Efendi daima hesap ve belki isabet edermiş. Aynı zamanda Sultan Meride de hocalık etmiş ve padişahın aşırı emniyetini kazanmış olduğu için iki kardeş arasında sıkışmak istememekte ısrar edermiş. Maamafih bu hareketinden dolayı mahçup ve rahatsız da olurmuş ve Sultan Mecidin çaresiz bir hastalığa duçar olduğunu bildiği halde inadından vazgeçmezmiş!

Câmi kapısında at

Bir ramazan içinde imiş. Büyük babam, Beyazıt camiinden Şehzadebaşında Burmalı Mesçit yanındaki evine gitmek için kuzgunî siyah ve arka ayağının Sol bileği beyaz atın cami kapısına getirilmesini tembih etmiş. Seyislerden biri atı almış, gelmiş ve kapının önünde gezdirmeğe başlamış. Bu sırada şehzade Abdülâziz efendi camiden çıkmış, atı görmüş, çok beğenmiş; yanma sokulmuş, alnına, dişlerine bakmış ve seyisten kimin olduğunu sormuş? Ya... Öyle mi? Bizim hocanın atı... demiş, arabasına binmiş gitmiş. Evine gitmek üzere ezana on on beş dakika kala camiden çıkan atın sahibi, atına binmiş, yola revan olmuş. Seyise şunu bunu sorarken şehzadenin ne yaptığını öğrenmiş, ses çıkarmamış, eve gelmiş. O zamanın iftarlarında mütadolduğu üzere, evi kalabalık bulmuş ve misafir-

leriyle meşgul olmağa başlamış. Top atılmış, iftar edilmiş, akşam namazı kılınmış, sofraya oturulmuş. Büyük babam gene ramazanlarda âdet olduğu üzere çabucacık yemek yemeği sevmemiş ve bunun rahatsızlık vereceğini hesabedermiş. Bununla beraber tiryaki misafirlerine kendisinden evvel sofradan kalkmalarını rica etmekten de halı kalmazmış. (Ben büyük babamı maatteessüf tanımadığım için bunları babamdan mükerreren duyarak biliyorum. Mümtaz efendi 1223 te doğmuş, 1287 de vefat etmiştir...) Hemen o akşam teravih namazı kılındıktan sonra misafirlerle sohbet edilirken saraydan bir harem ağasının geldiğini ve büyük babamı görmek istediğini haber vermişler. Buyursunlar demiş. Ağa efendi de odaya girmiş. Gelen ağanın veliahtın baş ağası olduğu anlaşılmış!

Şehzadeden selâm

Buyurunuz, oturunuz, denildiği halde, ayakta olarak kabul edilmesinden bilistifade, ağa: Hayır efendim, vazifemi ifa edeyim, sonra, demiş, şu sözleri söylemiş... «Veliaht hazretleri serlâm ve ihtiram buyurdular. Bugün Bayezit camii şerifinden çıkarken bir siyah ata tesadüf etmişler ve zatı âlînin olduğunu öğrenmişler. Bundan çok memnun olmuşlar. Yabancıyı değil, hocamın âtı imiş, buyurdular. Ve kendilerinin at merakını bildiğiniz için ve ata ihtimamla bakılacağından emin ve mutmain olarağınız için, hocam bu atı bana versin...» dediler. Size bunun için bendenizi gönderdiler!...

Büyük babam hayli üzülmüş ve kırmızı sakalı gibi kıpkırmızı olmuş. Buyurunuz, Oturunuz, konuşalım, demiş, oturmuşlar. Ağaya sigara vermişler, almamış, kahve getirmişler içmiş ve acele eder olduğu tavrından anlaşılmıyormuş. Biraz düşündükten sonra Mümtaz efendi şu cevabı vermiş ...Baş üstüne... Şehzade hazretlerinden bir atı sakınmak haddim değildir. Yalnız necabetpenah efendimizden şunu istizan edeceğim. Bu at kölelerine hediye edilmiştir ve sahibi de çok at meraklısı olduğu için, değil, hediye âdeti emanet edilmiştir. Şu halde emanete sadakat etmekliğime müsaadei seniyelerini niyaz edeceğim. Siz kendilerine böylece arzediniz. Hâkipayı seniyelerine yüz sürerim...

Âğa bu cümleleri dikkatle dinlemiş ve gitmiş. Odada bulunan Nâsır bey (büyük babamın mühürdarı idi. Meşrutiyet Nâzırlarından Hâşim beyin babası beylikçi Nasır bey merhumdur) büyük babama, peki efendim amma Sultan Mecit efendimiz çok hasta ve belki yolcu! Keşke birdenbire reddetmeseydiniz, demişse de cevap bile alamamış. Bunu da Nâsir Beyden duymuştum. Senin büyük baban cevap bile vermedi. Cesur adamdı Allah için der; kah kah gülerdi. Allah rahmet eylesin. Ancak ret cevabıyla mesele halledilmemiş. Ertesi akşam veliahtın mabeyincisi gelmiş. Efendimiz dün de size âğa ile haber yollarken ata iyi baktırırım, merak etmesinler buyurmuşlar. Gene tekrar buyuruyorlar; size hediye ve emanet edilen ata şehzade hazretleri aynı ihtimamla baktıracaklar demiş; atı istemiş. Büyük babam gene itiraz etmiş. Adam da gitmiş; gitmiş amma işin arkası alınamamış; Araya at cambazlarını sokmuşlar Ecnebilere muvazaalarla fahiş para verdirerek atı istemişler-Hülâsa uğraşmışlar' Fakat. Atı alamamışlar.

Sultan Azizin cülûsu

1277 = 1861; Sultan Mecidin verem hastalığı atlı verem adırıllarını atmağa başlamış ve son cuma selâmlığına giderken çayır çayır ateşten yanarak bindiği atın üzerinde ellerini eyerinin kuburluklarına dayamış olduğu halde, ancak tutunabilmiş. Onu bu halde görenler ve sevenler ağlamışlar, bir iki gün sonra da (Sultan Abdülmecit) vefat ederek, biraderi Sultan Abdülâziz cülûs etmiş, padişah olmuş. Bunu da Nâsır beyden duymuştum, büyük pederim metanetini kaybetmemiş, fakat düşünmeğe başlamış. Yani padişahın sert bir zat olduğu rivayet edilmekle, acaba, şu at hikâyesinin bir çiftesi yenir mi, yenmez mi gibi vesveseler Nâsır beyi sarmış... Bu zat büyük babamı ve ailesini cidden ve samimiyyen severdi zira... Toplar atılmış. Topkapı sarayında biat resmi icra edilmiş, yeni padişah kendisini tebrik eden devlet ricali meyanında Mümtaz efendiyi görür görmez:

— Nasılsınız?... Birkaç gün sonra sizinle konuşacağım... demiş. Fakat bu birkaç gün epey uzamış. Gerçi Mümtaz efendi

memuriyetine devam ediyormuş amma bir taraftan da üzül-
müyor değilmiş. Nihayet bir gün alessabah Mabeyinden bir
yaver gelmiş, kendisini Dolmabahçe sarayına davet etmişler:
«Efendimiz sizi emrettiler» demişler. Nasır bey telâşta. Büyük
babam Sadrâzama kendisini yollamış, haber vermiş, saraya
gitmiş... Hemen huzura çıkarmışlar. Padişah kendisini ayakta
kabul etmiş ve çok iltifat etmiş. Çocukluğundan, derslerinden,
babası Sultan Mahmudun dersleri kontrol etmesinden ve hüs-
nû hatta verdiği ehemmiyetten bahisler açmış ve horasını unut-
madığını, çok sevdiğini ilâve etmiş. Oturtmuş ve daha bir hay-
li sözler söylemiş. Yirmi dakikadan fazla devam eden bu ilti-
fattan sonra ayağa kalkmış... İşte efendim bu da böyle. Siz bize
bir at vermediniz amma biz size kemali emniyetimizden Mali-
ye Nezaretimizi emanet ediyoruz. Cenabı Hak muvaffak bu-
yursun, demiş... Yani büyük babamı Maliye Nazırlığına tâyin
etmiş. Büyük babam da derhal... Kulunuz bir efendiye hiz-
met ederim. Cenabı Hak ömrü şahanenizi müzdat buyursun;
veliahdınız hazretleri de bir at istese gene veremem... cevabını
verince, hünkâr çok memnun olmuş, büyük babamla bera-
ber yürüye yürüye onu selâmlamış; el çırpmış, odaya
girmişler, hocam Mümtaz Efendiyi arabasına kadar gö-
türün demiş, ayrılmışlar. Bu sırada, yani büyük pederim hu-
zurdan çıkarken padişah biraz tereddütle: Gözümde tütüyor.
Atı bekliyorum! demeği unutmamış. Ve bittabi dediği ol-
muş. at gitmiş, yerine bir çift araba beygiri gelmiş.

PAŞALAR VE KÂHYALAR

Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali paşanın kızı Zeynep ha-
nımın kocası Yusuf Kâmil paşa (halis Arâpkirlidir) Ekser ev-
kafını birkaç nedimi ile geçirir, hele mazûl yani memuriyetsiz
bulunduğu vakitlerde bu nevi adamlara fazla ehemmiyet ve-
rirdi. Bebekli Saip bey ve Hafız efendi bunların başında gelir-
ler. Saip bey Âli paşaya da gidip gelenlerdendi. Bebekteki ya-
lıda; Yakacıktaki köşkte, Şehzadebaşmdaki konakta ne kadar
misafir kalabalığı olursa olsun Yusuf Kâmil Paşa bu adamlar-

ımdan vazgeçemez, gözden nihân olmalarına tahammül edemezdi. (Yakacıkta ve Bebekteki binalar yıkılmıştır. Kouak ta yanmıştır: Bugün üniversite binaları yapılıyor arsalarında). Zannolunmamalıdır ki paşanın vakti malâyanıyat ile geçerci. Hayır! Yusuf Kâmil paşa züppelikleri pek sevmez; hattâ fazla ciddî görünmeği tercih ederdi. Yalnız eğlenmeyi sevmez, yani güzeli sevmez değildi... Onun bir hususiyeti idi bu. Bir şöhreti de çirkini sevmezdi. «Hayrı güzel yüzlerden isteyiniz» diyenlere uyanlardan idi. Hulâsa kan koca ehli zevk idiler, ehli dil idiler. Paşa selâmlıkta, hanımafendi haremde güldüler, eğlendiler; güldürdüler, eğlendirdiler; iyilikler ettiler. Ve bundan dolayıdır ki kadınlı erkekli bir hayli iyi adamlar da yetiştirdiler, refahlı adamlar da yetiştirdiler...

«Il faut faire du bien quand on le peut, et l'aire plaisir à toute heure»

Fransız «Joubert» in bu dediği gibi iyilik ettiler hoşagitler.

Bir tuhafılık

Kâmil paşa ile Zeynep hanımın bir kâhyaları vardı. «Hüseyin Hâki efendi» sonraları Şirketi Hayriye müdürü oldu ve senelerce bu müesseseyi büyük bir dirayetle hüsnü idare etti. Bu zat çok namuslu, dikkatli, dirayetli hareket etmeği kendine şiar edinmişlerden idi. Kâmil paşanın dairesini öyle bir intizam sokmuştu ki emsali ondan örnek alırlardı. Yalnız kâselisler müşteki idiler. (Fransızlar buna «Pique assiette» derler.) Meselâ Kâmil paşa filâna elli verilsin derse Kâhya efendinin on beşten yukarıya çıkmaması ve çaresi bulunamaması gibi haller dalkavukları sıkardı.

Kâmil Paşanın neşeli günlerinin birinde idi. Mutattan ziyade güldüğü eğlendiği için misafirleri'nden birine elli altın verilmesini emretmişti. Bu ihsanı kulaklariyle duyan adamın bir kat daha neşesi artmış, keyfinden nakletmediği, daha tatlı hikâyeler ve menkıbeler kalmamıştı... O gece bu mecliste bulunan birinden duymuştum. Kâmil paşa gülmekten katılacmış... Adamcağız ziller çalarak oynarcasına paşanın eteğini

öpmüş, teşekkürlerle dualar etmişti ve keyfinin halecamndan doğan sevinçler içinde sabahı bekleyip gözüne uyku girmemişti. Diğer bendegân ile beraber yattıkları odaya tepsilerle sabah kahvaltısını getiren hizmetkârlar kendisini hâlâ soyunmamış olarak bulmuşlardı. Konağın teşrifatı bu nevi misafirlerin sabah kahvaltısından sonra kâhya efendinin dairesine uğramaları olduğu için elli altını bekliyen misafir efendi de bunu yapmış, Kâhya Hüseyin Hâki efendiye gitmişti. Ona on lira verdiler. Kabul etmedi. «Sen bilirsin» dediler...

«Gedalarca Hüdanın kethüdadan farkı var yokdur.»

Mısraı mistakınca adamcağız ağzım açtı, yalvarmaya ya karmaya başladı. Yapmadığı hulûskârlık ve tabasbus kalmadı amma kethüda efendi Nuh demiş, Peygamber dememişti. Misafir kızdı odadan çıktı, konağın divanhanesine . geldi. Paşa efendiyi beklemeğe karar verdi. Durdu, durdu... Paşa arabasına binerken onu görmüştü. «Ne oldu, hayrola? Daha burada mısınız?» diye dursun dertli acele acele derdini döküyordu. Kâmil Paşa bir düşündü, «vah vah teessüfe şayan bir hâdisе olmuş. Gece hali bir (...) yemişim. Kâhya efendi bunu hesabetmiş demek» deyince vurulmuşa dönen muhatap «Hâsâ efendi miş. Dün akşam yediğiniz gülbeşekerdi. (...) u şimdi yediniz.» cümlesini sarfetmekle beraber baygınlıklar geçirmişti. Fakat; kâhya efendinin bu dilhastayı yelpazeleyip yelpazelemediğini bilmiyorum! Yalnız paşanın çok güldüğünü muhakkak olarak biliyorum.

Bir Mısır eşeği

Yusuf Kâmil paşa yukarıda işaret ettiğim gibi züppeliği pek sevmezdi. Bununla beraber muzipliği severdi. Nedimelerden birine Mısra giderken, sana, avdetimde Mısırdan bir eşek getireceğim va'dinde bulunur. Adamcağız teşekkür eder ve koşa koşa vapura kadar gider, paşasını teşyi eder ve bittabi avdetde de istikbal eder, el etek öper. Tabiatıyla paşayı devlethanesinde de ziyaret eylerse de eşekten bahsedilmez, ve eşek gelmez. Bir yaz daha geçer. Kış ortalarında paşa hazretleri bir daha Mısra gider ve giderken aynı adama bir

ufak itizardan sonra bu defa unutmıyacağım sizin merkebi getireceğim, der.

Paşa yine gider gelir, fakat merkep yine gelmez ve bahsi de edilmez. Bir yaz daha gelir. Yakacığa çıkarlar. Bir gün lâkırdı arasında: «Siz de Yakacıkta oturuyorsunuz, şu merkebi unutmasaydık köyde işinize yarardı. İnşallah bu sene borcunuzu öderiz» tekerlemesini tekrar eden paşaya adamcağız, bir teşekkür daha arzeder. Fakat seyahatin dördüncü defasında eşek yine gelmeyince herif dayanamaz, paşa hazretlerine şöyle bir maruzatta bulunur: «— Efendimizi gördükçe bizim eşek hatırıma geliyor. İstirham ederim ferman buyurun da kölenize buradaki eşeklerden birini versinler»!! Elcesuru merzusun derler... Adamcağız bu cesareti gösterir. Paşanın hoşuna gider. Eşegi alır. (Hüseyin Hâki efendi hüsnü idaresiyle biriktirdiği kırk bin altını efendilerinin vefatından sonra vereseyle ihbar ve teslim etmişti. Fakat verese parayı almayıp kendisine bağışladılar ki böylece namusunun mükâfatını Cenabı Hak ona ihsan etmiş oldu).

MEZAHİBİ ERBAA

Kıbrıslı Mehmet paşa Sultan Aziz devrinde makamı Sadakete getirilince (zannediyorum 1270 senelerinde) fevkalâde salâhiyeti haiz umumî müfettişler tayin eder; umeliye ve Anadolu'ya gönderir. Manastır; Tırhala; Yanya ve Selânik havalisine Meclisi vâlâ âzasından Suphi Bey (Sami Paşa oğlu Suphi paşa), Canik ve civarına Bursalı utufetlû Rıza efendi; İzmir ve havalisine Ahmet Vefik Efendi (paşa) ve sonra Ahmet Cevdet efendi (paşa) giderler. Ve yukarıda işaret ettiğim gibi fevkalâde salâhiyetle istedikleri gibi icraata başlarlar. Bu müfettişlerin maiyetlerinde epeyce de kalabalık bulunur. Başmühendisler, kâtipler, şifre memurları ve bazı zabitler gibi. Suphi beyin (paşa) maiyetinde başmühendis olarak Miralay Ali Saip bey, başkâtip olarak Meclisi vâlâ mazbata kalemi hulefasından Sait bey hizmet ederler. (Bilâhara Serasker Ali Saip paşa ve Sadrâzam Sait paşa). Keçeci zade Sadrâzam meşhur Fuat paşa bu müfettişlere, kendi görüşlerine göre icraatta bulundukları-

nı telmihan «Mezahibi erbaa imamları» unvanını kondurmuş-
tur ki, bu sözün doğruluğunu devrin ricalinden birçoğu tasdik
edermiş. Çünkü müfettişler birbirine benzemiyen şeyler ya-
parlarmış!

Suphi paşanın icraatı

Diğer müfettişlerden daha faydalı işler gören Suphi paşa;
birinci merhalede tahsilât işini jandarmalardan alarak, ihdas
ettiği tahsildarlara devreder. İcabında zabıtaya müracaat hak-
kını bir usule raptederek gene bu tahsildarlara emanet eyler.
Sonra da bu vazifede bulunduğu müddetçe bu işin nasıl cere-
yan etmekte olduğunu bizzat takibeder.

İkinci faaliyet olarak mahkemei şer'iyeleri ashabı mesalih-
ten alman aidatla çalışmaktan kurtarır, kadınlara ve maiyetleri
memurlarına maaşlar tahsis eder. Hele bu usul merkezce o
kadar hoş a gider ki, hemen bütün memaliki. şahaneye teşmil
edilir.

Üçüncü iş, memurların iyisini aramak, işe yaramıyanları
taramak olur. Bu bapta hiç müsamahada bulunmaz. Bir hayli
amelmandeyi merkeze yollar, yerlerine genç ve müstait me-
murlar ikame eder, jandarmalar üzerinde fazla hassasiyet gös-
terir, halkın şikâyetlerini bizzat dinler ve icaplarını bizzat lâ-
zım gelenlere emir ve takibeder.

İşte bu icraatından dolayı merkezi saltanat kendisini tak-
dir eder ve süratle sebebi terakkisi bu müfettişlik olur. Mü-
fettişlik vazifesini ifa ederken Suphi beyin (paşa) en çok tak-
dir ve tebciil ettiği zat Selânik valisi Mehmet Akif paşadır;
derler; Beşit Akif Paşanın pederi...

Suphi paşa Yanya'da

Umumî müfettiş Suphi bey (paşa) Yanyada nedense fazla
oturmağa mecbur olur. Demek o tarihlerde Yanya için bir hu-
susiyet bulur. Maiyetiyle beraber eşraftan Hayreddin paşanın
konağında misafir edilirler. Bir kısmı da civardaki bir eve yer-
leştirilir. Rumcadan başka bir lisan hemen hemen konuşmı-

yan bu vilâyet halkım memnun etmek ve Hükümeti Osmaniye'ye daha çok ısındırmak için, bir taraftan da ol havalide hemen hemen bir kabile hayatı yaşıyari ve aile rekabet veya iddialariyle herhangi bir fesada oyuncak olan mütegalibeyi mehmaemken yatıştırmak için bir hayli uğraşır. Burada da Manasırdı; Tırhala ve Selânikte yaptıklarını tatbik eder. Tahsildarlar, maaşlı mahkemeler işini salim bir yola sokar. Yanyalıları kendisinden ve yaptığı hayırlı işlerden çok memnun olurlar. Müfettişe âdeta minnettar kalırlar.

Eşraftan Hayreddin paşa, misafiri hassımn muvaffakiyetinden kendine de bir hissei mübahat ifraz ederek âdeta mağrur olur. Ve Suphi beyefendiye (paşa) samimiyyen merbut kalır. O kadar ki yetişmiş oğlu Mehmet beyin ismine paşanın ismini ilâve eder. Mehmet bey artık Suphi bey olur. (Geçenlerde vefat eden esbak Şehremini Suphi bey merhum). Tıpkı maiyetindeki başkâtip Sait beyin; kerimesine Suphiye ismini vermesi gibi; (Sadri esbak Sait paşa kızı Suphiye hanımefendi).

Öteki müfettişler

Bursalı Rıza efendinin Canik ve havalisinde, Ahmet Vefik efendinin (Sadrâzam Ahmet Vefik paşa) İzmir taraflarında ne gibi icraatta bulunduklarını, hattâ Ahmet Cevdet efendinin (Cevdet paşa) ne gibi bir faaliyet gösterdiğini ben pek bilmiyorum. Bu isimler arasında bir Ziya bey (Harabat şairi Ziya paşa) ismi varsa da, bu zatın da kayde şayan bir şey yapmadığı, lâkırıdısının bile tekerrür etmemesiyle anlaşılıyor. Yalnız Bursa kaplıcalarının tahassüriyle Rıza efendinin sıkça hamama gidip başka işle meşgul olmadığını İstanbul'a bildiren bir curnal varsa da kimin tezviratıdır pek öğrenilememiştir. Bu Rıza efendiye dair bir hikâyeye vardır. Bu zat çok müstehzi imiş ve başkalarını küçük düşürmek merakı imiş. Günün birinde Maliye Nazırı Mahmut Celâleddin paşanın Aksaraydaki konağına gitmiş ve doğruca kahve ocağına girmiş, oturmuş; uşaklara ismini vermiş; paşaya haber vermişler. Mahmut Celâleddin paşa. Sultan Mahmut devrindenberi tanınmış bir zatın bu istihzasına tahammül edemiyerek, aşağıya fırlamış; Rıza efendi; kapı

yoldaşlarımla oturuyordum; gibi bir mukaddime yapayım demeğe kalmadan; Mahmut paşa hemen sözü keserek: «Ne zaman Rıza efendi hazretleri olarak teşrif buyurursanız başımda yerimiz var. Bu teşrifinizde sizi kabul edemem...» demiş; çıkmış gitmiş.

Rahmetli babamdan da duyardım; Rıza efendinin istihzarlarında âdeta eza vardır; derdi.

BABIÂLİ HÂTİRALARI

Ben (Divanı hümayunu mühimme kalemi) ne kaydedildiğim gün ser halife, yanı kalemin müdürü safa geldiniz dedikten sonra beni iki büklüm bir ihtiyarın yanına oturttu ve «O efendinin yazısı fevkalâde güzeldir. Ondan ders alınız», dedi. İhtiyarlar meraklı oldukları için daha o gün bu zat benim kim olduğumu sora sora nihayet öğrendi ve aynı odada büyük babam Mümtaz efendi ile kalem arkadaşlığı ettiğini ve onun toruniyle yanyana oturmaktan memnun ve müftehir olduğunu söyledi. İhtiyar az kalsın ağlıyacaktı da! Bir iki ay yanyana oturduk. Beni âmedi odasına aldılar. Âmedi divanı hümayun kalemi sadaretten, yani sadrâzamlik makamından saltanat makamına yazılan arizaları yazar ve padişah'tan gelen iradei seniyetleri kayıt ve lâzım gelenlere tebliğ ederdi. Bir usul daha vardı ve buna da âmetçi bey nezaret ederdi. O da bazı iradei seniye tezkerelerini yalnız okunmak üzere (Babiâli) konağında oturan Nazır paşalara göndermekti. Ve bunları istediği adama, yani âdemi hülefasından olmak şartıyla dilediği zattan birine vermekte muhtardı.

Babiâlide oturanlar

Sadaretten sonra Dahiliye Nezareti ve erkânı ve kalemleri Babiâlide idiler. Bugün vilâyet mektupusunun odasından ve yanındaki büyük odada benim gördüğüm zat Dahiliye Nazır Memdüh paşa idi ve yanı başındaki küçük odada da mühürdarı Hasan bey (kalemi mahsus müdürü) otururdu ve bir iki arkadaş daha vardı.

Memduh paşanın oturduğu odanın takımı yeşil kadifeli iki kanape ile dört koltuktan ve altı iskemleden ibaretti ve masasının karşısında da iki maroken iskemle dururdu. İradei seni-yeleri kendisine götürdüğümüz zaman ayağa kalkar tezkereyi okur ve bize iade eder ve bazan da... Merakı idi.; Bir nüktecik sarfederdi. Bir gün oğlu Mazlûm beyle beraber baba oğul kar-şı karşıya otururken bir iradei seniye tezkeresi götürmüştüm. Tezkereyi okuduktan sonra benim de oturmaklığımı emretmiş ve Bebekteki yalımızda mı ikamet ettiğimi sormuştu. Mazlûm atıldı: «Elbette efendimiz, bebekler Bebekte otururlar...» gi-bi bir şaka savurdu. Memduh paşa derhal... «Evet oğlum amma oğlumuz göz bebeğidir...» mukabelesiyle (benim anladığım) oğlunu azarlamıştı.

Şûrayı Devlet

İmparatorluğun Şûrayı devleti de Babiâlîde toplanmıştı. Bu daire bugün yerinde yoktur. Yanmıştır zira ve yerine ko-nulamamıştır. Burada Şûrayı Devlet reisi, tanzimat — maliye—dahiliye «Mülkiye» daireleri ve muhakemat daireleri ve ka-lemeleri otururlardı.

Muhakemat daireleri o zaman devlet memurlarının mu-hakemeleri işiyle meşgul olurlardı. Bir de bunların fevkinde bir mülkiye dairesi vardı. Buna Şûrayı devlet reisi bizzat ri-yaset ederdi ve âzası adedi ol devrin ibzaline rağmen yirmiyi geçmemişti.

Benim yetiştiğim Şûrayı devlet reisleri Kürt Sait paşa ile Laz Hasan Fehmi paşalardı. Sait paşayı âmedî hülefasından iken sık sık ziyaret ederdim. Hasan Fehmi paşayı ben de âza-sı olduğum için mülkiye dairesinde görür dururdum...

Sait Paşanın bir hususiyeti de fazla miyopluğu idi. Babl-âli koridorlarından geçerken sağa sola ezbere selâm verir gibi rivayetler de duyulurdu. Ve kendi kapısı önünde olduğu gibi diğer Nazırların odaları kapılarında da ikişer süngülü asker paşalara selâm durduğu için Sait paşa askerin selâm dur sesi-ne temposunu uydurur selâmım ona göre âyarlar, derlerdi. Bir gün kendisine de bir irade tezkeresi götürmüştüm. Otur-

maklığını emretti ve .mutadı veçhile şakalı iltifatlar ibgaline başladı. Beni büyük babama karşı beslediği muhabbetten dolayı fazla iltizam ve bana fazla ikram ederdi. Lâkırdı ederken birdenbire... «Oğlum; sen de Reşit Akil bey gibi (paşa) neden fesinin püskülünü fesin tepesinde tutuyorsun?...» dedi. Ben hayretten hayrete düşmüş ve biraz şımarığı olduğum için «Efendimiz her zaman görmemezlikten miyopiden şikâyet buyurursunuz... Bendenizin püskülümü nasıl olup da gördünüz» deyince:

— Sana mahrem bir haber vereyim. —Görmemek yeğdir görüp divâne olmaktan bizi— Anladın mı oğlum? Sen de benim evlâdımsın bunu bil, fakat kimseye söyleme... cevabını vermişti.

Hariciye Nezareti

Bugün İstanbul Defterdarlığının bulunduğu konakta; fakat başka bir kalıp ve kıyafette idi ve o zaman Şûrayı devlet daireleri yanmadığı için buraya koridorlardan geçilerek gidilirdi. Evet o zaman tâ sadaret dairesindeki büyük sofadan başlayarak hâriciyeye kadar altlı üstlü koridorlardan gidip gelilirdi. Hâriciyenin istişare odası, 'tercüme odaları, şifre ve kalem odaları, şehbenderler dairesi ve kalemler... Bahusus... Kileri hep oradaydı. Hâriciyenin kileri alt katta bir büyücek odada hemen hemen hepimizi toplar akşam üzeri kahvaltısı vakitinde hakikaten işimize yarardı. Havyarlı sandviçler; lor peynirli francalalar; naneli limonatalar hem terütaze hem de tertemizdi.

Sadrâzam Avlonyalı Ferit paşanın bazan bu kilerden şunu bunu getirttiği de görülürdü. Muziplik bu ya biz de... «Sadrâzam paşamız ucuza dayanamaz...» der gülüşürdük.

Sadaret ve erkânı

Amedii divanı hümayun kalemi Mahmudu Adlî devrinden başlar. Vazifesi bundan evvelki yazıda arzettiğim gibi Padişah ile Sadrâzam arasındaki muhaberatı kayıt ve tahrir etmekte. Meclisi vükelâda bulunan kâtipler bu kaleminden alınırdı. Âmetçi bey veya âmetçi efendi de-

nilen zat bu kalemin müdürü idi. Ben âmedi hûlefalığma memur edildiğim vakit âmetçi; Mehmet Ali beydi. (Sonraları Mehmet Ali paşa olarak Sadrâzam müsteşarı; Meşrutiyetten sonra da Evkafı hümayun Nazırı olmuştu). Dikkatli, ferasetli hayırhah; neşeli ve nükteci bir zattı. Hepimize ayrı ayrı iltifat eder; «rica ederim» demeksizin bir kelime olsun söylemezdi. Hele altı kişiden ibaret olan hususî maruzat odası biz efendilerine fazla ehemmiyet verir ve emniyet ederdi; çok da çalıştırırđı.

Zevki tezkerelerin gayet tertipli ve okunaklı yazılması olduğu için buna ve bundan evvel de müsveddelere aşırı dikkat ederdi (... İstitrât... Doğrusu böyledir diyerek müsveddelere müsevvedde derdi...) ve yazdıklarımızı tashih etmezse kâğıdı bize verirken mutlaka teşekkür ederdi. Padişaha gidecek evrakı bizzat Sadrâzama götürür, imzalatır, sonra bunları kırmızı bir atlas keseye yerleştirir ve balmumu ile sıktığı kesenin ağzını mühürler, saraya yollardı. Saraydan gelen iradei seniyeleri de Sadrâzamdan alır icabını icra ederdi. Âmetçi bey yazdıklarımızı beğenmezse hırçın çizgilerle tashih eder «semihane yazmışsınız» derdi. Bu itaptan biri de hiç unutmam ilk defa bana nasip olmuştu ve Semihane tâbiri böyle başlamıştı.

Âmetçi bey

Resmî hayatında inadına dikkatli ve tertipli olan âmetçi Mehmet Ali bey (paşa) hususî hayatında hayli deryadil ve ehli idi. Zevkine müptelâ idi âdetâ. Ahbaplarında veya kendi evinde yapılan saz âlemlerinde sabahladıktan sonra bile tertizatê bir eda ile makamına gelirlerden olmuştu. Yalnız daha âmetçi olmazdan evvel Sadaret mektupçusu iken bir kaza geçirmişti... Bir gece Büyükderede içkili bir lomantada cebindeki bazı mühim evrakı düşünmüş ve ertesi sabah uyanır uyanmaz farkına vardığı bu hâdiseden fevkalâhad telâşlanarak araştırmalara başlamışken kaybettiği kâğıtları büyükçe bir zarf içinde kendisine yollamışlardı.

Bunları yollıyan adam da Beşiktaş muhafızı müşir Hasan paşa idi. Hünkâr haber almamıştı. Mehmet Ali bey de belki müstahak olacağı cezadan sıyanet edilmişti.

Mehmet Ali beyin (paşa) gayet güzel yazısı; kendine hâs bir ifade tarzı; gene kendine hâs bir gezişi vardı. Tiyatroları, seyir yerlerini, kayık âlemlerini, Göksuyu, Kâğıthaneyi onsuz görmek mümkün olmazdı. Arabasına veya bir sandala biner neşeli yeneşeli o yerlerde gezer hafiyelerden çekinmezdi. —Çiy yemedim ki karnım ağarsın— felsefesine sâlik. Hu- lâsa o devre göre tamamiyle hürriyetine malikti. Hâlâ gözü- mün önündedir. Güzel adamdı ve iyi adamdı. Pek de dindardı.

Haki efendi

Sadaret uzma evrak müdürü Baki efendi Babîâlinin eskilerinden ve hemen hemen herkesin sevgililerindendi. Senelerce ta vefatına kadar bu vazifede kaldı ve kıl kadar doğruluktan ayrılmıyarak gelen geçen Sadrâzamların ve müsteşarlarm emniyetini kazandı. Kısa boylu Baki efendi uzun boylu konuşmayı sever, gördüklerini anlatır; tatlı tatlı menkıbeler nakleder, hulâsa kendini aratırdı. İstanbulda, Şehzadebaşında Kuyucu Murat paşa türbesinin arka cihetlerine tesadüf eden bahçe içindeki tahini boyalı konağını hatırlarım. Babam bazan beni buraya götürürdü. Ve bunu da hatırlarım: Her çarşamba gecesi aziz ve samimî ahabplar Baki efendide toplanırlar yemek yerler, sohbet ederler, eğlenirlerdi. Beylikçi Nâsır bey, teşrifatçı Hatabizadelerden Behçet bey ve biraderi Bekir bey. mol-la Esat Bey, babam Reşit Mümtaz Bey (paşa) İstanbulda bulundukça Babanzade Mustafa Zihni paşa, Reşit Akif bey (paşa), müsteşar Bülbül Tefvik bey (paşa), şair Celâl paşa ve emsali zevat gibi.

Baki efendinin oğlu Müfit bey de (âmedî hülefasmdan) arkadaşlarını ayrıca davet ve ikram edenlerdendi. Bu zat sonraları müsteşar Tefvik paşaya damat oldu ve birkaç sene evvel vefat etti. Babîâlide âmidî odasında beraberdik. Baki efendide de iyi yemek yemek ve yedirmek merakı olduğundan haremdeki eski kalfaların yeşil emîr dolmaları meşhurdu.

Baki efendi vefatından sonra yerini alan muavini Ali beyle ve evrak kalemi mümeyyizi Kadri efendi ile beraber Babî-

âli evrakı işini hayli tanzim etmekle de şöhret bulan dürüst memurlardan biri idi ve vefatında bütün Babiâli erkânına ve efradına acılar bıraktı. Onu hepsi hürmetle ve samimiyetle se-
verlerdi.

Hattat Sami efendi

Divanı hümayun mühimme kalemi ser halifesi hattat Sami efendi değil Babiâlinin, memleketin âbruyu idi... Bu kalem, verilen rütbelerin ve nişanların fermanlarını ve beratlarını divanî yazısıyla yazardı. Ve kalem efendileri bu yazıyı bilmeğe mecbur idiler ve burada kıdem kazanırlar, terfi ederlerdi... Sami efendi o güzel yazısıyla teberrüken (Kur'anıkerim) de yazmıştı. Bir sürü levhası, camilerimize asılmış yazıları vardır. Kendisi de veçhen yazısı kadar güzeldi. Güler yüzlü, tatlı dilli, titiz ve temiz bir adamdı. Hüsnühat işinde birçoklarımıza hocalık etmiştir. Ahbaplık, arkadaşlık hususunda hemen her tanıdığına hayırhahlık göstermiştir. Babiâli yerine konulamıyacak nadirattan olduğu için onun üzerine titrerdi. Sami efendi zamanında yazılan ferman ve beratlar ve buyurultular hakkikaken emsaline faik idiler. O kadar ki birçok yazı meraklıları bunları bir çerçeveye sokar, duvarlarına asarlardı.

Teşrifatçı Behçet bey

Behçet beyin de hal ve şanı müstesna bir hususiyeti taşırdı. Hattabîzadelerden olan bu zat Babiâlide doğdu ve öldü denilecek kadar işini kavramış ve dikkatiyle temeyyüz etmişti. Müayedeler, resmî günlerde bütün ricale ve memurlara gönderilen davetiyeler teşrifat kaleminden yazılır ve davetiyelerin üzerlerine teşrifat icabı kıyafet derç ve işaret edilir olduğu gibi mutat resmî günlerde teşrifatçı beyle muavinleri Padişahın misafirlerini kabul ederler; huzura girileceği vakit herkesi makamına ve rütbesine göre sıralar ve sıralara da dikkat ve nezaret ederlerdi. Bir yanlışlığa mahal bırakmamak için teşrifatı beylerin her biri ayrı ayrı meşgul olurlardı. Behçet beyin en ziyade korkusu kalabalığa meselâ üniformalı bir yabancının karışabilmesi ihtimali idi. Çünkü bu işlerden yalnız o

mesuldü. Babîâlî içindeki memurlar ve âzalar ve saire gibi harıçten Babîâlî ye gelenler mutlaka Behçet Beyin odasına uğramak ihtiyacını duyarlardı. Zira kendisi hoşsohbetti. Fevkalâde terbiyeli, bahusus zeki, istediğiniz kadar zeki idi.

Hoş beşten başka bir şey söylememesinden bile mânalar istihracı mümkün olurdu. Söylemeden, söyletmeden bazı habrelerin iç yüzü öğrenilirdi. Hele hususî hayatı şekerden tatlı, yemekleri birbirinden nefis, sohbeti fevkalâde alâkalı, davetlileri ziyafetleri hadsiz ve hesapsızdı. Kardeşi Bekir beyle beraber tanzim ettikleri yemek listeleri elden ele dolaşır ve reçeteleri alınırdı. Alınırdı amma bir türlü o çeşni verilemezdi. Behçet bey bunu bilir ve mağrur bir eda ile onları bizden başkası yapamaz der dururdu. Daima sağ kolunu oynatmak gibi bir tiki, sakalındaki kılların birhayli eksiği vardı.

Âmedî Hulefaları

Ben bu memuriyete getirildiğim zaman birhayli âmedî hulefası vardı. Bunlardan kalabalık tarafı başmuavin Müfit beyle beraber büyük bir odada oturur, çalışırlardı. Altı kişilik hususî kalem de ayrı bir odada çalışırdı, muavini sanilikte bulunan zat da (Ben burada Cemil Beyi bulmuştum. Besim Ömer paşanın ağabeyi Azmi beyin kayınpederidir) âmetçi beyle beraber bir 'odada otururdu. Müfit bey iyi bir kalem müdürüydü. Yazılacak müsveddeleri hulefaya o taksim eder, yazılanları iptida o tashih eyler, âmetçiye yollardı. Pek mühim olmu/yanlara da beyaz edilmesi işaretini verirdi. Fakat herkese iş vermez, yani herhangi bir iltimasla kalem gelip de ellerinden iş gelmiyenleri yormazdı. Ve kendisinden bu gibilerden Alinin veya Velinin gelip gelmediği, kaleme devam edip etmediği sorulursa nevima şöyle bir cevap verirdi:

«Kendi bazan gelir amma kaleme

Sözü gelmez onun asla kaleme!»

İçimizde hakikaten (dirayeti kâmile) leri müsellemler vardı. İçimizde gene hakikaten (ademi dirayeti kâmile) leri müsellemler ve meşhur olanları da vardı. Odada yanma tesadüf ettiğim bir kalem arkadaşımın bir türlü maaş senedini ya-

zamadzğmı bugün gibi hatırlarım. Ancak su içen gibi hattâ en mühim tezkere müsveddeleri yapanları da hatırlarım. Efdaladdin, Müfit, Rıfat, Nureddin, Büyük Celâl, muavin Cemil beyler ve saire gibi. Ben de dahil olduğum halde üst tarafı pek sayılacak kadar az değildi. Buna rağmen işlerde asla sekrete görülmezdi. (Nureddin bey sanatkâr Münir Nureddinin babasıdır.)

Nizameddin bey

Eski Maliye Nazırlarından Yusuf Ziya paşanın yeğeni âmedî hulefasmdan Nizameddin bey (Darüşşafakayı tesis edenlerden biri olan bu Yusuf Ziya paşanın bu kere bir büstü yapılmaktadır). Sadaret dairesinin âdeta ayaklı bir kütüphanesiydi. İşte veya konuşmalarımızda ne zaman bir müşküle marüz olsak, derhal ona müracaat eder, kolaylıklara kavuşurduk. Meselâ bir tezkere hangi tarihte yazılmıştır, iradesi hangi tarihte gelmiştir. Numarası nedir? Hattâ kim yazmış, kim deftere kaydetmiştir, Nizameddin beyin malûmu idi.

Meşrutiyete kadar bu kalemden ayrılmıyan Nizameddin bey bâlâ rütbesine kadar yükselmiş ve epeyce maaşa sahip olmuştu. Esasen memuriyetinden ve eski arkadaşlarından ayrılmak istemezdi. Sesi gür ve telâffuzu pürüzsüz olduğu için Meclisî Vükelâda kıraat kâtipliği de yapardı.

Sonra da çok hayırsever bir adamdı. Herkesin işini takip ve iyilikler etmeğe çalışırdı. Bu angaryalardan gerçi kaçmak ister gibi görünürdü, fakat angaryaların âdeta arkasından koşardı. Bu gûna didişmeler onun zevki ve namusiyle çalışmak da ayrıca bir fahri idi. Böyle olmasaydı, mevkiî icabı epeyce oyunlar oynıyabilirdi. Oynamadı, bu muhakkaktır. Yalnız felek ona bir oyun oynadı. Biçareyi evvelâ kadro harici, sonra da tekaüt ettiler. Ve bununla Babîâlinin en mühim dairesini faydalı bir uzuvdan mahrum bıraktılar. Kalemde hepimizi onu çok severdik. Dostluğunu da çok severdik; kaypak değildi zira, O zamanımızın hoşça gitmiyen taraflarından bahis ve hasbıhal ederken hep şu beyti okur, gene o devrin bazı şımarıklıklarına atar tutardı ve belâlarını gök öcekler, derdi.

Çok görmüşüz zevalini gaddar onların
Hengâmı fırsatında diliâzar olanların.

Refik bey

Sadaret müsteşarı bundan evvel âmatçı ve bunlardan sonra (1908 ilânı meşrutiyetini müteakip) âyandan olan Bülbül lâkabiyle meşhur Tevfik Paşanın büyük oğlu Refik bey de Âmedî divanı hümayun kalemi hulefasından saçlı sakallı bir zattı. Hususiyeti evvelâ terbiye ve nezaketi, sonra da garabetiydi. İktidarı da yok değildi. Yazısı güzeldi. İfadesi kısıkvırdı. Cümleleri metin ve mekindi. Kelimeleri seçerek kullanır, asla tenafüre yer vermezdi. (Biraz da kimseyi beğenmezdi). Tatlı tatlı konuşur, ikide bir elleriyle kulaklarını çeker, fena bir haber alsa, okur etrafı üflerdi. Hayli korkaktı da. Acele kapı açılmasından huylanır, bir türlü arabaya binemez, kayıktan, sandaldan ödü kopar, ancak beğenmediklerinden şiddetle bahis ve şekva hususunda kimseden korkmazdı.

Saraya gitmezdi, ilerdekilere sokulmazdı. Rütbe, nişan दिलmezdi. Bir za'fı maaşının tezayüdü idi. Çocuklarına çok düşküdü, onlara sıkıntı çekertmek ve babasından para çekmek istemezdi.

Zavallı Refik bey... Ben ona amca ferdim. Zira o babamın da âmedî kaleminde arkadaşıydı ve eski hulefadan olarak kalemde kalmıştı. Çok da sevilmişti. Yalnız o kendisini sevmiyordu. Zatürreeden vefat etti. Bu hastalığı bir kayığa binerek Halicin bir sahilinden öneki sahiline geçerken yakalamış, korktuğuna uğramıştı. Hayatta kalanı dostları onu daima rahmetle yâdetmektedirler.

Hademe Yusuf ve arkadaşları

Âmedi odası hademelerinden Yusuf ve kahve ocağı birçoklarımıza müttekâ idi. Yusuf'tan istediğimiz kahveyi kahve ocağında içer ve ay başı alınacak maaştan verilmek üzere kendisinden istikrazlar yapardık. Maaşı gider, o alır getirir ve herkese hissesini o verirdi. Merakı da mecidiye getirmekti. Liralardan kaybederim diye korkardı. Yusufun en büyük derdi, hu-

lefadadan Nizameddin beyin hesabım görmek idi. Aralarında muttasıl ihtilâf çıkar, avansların eksik veya ziyadeliği bahisleri uzar dururdu.

Hademe Yusuf çok namuslu bir adamdı. «Ben kapı ağalarından Mustafa ağanın çırağıyım. Doğruluk zevkimdir» derdi ve bizim işlerimizle uğraşır, didinirdi. (Mustafa efendi, âmetçiliğinde Şefkati efendinin ağası, sonraları Sadrâzam hademelerinden olmuştu ki, bunlara kapı ağası derler). Mustafa ağanın şöhreti de efendisi Şefkati efendiye arzettiği hizmetleridir. Bu adam gayet zeki, fevkalâde uyanık, günler ve neler görmüş bir adamdı, insan sarafıydı. Mâkamma ve mevkiine lâayık hareket etmiyenleri tenkit ve tezallûm ederdi. Hele Sadrâzet dairesinde bulunan iki dilsiz hademe hayretler verecek kadar fatin ve zeki idiler.

Bunların vazifesi Meclisi Vükelâda hademelik etmek, içeriye girip çıkmaktan ibaret gibiydi. Aynı zamanda sağır olduklarından bu işte senelerdenberi istihdam edilmeleri âdet olmuştu. Kahveleri, suları bunlar getirir götürür, tablaları bunlar temizler, sobaları bunlar yakar, gaz lâmbalarını bunlar aydınlatırlardı. Maaşları ne kadardı şimdi hatırlamıyorum ama paşalardan, elçilerden, gelip gidenden oldkça dolgun oahşış alırlardı; bayramlarda seyranlarda biz bile verirdik. Ve bu emektar hademe ile hiç sıkılmadan konuşurduk. Sözlerimizi dudaklarımızdan anlarlar, tekrar ettirmeksizin cevabını verirdi.

Seryaver bey veya paşa

Babîâlîde bir de yaverlere ve süvarilere mahsus odalar ve ahırlar vardı. Bir de seryaver Bey veya seryaver paşa vardı. Sadrâzâmın yaverleri... Yaverler nöbetle at üzerinde sadrâzâmın arabasını takibederlerdi ve öteye beriye gönderilen müstacel tezkereleri, iradei aliyeleri (Sasrâzâmın emirleri demektir) götürürlerdi. Seryaver bey veya paşa da odasında oturur, gelirken ve giderken Sadrâzamı istikbal ve teşyi ederdi. Bir rivayete göre de gelen gidenleri, Sadrâzamı ziyaret edenleri kayıt ve saraya arzederdi. Bu başyaverlerden ismi hatırımda

kalan Cemal paşadır.- Hepimize hürmet eden bu zat hususî hayatında dostluğa hürmetkârdı. Eğlence namına da yalnız pokeri severdi, ve pokerde kızarsa alâhotör diyecek yerde «Alâvutum» derdi.

Dahiliye Nezareti

Bugün İstanbul Valiliği makamında Valinin işgal ettiği daireyi evvelce Sadrâzamlar işgal ederdi ve Vükelâ Meclisi bu dairede içtima eylerdi. Her pazar ve çarşamba günleri... Merdiveni çıkar çıkmaz sağ tarafa tesadüf eden birinci koridorun başlarındaki odalarda hararet tercümanları olurdu. İlk bölmeden sonra da Dahiliye Nezareti kaimleri bulunurdu. Mektûbî kaelemi, evrak kalemi gibi hemen alt katlarında da muhasebe ve nüfus kalemleri yerleşmişti. Aynı zamanda da vilâyetlerin kapı kâhyalar, ve kapı çuhadarları alt kattaki odalarında çalışırlardı. Kapı kâhyalarının vîzifesi vilâyetlerle İstanbul dairei Tesmiyelerinin arasında cereyan eden tahriratı toplamak ve bir hülâsasını yapıp valilere göndermek; gelenleri de alıp devaire taksim ve takibetmekti ki kapı çuhadarları bu işlerde kendilerine muavenet ederlerdi. İmparatorluk büyüktü, buna lüzum vardı.

Vali dairesindeki büyük sofanın iç ucundaki koridor tâ Hariciye Nezaretine kadar imtidadederdi (bugünkü defterdarlık) işte bu koridorun kapısından girer girmez sola gelen ilk odalar (zira sağda odalar yoktu) âmedi odalarıydı ve birinci bölme kapıdan sonra Dahiliye Nazırının odaları gelirdi (bugün vilâyet mektupçusu falan oturuyor). Nazır paşa veya bey bu odalarda otururdu.

O zaman kalemi mahsus müdürlerine mühürdar derlerdi. Nazırın emniyet etiği bir adam olan mühürdar evrakı getirir birer birer okur, Nazır paşanın mühürünü alır, basardı. Bir taraftan da aldığı emirlerle Nazırın arzularını takibederdi. Ben hayal meyal Münir paşayı Dahiliye Nazırı olarak tanırım. Babam Dahiliye müsteşarı olduğu vakit Münir paşa Dahiliye Nazırı, Kâmil paşa Sadrâzam idiler. Münir paşanın mühürdarı Neyyir beyi de bu tarihte tanıdım. Daha geçenlerde seksenlik

bir yaşta vefat etti, fevkalâde namuslu; mübalâğasız arzediyorum emsaline güç tesadüf olunur denecek kadar namuslu, dinîdar ve haysiyetli bir adamdı. Biraz haşin idi gerçi, fakat asla cebin değildi. Hiçbir şeyi namusuna tercih etmemişti. Aynı zamanda da Dahiliye mektubî kalemi mümeyyizlerinden idi. Münir paşanın infisalinden sonra kalemde kaldı ve yavaş yavaş terfi etti bir dereceye kadar. Sözü pek olduğu için olacak fazla ilerliyememişti.

Dahiliye mektubî kalemi müdürü (Sadık Bey,) bu zata deli Sadık Bey derlerdi. Bu onun şöhreti idi, kendisi de bilirdi bana yabancı değildi. Zira ailemizin dostu ve hepimizin hayır-hahı idi, hele amcamın kafadarı idi. Yalnız sevdiklerini azarlamak mutadı idi. Elinden hiçbirimiz kurtulamazdık nasibimizi alırdık. Buna da dikkat etmişlerdi. Babamın çok genç yaşta Dahiliye müsteşarlığı onun hoşuna gittiği kadar tuhafına da gitmişti. Müsteşara gidecek evrakı hulefadan birine verirken bunu bizim çocuğa götürün, dermiş.

Bir defa da babamı azarlamıştı... Benim imzam olan bir müsveddeyi niçin tashih ettin... diyerek. Maahaza babam oradan ayrılınca kadar kendisini başta taşımıştı. Sadık bey bu da muhakkaktır ilim ve irfan sahibi dürüst bir zattı ve epeyce yaşamıştı.

Nazırlar, müsteşarlar

Pek çocuk olmaklığıma rağmen ben Dahiliye müsteşarı Celâl bey efendiyi de tanımıştım. Babam henüz âmedi muavini iken sık sık Celâl beye gider, elini öperdi. Bir iki defa beni de götürmüş, el öptürmüştü. Uzun ve bembeyaz sakallı muhterem bir piri fânî idi. Ben bu zatın oğlu Cemal beyi de tanırım. Hariciye Nezareti mensuplarından idi ki, bilâhare Sadaret müsteşarı olan Ali Fuat beyin pederidir. Ali Fuat beyin Sultan Mehmet Reşat devrinde mabeyni hümayun başkâtipliğinde de bulunduğunu Avrupa'da iken duymuş ve yine orada iken müşâhadeyle eserlerini okuyarak dikkatle takibetmiştim. Babam Dahiliye müsteşarı iken Ali Fuat bey dahiliye mektubî kalemi hulefasından idi ve çok emniyete şayan olduğu için mahrem

yazılar kendisine yazdırılırdı. Dâhiliyede iki de mektupçu tanırım amma isimlerini pek derhâtır edemiyorum. Yalnız birinin «fevkalâde şifalıdır» teranesiyle odasına girenlere akide şekeri ikram ettiğini hatırlıyorum,

Münir Paşadan sonra (Kâmil Paşa kabinesinin sukutu üzerine) İzmir Valiliğinden, Dahiliye Nazırlığına Halil Rifat Paşa geldi. Babam yine müsteşarlıkta idi. Bir müddet sonra da yeneden intişara başlayan Takvimi Vekayi isimli Resmî Gazetesinin nâzırı oldu. Epeyce müddet beraber bulundular. Evde duyardım babam Nazır paşasmdan siyatişle ve hürmetle bahsedirdi ve gösterdiği emniyetten dolayı müteşekkik olduğunu söylerdo. Müsteşar Celâl beyle Reşit Mümtaz bey arasına (babam) Rıdvan Bey (paşa) müsteşar olarak girmişti amma ben bunu kat'iyen bilmiyorum bile. Babam şehremini olunca «Bunu hiç beğenmedim. Ben ıdvan paşanın üzerine dahiliye müsteşarı olmuşum ve bir belâya uğramışım. Şimdi yine bu zatı istihlâk*ediyorum» demiş teşe'üm etmişti.

Dahiliye Nezareti erkânı

Evrak müdürü bâlâ ricalinden ve kudemadan Ali Haydar beydi. Ali Haydar bey niçin evrak müdürlüğünden Öteye geçmemişti bilmiyorum. Epeyce maaşı vardı. Orada oturuyordu. Şayanı hürmet bir adamdı. Onu severlerdi. Bu kadarını biliyorum. Hattâ adamakıllı devam etmediğini de biliyorum işleri kalem hülefasmdan Rifat Beye bırakmıştı. Bütün işleri Rifat Bey görür, o hal vefaslederdi. Bilâhare ve bir hakkın bu zatda evrak müdürü olmuştu. Kalemlerde mütehayyiz hülefadan bir de Hayreddin bey vardı. Sonradan Sadaret tercümanı ve şehremini olmuştur. Bana Rumca ve kitabet dersleri verirdi. Bir de Takvimi Vekayide de muharrirlik ederdi. Bizim yani babamın meclisinde kendisini kızdırırlardı. Kinci olmadığı için çabuk barışılırdı. Üstad bestekâr Lemi bey de mektubî kalemi hülefasmdan ve babamın mühürdarı idi. Hüsnü hattı ile şöhret bulmuştu, çok da kıvrak bir yazı tarzı vardı. Lemi bey geçen sene ölünceye kadar bizi unutmamış ve vefakâr davranmıştı.

Dahiliye muhasebecisini mutlaka hatırlıyamıyacağım. Fakat matbuatı dahiliye müdürü Ahmet Arifi beyle sansür memuru Hıfzı beyleri pek iyi tanıyorum. Vazife dolayısıyla babam müsteşarken bizim evden jıkmaz gibi idiler. Dahiliye Nezaretini izaj eden belli başlı tek bir kişi vardı. 'İsmi Faiz mi yahut Fuat mı pek hatırlamıyorum... Müfsit ve müzevir bir jurnalcı idi. Bu adamdan bütün arkadaşları (mektubî kaleminde idi galiba); korkarlardı onu asla sevmezlerdi. «Bir çoklara fenalık etmiştir» derlerdi ve o kaleme geldi mi veya bir odaya girdi mi susarlardı hiç yoktan iş bulur, meşgul olmağa başarlardı.

Şûrayı Devlet

«Şûrayı Devlet» Babıâli binasının tam ortasında Dahiliye ile Hariciye Nezaretlerinin arasında idi ve diğerlerinden fazla olarak üstüide bir kat daha vardı, «Hünkâr dairesi». Abdülmecitle Abdül âziz bu daireye gelirler meşgul olurlardı. Sonraları Şûrayı Devlet mülkiye dairesine tahsis olundu. İkinci Sultan Hamit mülkiye dairesini gayet geniş bir nizamname ile tesis ederken ona vükelâyı sorguya çekmek hakkını da vermişti. Şûrayı Devletin diğer dairelerinden geçen bazı kararların mülkiye dairesine de gelmesini isteyerek bu daireyi bir nevi bütün devletin muamelâtını mürakip vaziyetine sokmuştu. Ben burada, bu dairede âza iken Bahriye Nazırı Hasan Rami paşayı epeyce üzdüğümüzü, Zonguldak kömür madenleri üzerinde İtalyanlarla tahaddüs eden ihtilâfın hal çaresini aramakla ne kadar üzüldüğümüzü bugün gibi hatırlamaktayım. Çok teessüf olunur ki jurnalcılar bu hayırlı teşekkülü de akim ve âciz bıraktırmak için neler uydurmamışlardı neler?! Tahattürü bile tüyleri ürpertir.

Şûrayı Devlet daireleri

Mülkiye dairesinden başka tanzimat ve dahiliye, maliye, mahkemei temyiz, mahkemei istinaf, bidayet mahkemesi ve bunların reisi sanileri, âzaları, müddeiumumileri ve muavinleri ve kalemleri vardı. Mahkemelerin umumuna verilen isim

de muhakemat dairesiydi. Sultan Hamidi sâni devrinde Şûrayı Devlet bu surette karar kılmış çalışmakta bulunmuştu. Bunu da derhal söylemeliyim ki bu kalabalığın içinde çok muktedir ve namuslu ve işgüzar ve tecrübeli zatlar vardı ve bu sayede idi ki lüzumundan fazla doldurulan âza veya memurlar, iltimaslarla buralara sokulanlar Şurayı Devletin mesaisine engel olamamışlar ve bunların içinde müstaitler var- ise bilâkis istifade etmişlerdi. Bu dairelerden sonra da bir iki encümen vardı. İhtilâfı merci ve istatistik encümeni gibi. Bunlardan birincisine Şûrayı Devlet Reisi riyaset ederdi.

Hüseyin Bağ ve mukallit Muhsin

Hüseyin Bağ... Maraş eşrafımdandı. Ne için ve nasıl İstanbul'a geldi ve ne yaptı da Maraş'tan alındı, Şûrayı Devlete âza oldu bilmiyorum. Fakat Hüseyin Bağ biliyorum. Tesadüfen konuşur, selâmlaşırdım. Çok iyi, asil edalı bir zattı. Bunda şüphe yok. Fakat şöhreti (Bön) dü. Kıyafeti de kendisine mahsus ve biraz acayıptı. Gayet yüksek kıvrımsız yaka, sımsıkı bir boyun bağı, dar bir redingot veya ceket, o kadar dar ve kısa pantolon, senelerce değişmiyen sapsarı bir kürkten palto yakası, gümüş saplı bir baston, bir de hususî arabası vardı,

Bayramlarda, seyranlarda mutlaka görünür. Hele Kâğıthane gezintilerinde arabasıyla turlar yapmaktan fariğ olmazdı. Çabuk beğenir ve derhal beğenildiğine inanırdı. Onu herkes severdi. Sustuğu vakit... sevimliydi zira. Ondan herkes kaçardı söylediği vakit... Çok kaba konuşurdu. Lâkırdı arasında da «Bana... bak...» filân der dururdu. Bönlüğüne misal olan menkıbeleri de vardır. O vakit dillere düşmüştü. Bir tanesi şudur:

«İstanbulun en zeki çocuklarından (Muhsin isimli bir nüktedanı yani zekâvet ve ferasetin bütün inceliklerine sahip bir evlâdı vardı. Nüfuzu nazarının kuvvet ve isabeti sayesinde görüşü ve kavradığı hâdisatı ve havadisâtı öyle kıvraklıklarla ifade ve tebliğ ederdi ki bunu; anlayanlar ona nekre anlamayanlar sadece mukallit derlerdi. Hüseyin Bağ, Muhsini mukallitlerden biri zannettiği için bir gün ehibbasından birine onun bir gün evine getirilmesini rica eder. Gelirler, safai âme-

diden sonra ev sahibi ceffalkalem Muhsine bakar bana bir masa taklidi yap deyince afallayan (mukallit) derhal kendisini toplar toparlanır ve... Bir çil altın ihsan buyurun da şanınıza lââyık odundan imal edeceğim masa ayaklansın... der lirayı alır. Hüseyin Bey bekliyodursun Muhsin Bey odadan çıkar gider. Bunun böylece vkubulduğunu rahmetli Muhsinden duymuştum.

Hüseyin Daniş Bey

Şûrayı Devlet erkânı kiramındandı. Ve İkinci Sultan Hamidin bendegânından Nîşli Mahmut Beyin damadı idi. Gayet namuslu, terbiyeli kendine göre ülemadan; hayırhah; jurnalcılardan müşteki; ahvali âlemden meyus; çoluk çocuğuna düşkün; tanısın tanımasın herkesin ırzına hürmetkar; fakat biraz hadit, fazlaca dalgın; hodbin denilemezse de hodpesend bir zat idi. Bana emniyet ve iltifat ettiği için sıkça evime gelir hattâ ahbaplarım getirir briç oynar, (iyi oynardı) eğlenirdi. Kafadarlarından biri de monşer Mustafa Beydi (Beşiktaş belediye müdürü).

Hiç unutmam bir çarşamba günü, İstanbula inmemiş, Büyücadada yine bizde toplanmıştık. Daha başka misafirlerimiz de vardı. Herkes dağıldıktan sonra üçümüz o, Mustafa Bey ve ben bir hasırlı kira arabasına bindik. Adanın büyük turunu yapmak üzere iskeleden hareket ettik. Biliyorduk; Daniş Bey Sadrazama bir meseleden nâşi kızmıştı. İster istemez lâkırdı onu kızdıran vâdiye girdi. Kendisine bazı sualler sorduk. Mustafa Bey biraz muzip olduğu için yangını körüklüyordu. Bir aralık Daniş Bey o kadar feveran etti ki yanında oturduğum Mustafa Bey yerinden kalktı, benim yanıma yani karşıya geldi. Onu dinliyorduk. Haksız da değildi doğrusu: Her ne ise: Bir aralık o kadar köüürdü ki ayağa kalktı, oturduğu minderin üstüne çıktı ve yine ayakta durmağa çalışarak (zira araba yürüyordu) ellerini göğsüne vurdu... Yahu bir bana bakın bir de Sadrâzam olacak Ferit paşayı gözönüne getirin. Hangimiz yakışır derken az kalsın arabadan düşüyordu. Zorla tuttuk, oturttuk. Allah rahmet eyleye çok iyi bir zattı mu muhakkaktır; fakat çok hadid idi.

Bohur Efendi

Bâlâ ricalindendi, mülkiye dairesi âzasıhdı ve zekâvet ve dirayet sahibi bir zattı. Yanyana oturur, birçok hasbihallerde bulunurduk. Mülkiye dairesine gelip geçen bütün işlerin cema-zıyelevvelini bilirdi. Yeni gelen evrak mecliste okunurken derhal kavrar ve en sağlam reyi verirdi. Fakat söylemezdi. Derhal gayet güzel olan sevimli yazısıyle bir kâğıda yazar ve bana uzatı-verirdi. «Okuyunuz muvafık bulursanız siz söyleyiniz» derdi. İlk defasında acaba ve belki bihakkin benimle istihza mı ediyor demiştim. Fakat sonra anladım, hayır. O yalnız «zülfüyâre do-kunur muyum dokunmaz mıyım?» deyip korkanlardandı. Çok vehimli ve epeyce de yaşlı idi. Hiç unutmam Hasan Jtami Pa-şa için dairemiz âzalarından ikisinin yaptıkları tahkikatın fez-likesini Ahmet Muhtar Bey (Kevakibi) okurken «muhakkak mesul olmalı mazbatayı yapmalıyız» demekten hâli kalmamışsa da bunu yalnız ben komşusuna söylemiş bir türlü mecliste söz alamamıştı. Halbuki hiçbirimiz —bir iki jurnalcımızdan baş-ka— onun kadar teenniye lüzum görmemiştik. İşte bizim bü-tün arkadaşlarımızla beraber çok sevdiğimiz atufetlû Buhur Efendi hazretleri bu kadar korkaktı...

Şerifler

Şûrefa... İkinci Sultan Hamidin Şûrayı Devlet âzalığma tâyin, ettiği zevat arasında idiler. Bunlardan, yani âzadan biri olan Şerif Hüseyin beyefendi nüfuzu nazar sahibi bir zattı. Fa-kat memur olduğu daireye az devam eder ve ekseri günler Yıldız sarayındaki Başkitabet dairesine gelerek mütedahil ma-aşları hakkında resen tarafı şahaneden Maliye Nezaretine emir verilmesini rica ederdi. Teessüf ve teessürle başkâtip Hasan Tahsin paşanın kendilerini misafir odasında- beklettiğini gör-müştüm. At sahibine göre eşer, dedikleri gibi, bunun da sebebi; Sutan Hamidiln nedense Hüseyin beyefendiden tevahhuş eder-cesine çekinmesiydi. Halbuki Şerif Abdi - İlâh Paşaya, Şûrayı Devlete, hattâ sarayı hümayuna pek seyrek gelmesine rağ-men, Yıldıza geldikçe bambaşka bir ihtiram muamelesi ifa o-

lunur; müşarünileyh asla Başkitabet dairesine uğratılmaz; doğruca Başmabeyinci tarafından kabul edilirdi. Şerif Nasır Bey de sonraları Şûrayı Devlet âzasından olmuştu.

Şerif Ahmet paşa ve Ali Haydar beyler

Şerif Ali Haydar beyefendiye gelince, Mekke Emîri Şerif Abdülmuttalibin hafidi olan bu zat küçük yaşta yetim kaldığı için İkinci Sultan Abdülhamit fevkalâde alâka göstererek kendisini şehzadelerle birlikte Yıldız sarayındaki mektepte okutturmuştu. Meşrutiyetten birkaç sene evveline kadar da himayet ve şefkati eksik etmemiş, onu müstesna bir muhabbetle diğerlerinden ayırmıştı. Fakat büyük teyzelerimden birinin kerimesiyle evlenmiş olan bu muhterem zat Meşrutiyetten birkaç sene mukaddem İstanbula gelen biraderi Cafer Paşa ile beraber sık sık konuştukları bazı ahhaplar, padişahın muhalifi olanlardan oldukları için, pek hoş gitmemeye, binaenaleyh Sultan Hamidi rencide etmeğe başlamıştı. O kadar ki biz taşradan İstanbula geldiğimiz vakit (dinlemedim başka) benim bile kendilerine gitmemekliğimi tembih edenler olmuştu; ve bu da demekti ki tarassut altındaydılar.

Şerif Ali Haydar bey Meşrutiyetin son senelerinde rütbe vezaretle Mekkei Mükerrerme emîri olmuşsa da harbin yayılması dolayısıyla mahalli memuriyetine gidememişti. Nur gibi parlak yüzlü, bembeyaz tenli, tatlı gülüşlü bir zattı; tatlı da bir konuşması vardı. Hak rahmet eyliye; bir iki sene evvel Beyrutta vefat etti.

Meşrutiyeti müteakip arabasiyle bir günün öğle vaktinde bir tarafa giderken bir suikast neticesinde ölen Şerif Sadık paşanın pederi Şerif Ahmet paşaya dair söylenecek söz, kısaca müşarünileyhin şûra mûrâ tanımayıp kendi âleminde yaşaması ve canı pek söyldüğü zamanlarda da mütenekkiren, yani cübbe ve sorıgım çıkararak Beyoğlu civarını teşrif birle «Eldorado» rövülerinde eğlenmesiydi.

Damat ve mahdum beyler

Bunun hesabını nasıl bulacağım bilmem? Elbette bir adam

diğer bir adamın oğlu ve damadıdır! Meselâ Şûrayı Devlet âzalarından Ahmet Muhtar beyin Şeyhülislâm Cemaleddin Efendinin oğlu, Mazlum Beyin Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'nın oğlu ve Hariciye Nazırı Tevfik paşanın damadı, Ali Namık Beyin sadrı esbak Sait Paşanın oğlu ve Nuri beyin bu paşanın damadı; Köprüde Ada vapuruna binerken katil ve şehid edilen Cavit Beyin Sadrâzam Halil Rifat Paşa zade, Sedat Beyin, Toprhane müşiri Zeki Paşanın mahdumu, (ayni zamanda Mektebi hukuka devam ederdi), Reşat Beyin Zihni Paşanın damadı, Hüseyin Beyin, Haşim Paşanın ve bu paşanın Şeyhülislâm Muhtar Efendinin oğlu, benim Reşit Mümtaz Paşanın oğlu, Ahmet İzzet Paşanın damadı oluşumuş gibi ve ilh...

Bunu bu kadarcık söyledikten sonra bu beyler ne yaptılar da Şûraya âza oldular dersiniz, bunun da hesabını verebileceklerden değilim. Babaları istediler, padişah da verdi demekten başka maruzum yoktur. Ancak bazı hususlardan bahsedeceğim. Meselâ: Muhtar bey ağabeyimizin müzakeratın hitamından sonra daireye gelerek —alaturka saat on raddelerinde— kapıdan girip ve durup eldivenlerini çıkarması ve görüldüğünü görünce bir estağfurullah çekerek ve koşarak ve kısa kısa selâmlar vererek makamına oturması gibi! Bizim ona safa geldiniz demekle Allaha ısmarladık dememiz birlikte olurdu. Zira, o gelirdi, biz giderdik. Binaenaleyh konuşma derdini muavin beylere döker; bunlardan kimi yakalarsa onu âdetâ mükâleme mitralyözleriyle hâki helâke sererdi. Sevimli Feyzi bey oğlumuzun kulakları çınlasın. Birçok kere bu bombardımanlara o hedef olurdu. Zannetmemeli ki Muhtar bey işi iş edinmezdi. Hâşâ! İşi iş edinir, hattâ didinirdi ve icabında makamına erkenden geldiği de olurdu.

Ali Namık ve Mazlum beyler

Mazlum beyin üst tarafında otururdum. Bilmem ki ne söyleyim... Hürmetle sevdiğim bu arkadaşın bir gün olsun mecliste ağzını açıp da bir şey söylediğini duymadım. Yalnız kahvesini içerken ağzını açardı. Cihan vazifesinde değildi pek. Derin derin hava yutar gibi tatlı tatlı kahvesini içer, hepimizle

bütün söylediklerimizle ezâ kasti olmoksızın istihza ederdi. Haki da varmış ya. İş olacağına varacaktı, vardı. Zavalıl Mazlum göçtü, gitti... Hamdolsun hâlâ zinde ve kendi âlemimde yaşayan Ali Namık beyefendi pek daireye gelmezdi. Soğuk alıdırmaktan korktuğu için babası onu pamuklar içinde pişirir dururdu. Mâhâza hocalariyle çok çalıştırır, ve çalıştıra çalıştıra âdeta harabederdi. Elbette reyinden istifade edilmiş olurdu, fakat Şûrâyı Devlete gelmediği için hangi işlerde daha cerebezeli bulunacaktır, bilmiyoruz. Şu kadar ki kendisinin pek dirayetli ve pek terbiyeli bir zat olduğunu kabulde ittifak vardır.

İstinyeli Nuri bey

İkinci Sultan Hamidin altı yedi defa Sadrâzamı olan Sait paşanın sadaretlerinin birinde re'sen vukubulan inhası üzerine Maliye Dairesi reisi saniliğine gelen damadı, İstinyeli uncu Mehmetefendi zade Nuri bey esasen Galatasaraylı ve hariciyecisi idi. Sonra yani Sait paşaya damat oluşundan sonra dahiliyeci oldu. Kayınpeder damadına takdirkârane bir lisan ile: Vaktiyle Ali Paşanın Şûrâyı Devlet reisi olduğu zaman Fuat Paşaya yazdığı bu tezkereyi okumuş oldu, (Bir cismi eskamı dahiliye talil etmekte iken mualecatı hariciye ile uğraşmak abes olduğu müselleमतandır. Binaenaleyh hastanın başına bir tabibi hâzik konulmak murad olundukta merkezi rae-salihi devlet olan riyaseti celileye memuriyeti fahîmaneleri meymenet efzayı vukubuldu), Rivayet ederler: Nuri Bey vazifesinde maliye dairesindeki azılı âzâları hüsnü idare eylerdi. Kendisinin hasna ve müstesna benliği, bileğindeki güzel bir (ben) den başka bir de parmakları arasına sıkıştırdığı emfiye kutusu ve çarşafklar kadar büyük ipekli enfiye mendiliydi. Bu nesneyi çekmezdi, âdeta yukardı. O kadar ki bir aralık inhimakinin belâsını çekti, kulaklarına ameliyat yaptılar. Vefatından hayli mukaddem böyle de bir tehlike geçirmişti. Zevki hikâye ve menkıbelerle dolu ve süslü konuşmak ve bol bol ziyafetler ve icabında müsamereler vermek ekâbir ve evaddayı davet etmek idi. Bir iki ükdeme rağmen ben Nuri Beyi sever-

dim. O da, evvel zaman içinde akranı olmayan yaşına bakmaz, beni arar dururdu.

(Yukarıda parantez içinde bir kısmım yazdığım tezkereyi Âli Paşa, Şûrayı Devlet riyasetine tâyin buyurulan Fuat Paşaya yazmıştı).

Damat Paşalar - Mahdum Beyler

Damat paşalar hazeratı... Şûrayı Devlet dairelerinin her birinde damat paşalardan da bazıları âza olarak bulunurlardı. Zannediyorum mektebi hukuk mezunlarından Adliye Nazırı ve esbak Başvekil Germeyan oğullarından Abdurrahman Paşa zade damat Arif Hikmet; mektebi mülkiyei şahaneden birincilikle şehadetnameli Balıkesir eşrafından Kars valisi Şerif Paşanın oğlu Zor müstakil sancağı mutassarrıfı Ahmet Paşa zade bir taraftan da hazinei hassai şahane nazırı Ferit Paşa torunu damat Mehmet Şerif; îşkodralı Mustafa Paşa oğlu Rıza Bey zade damat Ceiâleddin Paşalar gibi. Bunların arasına bir aralık Cemile Sultanla Taifde ölen damat Mahmut Paşanın oğlu beyzade Ceiâleddin Bey dahi ilâve edilmişti. (...Yıldız sarayındaki misafir köşkünde (buna merasim köşkü de derlerdi) yapılan bir muayede resminde ricali devlet arasında olarak teşrifata iştirak eden Ceiâleddin Bey, önüne gelir gelmez İkinci Sultan Hamit kolundan tutmuş, tahtın arkasında duran şehzadelerle beraber bulunmasını işaret etmişti...) Arif Hikmetle Şerif Paşalar maliye dairesinde, Celâl paşa, mülkiye dairesinde idiler. İlk ikisi işler üzerinde ibrazı dirayet üçüncüsü ibzali nezaket eylerdi. Diğer damat paşalar da birer memuriyet talebinde bulunarak hünkârı tasdi ediyorlardı ama, asker mesleğinde bulundukları için Padişahın muvafakatini istihsal edememişlerdi. Damat Nurettin, biraderi Kemalettin ve Ahmet Zülküfi ve Halit Paşalar gibi. Damat Mahmut Paşa da (Sabahaddin Beyin پدرi) mülkiye dairesi âzasındandı ama kapıdan içeriye girmemişti.

Sedat Zeki ve Hüseyin ve Reşat Beyler

Tophane müşürü Zeki Paşanın oğlu Sedat Zeki, hem Şû-

rayı Devletle âza, hem de Mektebi Hukuku Şahanede talebe idi. Her ikisine muntazaman devam eder ve bitap bir halde evine dönüp tam nefes alacağı zaman babasına yakalanır, saatlerce günün ve derslerinin hesabını verir, âdetâ imtihan edilirdi. Bu sayede mükemmel çalıştırıldı. İlim ve fenne ait birçok şey ve üç dört lisan öğrendi; okudu yazdı. Ancak ve hâlâ benim el yazılarımı okuyamamaktadır, şikâyet eder -durur!!!

Haşim Paşa zade (merhum) Hüseyin Beye gelince mülkiye dairesinde idi. Bir aralık buradan Sakız mutasarrıflığına gitti. Fakat gitmesiyle gelmesi bir oldu. Merakı müzakere esnasında dahi şuna buna tezkere veya mektup yazmaktı. İşe de karışır, fakat ekseriya ekaliyette kalır ve sebebini ve reyini mutlaka mazbatalara yazdırıp imzalırdı. Bir merakı da bu idi. Büyük ağabeylerimizden biri de Şûrayı Devlet âzastndan ve Zihni Paşanın damadı Reşat Beydi. Paşanın oğlu olmadığı için bu zat aynı zamanda da rhâhdum bey rolünü oynardı. Bize muasır arkadaşlardan Ahmet Şuayib merhumun kayinpederi olan bu Reşat Bey (merhum) işini bilen ve terbiyesini muhafaza eden bir zattı. Seksen küsur yaşlarına kadar yaşadı ve daha geçenlerde vefat etti. Hak rahmet eyleye.

İlmiyle âmil olmıyan bir efendi

... Bu zat hiç de umulmamasına rağmen curnal takdim etmek hiffetini tahammül etmişti. Sureti haktan gözükererek hasbihallerde bulunur, kendi söylediklerini başkalarına söyletirdi. İkinci Sultan Hamidin başkâtiplerinden Süreyya Pasa ile de aynı tarîki tutan bu zat; paşanın odasına gelip ahvali âleminden ve halden uzun uzadıya ve âlimane ve vâkıfane bahis ve şekva eden bu zat başkâtibini hünkâra jurnal ederdi... Sultan Hamidi sanı her sabah işleri bitirdikten, mazurâtı okuyup imzaladıktan, bazı iradeler verdikten sonra mutadî imiş Süreyya Pasa ile konuşurdu ve ona sarayda kitabet dairesine kimlerin gelip gittiğini, neler konuşulduğunu sorardı. Süreyya Paşa da şunu bunu söylerken gelen gidenlerden bazılarını methederdi, Padişahı şundan ve bundan korkmaktan uzaklaştırmaya çalışırdı. Bir gün gene bu vâdide konuşurlarken Pa-

dışah: «A Süreyya Paşa ne iyi ve hayırhah adamsın. Muttasıl medhettiğin —adam— muttasıl seni bana jurnal etmektedir. Daha geçen gün verdiği kâğıdı al, oku...» diyince Süreyya Paşa afallar «el mülûk mülhemun» diyerek müteessir ve mahçup olur. Bunu sezen hünkâr ben sizi bilirim merak etmeyiniz yalnız bir adam ülemadandır diye ahlâklıdır zannetmeyiniz, der. Süreyya Paşayı taltif ve irşad eder... İki gün sonra da bu zat yine Süreyya Paşanın saraydaki odasına gelir. Kendisini görür görmez Paşa şunları söyler: «Efendimizi rahatsız, ve benimle yaptığınız hasbîhallerdeki konuşmaları tahrif etmişsiniz. Çok teessüf ederim ve size yakışmayan bir mesleğe fahrî olarak sülûkünüzden dolayı ilim ve irfan namına tazalüm ederim. Badema buraya odama gelmeyiniz.» Ben size değil, efendimizin başkâtibinin odasına geliyorum cevabını alınca da büsbütün tehevvr eden Süreyya Paşa: «Ben de sizi efendimizin başkâtibi sıfatıyla kovuyorum», der, heriften kurtulur. Şuyu bulan bu hâdiseden sonra Şûrayı Devlet âzayı kiramından... efendi hazretleri Babîâlinin de gözünden düşer, müsteskal olur, gider. Allah taksiratını affetsin. Yaptığı şey ona hiç yakışmamıştır, derlerdi.

Rasim ve Arif Paşalar

Senelerce Trablusgarb valiliğini hüsnü idare ettikten sonra Şûrayı Devlet mülkiye dairesi âzalığına tayin olunan vüzera-dan Rasim Paşa ilerlemiş yaşına rağmen terütaze reyleriyle arkadaşlarını tenvir ve ikaz eder ve hiç yorulmaksızın işleri ve müzakereleri takip ederdi. Ve... Şûrayı Devlet mülkiye dairesi için yapılan nizamnamei mahsus mucibince hareketin; «Mademki bu daire bir tesisi cenabı Padişahidir ve nizamnamesi ba iradei seniyye kanunlaşmıştır», «daha dürüst olacağını arkadaşlarına da alenen söyliyerek acabalardan kurtulmalarını temine çalışırdı. Bir gün de şöyle bir teklifte bulunmuştu. Paşalardan biri için «Görüyorum, muhterem rüfekayı kıram şu zat makamında bulundukça bu işler düzelmeyecektir», demek istiyorlar ama, eliyle boğazını tutarak «bu sözler burada kalıyor, dışarıya çıkamıyor», demiş. Haklı haksız Bâbîâli

ile fazla inat gitiği için ve bu gidişin maslahata suitesiri zehabı hâsıl olduğu için (*) Paşanın azli veya becayişi hakkında bir mazbata yapılmasını istemişti. Bir hükümet memurunun makamı ne kadar büyük olursa olsun devletin otoritesini bir nevi istihfaf demek olan hareketine asla tahammül etmiyor, onu affetmiyordu.

Rumeli Beylerbeyi payelûlerinden Arif Paşa da mülkiye dairesinde âzadandı. O kadar acele ile müzakeratı takip edirdi ki ikide birde doğru olmadığını kendisi de itiraf ettiği halde evrak okunurken kıraat memurluğunu yapan muavin beyleri susturur, şunu bunu sorar ve söylerdi. Müeyyidesi de mecelle idi. Hemen kitabı ister, yıldırım süratiyle açar ve gûya aradığını bulur, metni okumağa başlardı. Başlardı ama, telâşından başka bir şey okuduğunu kendisi de nihayet anlar, «efem efem» durunuzla karışık bir iki cümle sarfederek mecelleyi hurdaşaş ederdi. Sevimli bir arkadaştı. Hak rahmet eyleye. Fakat acelesinden, hattâ yürürken bile etekleri bacaklarına dolaşırdı. (... Eski ricalden ve kapı kâhyalarından rahmetli Hayri Efendinin mahdumudur. Hayri Efendi de ayrıca bir âlem di. Hiç birimiz elinden ve seve seve elini öpmekten kaçamazdık...)

Nureddin Bey

«Oturup bir mahalli âlîde»

«Dedim âyâ şu Bâbîâlîde»

«Böyle bir rütb mi bize makdur»

«Aksi savtim verir cevabını duur...»

Bu kıt'a, nuru ayinimiz Vâlâ Nûreddinin pederi Nûreddin beyefendinindir ve Sait Paşa damadı Nuri Bey ağzından söylenmiştir. Henüz Nuri Bey pek genç iken ve Hariciye İstişare odası hulefasından iken biraz da emelli bir genç olduğundan dolayı ona, Nûreddin Bey böylece bir muziplik etmiştir... Çok sevişir, birbirlerinin şarakalarına tahammül ederlermiş zira... Nuri Bey bu yazılardan evvelki bir hasbihalde gösterdiğimiz veçhile, aksi savtm verdiği cevaba kanarak durmamış, yürümüş olduğu gibi, Nûreddin Bey de kemali vakar ve vukufila ilerlemiş, hem de çok sevilmişti. Hâlâ hatırımdadır;

mektepte iken mümeyyizliğini yaptığı bir tarih imtihanında beni ikmale bırakmış, açıkçası döndürmüştü. Helâl olsun. Bu da hatır nişanımdır, babam vali iken bir aralık Beyruta gelmişlerdi. Ellerinden öpüp idadi mektebi imtihanlarına götürdüm zaman işin tuhafına bakın ki kendileri talebeyi imtihan ederleken ben de mümeyyiz gibi yanlarında bulunuyordum. Allah rahmet eylesin; yüzü, özü güzel ve muhterem bir zattı.

Şûrayı Devletde paşalar ve beyler

İkinci Sultan Hamid hayatta kalan ve resmî salnamede «Heyeti âyanı» âzalarından olarak gösterilen Sadrı esbak Sait, Defteri hakanî Nazırı Ali Rıza, Mümtaz, Abraham Mavriyani ve Kostaki Paşalarla Bursalı Rıza Efendi ve Lâgufet Beyin (bunlardan memur olmayanlar, zanediyorum her ay onar bin kuruş âyan maaşını alırlardı.) bir gün olsun toplanmalarım aslâ düşünmediği halde, Şûrayı Devlet Mülkiye dairesini tesis ederken, ona âyan kuvvetini vermek istemiş ve içerisine birçok tecrübeli ve dirayetli paşaları yollamıştı. Aleksandr Karatodori, Turhan, Artin, Abraham, Ziya, daha sonraları Celâl, Reşat ve Rasim ve en sonra da damadı Celâl Paşalar gibi. Bunlarla beraber de vezir demek olan kazaskerlerden Sahip Molla Beyle, Hasim Bey (paşa oldu sonra), Keçecizade Macit Bey, Arap Sami Efendi, (balık avı meraklılarından olması dolayısıyla şu şöhreti alan Zoka Zühtü Bey ve daha bazı tecrübeli rical gibi ki, biz üç beş genç âza bu zevatın her birinden ayrı ayrı ders almışızdır dersem mübalâğa etmemiş olurum. Bilâhara vali ve vezir olan Şükrü ve Reşit Akif Beyler de (paşa) bir aralık Mülkiye dairesi âzasından idiler. Macit Beyin hususiyeti çok konuşmak Karatodori Paşanın meziyeti az sözle mükemmel rey vermek; Zühtü Beyin eski ve tecrübeli bir maliyeci ve valiliklerde bulunmakla da dahiliyeci olarak senelerce devam eden tecrübe ve muhakkak olan dirayetine rağmen şöhreti kızmak ve azarlamak; Mülkiye dairesine bizzat riyaset eden Şûrayı Devlet reisi Hasan Fehmi Paşanın müzakere esnasında bazan çekişen âzanın arasını bulmak ve bir skandal çıkarma-

maktı. Turhan Paşa muttasıl dudakları jarasma sıkıştırdığı (bilâhara Evkaf Nazırı olmuştu, bir aralık da Hariciye Nazırıydı) sigarasını düşürmemek içib pek çok lâkırdı etmez; ettiği zaman da reyi saib olmasına rağmen pek muntazam konuşmazdı. Bu zatın Fransızcası elbette Türkçesinden kuvvetliydi. Halbuki Reşit Akif Bey (paşa) gayet fasih ve beliğ konuşurdu. Abraham Paşa ile Mavriyani Beyin sesleri pek duyulmazdı. Mir Reşit Bey kavga çıkarmaktan artık çekinerek kendi kendine konuşurdu. Çünkü Şûrada onun değiştireceği daire kalmamıştı. Bu zat ne kadar iyi bir zattı, fakat ne kadar da hiddetliydi. İncinmekten ve incitmekten âdeta korkardı! (...Bu zatın dadısı Beşiktaş muhafızı müşir Hasan Paşanın refikasıydı. Bu hanım sık sık efendi ve efendi zadelerini arardı, çok vefalı bir hanımdı. Yalnız efendileri kendilerini gördükçe çok üzülürlerdi. Zira bir müşir haremî olan bu kadın ne zaman efendilerine gelse veya ona gitseler el pençe divan durur, bir türlü oturmazdı...) Hak rahmet eyliye; bunlardan kimse kalmadı bugün.

Azılı âzayı kiram

Şûrayı Devletimizde azılı kavgacılarımız; eyyam ve fırsat düşkünleri; rahat durmıyan âzalarımız da vardı. Durup dururken ve sâkin sâkin ve terbiyeli lâkırdı ederken birdenbire tehevvr ve feveran ederler; şahsî ihtiras veya münâferetlerin tesirine kapılarak birbirlerini rencide ederlerdi. İşin garibi iş üzerinde konuşmak vesilesiyle çıkardıkları kavgalarda ahrarane veya sadıkane (!) bir eda alırlar, nazarı dikkati, hattâ hayret nazarını celbederlerdi. Sadıkane fikrim budur gibi söz söyliyener ekseriya curnalcılardan, ahrarane mütâlâalar dermeyen edenler sivri akıllılardan çıkar, fışkıırdı. (Sivri akıllılık) payesi o devrin teâkkisine göre bu işe de yalnız bizim aklımız erer, biz yaparız gibi iddialarda bulunanlara, yalnız kendi kerametlerini nakledenlere tevcih olunurdu. Yani bû gibilere (ukalâ) denirdi. Muratları ne idi sarahaten söylemezler, medenî cesaret göstermezlerdi. Ancak müphemât içinde söylenirlerdi. (İstırad: Bir gün bu arkadaşlardan birine ne

için daima müşteki ve mübki olduğunu sormuştum. —Ağlatıcı demektir. Ağlamış demek olduğu gibi— Cevap olarak: «Dili mahzûn sanma maksadı ikbal için ağlar— Bilir maziyi, anlar hali, istikbal için ağlar...» beytini okumuş, yüzüne bakmıştı.

Gayet bitaraf ve çok tecrübe görmüş eski bir aile dostumun biri de: (...Bırak sorma söylensin dursunlar. Ne zararı ve ne tesiri var. Ben bizim dairede hep bunları dinlemekle için için gülerim. Sen de öyle yap ve sakın kapılma. Kalbinden başkasına da şey sorma sakın. Şikâyet muteberdir ve müessirdir, eğer feragatlerle, fedakârlıklarla müterafık olursa, Avrupaya kaç, pazarlık et, yüksek memuriyet yakala, rütbe, nişan ve zammı maaş al... Yahut dahilde menfada isen padişahattan aylık ve ev parasını iste, al. Hülâsa gel keyfim gel, yan gel otur, sonra da şuna buna itiraz et. Olacak şey midir ki?! Üç beş müstesna var ki, o zavallılarda bedava yandılar.» mealinde bana nasihat vermiş ve ölürsem bu sözler sana vasiyetim olsun, demişti!!...) Sadıkane fikrim budur; berayı sadakat bu iş böyle hallolunmalıdır misilli rey verenler ve gürültü edenler sadece curnalcılar olduğu için bu çarpışmalar arasında iş görenler temkinli ve dirayetli devlet ricali idiler. Bereket versin ki ekseriyet bunlarda idi. Ye tertemiz çirkin işler bu temiz adamlardan çıkardı. (Geçen yazıda unuttuğum, Sultan Muradın damatları Galip ve Vâsıf Paşalar da Şûraya âza olmuşlardı).

Sarıklı azalar

Mülkiye dairesinde —vezir ve Maarif Nazırı olmadan evvel— Kümeli Kazasker payelilerinden Haşini Bey Anadolu Kazasker payelilerinden Sahip Molla Bey, Rumeli Kazasker payelilerinden Vakanüvis Ahmet Lûtfi Efendi vardı. Vezir (paşa) ve Maarif Nazırı oluncıya kadar Haşim Bey ve Sahip Molla (Meşrutiyete kadar) Mülkiye, Ahmet Lûtfi Efendi Maliye dairelerindeydiler. Haşim Bey (paşa) Sultan Selim salis vüzerasından Koca Yusuf Paşa ile bir sultanın torunu, Şeyhülislâm Muhtar Efendinin oğludur ki, Sultan Hamidin on sekiz senelik Şeyhülislâmı Cemaleddin Efendiyi Meşihat mektupçuluğuna bu zat getirmiştir. Haşim Paşa kibar ve iyiliksever bir zattı; kendisine isnadolunan şu sözleri «Şu hocalar olmasa

veyahut şu mektepler olmasa ben Maarifi iyi edeceğim ama...» herhalde söylemiş değildir; fakat İstanbul muzipliği bu ya, güzel yakıştırılmıştır.

Sahip Molla Beye gelince, Pirizade ailesinden olup kibarlığıyla meşhur bir zattı. Bir aralık gayet fena bir tehlikeli bir curnal yemişti. Az kalsın rütbesi alınarak ken-disine ûlâ evveli rütbesi verilecek, bir mutasarrıflığa gidecekti. Gitmeden önünü aldılar. Hünkârı teskin ve temin ettiler; Allah razı olsun; yoksa Amasyayı boyliyacaktı...

Hacı Akif Paşa

Şûrayı Devlet tanzimat dairesi reisi sanisi Hacı Akif Paşa çok namuslu bir zattı. İkinci Sultan Hamit paralı işlerde ona çok emniyet ve bu gibi meseleleri ona emanet ederdi. Bir aralık «Teçhizatı Askeriye» Nazırlığını ve büyük kızı Zekiye Sultanın kâhyalığını yine ona verdi. Tevhidi düyun işinde yeni basılacak banknotlarla birtakım evrak için bir kelime Fransızca bilmediği halde Parise yolladığı heyetin başına Hacı Akif Paşayı koymuştu. Hacı Akif Paşayı pek beğenmeyenler yok değildi. Fakat bu çekememezlik onun gibi yukarılara doğru çekilememezlikten ileri geliyordu Hacı Akif Paşanın biraz sui talihi vardı. Dairesindeki azalar arasında geçimsizler, gönül kırıcı hitaplar ve itablar; rahatsızlıklar olurdu ki bunları yatıştırmak için uğraşmak Paşayı yorardı ve bunlardan şikâyet ve lazallu mederdi.

Hayli yaşlı olduğu halde 1908 meşrutiyetini idrak etmiş, birkaç sene sonra ölmüştür. Kâhyalığından ayrıldığı zaman kimsenin haberi olmaksızın biriktirmiş olduğu binlerce altını zekiye Sultana iade ve teslim etmişti. Saraçhanebaşındaki konaktan başka evlâtlarına bir şey bıraktığını zannetmiyorum.

Ekrem ve Reşad Beyler

Recai zade Ekrem ve Keçeci zade Reşat Fuat Beyler Şû-yı Devletin tekrim ve muhabbete şayan erkânından idiler. izzü vekariyle ve nezaketiyle ,ikincisi neşe ve zekâ-

vetiyle ve her ikisi güzel ve güler yüzleriyle Babîâliye gelir giderlerdi. Büyük küçük herkesten hürmet görürlerdi. Hariçte de bu böyle idi. Bu iki beyefendiyi herkes severdi. Reşad Fuad Bey amcamıza gelince her gün mektebe gider gibi vazifeye giderdi. Biraz geç kalacağını hissetse kıyametleri koparır, gözüne kim ilişirse ciyak ciyak bağırır, herifleri azarlar, yemek isterdi. Uşağı Hasan emektarı Yorgi küçücük oyuncağı bir yetime kız evlâtlık ve hattâ ben de dahil olduğum halde oğullarını ne yapar yapar sofrada toplanır, ona yemeğini yedirir, yola revan ederdik. Hazretimizin Babîâliye vüsuliyle beraber ilk işi bir soğuk su veya limonata içmek olurdu. Bundan sonra meclis odasına girerdi. (Ekrem ve Reşat Beylere dair ayrıca bir yazı yazacağım).

Diğer bazı şahsiyetler

Mülkiye dairesi âzasından ve bâlâ ricalinden Andarya Kopas Efendi her işte ve her meselede gayet dürüst rey vermekle ve adamakıllı Osmanlı görünmekle meşhurdu. Vilâyatı sitteye taallûk eden meselelerde de bilhassa Tahsin Paşadan ve eski valilerden Tahir ve Salih Paşalardan istifade edilirdi. Mısırlı Sait ve Abbas Halim Paşa kardeşler Şûrayı Devlete uğramazlardı bile; (Sadrazam Sait Halim Paşa). Bu saadetlû paşalardan daha başkaları da vardı. Ali Naki, Mansur, Behçet, Mahmut Nedim, Şerif Mehmet Sadık, Muhiddin, Abdülgani Paşalar gibi. Avlonyalı Sadrazam Ferit Paşanın kayınpederi Âdem Beyin kardeşi olan Ali Naki Paşa pek daireye gelmezdi. Mahmut Nedim Paşa Kürddü ve Adana valisi Bahri Paşanın akrabasındandı. İyi ve dostluklu ve zeki ve güler yüzlü bir adamdı. Bunlardan İbrahim Paşa da vardı ama ben yüzünü dahi görmemiştim ne idi ve nasıldır bilmiyorum. Bir de Büşra Beyimiz vardı. İsmi acayip geldiği için nazarı dikkati celbederdi. Herkes onu bir defa olsun görmek isterdi. «... Bizim bir İbrahim Efendimiz vardı, nekre bir adamdı. Ne zaman Büşra Beyin lânkırdısı olsa... Sûğra - kübrâ - Büşrâ - kavâit kitaplarında gösterildiği veçhile çukur mastardır der ve Büşra Beye de çukumasdar beyefendi derdi...» İyi bir zat imiş, ben tanımadım.

Haristan ve Gülistan müellifi Ahmet Hikmet Beyin ağabeyi Refik Bey de Şûrayı Devlette idi. Sadrazam Halil Rifat Paşanın mühürdarlığını dahi yapan bu zatın çok terbiyeli ve dirayetli hareket ettiği görüldü. Birçok dostu ve iyilik ettiği tanıdıkları vardı.

Âzadan Dilber Efendi adliyeden Şûrayı Devlete gelmişti. Çok zeki, tecrübeli bir adamdı, çok terbiyeliydi. Şûraya devam eder, bir taraftan da şayanı hayret bir dikkatle oynadığı poker oyununda hayli muvaffak; yok yok daima muvaffak olduğu Serklodyanda görülürdü. Onu ecnebiler de severlerdi, çünkü emniyet ederlerdi.

Âzadan Vekil Efendi de oldukça dirayetli ve zeki idi. Necip Molla zade Vahit Beyefendi kibarlık ve terbiyelilik timsali देनेcek kadar dürüst hareketleriyle sevilenlerdendi. Temyiz müddei umumisi Nazım Bey «Paşa» !31 mart hâdiselerinde Ahmet Rıza Beye benzetilerek şehit edilen Adliye Nazırı Nazım Paşa. amcam Ali ıza Paşanın damadıdır. Arkadaşı ve dostu Hacı Reşit Bey (Paşa) sonraları vali olmuştur. Hukukçulardan ve dirayetli ve namuslu zevattan idiler. Hacı Reşid Paşa, avukat Salih ve Feyzi Beylerin pederleridir. Veçhen güzel, boylu boshu, tombul tombul bir zat idi ve nargileye düşkündü. Hem tath tatlı konuşur, hem de nargilesini içerdi ve ona bu çok yakışırdı. Salih ve Feyzi Beyler o zaman Şûrayı Devlet muavinerlerinden idiler. Süleyman Faik Bey gibi (Salih Bey sonraları âza olmuştu). Doğrusunu söylemek lâzımsa itiraf etmeliyiz, bütün işleri, mazbataları, müsveddeleri temyizleri bunlar idare ve tanzim eder, müzakeratı takip eylerlerdi ki bu sayede ne reisler ve ne de âza zeire kadar sıkıntı çekmezlerdi.

Şûrayı Devlette yalnız maaşları muntazaman alamamak sıkıntısı vardı ve hazinei mâliyeden' bu paralar çıktığı halde niçin vaktiyle ellerine gelmezdi, bir türlü hazmedemez, rahatlı olurlardı... Bir de jurnalci arkadaşlardan fena tiksindirlerdi. Çekinirlei, bir iftiraya uğramaktan korkarlardı. Fakat Al-lahtan korktukları için kemali tevekkülle dürüst çalışanlar Şûrayı Devlette çok, hem pek çoktu.

İkinci Sultan Hamiiddin Başkâtibleri

Çamlıcada otururken ve sık sık Suphi Paşa korusunda dolaşırken gerek paşanın ailesinden, gerek konu komşudan bir sürü hikâye duyardık. Köşklerin ve emsalsiz korunun birhayli hikâyelerini dinler, öğrenirdik. Çünkü orada ikamet eden Suphi Paşa zadelerle temasta ve dostlukta idik; hatırıma gelenlerden bazılarını belki hatırdan çıkarmış olanlara veya esasen bunları yanlış duymuş ve hiç bilmemiş bulunanlara bir hizmet arz etmek kastiyle bu yazıda söyleyeceğim... Meşhur ve hemen hemen İstanbulda emsalsiz olan bu kuru ve yarılarındaki dönüm dönüm arazi evvelce Serdarı Ekrem Ömer Paşanın malıydı. Vefatından evvel veya sonra burasını pek kat'î olarak bilmiyorum; Köçeoğlu Agop efendiye terhin edilmişti. Suphi Paşa bu malikâneyi Agop Efendiden satın aldı. Senelerce yazları burada geçirdikten sonradır ki Suriye valisi tâyin olundu; Şama gitti. Yani Şam valisi olduğu zaman malikânenin malikiydi (1288 tarihlerinde). Bazı rivayetler gibi herhalde Şamdan geldikten sonra bu köşkü almadı. Muhakkak olarak biliyorum; evvelce aldı, hüve hüvesine arzettiğim gibi.

Kesretinden kalmadı rağbet nişanı devlete

Bi nişan olmak nişanı iftiharımdır benim.

Beyti Suphi Paşanıdır ve Şama giderken kendisine tebdilen Osmanî nişanı verilmediğini telmihen söylemiştir. Köşkün bir de şöyle bir hizmeti ve bir tesadüfde medhali vardı.

Cemile Sultan kiracı

Yukarıda arzettiğim gibi (1288) Suphi Paşa Şama gitmek üzere hazırlanırken, İkinci Sultan Hamidin iptidaları çok sevdiği; sık sık görüştüğü kıymetli eniştesi Damat Mahmut Celâleddin Paşadan hususî bir tezkere alır. Bu tezkere Abdülmecit Hanım kerimelerinden Cemile Sultan hazretlerinin, paşa müsaade ederse, o yazı koruda, Çamlıcada geçireyim aızunda bulunduğunu iş'ar eedr. Suphi Paşa başüstüne diyen cevapnamesini derhal eliyle yazar ve tâ Meclisi vâlâda âza olduğu zamandanberi tanıdığı Meclisi vâlâ Zabıt kalemi hule-

fasından Sait Bey'e tevdi'ye, Cemile Sultanın zevci Damat Mahmut Celâleddin Paşaya gönderir. Bu vesileden bilistifade takdirlerle sevdiği Sait Beyi Damat Paşaya hararetle takdim ve tavsiye eyler. İşte bundan sonradır tavsiyenin tesiri; bu Damat Mahmut Paşa henüz Sultan Aziz devrinde Ticaret ve Nafia Nazır oluverince Sait Bey, Nezaret mektupçuluğuna tâyin edilmiş görülür.

Birkaç kere de Mahmut Paşa, Sait Beyi, İkinci veliaht olan kayınbiraderi Abdülhamit Efendiye götürür ve görüştürür. İkinci Sultan Hamidin tahta cülûs eder etmez Mabeyni hümayunu mülûkâne başkyıtlılığına tâyin ettiği zat bu Sait Beydir (... Sonra da bu zatı yedi sekiz defa Sadaret makamına getirmişti...)

«Başkâtipler»

Sait Beyden (paşa) sonra Mabeyni hümayun başkâtibi olanlar şunlardı: Sadrâzam Âli Paşa zade Ali Fuat Bey (ve zannediyorum bir müddet Lebip Efendi). Ali Fuat Bey vücutça zayıf, çok nahif; açıkçası hastalıklı, cılız bir zat olduğu halde, padişaha karşı dahi vakarla hareket eder ve birçok iradei seniye'yi derhal tebliğ etmez; padişahı ikaz eylerdi.

Kendisinden sonra aynı makama getirilen' Ali Rıza Mümtaz ve Süreyya Paşalar da şöyle böyle Başkâtibet dairesini ve zatı şahaneyi siyanet edici faaliyetlerden ayrılmıyolardı. Yüz buldukça astarını aramamışlardı. Hünkâr, bunların da Ali Fuat Bey kadar namuslu ve hayirhah olduklarını sezdiği için kendi tâbirince ukalâlıklarına kızmaz, birçok zaman da maruzatlarını hüsnûkabul ederdi. Bin türlü curnallara ve müzevirliklere rağmen, bu kâtiplerinden Ali Rıza Paşayı iki defa da yedi keneden fazla mevkiinde tutmuş, Süreyya Paşa ise ölüriciye kadar saraydan çıkarılmamıştı.

Bu zatın vefatından sonra padişah bir daha Ali Rıza Paşayı Başkâtibete getirecektiye de rivayet ve iddia ederler, Şeyh Ebülhüda Efendi mâni olmuş imiş. Binaenaleyh Bahriye Nezareti mektupçusu Tahsin Beyi Başkâtip yaptırmak isteyenler muvaffak olmuşlardı. Haddi zatında gayet sakin ve kimse-

yi rencide etmemek için midir nedir bilinmemiş, ne derlerse evet demekle şöhit almış'olan Tahsin Beyin memuriyeti efkârı umumiyeye ne hoş gözüktü, ne de eminiet verdi diyenleri, henüz çocuk gibi idim, babamla beraber dolaştıkça veya evimize misafirler geldikçe duyar dururdum. Bu zatın, bu memuriyeti Meşrutiyete kadar "devam ettiği için ve bu meyanda ben de çocukluktan çıkmağa, büyümeğe başladığım için, artık görüyordum; zavallı Tahsin Paşayı sevmiyenler veya çekemiyenler gittikçe çoklaşıyordu. Halbuki saraya gümmezden evvel herkese evet demekle meşhur olan Tahsin Bey (paşa) saraya girdikten sonra zatı şahaneye dahi evet efendimiz, ferman efendimizindir, demekten başka bir şey yapmış değildi pek; —yahut ben bilmiyorum— bildiğim bir şey varsa, iyi bir zattı.

İKİNCİ SULTAN HAMİDİN BAZI HUSUSİYETLERİ

İkinci Sultan Hamidin* iki kelimeye tahammülü yoktu; hal', hürriyet. Hal'den korkardı. Amcasının ve kardeşinin başma gelenleri düşünerek mutlaka hürriyet lâkırdısını ortaya çıkarırlar bu işi yaparlar, derdi. Hürriyetten korkardı; hürriyet isteyenler mutlaka beni de hal, etmek istiyceklerdir, derdi. Meşrutî saltanatların ötede beride deva metmekte olduğunu nasılsa görmezdi. Sonra da 93 Kanunu Esasisinden sonra Mebusan Meclisinde geçen aykırı sözlerden tevahhuş ederek sözün ayağa düşmesinin tehlikeli bir şey olduğu kanaatine varmıştı. Onun bu za'fından istifade etmek isteyenler, yüzde sekiseni uydurma jurnallarla vehmini tahrik etmemiş olsalardı belki daha az vehimli olurdu. Her işin saraydan görülmesine padişahı alıştırıran başkâtiplerinden bazıları devlet işine Devletliyi karıştırmak yolunu açmasalardı, elbette bu da başka türlü olurdu. İşin daha tuhafı saraydan çıkıp, Babîâliye gelen bu adamlardır ki her işe karışıyor, bize bir şey yaptırmıyor, diye hünkârı zemmederlerdi. Kadri ve Tunuslu Hayreddin Paşalar başta oldukları halde Kâmil Paşa gibi sadrazamlar müstesna diğerleri padişahı teferriâtı umura olsun karıştırmamak için dikkatli ve kiyasetli hareket ederek mümaşat gösterme-

selerdi, bunu da yakinen bilenler söylüyorlar, belki muvaffak olurlardı. Olamadılar, çünkü devletin ricali olan nazırlardan bazıları bile jurnalci idiler. Hiç unutmam bir gün Tophane Müşiri Zeki Paşa sertçe konuşmuştu ve «biz böyle şeylerin yapılmasına müsamaha ettikçe devlete ve padişaha sadakat değil, hiyanet ediyoruz» demeğe kalmadı tâ karşıda oturan () nazırı Paşa hazretleri derhal ve oracıkta kaleme kâğıdı da sarılmış bir şeyler yazmağa başlamıştı. Bunu da unutmam sadrâzam Ferit Paşa bir kâğıt istemek vesilesiyle âmedi hülefasından Nizameddin Beyi yanına çağırılmış ve «gördün mü herif jurnalci yazıyor!» demişti. (Nizameddin Bey meclisi vükelâda bulunurdu, zabıt kâtibi idi).

Bir gün padişah; aldığı bir jurnala kızarak Be adam, sen Şûrayı devlet âzası mısın, yoksa zaptiye nazın mısın?! Sana ne oluyor. Allah seni kahretsin» deyip kâğıdı yırtmasına rağmen jurnalciyi tevbih etmemişti. Bunu bir tarafa bırakarak hünkârın bazı hususiyetlerini sayalım:

1 — İkinci Sultan Hamid helkesin okumasını isterdi. Okumamanın insana zararlı olduğunu bilirdi. Hattâ başkâtibi amcam Ali Rıza Paşaya kendi cehlini itiraf ederek bir gün ona babamın elli küsur çocuğu vardı. Bizi okutmağa vakit bulunmadı demişti!

2 — Kuzum Riza Paşa sen şu kelimeleri okunaklı bir şekilde al şu kâğıda yaz, diyerek bazı kelimeler, cümleler yazdırırmış. Bunları masanın gözünde saklar, icabında bırakarak ona göre yazardı.

3 Bazı defalar bir şey emrederken istediği gibi ifadei meram edemezse kendi kendine kızar: «Ah ben okumuş bir adam olsaydım, okumanın yazmanın en olduğunu size gösterirdim, değil mi iza Paşa» derdi.

4 — Beş vakit namaz kılardı. Birçok kere kendisi imamlık etmiş amcama müezzinlik ettirmiştir. «Haydi Riza Paşa namazı beraber kılalım, dermiş». Fakat namaz kılmayanlara böyle bir teklifte bulunmaz, belki aptessiz namaz kılarlar diye günaha girmekten korkardı.

5 — Temizdi. Fakat titiz değildi. Hastaların yanma gider, kendine göre hekimlik eder aman elim sürünmesin, bana bu-

laşmasın gibi korkulardan âzade idi. Çok da cesurdu. Tâ şeh-zâdeliğindenberi en azgın atlara biner, sert havalarda denize girer, göğsü bağı açık dolaşırdı. Avcılıkta da biperva idi. Gayet iyi silâh kullandığı için boşa atmazdı.

6 — Abdülhamid, okumak babında polis romanlarına, cinai romanlara çok düşkündü. Sarayı hümayun mütercimleri muttasıl böyle romanları tercüme ederlerdi. Esvabcı başı İsmet Bey de bunları muntazaman hünkâra okurdu. Dikkatle dinler ve sık sık bazı pasajları tekrar ettirirdi. Ahmet Mithat Efendinin şimdi ismini hatırlıyamadığım bir romanını çok sevmiş ve beş on kere okutmuştur, derler. Ben yukarıda ismi geçen İsmet Beyin oğlu Halit Paşadan da duymuştum. Âşıkane romanları, «apteshane edebiyatı» diyerek sevmezdi. «Âşıklıktan çok korkarım. İnsanı rakıya müptelâ eden bir belâdır. Ben neler bilirim neler göldüm...» der dururdu. Hele amcası Sultan Aziz devrinde saraylıların fazla hürriyetlerinden açık saçıklıklarından teessüfle şikâyet ederdi. Bunu kayınpederimden duymuştum. «Hürriyetin ne olduğunu görmek ister seniz onun bir parçasını kadınlara veliniz, ne mal olduğunu anlarsınız» gibi imâlarda bulunmuştur.

7 — Boğazına düşkün olmayan padişah ne zaman karnı acıktırsa o zaman yemek yerdı ve herhangi dairede veya odada bulunuyorsa oracıkta yerdı. Ancak kendisine mahsus bir yemek odası yoktu. Onun için şurada burada yemek yerdı. Bazen bulunduğu mahalde sofrayı kurmak müşkülâtı görülünce gülerek şunları söylerdi. «Daha bir yemek odamız yok, bu göçebelikten ne zaman kurtulacağız...» Bunu ikinci kileicisi Hüseyin Efendiden duymuştum.

8 — Ekseriya maiyetini mabeyin odasında kabul ederdi. Hünkârın odasına girmek için bir usul vardı. Ve şu idi: Mabeyin odasının kapısına asılı kalın ve ipekli bir kordon vardı. Hünkârın yanına gireceklerle bu kordonu çekerlerdi. Hünkâr gel demeden içeriye girmezlerdi. Meselâ huzurda birisi varsa o odadan çıkmazdan evvel yine odaya giremezlerdi. Hünkâr emirlerini ayrı ayrı verirdi. Resmî ve hususî iradeleri karıştırmayı sevmezdi.

9 — Normal olarak haftada bir defa sadrâzamı kabul eder

konuşuldu. Şayhülislâmı da cuma günleri camide görürdü. Vükelâ ile eskisi gibi temaslarda bulunmaz, onlarla hasbihal etmezdi. Devrinin son zamanlarında o kadar bıkmış ve bunalmış gibi idi ki yaşının çok ilerlememiş olmasına, rağmen atalete düşmüştü ve iç saray bahçesine bile çıkmamağa başlamıştı.

10 — Hususî işlerini bitirdikten sonra resmî işle sabahtan itibaren Öğle yemeğine kadar meşgul olurdu— İstirahat eder, yemek yer, kahvesini içer ve ekseriya kahvesini kendisi pişirir, bol bol konuşuldu. Konuşurken de elindeki tahta parçasını çakisiyle oyar, bir şeyler yapardı. Bir atelyesi vardı. Doğramacılığa merakı vardı. Ufak tefek güzel şeyler yapardı.

11 — Sarayda bir mektep vardı. 'İptidaî ve rüştiye' diyelim; Küçük sultanlar ve şehzadeler burada okullardı. Hattâ hariçten de bazıları bu mektepte okurlardı. (Mekke emiri olan Şerif Ali Haydar Bey de (paşa) bu mektepte okumuştı. Bu mektepte müzik dairesi de vardı. Hanedan çocukları en iyi hocalardan ders alırlardı. Bu mektep aynı zamanda bir de konservatuvar demekti. Hünkâr sık sık gelir, dersleri dinlerdi. Birkaç kere amcama (Başkâtıp) ben bu çocukları inşallah tesis ettiğim mektebi mülkiyede de okutacağım, demişti..

12 — İkinci sultan Hamit mektebi mülkiyeyi çok severdi. Ve muhafaza ederdi. Tevzii mükâfatlara tarafından sadrâzamı yollardı, sınıfta muvaffak olanlara altın saatler ve paralar verirdi. Mektep hocaları zengin ve dolgundu. Portakal paşa, Ali Şahpaz Efendi, Haydar Molla, Abdurrahman Şeref Efendi, Murat Bey, Sakız Ohannes Efendi (paşa) gibi sahibi salâhiyet zevat bu mektepte hocalık ederlerdi; talebeleriyle müzakere ve müiakaşa ederlerdi. Hattâ bu da muhakkaktır. Hukuku düvel ve idare bahsinde bizim kanunu esasımızla Avrupa kanunlarını mukayese ederlerdi.

13 — Derken (eyyamı fitne erdi belâlar mübareki); mektep erkânından bir adam utanmadı, mektebi ve talebeyi padişaha çekiştirmeğe başladı, curnallar verdi. Mektebi kastı kavurdu. Hattâ bazı talebeyi idlâl etti. Mektebin içinde bir hafiye şebekesi kurdu. Müdür bittabi şaşırdı. İyî hocalar yavaş yavaş ayrıldı. Hünkâr sevdiği mektepten soğudu. Bundan is-

tifade etmek isteyen curnalcılar paçaları sıvadılar, padişahın vehmini tahrik edici haberleri verdikçe verdiler.

Başmabeyinci Hacı Ali Paşa aile dosyumuz olduğu için bana çok şeyler söyler ve emniyet ederdi. Biri de şudur: (Mektep hakkındaki curnalı hünkâra getiren mabeyinci beylerden biri odaya girdiği zaman Hacı Ali Paşa huzurdan çıkıyormuş. Hünkâr (Hacı Ali Paşa gel) diye seslenmiş ve bir şey okumağa başladığı için (bekle) demiş. Bu kâğıt curnal imiş. Hünkâr, mabeyinciye git, demiş, bir şey söylememiş. Kâğıdı Hacı Ali Paşaya uzatmış. Hacı Ali Paşa okuduktan sonra «Ne dersin?» diye sormuş. «Efendimiz ,bu sahih olsa şimdiye kadar h&berimiz olurdu. Bu adam mektebe gireli bir ay olmadı, bu kadar şeyi, bu kadar çabuk nasıl öğrenebilir?» mütalâa, sında bulununca «bu da doğru. Herif işgüzarlık yapıyor. Evlâ-dım gibi sevdiğim çocuklar böyle hıyanetleı elbette yapmazlar amma bir şeytana da uyabilirler. Gençlik bu» demiş, curnalı Hacı Ali Paşadan almış bir daha okumuş, yırtmış. Merhum bunu bana söyledikten sonra şunu da ilâve etmişti:

Oğlum şunu iyi bil, efendimiz çok iyi düşünür. Fakat çok fena yapar. Müzevvir olduklarını bilir, yine heriflere yüz verir. Defet namussuzları...

SULTAN HAMİDİN MÜZİK SEVGİSİ

Madam Jüdit, Sarabernar, Viyolet, Mösyö Döremiş, Köklen kardeşler, Lö Barji, Löluar, Matmazel Süzandepre ve emsali Fransız san'atkârlarmı biz ve muasırlarımız evvelâ Tepebaşm-daki tiyatroda gördük. Hemen hemen her senenin kış mevsimi şehrimize gelen turneler bize dünyanın en kuvvetli ar-tistlerinden olan bu adamları ve emsalini tanıtırlardı. Bunlardan başka da İtalyan operaları, operetleri, Fransız operaları, var-yeteleri, Mösyö Kaznöv gibi beynelmiele hokkabazları Fürsi gibi meddahları yine; bugün eski Galata balozlarına dönen, fakat o gün bile bugünkü sefaletini göstermeyen; Beyoğlundaki tiyatrolarda görürdük.

Bu sayede de Avrupa sanatkârlarının derecelerini, kırat-

larını, göre göre aynı tavrı takınmağa yeltenirdik. «İçimizde meraklıları vardı zira». Bir taraftan da Ünyon Fransezde ve emsali umumî salonlarda ve bazı sefarethanelerde verilen konserler kulaklarımızı terbiye eder, Garp müziğini yavaş yavaş bize sevdirdi. Bununla birçoklarımız keman veya piyano çalmağı öğrenmek hevesine düşmüştük.

Mösyö Heğ - Fûlâni - Silvelli ve Devletefendi gibi hocalarımız vardı. Bunlar çok kuvvetli san'atkârlardan idiler. Bir çoklaumızı yetiştirdiler.

İkinci Sultan Hamidin çocukları bile bunlardan ders almışlardır. Fevkalâde piyano çalarlar. Şehzade Bürhaneddin Efendi ile Ayşe Sultan gibi! Memleketimizde o zaman Garp musikisinin başında Padişah vardı. Maiyeti seniye orkestrası ve bandosu ayrı ayrı birer şaheser idiler. En mükemmel şefler idaresinde yetiştirilmişlerdi. Bu hocaların içinde her cinsten artistler vardı Macar - Alman - İtalyan - Fransız vesaire. Ve Padişah bu çalgılarla bizzat meşgul olurdu. Her akşam üzeri hünkâr dairesinin önünde nöbet çalınca işini bırakır dikkatle dinlerdi. Daranda Paşa bunların başında bulunarak mutasıl çalışın ve çalıştırırdı.

Alaturka saz hey'eti de epeyce mükemmeldi. Ve mükemmel hanendeler vardı. Hacı Arif Bey «miralay» bunların arasındaydı. «Miralaylığı benim düğünüm gecesine tesadüf etmişti. Kendisi tab'an biraz haşin olduğu içi nbir iki defa saray müzikasmdan çıkarılmışlardan ise de bir yolunu bulmuş, Sultan Hamidi sani devrinde yine saraya alınmıştı, fakat bir kenara atılmış gibiydi.

Bu muameleye lâyük olmadığım babam hünkâra arzetmiş ve terfiine delâlet etmişti».

Fakat şunu hatırlamalıyız ki, ikinci Sultan Hamid alaturka sazı da elbette severdi ve bazan kendi kendine mırıldanırdı da... Ancak, saz âlemlerinden korkardı, «Babam sazdan ve rakıdan öldü. Kardeşim, ağabeyim, de sarhoşluktan çıldırdı. Biçareyi sızmış bir halde sedyelere yatırır, selâmlıktan haremeye götürürlerdi. Bizde sarhoş olmadan saz olmuyor...» derdi. Ve kimi içer duysa, ondan soğurdu. Ona çok emniyet etmezdi.

Bir gece saraydaki hususî tiyatrodaki dünyanın en meşhur

kemancılarından Mösyö «Tibo» yu dinlerken' «bu adam hâlâ sağdır ve dünyanın en tanınmış san'atkârlarındandır» daima sağa sola ve etrafa bakmak itiyadında olduğu için arkasında oturanlardan birinin uyukladığını görünce hızlıca gülmüş... Ve, aa!... Paşa, Şopeni dinlerken uyursun. Bizim sazı dinlerken sızarmızsm!... Sen ömründe ne zaman musiki dinlersin?! Sorusunda bulunduğu pek meşhurdur.

BOĞAZİÇİNDE ESKİ YALILAR

1 — Çubukluda Keçecizade İzzet Mollanın oğlu ve Sultan Azizin Sadrâzamı Fuat Paşanın şahane bir yalısı vardı; (bu sahilhane ben doğmazdan evvel bir yangında yanmıştı. Yalının bende bulunan bir fotoğrafı, Bebekteki yalımızla beraber yanmıştır. Binaenaleyh bina, hakkında fazla malûmat veremeyeceğim. Ancak Fuat Paşa ile büyük babam ve çoluk çocukları çok samimî dost oldukları cihetle mesmuatımdan bazılarını burada işaret edeceğim...) Yaz mevsimini ailesiyle beraber burada geçirirdi. Diğeer Nazır Paşalar da Sadrâzamm Boğaziçindeki yalısına gelmesiyle beraber sayfiyelere giderlerdi. Ekserisi Boğaziçinde toplanırdı. Burası o tarihte (en vogue) yani itibardaydı.

Bir ağustos ayında Sadrâzam ve Hariciye Nazırı Fuat Paşa yalıda büyük bir (Bal champetre) kır âlemi tertibeder. Sultan Azizin gelmesi ihtimaline binaen de bahçenin münasip bir mevkiinde güzel ve geniş bir kameriye inşa ettirir. Yalının denize nazır olan salonlarından birine iki pencereyi bir büyük pencereye tahvil ettirmek suretiyle bir balkon yaptırır. Muayyen olan gecede donanma başlar, bütün yalı ve dağları, ormanları ve bahçeleri fenerlerle donanır. Büyük ve küçük elçiler, İstanbulda ikamet eden kerli ferli ecnebiler, sefaretlerin erkânı, konsoloslar ve madamaları bütün Nazır paşalar (Ve-killer), ricali devlet nama muharrer davetiyeleriyle gelmeğe başlarlar. Padişahın iradesiyle Mabeyni hümayun muzikası Çubukluya gelir. (Âlem) başlar. Misafirler dostlariyle konuşmağa, dolaşmağa, gezmeğe; büfelere uğrayıp çerezlenmeğe ko-

yulurlar. Fuat Paşa herkesin yanına sokulur, konuşur, misafirlerini ağırlar. Bir ufak hikâyesi de vardır.

Bu sırada seryaverin paşaya doğru koştuğunu görürler ve belki padişah geliyor diye dikkatli bulunurlar. Fakat Sadrâzamda telâş görülmez, yaver de döner gider. Meraklılar merak ederler ve öğrenirler... Yaver, Sadrâzama Nafia mektupçusu Sait Bey geldi. Davetiyelerde işaret olunan kıyafetle gelmediği için teşrifatçılai içeriye koymamışlar; o da ısrar ediyor; ne emredersiniz... demiş. «Avdetini rica ediniz» cevabım almışmış!!... Seneler geçer. Bu yalı arsasının satılacağı duyulur. Bunu haber alır almaz bir adamını yollar ,muameleyi ikmal ettirir, Sadrâzam Sait Paşa arsayı satın alır. Mevkii Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşanın kuleli şatosuna mülâhiktir ve burundaki akmtıya gelmezden evel hâlâ bomboş görünen kocaman ve çuçiplak arsanın bulunduğu yerdir. Babam «Sait Paşa o günkü kır âlemine kabul edilmemesinin hiddetini arsadan aldı, onu metrûk bir halde çürüttü!» derdi.

2 — Bebekte Mustafa Şekip,Paşa yalısı... Senelerce mahutumu Sadrâzam (Başvekil) Arifi Paşa ile biraderi Memduh Beye mesken olmuştu. Bugün o zaman ilâveten ve kârgir olarak inşa edilen tek bir parçası ve dağlariyle ormanı kalmıştır. (Kiremitli yalı). Sahildeki aısalar satılmış, betondan yalılar yapılmıştır. Bu sahilhane sahiplerinin hususiyeti şunlardı: Arifi Paşanın fevkalâde sıhhatine ihtimamı, Sofrada bamyaa adedini sayacak kadar merakı. Küçük oğullarına dirhemle yemek yedirmesi ve ağustos sıcaklarında odasından ancak sofaya açılan kapıyı açtırması, rüzgârlı havalarda arabaya binerken ve arabadan çıkarken yatak çarşafına bürünmesi igibi. Yoksa bulunduğu sefaretlerde, müteaddit Hariciye Nezaretinde ve Başvekâletinde gayet cesurane hareket ettiğini herkesden duyardım.

Bunu da babamdan öğrenmiştim... Arifi Paşa gayet nazik ve terbiyeli bir adamdı. Gürültüden, sert konuşmalarından korkardı. Bir gün Meclisi Vükelâda Serasker Ali Saip Paşa ile Maliye Nazırı Agop Paşa kavga edercesine hızlı konuşmuşlar! Babam bir de ne baksın... Sadrâzam iskemlesinde yok... Masanın altına kayıvermiş. Meclisten sonra babama

«Aman oğlum, bu paşalar ne kadar da husûnetli adamlar, rahatsız oldum», demiş. Zavallı müteverrimen Nuruosmaniye'deki konağında vefat etti ve vefatından bir müddet evvel kendisine ısrarla bir ikinci defa Sadâet teklif olunduğu halde «Mümkünse zatı şahane bana âfiyet ihsan buyursunlar» dedi, katıyyen kabul etmedi, birkaç gün sonra da öldü. Su gibi Fransızca ve İngilizce bilir, kolaylıkla yazardı.

3 — Sadrâzam Mehmet Emin Rauf Paşanın yalısı... Vefatından sonra Âlî Paşaya ve Âlî Paşa veresesinden de Mısır hidivi Abbas Hilmi Paşanın validesine (Valide paşa) intikal etti. Bebek koyundaki bu yalı, diğerlerinden mevki itibariyle daha havadardır, daha yazlıktır. Yoyıza nazırdır. Dağ tarafı da ormanlarıyla mümtaz ve meşhurdur. Zamanında dilden dile destan olan bir iki menkıbesi de vardır, bu yalının.

A — Mehmet Emin Raruf Paşa bu yalıda otururken bir yaz günü Bebekten evvel ikamet ettiğimiz Kandillideki yalımıza bir kayık gönderir. O tarihte âmetçilik memuriyetinde bulunan büyük babamı nezdine davet eder, Çanakkale mutasarrıfına telgrafla ve şifre ile vereceği emri gösterir, (İspanya elçimiz Fuat Efendinin İstanbula gelmek üzere Çanakkaleden geçerken kârının itmam edilmesi!! (yani idam olunması). Ametçi beyin fes başından fırlar, sebebini sorar. Aldığı cevap şudur: (Bu Fuat Efendi dirayetli bir adamdır; fakat İspanyada şapka giymiştir; binaenaleyh kâfir olmuştur. Bırakırsak ileride büyük makamlara gelecektir. Böyle bir adama bu yol açılmaz, öldürmeli.) Bunun üzerine büyük babamın Fuat Efendi lehinde söylemediği kalmaz, yalvarır, yakarır, telgrafı çektirtmez. Avdetinden sonra bu haberi alan Fuat Efendi, Mümtaz Efendi şefaât etmeseydi ben çoktan yok olacaktım, dermiş. Bu Fuat Efendi. Keçecizade İzzet Mollanın oğlu Sadrâzam Fuat Paşadır.

B — Baba ile oğlunun farkını göstereceği için bunu da yazacağım: Sadrâzam Âlî Paşa bir gece yalının dağdaki köşkününde eğlenirken rakıyı fazla kaçırır; nüdemasmdan Bebekli Saip Beyi bahçede kovalamağa başlar. Saip Bey limonluğun arka kapısından kaçır, doğru yalıya. Koşa koşa Âlî Paşanın oğlu Ali Fuat Beyin odasına girer. Hikâyeyi anlatır. Ali Fuat

Bey babasından daha ağır başlı olmakla meşhur olduğu için Saip Beye «Ne yapalım bizim peder bazan hoppalıklar yapar» mütalâasında bulunur. Bunu babaya yetiştirirlerse de, Âlî Paşa bir şey söylemez, ağzını bile açmaz.

C — Mısır hidivinin valdesi donanmalarıyle dile geldi. Yalı fevkalâde donanır, aradaki orman elektri klâmbalarıyle gözler kamaştıracak hale getirilir. Mısırın meşhur hanendeleri dinlenir, fişeklerin envai semaları aydınlatırdı. Bu yalıda içerideki saz takımının, muganniyelerin, köçeklerin temsilcileri yürü zü geçmişti ve sık sık faaliyetlerini gösterirlerdi. Hele İkinci Sultan Hamidin birinci kızı Zekiye Sultan babasının müsaadesiyle senede bir iki defa Valide paşayı ziyaret ettiği zaman hazırlanan ve yapılan resmî kabul cidden tâzimkârane olurdu. Sokak kapısından, yalının kapısına kadar bahçeye halılar serilirdi. Elleri çiçek demetleriyle dolu halayıklar sıra sıra kapılardan, sofalardan salanlara kadar selâm dururlardı. Sultanın arabası gözüdür gözükmeyen Valide paşa kapının önüne kadar gelirdi. Sokak kapısı açılır, araba içeriye girer binanın kapısı önünde dururdu. Kapıyı baş kalfa açardı. Sultanın eteğini öper, koltuğuna girer, salona çıkarırdı. Zekiye Sultan valde paşayı hürmetle severdi.

BOĞAZİÇİ HÂTİRALARI

Bebekte çarşıdan Hisara doğru yürürken sağ tarafta teniz üstündeki yalılar nihayet bulur bulmaz, yalıları geride, önü denizde bulunan rıhtıma çıkarsınız. Biraz yürüdükten sonra sol kolda ahşap ve direkli bir sahilhane vardır. Kapıları, iki tarafındaki bahçeleri kaplayan duvarlardadır. Çarşı cihetindeki selâmlık; öteki harem kapılarıdır. Sahibi «Bebekli Saip Bey» dir. Bu yalıyı şu veçhile tanıdım: Selâmlığında meşhur hocalarımızdan Sakız Ohanes Efendi (paşa ve Hazinei hassa Nazırı, İkinci Sultan Hamit zamanında) ikamet ederdi. Hâlâ hatırlarım, selâmlık kapısı üzerine tesadüf eden balkonda sık sık otururdu. Refikası hayattaydı; bir tanecik de kız evlâdı vardı. Harem dairesinde Sahip Beyin mahdumu Mikdad oturmak-

taydı. Bu Mikdad Bey bilâhara Dahiliye Nazırı Münir Paşa'nın mühürdarı Neyyir Beye damat olmuştu. Bugün hâlâ yerinde duran bu harap yalıda Mikdad Beyin çocukları oturuyorlar sanıyorum; üç dört sene mukaddem seksen beş küsur yaşında iken vefat eden merhum Neyyir Beyden böyle öğrenmiştim. Mikdad 'İkinci Sultan Hamidin yaverlerinden ve namuslu bir adamdı. Genç öldü zavallı...

Sahip Bey, Sultan Mecit ve Aziz devirlerinde tanınmış, kendisini sevdirmiş, büyüklere mahrem, onlarla hemdem olmuş bir zattı. Kendisini tanımadım. Ben pek küçükken göçmüş olacak ki bir defa olsun yüzünü görmedim.

Diğer yalılar

Sahip Beyin direkli yalısından sonra Mabeyin kâtiplerinden Faik Beyin yalısı geliyordu. Bu da hâlâ yerinde duruyor. Yalnız ön tarafı kesilmiş, yani darlaştırılmış. Kendimi bildim bileli bu binayı Faik Beyin yalısı olarak bilirim. Fakat bir hususiyetini bilmem. Faik Bey (merhum) Mabeyni hümayun kâtiplerinden olduğu için olacak, dikkatli bir hayat yaşardı. Hattâ kendisiyle konuşmaklığım (1908) Meşrutiyetinden soma müyesser olmuştu; muhterem bir zattı. Komşusu da gene Mabeyin kâtiplerinden Cevat Beydi. Yalıları da saraydaki iskemleleri gibi yan yana olduğu için, bu ikisi görüşürlerdi. Cevat Bey sahilhanesini Fuat Paşa hafidi Keçecizade Reşat Fuat Beyden satın almıştı. Güzel bir yalı idi; iki tarafında bahçeleri vardı. İçerisi de çok ferahtı. Gayet de kullanışlıydı. Biz de Bebekte bir yalı sahibi olduğumuz için, hiç unutmam, babamın validesi vefat ettiği gece beni Reşat Beyin yalısına yollamış, günlerce misafir etmişlerdi.

Bu yalıdan sonra Mahmut Nedim Paşanın yalısı gözükürdü. Ben bu yalıyı damadı Ahmet Beyin (paşa ve Dahiliye müsteşarı olmuştu) oturduğu zamandan itibaren tanırım; evvelki halini bilmem. Akrabası, akranı, hadem ve hasemi çok bu yalı imiş. Dağlara çıkan güzel bir bahçesi ve ağaçları ve köşkleri vardı.

Cevdet Paşa yalısı

Ahmet Cevdet Paşa yalısı Mahmut Nedim Paşadan sonra geliyordu. Bu tarihî yalı Abdülhak Hâmit Beyin büyük pederinden Sadrâzam mütercim Rüştü Paşaya ve sonra Ahmet Cevdet Paşaya intikal etmişti. Cevdet Paşadan sonra Mabeyinci Faik Beye; Faik Beyden İkinci Sultan Hamidin kızı Ayşe Sultanına geçti. Bugün bunun arasında bir sürü yalıcıklar var. Kocaman bir yalıydı. Geniş sofaları, altışar pencereli büyük odaları; uzun uzun koridorları; alt katında kubbeli hamamları; selâmlığın methalinde muazzam bir avlu ve akar sulmuş çeşmeler; uşak odaları; ayrıca bir yalı, Cevdet Paşa zade Sedat Beyin dairesi; hariçte mutfaklar, ahırlar ve serler; dağa yükselen bahçede bir köşk ve araba yolu bu yalıyı güzelleştirirdi, süslerdi. Deniz üzerinde ve dolapları duvarlara gömülü yağlıboyalı odayı hâlâ hatırlarım. Cevdet Paşa bu odada otururdu, bu odada mütalâa ederdi. Oda kitaplarla dolu ve dağınıktı. Zira paşa (merhum) birçok kitap karıştırırdı. Görmedim, fakat duydum, arada sırada da bir iki kadeh atırdırdı. Şu kıtayı bu gecelerin birinde söylemiştir derler.

Bezm-i meyde kusura bakma sakın
 Âlem-i âb başka âlemdir
 Mey-i ikbali hazmeden emma
 Mezhebimce sahih âdemdir.

Cevdet Paşa mazul olduğu zamanlarda bile sabahtan akşamı kadar meşgul olur; mutlaka her gün bahçeye çıkar, saatlerce dolaşır, yürür, gezinirdi. En büyük zevki oğlunun oğlu Muhiddindi. Onu çok severdi, ölmüş zavallı.

Cevdet Paşa yalısından hemen sonra bir yalıcık dara vardı. Yüzü dardı, bahçesi de arkadaki iki setten ibaretti!. Bu sahilhaneyi ilk defa olarak içinde Mahşer Midillisi lâkabiyle meşhur Kâmil Beyin kerimesi Sare hanım otururken tanıdığımı hatırlıyorum. Zira hemen bizim kapı komşumuzdu. Bu biçare kadın mühlik bir hastalıkla öldü. Aziz dostu ve doktoru Zambako Paşanın bu hastasıyla nasıl çırpındığına koca İstanbul şahit ve âferinhân olmuştu. Bu yalıda Sare hanımdan sonra Bitlis valisi Etem Paşanın haremî Nafia hanımefendi oturur-

du. (Bu hanımın hemşiresi şişman Reşat Fuat Beyin validesi Nimet hanımefendidir). Etem Paşanın bir biraderi vardı ve mutasarrıflıklarda bulunuldu. Her iki kardeşin gayet müstehzi olmak şöhretleri vardı. Etem Paşa çok yaşadı ve seneler sonra babam Şehremini olarak Bursadan İstanbula geldiği zaman hâlâ hayatta ve bermutat bizleri sık sık aramakta idi. Bu yıl daha sonra mabeyinci Faik Beye intikal etti, güzel tâmir edildi. Dış duvarlar çakıl taşlariyle örüldü ve kuyumcu başı Jah Harunaçı Beye satıldı. Faik Bey de Cevdet Paşa yansına geçti ve Ayşe Sultan için kendisinden satın alınıncaya kadar içerisinde kalabalık bir aile ile oturdu. (Faik Beyin kerimeleri Fâhire ve Faize Hanımlar Türk musikisi sanatkârlarımızın mefahirindendirler).

Diğer yalılar

Bunlardan biri Mümtaz Efendinin hemen yanındaki de Dürrizadelerden Âbit Mollanın yalıları idi. (1921) de yalıncajm kadar elden ele geçmediler. Jak Beyin yalısında (mütarekenin acayıplikleriyle) işgal edenlerin verdiği bir bafodan çıkan yangın bu üç yalıdan ikisini kâmilten, birini kısmen yakmıştı. Mümtaz Efendi yalısının hususiyeti fevkalhad genişliği idi. Çok büyük pencereli ve odaları uzun sofaları vardı. İçinde ve ikinci katta bir de hamamı bulunuyordu. İhyaen tâmir edildiği zamana kadar, ve tâ Robert Kolej'in binalarına kadar çıkan bir bahçesi vardı; oradan da (gûya şose) ye bir kapısı vardı. Âbit Mollanın bahçesi büyük değildi. Fakat sahilhane çok sevimli idi. Daire çok muntazamdı. Belki diğerleri gibi kalabalık olmadığı için de çok tertipli idi. Dürrizadeler çok eski bir ailedir. Âibt Efendi mevkiini muhafaza eder., herkesten hürmet görürdü.

Bundan sonra Hicaz valisi Hakkı Paşanın yalısı geliyordu. Hatırımda kaldığına nazaran boyasız pencereleri geniş, bahçeleri ufak bir sahilhane idi. Hususiyetinden pek haberdar değilim. Yalnız kerimelerinden birinin rahmetli Celâl Sahirin validesi olduğunu zannediyorum. Hakkı Paşanın iyi valilerden olduğunu söylerlerdi. (...Hakkı Paşa bu vilâyet valisi kim...) mis

raiyle başlayan bir kıta ile yaptırdığı bir köşkten dolayı padişaha dua ediyordu ve bu kıtayı güzel bir yazıyla köşkün duvarlarına yazdırmıştı. Yukarıda bahsi geçen Arifi Paşa yalısının hususiyeti tıpkı Mümtaz Efendi yalısı gibi harem daireleri haricinin direkli oluşu; odalarıyla sofalarının çok ferah bulunuşuydu. O zaman bu sofalarda at oynatılır derlerdi. Bu yalı çok kalabalıktı. Paşanın kardeşi Memduh Bey, büyük oğlu Mehmet Bey, oğulları Mustafa Şekip; İsmail; ve Şefik Beyler; hemşiresi Makbule hanımla zevci Kâmil Efendi ve bazılarının çoluk çocuğu hep birlikte ikamet ederlerdi ve dairenin bütün işine paşanın baş ağası ve kâhyası Yuvar Efendi bakardı. Çok emektardı ve namuslu bir adamdı. Makbule Hanımefendi çok muhterem bir hanımefendi idi. Okumuş yazmıştıydı. Fevkalâde zeki idi. Daima harem dairesinin harem kapısı üzerine tesadüf eden cumbanın içinde oturur, gelen gideni; vapur iskelesi de o tarihte o civarda bulunduğu için vapurlara giren çıkanı seyrederek eğlenirdi. Ufacık cumbada oturmak keyfiyetini de kolaylıkla temin ederdi. Zira küçücük mini mini bir hanımefendi idi. Bize lütfen sıkıca geldiği için büyük annem ona mahsus minnacık bir koltuk yaptırmıştı. Mehmet Bey fevkalâde rakı içerdi genç öldü.

Kemerli ve Yılanlı yalılar

Arifi Paşadan sonra Emniyet Sandığı müdürü Ömer Beyin yalısı gelirdi. Bu yalı kemerliydi, yani rıhtımın tâ üzerinde denizin tâ yanında olduğu için arkasından geçen yolun ötesinde kalan odalara ve setli bahçeliğe bir köprüsü vardı. Sokak da bu köprünün altından geçirdi. Ömer Bey Bitlis valisi olarak İstanbuldan çıktıktan sonra daha doğrusu Ömer Beyin vefatından soma bu yalı Haşim Paşaya geçmişti, yeniden yapılmıştı, aşı boyasıyla boyanmıştı. Son zamanlarda istimlak edilinceye kadar da veresede idi zannediyorum. (Haşim Paşanın merakı muttasıl yapı yaptırmak ve hepsini aşı boyasıyla boyatmaktır). Bu sahilhanenin letafeti denizin üstünde kurulmuş olmasındaydı. Kemer geçilir geçilmez bir de tekke vardı. Yılanlı yalıyla bu yalı arasında. Bu tekkede Kandil geceleri

namazlar kılınırdı. Dualar edilirdi. Zikirler yapılırdı. Fakat ne tekkesiydi şimdi hatırlayamıyorum. Yalnız şeyh efendinin kızı Hasibe Hanımı unutamıyorum. Çünkü bize sık gelirdi ve vefalı bir ihlâs gösterirdi. Bunlardan bugün yalnız Yılanlı yalı yerinde duruyor, diğerlerinin yerlerinde yeller esiyor.

Rumeli Hisarı

Rumelihisarında Akıntıburnunda ahşap kârikadim bir yalı vardı. Rıhtımı da yüksekçe idi. Sandalla önünden geçtikçe telaş ederdik. Akıntı fazla çapkınlık ederdi. Bereket versin o zamanki kürekçiler manavlıktan kayıkcılığa intikal etmeyip meslekten gelmiş yalı uşakları oldukları için korkumuza bir de emniyetsizlik inzimam etmiyordu. Bu ahşap yalıda Şefik Bey ikamet ederdi. Kayın biraderi üstatı bestekâr Lemi Bey de beraber otururdu. Oğlu Muhip mektebi sultanide Lemi Bey Babıâlide meşgul idiler. Şefik Bey —Şehremaneti muhasebecisiydi. Yalının hâli hâlâ gözümün önündedir. Kalabalıktı. Haremden selâmlıkta dadıları, bacıları, emektar uşakları vardı. Misafirleri de çoktu. Balık avına çıkarlardı. Saz âlemleri yaparlardı. Hülâsa tatlı tatlı eğlenir, dururlardı. Şu kayıt ile ki her sabah erkencecik vazifeleri başında bulunmağı ihmal etmez Şirketi Hayriyenin sabah vapurlarını doldururlardı. Doldururlardı dedim, çünkü herkes aşağı yukarı böyle yapardı. Mal sahibi kimdi pek hatırımda kalmadı. Bu yalıyı Tophane müşiri Zeki Paşa satın aldı ve yıktı. Ve bu yıkılışla Boğaziçine yakışan yalılardan biri daha gözden nihan oldu. Yerine tıpkı apartımanları misali bir bina inşa edildi. Hâlâ durur. Zeki paşadan Şehzade Ömer Faruk Efendiye intikal etmişti. O da sattı. Bugün tütün deposu mudur nedir bilmem?

Mustafa Süreyya Bey

Bahriye nazırı Hasan Hüsnü Paşa merhumun mahdumu bahriye erkâmharblerinden ,rahmetli Mustafa Süreyya Beyin iskeleye doğru Zeki Paşa yalısından evvel gelen güzel ve ahşap bir yalısı vardı. Bu yalı Mustafa Beyin çocuklarının anne

babalarının yalıydı. Mustafa Bey almıştı ve fevkalâde bir surette ihya etmişti. Fevkalâde sağlam kerestelerle ve en mahir ustalarla inşa edilen binanın metanet ve resaneti hususunda Mustafa Beyin de hizmeti mütemadi nezareti sebetmişti. Geniş odalar; yayık merdivenler, hamamlar, banyolar, mutfaklar: Zira Mustafa Beyin yemeğe merakı vardı ve en enfesini kendisi de yapardı. Ayrıca uşak odaları, ahırlar bu yalıya (konfor) kolaylık veriyordu. Girmesi çıkması, oturması kalkması kolay bir konaktı hele halâyıkları ve uşakları cidden müeddep ve mürettepti. Haremi vefat ettikten hayli sonra Mustafa Bey bu yalıda bir daha evlendi senelerce de oturdu. Beş sene mukaddem bu canım yalıyı da sattılar ve emsaline lâıyk bir günah olsun diye yıktılar. Zavallı Mustafa selâmlık kapısı önündeki 'rıhtım üzerinde balık avlardı ve gelen geçen dostlarını da avlardı davet ederdi. Balık ziyafetleri verirdi. Hele elleriyle hazırladığı bir çerkes tavuğu vardı dünya mislini ne görmüştür ne de görecektir, diyeceğim.

Kayıkhaneli yalılar

Rumelihisarında bunlardan da vardı. Arkalarında cadde yani yol (!) geçen yalılar denize ziyade yakın idiler ve her birinin ayrı ayrı rıhtımı vardı bu rıhtımlar arası açıktı ve bu açıklıktan binaların altındaki kayıkhaneye girilirdi, Binaenaleyh açıkların üstünde köprüler vardı, oralardan geçirilirdi. Bu yalılardan bir tanesi hatırımda kalmış. Profesör Kadri Raşit Paşanın büyük biraderinin yalısı. Kırmızı boyalı bir yalıydı. Hattâ bu dahi hatırımdadır. Mukim Paşadan çok evvel bu sahilhanede bilâhare Mekke Emiri olan Şerif Ali Haydar Paşanın kayın valdesi Tevhide hanımfendi oturmuştu. Babamla kız kardeş çocukları oldukları için sık sık gider, bu yalıda oynar, rıhtımda balık avlardım. Büyük pencereleri, yüksek köşe pencereleri, eflâke ser çekmiş tavanları, kocaman kocaman kapıdan, bunu da hatırlıyorum. Her kapıya asılmış kapı perdeleri binanın ve dahilinin hususiyetinden idi... Rumelihisarında bilâhara valiliklerde de bulunmuş olan Şûrayı devlet ricalinden Hacı Reşit Beyin (paşa) da küçük ve güzel bir yalısı vardı. Ts-

keleye çok yakındı ve Mukim Paşa yalısı gibi caddenin önünde denizin üstünde kâimdi. Ailece sevdiğimiz ve hürmet ettiğimiz Reşit Paşa; vefatından sonra da oğulları Salih ve Feyzi Beyler burada yazılan geçirirlerdi.

Reşit Paşanın deniz üstündeki odasında ve penceresinin önünde müptelâsı olduğu nargilesini içişi, içire içire ders verirken konuşuşu hakikaten inşirah verici bir güzellikte ve kıymette idi. Bu yalı da tarihe düştü. İstimlâk edildi yıkıldı fi-lân. Güzel ve Boğaziçine yakışan ahşap ve mütevazi derli toplu bir yalı idi. Cenabı Hak Reşit Paşaya da yalıya da rahmet eylesin.

HÜNKÂRIN MEŞHUR ATI

İki âşiret arasında bir ihtilâf hadis oldu. Şeyhler birbirine elçiler gönderirler, işi muslihane hail ve fasl edelim derler. İhtilâfın sebebi bir mer'a meselesi olduğu cihetle her iki taraf kolaylıkla halli dava olunur- zanneder, memnun olurlar. Fakat bu memnuniyet çok sürmez. Şeyhlerin kabile kâhyaları inatçı hareket ederler. Hiç yoktan fazla gerginlik husule gelir. Neticesi de harbe müncer olur. Birbirlerine girerler. Yaylar gerilir, oklar fırlar. Tüfekler atılır. Kılıçlar çekilir, bir kıyamettir kopar. Bu (gazve) uzun sürer, hükümet haberdar edilir. Altıncı ordu müşiri ve zannediyorum aynı zamanda da Bağdat valisi müşir Rauf Paşa (sonraları Hassa müşiri olmuştur, ve topal Rauf Paşa diye yâdedilirdi) birkaç süvari alayı yollar. Aşair arasındaki mukateleye nihayet verilmesi emrini verir. Bu emir hüsnü suretle icra ve (muharebe) ateşleri itfa olunur. Şeyhler, valinin dâvetine icabetle Bağdat şehrine gelirler. Dertlerini valiye arzederler ve (hakem) liğini rica edip ne dersiniz, onu yaparız taahhüdünde bulunurlar. Hakemin hükmünü kabul eder, yerlerine giderler, giderken de birbirleriyle barışırlar.

Şeyhzade ve Ferhan

(Eneze) aşireti ol diyarın en mümtaz ve en mübarek aşiretlerinden biriydi. Biz Suriyede iken -1896-1903— ben de

bu aşiretin ismini ve şöhretini duymuş, hattâ Almanya imparatoru ikinci Vilheim'in imparatoriçe Viktorya ile beraber Suriye seyahati sıralarında kendisini ve şeyhini görmüş tanımıştım. Şeyh hayli yaşlı, uzun boylu, mavi gözlü ve güzel bir zattı. Üç oğlu vardı. Benim gördüğüm zamanda... İşte Bağdatta diğer' bir aşiretle muharebeye girişen bu şeyh idi. Bu muharebede ortanca oğlu mecruh olarak atından düşmüş ve esir olmak üzereymiş. Şöyle kurtulmuş. «At yere serilen efendisini (süvarisini) ağziyle belinden yakalamış ve koşa koşa kendi aşiretleri tarafına isal etmiş!»

Raruf Paşanın telgrafı

O havali için epeyce bir vaka demek olan bu gürültüyü Raruf Paşa mufassalan Zatı Şahaneye bir telgrafla arzeder ve şeyhzadenin at hikâyesini de maruzatına ilâve eyler. «Superstitieux» padişah bu haberden aşırı derecede memnun olur. Şeyh ile oğluna selâmlar, iltifatlar yollar, süt gibi beyaz atm kendisine hediye ettirilmesini Raruf Paşaya bildirtir. Eneze şeyhi bu lütfen mahsusu hilâfetpenahiden dolayı ne yapacağını şaşırırcasına sevinir, dualar eder «alerres ü velyn» der atı kendi eliyle getirir, Rauf Paşaya teslim eder ve atm meşhur ve aşiretlerce mebruk olan şeceresini dahi berayı takdim paşaya tevdi eder ve Hüheylânın (Ferhan) adlı olduğunu da söyler. (Ferhan mesrur ve şadan demektir).

İşte ezcümle selâmiyle hitap eyüyerek
Ziri destanı hümayunu etti Ferhan.

Ben bu atı ilk defa olarak Yıldızdaki saat kulesinin önünde gördüm. Süvarisi İkinci Sultan Hamitdi. Bir cuma selâmlığından sarayına çıkıyordu. İyi hatırlarım, pek çocuktum. Gazi Osman Paşanın konağından cuma selâmlığına yollanmıştık ve sarayın meydana nazır setleri altındaki bir odada idik. Bugünkü gibi gözümün önündedir. Ferhan iki tarafa âdeta selâm verircesine başını sallaya sallaya yürüyordu. Sultan Hamid de mutadı veçhile, muttasıl fesini hafifçe çıkarıp giyyordu. Padişah arabada da böyle yapardı.

Ferhan binek taşında

Senelerce mabeyni hümayunu mülûkâne dairesinde; bi naenaleyh cuma selâmlıklarında ve bayram muayedelerinde mükerreren bulunmuş olan Ahmet Reşit Beyefendiden de duyardım, (H. Nazım) Ferhamn efendisine karşı şöyle de bir tavır vardı: Teşrifi şahane zamanında (bu tâbirlerin hepsi saray tâbirleridir) hünkârın ata mı arabaya mı bineceği mâlum olmadığı için İmrahor Paşa bir iki arabayla birkaç atı hazırlattır, gelecekleri yere getirirdi ve padişahı beklerdi. Kapılar açılmca paşalarında, yaverlerinde, hassa askerlerde, arabacılar da, saray hademelerinde bir hareket ve toplanmak görüldüğü halde Ferhan yerinden kımlıdanmaz, yalnız başını döndürür, hünkârın geleceği tarafa bakarmış. Bin kişi yanına gelse veya yanından geçse aldırmazmış. Ne vakit hünkâr binek taşma doğru yürürse ata bineceğini anlar ve derhal belini eğerek kulaklarını kabartır, başını çevirir, hünkâra bakar ve kişnermiş; hafiften de azametlenirmiş (!) Atının bu edasını Sultan Hamit çokk, pek çok sevdiği için üstüne biner binmez öpercesine onu okşar, okşarmış. Ben Ferhanı ihtiyarlığında da görürdüm. Kıl kadar farketmemiş, yalnız, şöyle söylemek caizse eğer, biraz küçülmüştü. Buna da dikkat etmişlerdi: İkinci Sultan Hamid ne zaman Şazili dergâhında cuma namazını eda etse, mutlaka Ferhana rakiben Yıldız sarayına dönerdi. Bu yol Hamidiye camii şerifine nispeten dah auzun olduğu için bu meşhur atm rüzelliğine doyulmazdı.

ESKİ GAMLICA KÖŞKLERİ

Büyük Çamlıca'da şehzade Yusuf İzzettin Efendinin köşkü namı altındaki binalar ve duvarlar içindeki ormanlar, bahçeler, parklar İkinci Sultan Mahmud devrinde gözdelerinden (Tiryal Hatun) için inşa ettirilmiş olan tek bir köşkten sonra büyümüş, yayılmıştır. Hazinei hassa arazisi içinde vücut bulan bu saraylar, İkinci Sultan Hamid tarafından Yusuf İzzettin Efendiye verilmiş ve bu yeni sahibi kırk seneye yakın bir

müddet zarfında Büyük Çamlıcada yazılan geçirerek buraları ıslah ve tevsî ve tezyin etmiştir.

Bizim bildiğimiz ve gördüğümüz tek hususiyeti İkinci Sultan Hamid'in cülusu ve veladeti günlerine tesadüf eden gecelerde Büyük Çamlıca dağının binlerce fenerler ve takı zâferlerle donatılmış olması ve sazlarla eğlendirilen halka ikramlar edilmesi, mevsime göre içecek ve yiyecek verilmesi idi. Hele gazete muhbirlerine birer, ikişer altın hediye verildiği için gazeteler ballandıra ballandıra bu donanmadan bahsederlerdi.

Abdülhak Mollanın köşkü

Tiryak Hatundan birhayli sonra Yusuf İzzettin Efendiye intikal eden Büyük Çamlıca sarayının hemen yanı başında Hekimbaşı Abdülhak Mollanın köşkü vardı. Bu köşkün hususiyeti fevkalâde nezareti idi. Boğazın Marmaraya, bhusus Halice o kadar hâkim ve nazır bir yerinde idi ki emsali bir yerde yoktu. Abdülhak Molla hazinesi hassa arazisine bitişik olan köşkünün ve ormancığının muttasıl ilerlemekte olan tacavüzlerden kurtarılması için mühim bir rüya gördüğünü ve rüyasında kendisine gösterilen bir mahalde bir evliya yattığı haberi verildiğini işae ederek hemen oracıkta bir türbe ve büyük bir bahçe yaptırmış ve hikâye tarikiyle bu hâdiseyi bazı dostlarına anlatmıştı, derler!

Abdülhak Mollanın bir komşusu da Sami Paşa idi ki Sami Paşa bu köşkünün ve bağlarını, bostanlarını Sultan Selimi salıralından olan Köse Kâhya Raşit Efendi veresesinden satın almıştı. Sami Paşa köşkünde mümtaz ve müstesna bir başkalık paşazadelerin birbirinden ayrılmıyan terbiyeli çalışkanlıkları vatanperverlikleri, neşeleri ve misafirperverlikleri gibi kibarlıkları idi. Hele babalarının hayırhahlığı, sonra da alimliği ve fazileti ikâmetgâhını bir mektebi edeb kıyametine sokmuştu. Oğlu Suphi Paşanın da meşhur olan ve Serdarıekrem Ömer Paşa veresesinin terhini üzerine Köçeoğlu Agop Efendiden satın alınan köşkü ve korusu; bu evin de birbirinden mümtaz ve müstesna evlâtları; bilhassa Suphi Paşanın vakarlı ve sevimli

tavır ve tarzı bu emsalsiz köşkün güzelliklerini bir kat daha parlatıyordu. —Abdülhak Hâmid Beyin (Mazi mesirelerinden) isimli bir manzumesinden aldığım birkaç mısraı muhterem karilerime arz ediyorum.—

Bir yer o, mâderi vatanın, en güzel yeri
Yıldızlı Çamlıca; vatanın mihri, mâderi
Bir türbe bir harabe ile anda komşudur
Samiy Paşa konağı, bu yangın yeri odur
Samiy Paşa harabesi, mâzî mesiresi
Zahirdi bir tarafta Selâmı hazîresi

Seksen yaşında şâhikalar tay iderdi o
- Yağmur yağardı, seller akardı, giderdi o
Allâmei zamane idi bi nazır idi
Hak rahmet eyleye, o büyük bir vezir idi.

Hele baba oğulun, iki ak ve pak sakallı ihtiyarın beraberce bindikleri araba ile Çamlıcadan Üsküdar tarikiyle Babıâliye gitmeleri seyrine doyulmaz güzel manzaralardan biri idi ve bilmeyenler kendilerini iki kardeş zannederlerdi.

Arif Efendi, Öküz Mehmet Paşa köşkleri

Viyana sefiri Arif Efendi ile biraderi Ziver Efendinin köşkleri de bu Büyük Çamlıcamın Kısıklı yolu üzerinde ve etrafı hâkim bir mevkide idi. Bu iki zata ait fazla bir şey hatırımda kalmamıştır. Yalnız Ziver Efendinin babamın teyzezadesi Tevhide Hanımla evlendiğini, Nahit isminde bir oğulları olduğunu, kızlarının sonraları Mekkei Mükerrreme Emîri olan Şerif Ali Haydar Paşa ile evlendirildiğini biliyorum. Hatırımda kaldığına göre bu iki kardeş fevkalâde müeddep ve mürettep zatlardan imişler ve çok inadcı kalarak Nuh demişler, Peygamber dememişler.

Öküz Mehmet Paşa köşkü dahi Kısıklıda, Kısıklı camiinin üst taraflarında idi. Fakat mevkii ötekiler kadar geniş bir nezarete malik değildi. Mehmet Paşa hakkında verilecek başka bir haberi hiçbir zaman duymadım. Evlâdı var mıdır, yok mudur pek bilmiyorum. Şu kadarını söyleyebilirim: Kendisi başbozuklardan değil, asker imiş.

Nuri Paşa, Nuri Bey köşkleri -

Müşir Derviş Paşanın kayın biraderi vüzeradan Nuri Paşa köşkünün en güzel tarafı eflâkeser çekmiş fıstık ağaçlarının bolluğu, bostanlarının ve kuyularının çokluğu idi. Burada bir serene biz de oturmuştuk. Geniş sofaları ve odaları ve her tarafında ağaçları ve yemiş ağaçları vardı... Reji komiseri Nuri Beyin köşküne gelince Küçük Çamlıca sırtlarına düşen bu (cihannüma) da Nuri Bey gibi muhterem bir zatın ikameti ihtiyar edişi ayrıca bir güzellikti. Zannediyorum. Nuri Bey şu şarkısını bu köşkünde söylemiştir:

Bak şu güzel köylüye işte bu kızdır peri
Toprak ile oynamış belli güzel elleri
Böyle midir hep acep köylülerin dilberi
Düştü gönül aşkına terkedemem bu yeri.

Nuri Beyin köşkünün arsası Suphi Paşa veresesinden alınmıştı ve vefatından sonra Sultan Aziz'in kızı Nazıma Sultana satılmıştı. İlk zamanlar bu köşkün bahçesi çıplakça idi ve Suphi Paşa korusundan beş on ağaç olsun duvarları içine girememişti. Köşkün sahibi paşa ve veresesı hayli müddet bu koruyu hüsnü muhafaza etmişlerdi. Sonra da ikinci Sultan Hamid'in seraskerlerinden Rıza Paşaya satmışlardı. Şimdi galiba belediye imiş.

Eski adamlar Çamlıca'yı çok sever ve oraları imar ederlerdi. Büyük Çamlıca, Kısıklı, Küçük Çamlıca memba suları ve bu suların lezzet ve letafeti Çamlıca muhabbetini ziyadeleştirirdi. Bugün nedense metrûk ve harap bırakılan Çamlıca evvel zaman içinde fevkalâde rağbette idi, makbuldü.

YAKACIK'TA ESKİ KÖŞKLER

Eski Sadrâzamlardan bir de Giritli Mustafa Naili Paşa vardı. Evlâdı çok, ailesi kalabalık, dostu ve ahababı ziyade; bu da meşhurdur; semaheti ve efendiliği ölçsüz bir zattı. Bu zatın Emirgânda bir yalısı, İstanbulda bir konağı, bir de Yakacıkta

göşkü vardı. Saraylar kadar ihtişamlı; haremde ve selâmlıkta düzinelerle misafirli ve dünyanın icabı olarak tabiatıyla bir sürü dalkavuklu bu köşk cesim bir bahçenin ihtiva ettiği bağlar, bostanlar, yemiş ağaçları ortasında kâindi. Ayrıca da mutlak, ahır daireleri ve mandıraları vardı. Yazları —devrin âdeti mucibince— vükelâ ve ricalin sayfiyelere gitmeleri müsaadei seniyesi çıkar çıkmaz (... Padişahın müsaadesi demektir...) Mustafa Naili Paşa evvelâ Yakacığa; yazın ortasında Emirgân'daki yalısına; kışlarda da konağına gelirdi. O zaman sayfiyelerden konaklara avdet olunması dahi müsaadei seniye ile hâsıl olurdu.

Yakacık bilaistisna Giritli Paşa ailesinin sevdiği bir köydü. Hele paşazadeler (Hilmi Paşa-Mehmet Bey ve biraderleri) burasını âdeta benimsemişlerdi. Ve bunlar için mevsim yoktu. Babalarından izin alır, hep beraber oturmadıkları vakitlerde de Yakacığa giderler, kışın avcılık ederler, yazın ortalarında dahi kendi ahbablarını beraber götürür, eğlenirlerdi. Çocukluğumda duyardım; hane halkı yüz yirmi kişi imiş!! Kalfalar, küçük kızlar, dadılar, bacılar, uşaklar, uşak çıraqları, aşçılar, ayvazlar, arabacılar, seyisler, bahçıvanlar falan... Bu köşte şöyle de bir başkalık vardı. Her sabah her şeyden evvel bağa çıkılıyordu. Bahçıvanların leğenlerle çeşmelerin altında soğuttukları salkım salkım üzümeleri yerlerdi. Sabah kahvesi bu üzüm kürü olurdu. Bu; mutlak yapıldı. Zira büyük paşanın emri vardı. Bir başkalık daha vardı bu dairede!... Yemek zamanları bir dakika tehalüf etmezdi. Vaktini bilen aşçıbaşı; hemen zillere basar ayvazları çağırır, hazır olan tabaları başlarına koydurur, dairelere yollardı, lûfzıssıhhaya riayet eden paşa bunu da böyle isterdi, ve böyle yaptırırdı.

Zeynep Hanım göşkü

Yakacıkta Mısırlı Mehmet Ali Paşanın kızı Zeynep Hanımın da şahâne bir göşkü vardı. Burası da çok kalabalıktı. Zeynep Hanımefendinin zevci eski Sadrâzamlardan Yusuf Kâmil Paşa (Telemak'ın meşhur mütercimi) bir taraftan; hanımefendi öbür taraftan davetleriyle; ziyafetleriyle in'am ve ihsânlarıyla

meşhur oldukları için o bereketli günlerin mebzul huluskârları birbirine rekabet eder ve daireden ayrılmamağı bir kat daha tevsik ve temin etmek inadiyle oralarda hususî köşkler kiralarlardı. Şehirden gelenlerin mutlaka geceyi köşkte geçirmesi; ipekli entarilerle keten çarşafly yataklarda yatırılması; ipekli Şam hırkalariyle ince kürklerle üşüttürülmemesi; ayrı ayrı uşaklarla hademelendirilmesi; harem dairesinde de bir sürü halayığın; sazende ve hanendenin Zeynep Hanımefendiyi eğlendiren misafirleri ve dalkavukları vazifelerini ifa etmeleri için olacak bir kat daha neşelendirmeğe çabalaması meşhur olan devrin masallarındandı. Bu ezvakın en âlâsı ve rânası da haremdeki çengi ve köçekler oyun oynarlarken arasına ortalığa altın lira çeyrekleri serpilmesi olurdu. Her hafta cuma ve salı geceleri böyle geçerdi. Ve her gün öğle yemekleri vaktinde köyün fıkaraşına üç dört tabla yemek verilirdi. Zeynep Hanımın ve zevcinin vefatından sonra burasını hanımın biraderi prens Halim Paşa işgal etti ve ölünceye kadar gitti geldi; ava çıktı, eğlendi. Babalarından sonra oğulları da hemen hemen aynı şeyi yaparlardı ve bu sayede köşk harap olmuyordu. Şimdi yerinde yeller esiyor.

Hasan Hüsnü Paşa köşkü

İkinci Sultan Hamidin Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşanın da Yakacıktaki köşkü güzel köşklerimizden biri idi. Güzel de nezareti vardı. Çünkü müstesna ve hâkim bir mevkide kurulmuştu. Hatırımda kaldığına göre epeyce de müştemilâtı vardı; harem, selâmlık, misafir ve maiyet daireleri gibi. Bağındaki üzümelerin de şöhreti vardı. Bu köşkte birçok seneler paşanın evlâtları oturmuşlardı. Münavebe ile veya birbirlerini ziyaretle yalnız bırakmıyan köşk boş kalmıyordu, ve yalnız paşalar ve nazırlar istedikleri yerlere, istedikleri gibi gitmek serbestliğinden mahrum edildikleri için Hasan Paşa köşke pek uğramıyordu; Yakacığın letafetini; köşkün zevkini lâkırdısından tatıyordu. Buna rağmen köydeki fakirler ve acezeler muavenetini gene görür, parasını alırlardı. Oğulları da, babalarından sonra aynı efendiliğı yaptılar. Fakat dağıldıkları için

o canım köşkü ihmal etmemezlik edemediler. Nihayet içlerin-
den birisi dağınıklığı önledi. Diğer hisseleri satın aldı. Bahçe-
leri, bağları, bostanları kurtardı. Yanan harem dairesinden
sonraya kalan küçük köşkü olduğu gibi ihya ve tamir etti, içi-
ne girdi oturdu. Allah daim etsin.

Başka köşkler

A) Yakacıkta Ayazma yolu üzerinde ve ufacık bu çam or-
manı arasında güzel bir köşk daha vardı. Sahibi Dahiliye Neza-
reti evrak müdürü Ali Haydar Beydir. (... Bu zatın bir de İstin-
yede güzel bir yalısı vardı ki bir iki sene evvel Sipahi Ocağı iş-
gal ediyordu...) Bu köşkün hususiyeti Yakacık rüzgârların-
dan nispeten masuniyeti ve köy içinde sessiz ve gürültüsüz bir
çiftlik edası taşımasında idi. Ayazma çeşmesine civar oluşu da
iyi bir şeydi. Çünkü yemekler bu su ile kaynardı, pişerdi. Bu
köşk harap olmuşsa bile henüz yıkılmamıştır ve zannediyorum
hâlâ veresenin uhdesindedir.

(B) Yakacık şeyhinin de güzel; tertemiz; bahçeli bağlı; ha-
vuzlu, çeşmeli, bir köşkü vardı. Buraya babam beni de götü-
rürdü. Hele amcam şeyh efendiye çok gider, gelirdi. Sonraları
gidemez olduğu zamanlarda da şeyh efendi kendisine çok gelir-
di çok sevişirlerdi. Hâlâ gözümün önündedir, nur gibi bir adam-
dı. Kıpırmızı yanakları, süt gibi beyaz sakalı, bembeyaz diş-
leri; gayet muntazam bir sarık sarması vardı, bakmağa doyul-
mazdı. Mütevazı; zeki; neşeli ve vefalı şeyh efendiyi hepimiz
hürmetle severdik. Birkaç sene evvel Yakacığa gittiğim zaman
şeyh efendiyi göremedim; göçmüş, Allah rahmet eyliye.

(C) Yakacıkta ufak tüfek başka köşkler de vardı. Ve bun-
ların sahipleri bütün bir yaz mevsimini bu evlerde imrar eder-
lerdi. Kendilerine göre bağları, bahçeleri, havuzları, çeşmeleri
vardı.

Bunlardan biri sarayı hümayun kuyumcu başısı Jak Be-
yin köşkü idi. Evlâtlarıyla, dostlariyle, misafirleriyle, beraber
Yakacıktan bihakkın istifade ederdi ve güzel hikâyeleriyle din-
liyenleri güldürürdü. Şaklabanlık ediyor, dedirtecek kadar nük-
teli ve neşeli bir adamdı.

(D) Asıl zevk, Kartaldan, Yakacığa tırmanmakta idi. Husu-

sî faytonlar, tek hayvanlı arabalar, talikalar, sürücü beygirleri ve merkepler ve hususî atları her sabah akşam Yakacık yolunu... Tozuna toprağına rağmen... civcivlendirirler yolcuları eğlendirirlerdi.

YİNE ESKİ KÖŞKLER

Bir aile dostumuzdan (X) beyin Suadiye taraflarında bir köşkü vardı. Kara tarafından bahçesine girer girmez iki sıralı yemiş ağaçları, ilerilerinde çam ağaçları, gerilerinde çilek tarlaları ve bostanlar; biraz sahile ve selâmlık köşküne ilerledikçe mükemmel ve asırlık bir çam ağacı üzerinde adamakıllı bir kameriye; selâmlık dairesinin misafir odalarından sonra (...) köşkü ismi verilen kabul dairesi ve önündeki çınar ağacının altında geniş bir set, kanapeler, masalar, büyük şemsiyeler vardı. Önünde rıhtım ve deniz hamamları görüldü. Bu kocaman bahçede iki de arteziyen kuyusu yapılmıştı. Misafir odaları müteadditti. Geceyi geçirenler aşırı ıktırak ve ince yazlık kürklerine varıncaya kadar gecelik takımlarının abani ve ipek bohçalar içinde emirlerine âmade olduğunu görürlerdi.

Hele (X) beyin aşçıları ve ziyafetleri ve haftada bir de cemaatle namazları ve zikirleri dillerde destan olmuştu. Eli, evi, kalbi ve vicdanı geniş bir adamdır, şöhretini kazanmıştı. Ehli dil olduğunu da duyardık. Onu samimî dostları Beyoğluna götürür, eğlendirirlerdi ve (Beyefendiyi) günahattan korkar olduğu için (müt'a) bir nikâh kıyarlardı ve bu bir gecelik izdivacın düğününde mutlaka pilâv zerde ziyafetini unutmazlardı. İyi ve muhterem bir adamdı. Devrin hafiyeleri biçareye iftira ettiler, bir memuriyete gönderildi. Meşrutiyete kadar 'İstanbul gelemedi, Geldikten biraz sonra da Hak rahmet eylesin, öldü.

Müşir Fuat Paşa

Kalamıştan, Fenerbahçeye giderken (hâlâ durur) uzun ve parmaklıklı bir duvar vardır. Bu duvar biter bitmez sol tarafındaki sokağa saparsanız gene o kadar uzun bir duvar vardır ve

içerisi boştur. Yalnız Feneryolu tarafındaki duvarın ucunda bir odalı bir köşk vardır. İşte Fuat Paşanın köşkü. İkinci Sultan Hamitten aldığı bir maden imtiyazını sattıktan sonra ele geçen yüz bine yakın altını yiyen köşk! Biz doğduk, büyüdük, bir türlü ikmal edilemedi. Bir iki defa birinci katında yapılmakta olan bina yıktırıldı. Bir tanesi daha tecrübe edilirdi. Yalnız ahır ve arabalar dairesi sabit kalabilirdi.

Fuat Paşa titizdi. Ufacık bir kusur görse plânı kâmilten değiştirircesine hareket ederdi. Yani bir eski tâbirle yapılan hâk ile yeksan olurdu. Binaenaleyh gene Kalamışta kiraladığı köşklere senelerce oturmak mecburiyetinde kalmış, kendine bir ev edinememişti. Babası İncirkÖylü müşir Hasan Paşadan evvel müşir olan Fuat Paşa bir ev sahibi olamadı.

Muhterem ve vakarlı ve çok terbiyeli bir zattı. Şama nef yedilmesini mucip olan hâdiseye kadar İkinci Sultan Hamid onu çok severdi. Paşanın bir türlü yapılamıyan köşkünün tek hususiyeti cülus ve velâdeti seniye donanmalarındaki şehameti; fevkalâdeliği ve bu gecelerde verdiği ziyafetlerdi. Donanmasının şatafatlı yazılması için Sabah gazetesi muhbirine iki buçuk liralık bir Osmanlı altını verdiğini Mihran Efendiden duyardık (Sabah gazetesi sahibi imtiyazı).

Zihni Paşa ve Zühtü Bey

Meşrutiyet âyanından ve İkinci Sultan Hamidin 1908 Meşrutiyetinden evvel Ticaret ve Nafia Nazırı ve Babıâli'de toplanan Maliye komisiyonu reisi Zihni Paşanın Erenköyündeki köşkü, Paşanın efendiliği zamanından kalma bir köşktü. İstasyonun arka taraflarındaki cadde üzerinde kâin bağlı bostanlı bu kâşanede kayde şayan bir şey olup olmadığını pek hatırlıyamıyorum. Yalnız duyardım kendisinin zevki selimi vardır, iyi yemek yer, çok zeki ve dirayetli', ehıbbasıyle vakit geçirir, sohbet eder, damadı (geçenlerde vefat eden) Reşat Beyin misafirlerini bazan yanına çağırır, iltifat eyler ve mazbut bir adamdır, müsrif değildir, derlerdi.

Paşanın Erenköy komşusu Zühtü Bey (bir aralık Musul valisi de olmuştu; ben kendisiyle Şûrayı Devlet Mülkiye dairesi

âzalığmda beraberdim) kalabalık köşkünde birhayli misafirle de meşgul olurdu. Midesever bir zat olduğu için gece gündüz yemek, içmek düşünür, davetlilerine yemek sürprizleri yapardı.

(İstirad — Şûrayı Devlette karşı karşıya otururduk. Bir gün hademe ile bana bir pusula yolladı. Bu pusulada: Seninki hasta imiş. Gideceksen beni de götür, istifsar edeyim, sonra da Nişantaşmdaki damadım Hüsnü Beye beni bırakıverirsin... cümleleri vardı. Niyetim olmadığı halde reddetmek istemedim, dairenin tatilinden sonra benim arabaya bindik, gideceğimiz yere gittik. Gittiğimiz yer biraz da benim evim güibydi. İçiride yatan veya yatak odasında oturan ev sahibine haber yolladık. Biz bekliyeduralım, üst kattan birisi aşağıya seslendi ve bir gazete kâğıdı parçasını aşağıdaki sofaya atarak uşağa al misafirler kahve pişir dedi.

Kapı açık olduğu için bunu bizgörmüştük. Zühtü Bey ayağa kalktı. Bu hasis herifin kahvesi içilmez muhakkak boğazımızda kalır, dedi, yürüdü. Arabamda misafirim olduğu cihetle; bende onu bırakamadım.

Galip ve Münif Paşalar

Evkaf Nazırı Galip Paşanın köşkü Erenköy istasyonu önünde idi. Damadı Cemal Beyin köşkü de oracıkta kayın babasına yakın ve hat üzerinde idi. Maarif Nazırı Münif Paşanın köşkü de gene hat üzerinde ve ağaçlar içine gömülmüş bir halde görünürdü. Köşkün tam önünde de kocaman bir zürafe heykeli vardı, (son zamanlara kadar kaldı, yerinde duruyordu.

Galip paşanın merakı antika küpler tabak ve kâseler ve çeşmibülbüller olduğu için bu köşkün dahili hayli müzeyyen, fakat hariçten alelâde kıyafette idi. Yalnız torunu Şakir Cemaledden duyardık, bağın üzümleri meşhur ve emsalsizmiş. Cemal. Beyin de bahçeye merakı çoktu. Biz Şeyhülislâm Cemaleddin Efendinin ikinci oğlu Muhtar Beyle sık sık Şakire girderdik. Hele bu ikisi gece gündüz beraber gezer tozarlardı. Galip Paşanın bir damadı da Selânikli Mithat Şükrü Beyin bi-

raderi Feyzi Beydir ki oğlu Fahir Bey İkinci Sultan Hamide damat olmuş ve genç yaşta vefat etmişti.

Diğer köşkler Muhtar Paşanın ve Ahmet Eyüp Paşanın köşkləri Kızıltoprakta Gazi Ethem Paşanın köşkü Kozyatağında, maliye Nazırı Ziya Paşa Erenköyde, maliye Nazırı Sabri Bey Kalamış caddesi üzerinde, Mahmut Muhtar Paşa Modada, Mabeyinci Ragıp Paşa, operatör Cemil Paşa Caddebostanı ve Çiftehavuzlardavdılar. H. Rami Paşa da Cemil Paşaya komşu idi. Balikhane nazırı Ali Bey de buralarda otururdu. Bir rehber yazar gibi olmamak için şunu arzedeyim ki bu köşklerin ve sahiplerinin elbette kendilerine mahsus bir tavrı yaşayışlarının tarzı vardı. Ancak şöhet bulmuş hususiyetleri yoktu: Mahmut Muhtar Paşanın Saffeti Ziya Bey gibi ve Fes Aziz Bey gibi arkadaşları ve birhayli de dalkavuğu vardı. Bahusus harem dairesi çok kalabalıktı. Refikası Prenses Nimet Hanım efendi Hidiv İsmail Paşanın kızlarından biriydi ve hakikaten hayırsever bir hanımefendi idi. (Kocasından çok sonra geçen sene Kahirede vefat etmiştir). Bu köşklerden birçoğu aile reisleriin irtihalinden sonra, veya evvel; atıldı, satıldı.

YİNE ÇAMLICA KÖŞKLERİ

Eski' ilk Jön Türklere şiddetle muhalif olmakla meşhur Ramiz isimli bir paşanın köşkü Bağlarbaşı - Kısıklı şosesi üzerinde kâin idi. Harem ve selâmlık iki büyük ahşap binayı ortasına alan büyük bir bahçe ve yüzlerce ağaç bu köşkün şöhetini dillere destan etmişti. Ramiz paşa çok muhterem bir zat imiş.

Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa

Mısırlı M. Fâzi'1 Paşa Hidiv İsmail Paşanın küçük biraderidir ve Osmanlı devletinin Maliye Nazırlığında bulunmuştu. Çamlıca yolu üzerindeki köşkünün mevkiini kendi intihabetmis ve burasını bir şevk ve zevk merkezi haline sokmuştu. Sarayında sabahlara kadar bakara oyunu oynanır, gece yatısına gelen misafirlere ikramlar edilir, köşkün karşısındaki umumî

bahçede sazlar çaldırılır, fişekler atılır, aynı zamanda da yüzlerce halk eğlendirilirdi. Çamlıcanın civcivli zamanı M. Fâzıl Paşanın vefatına kadar devam edebilmişti. (Bu köşklerde babasından sonra kerimelerinden prenses Rukiye senelerce oturmuştur. Bir kısmı hâlâ durur). Bu köşkün müstesna bir hususiyeti de sahibinin cömertliğinde ve kumarda kazandığı paraları kur'a çekerek misafirlerinden birine vermesinde idi, derler. Bir şey daha derler, o da maliye hâzinesinde para azaldıkça Nazır Paşanın kesesinden tediye yapmasıdır. Paşa yekçeşimdi. Fakat erkek güzeli idi. Kardeşine çok benzerdi.

Tunuslu Mahmut Paşa

(Mali Karuna) sahip Tunuslu Mahmut Paşanın köşkü Mustafa Fâzıl Paşanın köşkünün ta karşısında ve yine Millet bahçesine yakındı. Asıl zevk u tarab bu hanede cari idi. Paşanın cariyelerini bahçedeki büyük havuzda yüzdürürken harem dairesinde ve selâmlık köşkünde gece gündüz kalabalıklı bir işunûs devam ederdi. Bahçeye nazır komşu evlere birer balkon vazifesi görür, hem o evlerin sahiplerini, hem de misafirlerini tenşit ederdi.

Sonradan bunun farkına varan paşa köşkün diğer komşu köşklere bitişik olan duvarları üzerine eflâke ser çeken tahta perdeler ördürmüştü, hattâ bu yüzden mabeyinci Emin Beyle aralarında senelerce süren dâvalar açılmıştı.

Bu Tunuslu Mahmut Paşanın büyük oğlu Tahir Bey, Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşanın kızı prenses Rukiye ile evlendirilmişti. Bunların oğullarından Âdil bin Ayat Beyin Suriye kırallığına talib olduğunu, hattâ Mösyö Klod Farer'e Figaroda bir baş makale yazdırdığını hatırlıyorum. Bu paşanın ikinci oğlu Ahmet Bey de bizim İstanbulda ve Ankarada tanıdığımız ve sevdiğimiz Reşit bin Ayattır. Hayatın harareti ve emelin neşeleri içinde servetlerini heba eden Tunuslu Mahmut Paşalar sonraları korularında asırlar görmüş ağaçları satmağa başlayınca Sami Paşazade Sezai Bey merhum (... bir asır iki yüz elli küruşa...) isimli bir eser yazmış, felekten şikâyet etmişti.

Kazasker Necip Molla

Çamlıcadaki Bektaşî tekkesi sultan Mahmudun hemşiresi Esma sultan, sarayının civarına tesadüf ediyordu ve bundan sonra Marmaraya nâzır küçük Çamlıca eteklerinin Bağlarbaşı tarafında Necip Mollanın köşkü vardı. (Eski Şûrayı Devlet âzasından Vahit Beyin pederidir). Bu köşkün hususiyeti bağları ve üzümleri idi ve yanılmıyorsa eğer çeşmesindeki suyun letafeti, lezzeti idi. (1310) depreminden sonra idi zannediyorum, sultan Azizin en küçük oğlu şehzade Seyfeddin Efendi merhum bu köşkü kiralamış, bir müddet Sonra da satın almıştı. (Seyfeddin Efendi Fransada Nişte ölmüştür). Yalnız bağlarından pek istifade edememişti. (Filoksera hastalığı bir aralık İstanbulda ne kadar bağ var ise hepsini bozmuştu). Şu halde bu yokluğa bir çare bulmuştu. Bağları sökmek ve yârîne kocaman bir havuz yaptırmak! Bu yapıldı ve bir ufak motor şehzadeye bu havuzda eğlence oldu. Meşrutiyetten sonra (1908) havuzunda staj yapan Seyfeddin Efendinin Şirketi Hayriye vapurlarının bazılarında bir zevk namına kaptanlık ettiğini biliyoruz. Muvaffak ta olmuş imiş. Fakat o canım bağa yâzık olmamış değildi.

Madrid sefiri Sermet Efendi

Eski ricalden Sermed Efendinin köşkü, Bağlarbaşında Atunîzade mahallesine sapan meydanda kâindi. Meşrutiyetten evvel Adanaya vali olan Bahri Paşa Piriştine mutasarrıflığından mazûl iken bu köşkte otururdu. Hususiyeti, Bahri Paşanın, önünden geçen her dostu pencereden bağıra bağıra çevirip ıkramlar etmesinde ve (Hûda hakkıyçün) nidasiyle tavanları çınlatmasında idi. Bahri Paşa çok dost adamdı, çok da güzel adamdı ve Çamlıca komşularından doktor profesör Müşür Nâfiz Paşa ile sevişir, sık sık görüşürlerdi.

Sermet Efendinin köşkü şehzade Adbülmecit Efendinin sarayına bitişi kolduğu için ve Efendi sık sık ata binerek gezmeğe çıktığı için Bahri Paşa; tesadüften çekinir, şehzadeyi görür görmez, önünde oturduğu penceresinden hemen çekilir-

di. Bu köşkün pek büyük olmıyan harem selâmlık iki bahçesi vardı amma hiçbir nezareti yoktu.

Hassa Müşiri Rauf Paşa ve komşuları

Küçük Çamlıcanın Marmaraya nazır bir 'yerinde de Rauf Paşanın ve damadı Ali İhsan Beyin (çerkes İsmail Paşazade... Sonraları Hariciye müşteşarı olmuştu) köşkleri ve bahçelerinde bostanları, ekin tarlaları, ziraat makineleri, yemiş ağaçları müteaddit kuyu ve üzüm bağları vardı. Rauf Paşa yazları İkinci Sultan Hamitten izin alarak sık sık köşke gelir, bir ufacık çiftlik gibi olan bahçesinde meşgul olur, eğlenirdi. En yakın komşu köşkü de Menemenli Tahir Beyin köşküydü. (Paris sefiri Numan Beyin babası Rifat Bey de bu ailedendir.)

Biraz ötede de Acıbadem caddesinin başında, Köçeoğlunun malikânesi bulunurdu. Bunu sonraları bir Mısırlı prensesle evlenen padişah yaverlerinden şerhafiye lâkabiyle meşhur olan Ahmet Celâleddin Paşa satın almıştı. Müşür Namık Paşazade Cemil Paşanın köşkü de bahçesi geniş "olduğu için arka taraftan Küçük Çamlıcaya kadar uzanırdı. Bu ahşap köşk Cemil Paşanın oğlu Hâmit Bey hayatta iken ümrânını muhafaza ediyordu. Şimdi hayli harap ise de zannederim aileden çıkmamıştır.

Sadrâzam Fuat, damat Mammut Paşalar

Erkânı Harbiyei umumiye müşürü İbrahim Ethem Paşanın köşkü evvelce sadrâzam Fuat Paşanın malı idi. Veresesinden Ethem Paşaya satılmıştır. Fuat Paşa Çamlıca'yı çok sevdi, hele Kısıklı suyunu diğerlerine tercih ederdi, derler. Sultan Mecidin kızı Seniha Sultanın ve sultan Mahmudun kızı Âdile Sultanın köşkleri de koşu yoluna giden etekler üzerinde idi. Seniha sultan yazları bu sarayında otururken sık sık atla gezmeğe çıkan kocası damat Mahmut Paşayı ve yanında yine atla beraber gezdirdiği prens Sabahaddin Beyi sokakta görürdük. Bir defasında ben, babamla beraberdim. Kendisine rastgeldik. Atını durdurdu, babamla konuşmağa başladı. Ve o kadar nazi-

kâne tavırlar aldı ki ayrıldıktan sonra pederim bu paşamız çok müstehzidir, andan dolayı böyle konuşur, demişti, hiç unutmam...

Altunîzadelerin köşkleri ve Altunîzade camiişerifi dahi koşu yolu caddesi üzerindedir. Altunîzadelerin şöhreti fıkara-perverlikleri idi. Ben babamın ahabaplarından ve bu aileden beyaz sakallı bir zat tanımıştım ismi Necili Beydi, hâlâ gözümün önündedir; insan güzeli bir adamdı.

Adile Sultan

Doksan yaşlarına kadar yaşıyan Âdile Sultan bir gün kızmış, ikinci Sultan Hamide yani küçük kardeşi Sultan Mecidin oğluna gelerek «sen neden benim sözümü yerine getirmiyorsun. Ben erkek olaydım, senin babandan evvel padişah olacaktım, utanmıyor musun? Haydi bakayım istediğimi yap...» dediği muhakkaktır. İkinci Sultan Mamid daima halasının elini öperdi.

KABİNENİN İSTİFASINA BİR PATAVATSIZ SEBEP OLDU

Teşrifatçı İsmail ve biraderi Şevket Cenani Beylerin پدرleri Kadri Paşa birkaç a yBaşvekâlette bulundu. İkinci Sıı-1 tan Hamid Sadrâzamlara bazan Başvekil ünvanını verirdi. Babam; bu zatın da maiyetinde; meclisi vükelâ zabıt kâtibi olması dolayısıyla yakınında bulunduğu için kendisinden bahsederken «çok kıymetli bir zat idi. Eslâfından ve ahlâfından daha ziyade vatanperverdi» derdi.

Kadri Paşanın sadarette bulunduğu tarihi şimdi hatırlıyamadım: Fakat o zamanda da bu zaman gibi iyi ve memleketeye faydalı adamların ayaklarına karpuz kabuğu atıvermek âdeti cereyanda olduğu için «padişahla sadrâzamanın arasını bozmak isteyenler münasip bir fırsat gözetirlerdi. Zira namuslu ve doğru adamların hele Kadri Paşa gibi sadrâzamların hünkârın emniyetine mazhar olmasından korkarlardı. Sultan Abdül Hamid namuslu, doğru, ve dirayetli zatlara hürmet eder-

di. Fakat; bir taraftan da aklının eremediği meseleler üzerinde tereddüde düştüğü vakitler jurnallara ehemmiyet vererek kuş-kulanır, rahatsız olurdu.

Hafiyeler onun tevehhüm ve tereddüt ânından istifade etmek için tetikte durarak el altından tezvira kuvvet verirlerdi. Kadri Paşa gerçi uyanık bir zat idi. Mührünü koynunda sakladığı ve vekâleti mutlakasını haiz olduğu padişahın ve himli olduğundan haberdar idi. Ancak vehmin hududunu tabiatıyla tahmin edemezdi. Deli Nusret ismiyle meşhur ve müşir bir Nusret Paşa vardı. Hünkâr; aynı zamanda yâveri olan bu zate çok yüz verir ve sık sık huzuruna celbederek iş buyururdu. Bu paşa haddi zâtında iyi bir adamdı. Fakat delişmendi. Patavatsız konuşur; lâkırdıyı (ilemezdi. Bir kabahati de hünkâr ne söylese zapteder ve naklederdi. Padişahın (söylediğim gibi söğyle) demesini beklemeden potlar kırardı. Binaenaleyh padişahı bazı defalar müşkül bir mevkie sokardı.

Bir gün; sarayda vükelâdan bazılarının toplanmasını padişah başkâtibi (amcam) Ali Riza Mümtaz Paşaya emir eder. Babiâliye (sadrâzama demektir) bir tezkere yazılır. Ve bu tezkereye Hariciye ve Dahiliye Nazırlarından başka Şeyhülislâmın da davet edilmesi ilâve edilir. Bu baptaki iradei seniye Babiâliye tebliğ olunduktan sonra hünkâr «vükelânın hepsi gelsin» der. Bittabi bir ikinci tezkere ile bu emir de sadrâzama bildirilir. Gelirler. Padişah yemekte sarayda kalmalarını ve yemekten sonra konuşulacağını Kadri Paşaya söylettirir. Sofalar kurulmağa başlar. Bu sırada müezzinler Yıldız sarayının orta sofasında ezan okumağa başlarlar. Namaz kılınır; yemekler yenir. Ne için davet edildiklerini henüz bilmiyen paşalar iradei seniyeye intizar ederler.

Nihayet iş anlaşılır: Başkâtip Paşa, vükelânın nezdine gelir ve Kadri Paşaya şu iradei seniye tebliğ başlar: (...Bugünlerde aldığım meclisi vükelâ mazbatalarının «şu elçi geldi, bunu söyledi; haklıdır... Hariciye Nezaretine bu elçi geldi, bir nota verdi; pek haksız değildir...» gibi işaretler görüyorum. Çok teessüf ederim. Babiâli sefirlerin haklı olarak taleplerde bulunabilecekleri işler üzerinde müteyak-

kız bulunmalı değil midir? Ben vükelâdan ecnebi süferadan evvel memleketi sevmelerini isterim. Bu ne demek? Ecnebi sefirlere hak vermek, {müdahaleleri kapılarını genişletmek!! inanmak istemiyorum. Vükelâ paşaların nazarı dikkatlerini celbederim...)

Bu sırada Deli Nusret Paşa, amcamın sözünü keserek: «A. Rıza Paşa. Neden lâkırdıyı ıvırıp kıvırıyorsun? Efendimiz böyle mi dedi? «Ben gâvur vükelâ istemem» buyurmadılar mı,! (kitapsız demektir.) deyince sadrâzam Kadri Paşa hemen cebindeki mührü hümayunu çıkarıp başkâtip Paşaya uzatmış istifa etmiştir. Bu sırada hünkârın iliştği mazbatalarda imzası bulunan Şeyhülislâm Uryani Esad Efendi derhal kelâma ağaz ederek (...Ev... et Elmülûk - Mülhemun; şevketmeab efendimiz haklıdır...) gibi beyanatta bulunması üzerine Kadri Paşa «...Başınızdaki sarıktan utanınız. Âdi softalar gibi hareket makamınıza yakışmaz. Padişaha sadakat, memlekete hüsnü hizmetle ve ciddiyetle ve cesaretle arz olunmak gerektir...» cümleleriyle kendisini susturur. Ve; istifada ısrar eder. Amcam Rıza Paşa (başkâtip) «...Efendimiz bana sizden mührü teslim etmemi ferman buyurmadılar, der, vakıayı arz etmek üzere huzuru şahaneye gider.

Hünkâr çok müteessir ve mahçup olur. Kadri paşayı taltif eder; ve bir nevi tarziye vermek isterse de sadrâzamanın teesürünü ve heyecanını izale edemez. (-Kadri Paşa bir müddet sonra tayin olunduğu Edirne valiliğinde iken vefat eder). Bu hâdiseye bizzat şahid olan rahmetli babam (Reşid Mümtaz Paşa) şeyhülislâm efendinin şaklabanlığını bir türlü affedemedi.

İkinci Sultan Abdülhamid vükelâdan bazılarını kızdığı zaman «Nerede Kadri Paşa! Bunlar onun pabucuna erişemediler...» der imiş...

SADRAZAM SAFFET PAŞA 1230 - 1301

Trabzona merbut bir kaymakamlığın voyvodalarından Mehmet Hulûsi Efendinin 1814 te tevellüt eden oğlu Saffet Efendi (paşa) İstanbulda dünyaya geldi; ve Divanı hümayun kalemine

mülâzımlıkla devama başlıyarak Babîâliye girdi. Çok zeki, çok da neşeli bir hilkatte doğmuş olduğu için kolaylıkla çalışır, okuduklarını derhal benimserdi. Babasından öğrenmişti, derler: Çalışmaları gibi hesaplarını da bir inzibata sokmuşlardandı. Kütüphanesindeki kitapları gibi hesaplarını da muntazaman defterlerinin sahifelerine yerleştirir, günü gününe, haftası haftasına her ay ve her sene bütün müfredatıyla kaydederdi. Aldığı atıyei seniyeleri ve hediyeleri ve kıymetlerini dahi ayrı ayrı defterine yazardı. Masrafları da on parasına kadar hesaplamışlardandı. Buna rağmen vefatında Şehzadebaşındaki konağıyla Kanlıcadaki yalısından başka bir servet bırakmamıştı. Çünkü çok namuslu ve dosdoğru bir zattı. (Acemoğlu hamamının yanındaki konak bir aralık bir mektep olmuştu. Ben de bu mektebe devam etmişim. Şimdi yerinde evler, apartmanlar yapıldı ve zannediyorum, veresenin bu arsalarda, bu evlerde münasebeti kalmadı). Kanlıcadaki yalıya gelince; hâlâ yerinde durmaktadır ve bahçesinin bir kısmında torunu Sedat Simavi Beyefendinin yeni bir yalısı inşa edilmiştir).

Namus ve istikameti sayesinde oldukça çabuk terakki etti, hele Fransızca'yı çok iyi bildiği için 23 yaşında Divanı hümayun birinci mütercimliğine, 24 yaşında Divanı hümayun tercümanlığı vekâletine geçti. Henüz 32 yaşında idi. Sultan Mecid'in oğlu Şehzade Murat Efendiye (Sultan Murat) ve kerimesi Fatma Sultana Fransızca okuttu ve mabeyn kâtipliğine tâyin edildi. Bundan sonra da Sultan Aziz ye Sultan Hamid devirlerinde iki defa Paris sefiri kebîri oldu. Birçok sene sadaret müsteşarlığında ve vükelâlıkta bulundu. Hâriciyede müteaddit defa Nazırlık etti. 1279 da vezir olduğunu zannediyorum yanılmıyorsam eğer! 1293 de de Sadrazamlığa getirildi. Devlete lüzumunu hissettiren ricali saltanatı seniyeden bir zattı. Herkesin ona itimadı ve hürmeti vardı.

Paşamın bazı hususiyetleri

Saffet Paşa biraz evvel arzettiğim gibi neşeli bir zattı, hattâ muziplerdendi de! (1 — Henüz Hariciye Nezareti kalemlerinin birinde mümeyyiz iken (Saffet Efendi) Tophane civarında ikamet ediyordu. Sonraları Kazasker olan Vehbi Molla

isminde de bir komşusu vardı. Her ikisi sık sık görüşür, dostluk ederlerdi. Belki de zendostluk ederlerdi, eğlenirlerdi!! Şu halde birbirlerine nazları geçecek kadar samimî idiler. Bir ramazan sonlarındaydı, beraberce evlerine dönerken Saffet Efendi, Vehbi Mollaya «Bayram üstü buradan bir daha geçmiyebiliriz, hazır şu meşhur meyhanenin önündeyiz. Bir şişe düziko alalım, bayramda açar keyifleniriz» der.

Molla da kabul eder, rakıyı alırlar. Saffet Efendi «peki ama bu şişe benim elimde nazarı dikkati celbedecek, Camiye de gideceğiz. Bari sizin şalvarın cepleri boldur, oraya yerleştirelim» teklifinde bulunur. Molla bunu da kabul eder, Kılıçalı camiine girerler. Namazdan sonra bir yerde oturadursunlar. Saffet Efendi yavaşçacık Mollanın cebindeki pul şişeyi kırar ve bir yolunu bulur sıvışır. Molla farkında değil, etraftakiler burunlarını çekmeğe yahu rakı gibi bir şey kokuyor, demeğe başlarlar. Zavallı Molla işin farkına varır, olduğu yerden fırlar, pabuçlarını bile almaksızın nefes nefese Saffet Efendinin evine gider, kapıyı kırarcasma çalar.

Efendi evin üst katma kaçıp, hizmetçiye de beni sorarlarsa gelmedi dersin, dediği için kişnercesine nefes alan Molla' kapı açılınca «Nerede o p.?» diye bağırmağa başlar. Yok derler. «Yok olur inşallah», bed duasiyle kapıyı yine kırarcasma çeker gider. Fakat çabuk barışırlar).

2 — Saffet Paşa çok da terbiyeliydi ve kendi ailesine bile teşrifatı mahsusa ile hitabederdi. Meselâ büyük gelinine iffetlû ismetlû Mihri Hanımefendi, küçüğüne iffetlû Melek Hanımefendi; oğullarına derecelerine göre beyefendi veya bey diye mektuplar yazardı. Büyük oğlu Fehim Bey, Server Paşa kızı Fatma Hanımla evlenmişti. Fakat genç öldü. İkinci oğlu hariciye mektupçusu Piefet Beydi. Üçüncü oğlu Faiz Beydi ki kerimesi Aliye Hanımefendi, Sedat Simavî Beyefendinin validesidir. Paşanın hususiyetlerinden birisi de (tie) leri yani yüz sinirlerinin muttasıl çekilmeleriydi Yüzünü gözünü oynatmaktan bir dakika fariğ olamazdı. Bu hal oğlu Refet Beyin kerimesi Seniye Hanımda da pek bariz olarak görülürdü. O da büyük babası gibi yüzünü oynatır dururdu).

3 — Saffet Paşa şairdi de. Güzel kıtaları vardır:

Derdi aşka müptelâ bir nay bir ben bir gönül
 Zâr eden süphü mesa bir nây bir ben bir gönül
 Dağlarla serteser efgan eder hasret çeker
 Nağme - peidaz'ı cefa bir nây bir ben bir gönül
 Gibi.

YİNE SAFFET PAŞA 1230 - 1301

Sultan, Azizin validesi Valide Sultan Aksaraydaki Valide camii şerifini inşa ettirdikten sonra ilk defa kılınacak olan namazda bulunmak üzere sadrâzam Âli Paşa başta olduğu halde bütün vükelâyı; vezirlerle müşirleri; rütbei bâlâ ricalini; ferik ve liva paşaları; Babiâlinin ve devlet dairelerinin âmirlerini davet etmiş, kendisi de bizzat hünkâr mahfiline gelerek bu resmi mübakere iştirak eylemişti. Namaz kılındıktan ve müteakiben camii şerifte mevludu şerif kıraat olunduktan sonra da merkebe-lerine göre davetlilere saray ağaları vasıtasıyla hediyeler yollamıştı. Murassa tabaklar ve enfiye kutuları ve saatler ve kol düğmeleri ve boyun bağı iğneleri gibi.

Nedense Saffet Paşa bu içtimada bulunmamıştı. Sadrâzam Âli Paşa Babiâli yalnız kalmasın diye Saffet Paşanın gelmemesini mi istemiş? Yoksa başka bir mani mi zuhur etmiş, Paşa bulunamamış ve bu mahrumiyetten fevkalâde mahzun olarak Viyana sefaretinde başkâtip bulunan oğlu Refet Beye uzun bir mektup yazmış vah vah demiş, durmuştu. Bunu da söylerler: Bundan bir evvelki yazımda ismi geçen Vehbi Mollaya kapıyı açan emektar Arap bacıya kadar bu teessüfünü ve bu mahrumiyetini anlatmıştı.

Şefkat nişanı

Saffet Paşanın sadarete bulunduğu zaman içinde ikinci Sultan Hamit kadınlara mahsus olmak üzere üç dereceli şefkat nişanı hümayunu ihdas etmişti. Ve bunları sultanlardan başlıyarak şuna buna ihsan eylemişti. Hattâ Mısır Hidivi İsmail Paşanın haremlerine birinci rütbeden nişanlar gönder-

mişti. (Bu nişanları o zaman adliye mektupçuluğunda bulunan Amcam Ali Rıza Mümtaz Bey (paşa) tarafı şahanedan Mısır'a; henüz çocuk olan babamla beraber götürmüştü).

Bu meyanda bir bayram münasebetiyle saraya davet olunan Saffet Paşanın hammefendilerine de bu nişanlardan vermişti. Hem huzuru hümayunda bir iltifatı mahsus olarak talik ettirmirti. Büyük hanımefendi hazretlerine birinci; birinci gelin hanımefendiye (Mihri Hanım) ikinci; üçüncü gelin hanımefendiye de (Melek hanım — Sedat Simavi Beyimizin validesinin validesidir.) üçüncü rütbeden şefkat nişanı hümayunu. Bu nişanların her üç derecesi de elmaslı idiler ve şeklen çokça güzeldiler. Diğer bir rivayete göre, Melek Hanımefendiye nişan değil pırlanta bir gerdanlık ihsan buyurmuş imiş ki kıymeti nişanların çok, hem pek çok fevkinde imiş!

Saraydan konağa avdetlerinde iltifatı hazreti mülükâneden haberdar olan ve bittabi memnun kalan Saffet Paşa haremine ve gelinlerine «...Kimseye söylemeyin ama bu nişanlar ecnebi hükümdar haremlerine, ailelerine dahilde de devlete, millete hizmet eden kadınlarımıza bir nişanei tebci ve takdir olarak verilmek üzere ihdas edilmişti. Bayram şekeri değil ki her gelene verilsin, vah vah demeği ihmal etmemişti.

Paşanın müşaaresi

Saffet Paşanın şiir severliğini söylemişim. Bir de bir kıtasını yazmışım. Şimdi de Hasırcı zade denmekle meşhur bir şairle söyledikleri bir iki şiiri arz ediyorum:

Saffet efendi revnakıdır ehli dillerin
Mir'atı tab'u bak da görürsün bu sureti
Şahabı safı nazmını Câmî göreydi ger
Nabiye derdi seyret efendi bu Saffeti

Bu kıta Hasırcı zadenindir. Şu ikinci kıta da Saffet paşanıdır (...Keçeci zade efendi görse derdi aferin — Mürtecilli nazmım et mısraı âzadeyi — OOkuyanlar bu riyadır deseler kezzaptır — Eylesem tatvil evsafı Hasırcı zadeyi...) İkinci Sultan Hamit, Saffet Paşayı metheder dururdu. Kaç defa amcam Ali Rıza Mümtaz Paşadan duydum: Mücessem namus, muhte-

rem zattır derdi. Yalnız Âli Paşaya fazla merbutiyetini beğenmez ve bununla benim vükelâm bana merbuttur ve doğrusu da böyledir demek isterdi. (Keçeci zade Fuat Paşanın dahi Ha-sırcı zade ile aynı neşeli müşaareleri vardır. Ayrıca yazacağım). Münif Paşanın, Saffet Paşa için söylediği vefat tarihi de budur. — Sende tarihini yaz eşki teessüfle Münif — Dari dünyaya veda eyledi Saffet Paşa — (1301 muharrem). Cenabı Hak cümlesini gariki rahmet buyursun.

Tunuslu Hayreddin Paşa

Tunus bizde ve mümtaz bir eyalet iken Başvekâletinde bulunan Hayrettin Paşa, Tunus beyiyle arası bozulduğu için İstanbul'a gelmiş, yerleşmişti. Parasıyla puliyle geldiği için kolaylıkla yerleşmişti. Bir taraftan da ilmiyle fazliyle şöhret aldığından İkinci Sultan Hamidin teveccühünü ve gitgide itimadım kazanmıştı. Ben kendisini Nişantaşındaki konağı bizim eve civar olduğu için kolaylıkla görmüştüm. Büyük anam oraya gittikçe beni de beraber taşırdı. Hayli çocuktum. Fakat hâlâ hatırlarım paşa çok güzel, boylu boslu bir adamdı. Türkçeyi Arap şivesiyle konuşur, lâkin güzel ve doğru konuşurdu. Tek bir haremi, dört oğlu ve bir de kızı vardı. Dairesi çok kalabalıktı. (Konağının yerinde şimdi boş bir arsa ve bir de Nişantaşıpalas apartımanı vardır).

Paşa bir gün birdenbire Başvekil ünvanıyla Sadrâzam oldu. Mevsim yazdı. Kuruçeşmedeki yalısında oturuyordu (bu yalı sonra Sultan Aizizin kızı Nâzime Sultana geçmişti. Şimdi yıkılmıştır. Dışarısı cicili bicili olan yalı). Amcam yine ma-beyin başkâtibi idi. Babam da Babîâli Âmedî muavinlerinden idi.

Hayreddin Paşa öteki sadrâzamlara benzemedi. İstanbulu ve saray usulünü veyahut sarayla Babîâli arasındaki münasebetin inceliklerini, bir de padişahın vehmini pek bilmediği için dümdüz hareket ve icrayı ahkâma başladı. Bir sadrâzamın bir padişaha yani üzerinde mührünü ve vekâletini taşıdığı padişaha doğru gördüğünden başka türlü bir şey söyleyeceğini tasavvur edemediği için (berayı sadakat) yanlışlıkları

düzeltilmek istiyordu. Birçok iradeleri iade ediyordu. Bu gibi teferruata padişahın karışması mevkiinin şerefine yakışmaz diyerek Babiâlinin istiklâlini ve vükelânın mes'uliyetini hazırlamak istiyordu. Buna rağmen birkaç ay hünkârla beraber âdeti iyi geçindiler. Ne hünkâr sadrâzamanın sadakatsizliğinden korktu; ne de Hayrettin Paşa istifini bozdu. Babiâli de memnun idi. Saray da müsterih idi. Babamın iddiasına göre işler de gayet iyi gidiyordu ve gidecekti.

Gidemedi fakat. Çünkü padişahı hiç olmazsa ufak tefek işlere karıştırmaktan uzaklaştıran, onun bu yüzden olsun rahatını, Babiâlinin istiklâlini temin eden sadrâzamanı çekemiyenler çoğalmağa başlıyordu. Fırsat beklemekte, ve hünkârın sadrâzamdan memnun olmadığını gösterecek işareti gözetmekte idiler.

Bu işaret gözüktü. Sadrâzam, padişaha bir lâyiha takdim etti. Vükelânın mes'ul olmasını ve kendilerini sadrâzamanın seçmesini, hattâ mabeynî hümayun başkâtibinin bile sadrâzamanla hem efkâr olanlardan biri olmasını istedi! J3ir de hünkârı büsbütün tereddüde düşürmemek için her nezarete birkaç kişi intihap edeceğini ve bunlardan tensib buyrulacak zatın icrayı memuriyetine müsaade buyrulacağını ilâve etti. İkinci Sultan Hamid böyle bir usulün kabulünden korktu. Bütün nazırlarla hem efkâr olmadıkları halde üç beş kişinin amcası Sultan Azizi hal' ettiklerini düşündü; sadrâzama düşüneyim diye haber yolladı.

Curnalcılar paçaları sıvadılar. Padişahın vehmine dokunacak ne varsa birer birer önüne döktüler. Hayrettin Paşa bu aralık; Efendimiz düşünsünler, ben de evimde birkaç gün istirahat edeyim, diye yalısından çıkmadığı için; buna da sinirlenen hünkârı şaşkına döndürdüler. Neler söylemediler! Neler yazmadılar! Hünkâr sadakatinden emin olduğu Hayrettin Paşanın iki yüzlü olmadığını yakinen bildiği ve buna kanaat getirdiği için sadrâzamanı azletmedi ve talebi geçiştiririm zanniyle Hayrettin Paşa Babiâliye gitsin, diye tutturdu! Tam altı gün uğraştı. Başkâtibi Ali Rıza Paşayı (amcam); Müşir Deli Nusret Paşayı; mabeyincilerini günde üçer defa Kuruçeşmedeki sadrâzamanın yalısına yolladı. Saraya davet etti. Yedinci

günü gûya hastalığından kalkan Hayrettin Paşa saraya gitti, huzura çıktı, mes'uliyeti vükelâ bahsinde bir müddet sonra hünkârın kendisiyle başbaşa konuşmağa karar verdiğiine inandı, Babîâliye geldi. Bir pazar günü idi ve o gün her pazar gibi Meclisi Vüelânın toplandığı gün olduğundan doğruca meclise girdi. Sadrâzamı orada görenlerden birtakımı memnun olmadı. Hattâ korktular. Eğer padişah sadrâzamı dinledi ise makamlarını kaybetmekten korktular. Ve fakat en ziyade bunlar öneyak olarak Hayrettin Paşaya hatır sordular. Hamdolsun efendimiz, geçmiş olsun filân dediler.

Sadrâzam... Hasta değildim: Evimin kapısı önüne bir duvar çekilmişti. Padişahımız emrettiler. Yıkıldı ve yol açıldı. Ben de çıkabildim hanemden, Babîâliye geldim. Bu yol yine bir ârızaya uğramazsa geleceğim. Uğrarsa gelmiyeceğim... cevabını ve meclisi vükelâ zabıt kâtibi olan babama (Reşid Bey... Reşid Mümtaz Paşa) meclise havale olunan evrakın okunması emrini verdi. Bundan sonra hünkâr Hayrettin Paşayı daha bir müddet mevkiinde tuttu ve yine ona emniyet etti amma, vâdettiği gibi vükelâyı sadrâzamanın intihap etmesi keyfiyetine pek yanaşmadıP'Nihayet tatlı tatlı ayrıldılar ve paşa ölünceye kadar hünkârdan iltifat gördü. Ancak bir daha iş basma gelemedi.

TEMMUZ SICAĞINDA ÜŞÜYEN ARİFÎ PAŞA

Eski vezirlerden Mustafa Şekip Paşanın büyük oğlu Arifi Paşa fevkalâde dürüst ve dirayetli bir zat olarak şöhet bunlardanandır. İyi bir terbiye görmüş, tahsili, bhusus Fransızcası çok kuvvetli bir zat idi. Padişahların teşrifatçılıklarında, tercümanlıklarında senelerce ifayı hizmet etti. Vükelâlıklarda bulundu. Bir aralık da Başvekâlette bulundu, yani sadrâzam oldu. Babamdan duyardım. İş üzerinde çok titiz davranırmış. Sıkıcı bir teemmülle bir kâğıt üzerinde yüzlerce dakikalar geçirirmiş. Hattâ bir kelime üzerinde durur, dururmuş. Hariciye Nazırlığında birkaç kefe ve sefretlerimizde büyük elçi olarak müteaddit defa tecrübeler geçirdiği için gerçi siyasî işlerde

fazla malûmata sahipmiş amma celâdet sahibi değilmiş. Yalnız İstanbulda bulunan ecnebi elçiler kendisine çok hürmet ederlermiş. Adeta ona cesaret verircesine yumuşak davranırlarmış. Onu sıkımsazlarmış. Binaenaleyh bu hareket Arifi Paşanın zamanına düşen işler de daha lehimize olarak cereyan edermiş.

Arifi Paşanın en büyük zaafı esasen zayıf ve nahif bir hilkatte yaratıldığı için, kendisine karşı imiş. Korkusundan bir türlü rahat edemez; hattâ rahat nefes alamaz, ağzını burnunu mendili ile tıkamadan sokakta yürümezmiş. Bebekteki yalısında oturduğu vakitler diğer vekiller gibi çatanaya binerek ve deniz havası alarak Bebekten Sirkeciye kadar olsun deniz seyahatinden korktuğu için kupa arabasiyle Babiâliye gider, gelirmiş.

Camları sımsıkı kaparmış, dizlerini örtü ile örtermiş. Binaenaleyh evrak çantası içinde iç çamaşırını taşıyan ağası meşhur Yuvar, Paşasını sık sık kurular, çamaşırını değiştirmiş!

Nuruosmaniyedeki konağında kışları geçirirken erkek misafirlerini kabul ettiği odayı ben de gördüm. Esasen Bebekteki yalıyı da bilirdim. Bilirdim, fakat Paşanınhususiyetlerini bittabi bilemezdim. Çünkü küçüktüm. Mamaafih çocukluktan uzaklaşmağa yol aldıkça babamla beraber Arifi Paşanın huzurunda oturduğumda olmuştur.

Hem kaç kere Paşanın en küçük oğlu Şefikle beraber gezmiştim. Yalnız Paşa, Şefik'i de kendisine benzetmişti. O da havadan, sudan, yemekten içmekten korkar; ancak sütlü çikolataya rağbet ederdi ve avuç avuç bisküi yerd! «Zavallı Şefik birkaç sene evvel öldü ve ömrü oldukça asabi ihtilâçlar içinde yaşadı».

Babamın beni yanı başında taşıdığı günlerin birinde idi. Tebdilhava için Göztepede bir köşkte oturan Paşayı ziyarete gitmiştik. «Bu köşk eski noterlerimizden benim mektep arkadaşım Reşidin babası Defterdar Zühtü Beyin köşküdür». Şişman Reşat Fuat Bey de bizimle beraberdi. Yazın ortasında Temmuz ayının içinde, ortalık ateşlergibi yanıp kavruluyordu. Arifi Paşa redingotu sırtında bir küçük odada bizi kabul etti ve biz odaya girer girmez ağasına emretti. Odanın sofaya nazır

kapısını açtırttı. Tabiatıyla camlar kapalıydı. Reşat Bey boram boram terlemeğe başlamıştı. Gözlerini kamaştırarak hemen hemen bayılmamağa çalışır bir eda ile silkinip kımıldanıyordu. Kanapenin kenarında duran bastonu eline aldı, tavanı vurdu. Uşak geldi. Arifi Paşa çay getiriniz emrini verdi. Bu emri verdikten sonra bize çay mı, yoksa başka şey mi isteyeceğimizi sordu. Reşat Bey: «Aman efendimiz; bendeniz çay istemem. Şuralarda bir dere mere su birikintisi varsa müsaade buyurun gideyim, bir dalayım. Harareten ölüyorum!» cevabını verince, Arifi Paşa hayret etmişti. Ve «İntihar olur efendim intihar olur. Terli terli su'... Maazallah» diyerek hıfzıssıha meselelerine girişmişti. Bereket versin beni oğlu Şefik'in odasına yolladı da onun da kapıları kapalı odasının yarı açılmış camından biraz hava alabilmişim.

Bir saat sonra paşaya veda edip, köşkten çıktığımız zaman elbisesinin üstünden terler fışkıran şişman Reşat Bey: «Ooof, ooof» diye bağırmıştı. Başından çıkardığı fesi sika sika suyunu çıkardı. Bunu gözlerimle gördüm; Reşat Beyin fesinden terler aktı.

Kâmil Paşa kabinesini nbaşına gelen azil gürültüsünde Arifi Paşa da Şûrayı Devlet Reisliğinden azledildi. Ve birkaç sene mazul kaldı. Fakat sistemini bozmadı. Bebekteki yalısında, Nuruosmaniye'deki konağında oturmakta berdevamdı. Yalnız sıkıntı ziyadeleşiyordu. Yavaş yavaş süzülüyordu. Teverrüm etmişti. Erimeğe başlamıştı. Nuruosmaniye'de Şeref Efendi sokağındaki konağından Bebeğe gitmeği hastalığı yüzünden uzattığı bir sırada idi, Padişah İkinci Sultanhamit onu acele acele bir gün sarayına davet etti. Kendisine bir daha sadareti tevcih etti. Israr etti. Ancak Paşa hakikaten hasta ve bitap bir halde bulunduğu için hünkâra: «Efendimiz bendenize âfiyet verebilirse versin. Sarareti bu halimde kabul etmekliğim mümkün değildir. Hakipayi hümayunlarına yüz süre, arzı şükran ve itizar ederim...» cevabını yolladı.

Padişah inandı ve Arifi Paşaya beş yüz altın göndererek: (âfiyetine dua ederim, inşallah iadei âfiyet etsin, o zaman daha iyi hizmet eder.) Gibi iltifatlarla bulundu.

Babam sık sık konağa girip paşayı görüyor ve sık sık yapı-

lan konsültasyonlarda bulunuyordu. Aile dostu olduğumuz için bir sabah koşa koşa bizim eve gelen bir uşak Arifi Paşanın ve-fatı haberini verdi. Hepimiz allak bullak olduk ve pek iyi hatırimdadır; ağladık durduk. Hiç unutmam konağına koştuk. Oğ-lu İsmail Bey bizi merdiven başında karşılamıştı! Ölü gibi idi. O da nihayet öldü gitti. Kardeşleri gibi. Hak rahmet eyleye.

PADİŞAHIN DÜNÜRÜ GAZİ OSMAN PAŞA

İkinci Sultan Hamidin bir merakı da bu idi. Bayram na-mazını kılmazdan evvel kimse "ile bayramlaşmazdı. Kimsenin bu dinî vazifeyi edadan evvel kendisine gelerek el, etek öp-mesine müsaade etmezdi. Binaenaleyh hangi camie gidecekse orada Bayram namazını kılarak Dolmabahçe Sarayına gelir, muayede resmini açardı. Bu teşrifatlı iş bittikten sonra Yıldız Sarayına avdet ettiği zaman Sarayda ne kadar kadın varsa bi-rer birer gelir, elini eteğini öperlerdi; ayrı ayrı iltifata maz-har olurlardı. Bunun ismi de (İç muayede) idi.

Pilevne kahramanı Gazi Osman Nuri Paşa, Cuma namaz-ları selâmlığında olduğu gibi (bu tâbir de Saraya mahsustur. Padişahın Saraydan çıkmasına selâmlık derlerdi.) Bayramlarda dahi Padişahın yanbaşmdan ayrılmadığı için biz çocuklar ken-disini konağa avdetinden sonra görür, bayramını tebrik eder elini öperdik. Cuma selâmlıklarında; bayram alaylarında Os-man Paşa, Hünkârın arabasında bulunurdu. Ye muayede salo-nunda tahtın yanında durur, saçak tutardı. O devrin 'Mr teş-rifatı da bu idi: Tahtında oturan Padişahın yanma bayra u tek-rik için sokulanlar evvelâ saçığın ucunu öperlerdi ve oracıkta bulunan hünkârın önünden selâmlar, yâni temennalarla geç-e-rek ve bir müddet arka arkaya yürüyerek mevkilerine döner, el pençe divan dururlardı.

Bu muamele sıralarında Padişah ekseriya Gazi Osman Pa-şaya bazı şeyler söylerdi. O da aldığı müteaddit iradeleri unut-mamak için bunları eldiveninin içinde bulundurduğu bir kur-şun kalemiiyle frenk gömleğinin kollarına işaret ederdi. Osman Paşa Hünkârın yaveri Ekremi idi. Birkaç kere seraskerlikte

bulunmuştu. Aynı zamanda da Dünürü idi. Yani iki kayınpe-
der idiler. Sultanhamidin iki kızı, Osman Paşanın iki oğlu ile
evlendirilmişlerdi. Zavallı adamcağız âdeta mahpus vaziyet-
tinde idi. Saraydan ayrılamazdı. Bir yere gidemezdi. Gözü gi-
bi sevdiği Bebeğe, bizim yalıya artık gelemezdi. Evinden sa-
raya gider, akşam üzerleri, Sarayın civarındaki konağına bir
misafir gibi gelerek bahçede dolaşır, yine Saraya giderdi. An-
cak yatsı namazından sonra eve erken gelebilirse yatıncaka ka-
dar ailesi içinde bulunabilirdi. Padişahın ziyafeti, tiyatrosu gi-
bi şeyleri eksik olmadığından OOsman Paşa hür değildi aslâ,
Hattâ Sarayda da hür değildi. Saraya geldikleri zaman sabık
sadrâzamlar onun odasına gelirlerdi yemek yerlerdi. Saatlerce
otururlardı. Hünkârdan gelecek iltifat haberini beklerlerdi!.

Yahut; Mabeyinciler kendisine gelir, efendimiz şunu soru-
yor, bunu böyle emrediyor, derlerdi. Hulûsa Osman Paşaya ne-
fes alacak vakit bırakmazlardı.

Çok mazbut ve ailesine çok merbut bir zattı. Her sabah Sa-
raya gitmezden evvel harem dairesinden selâmlığa çıkar çık-
maz kâhyasıyle evin hesabım görür, esnafın parasını peşin ve-
rirdi. Konakta belki yüz kişi vardı. Fakat bir günden ertesi
güne kalmış yüz paralık bir borç yoktu. Hele mânevi borçlar-
dan çok korkardı. Yapmıyacağı şeyi mümkün değil vâdetmez-
di.

Bahusus kurban bayramlarında fazla titizdi. Kurban kesil-
irken hazır bulunur, aşçıbaşıya vekâlet verirdi. Kurban et-
leri kâmilten fukaraya verilirdi. Bir kısmı da Eyüpsultandaki
fakirlere gönderilirdi. Bu iş bittikten sonra Paşa bir daha ha-
reme girer, sabahın yorgunluğunu çıkarmak için biraz' isti-
rahat ederdi. Bundan sonra da haremde bulunan aile erkânı ve
efradını kabul ederek bayramlaşırdı. Ve bir iki saat bununla
meşgul olarak herkesle ayrı ayrı konuşurdu. Bu arada sev-
diği şakaları da ihmal etmezdi. En sonra ikindi üstü yine Sa-
raya giderken harem dairesinin alt katına iner, eski kalfalara
ve kızlara varıncaya kadar bir nevi iadei ziyaret ederdi.

Osman Paşanın odası Yıldız köşkünün birinci katında ve
Çiti köşküne nâzır bahçe üstünde idi. Geniş bir oda idi. Bir
kapısı içerideki sofaya çıkardı. Bir kapısı da merdiven başın-

daki büyük koridora açılırdı. Bir, de ayrıca misafir odası ile Başağanın odacığı vardı. Yemekler vakti geldiği zaman kurulan sofralar üzerinde bu büyük odada yenirdi. Namazlar bu odada kılınırdı. Paşanın misafirlerle yaptığı müsahabeler de burada yapılırdı.

Bu odanın bir kerameti de Yıldız Sarayından bahçeye inen Hünkâr merdivenine yakın oluşunda idi. Padişah ne vakit bu saraya gelse Osman Paşayı derhal oracıkta buluverirdi. Veya onu yanma çağırmak isterse Paşayı yormaksızın çarçabuk yanma getirtebilirdi.

Padişah nedense Osman Paşaran kuşkulanırdı. Her dediğine derhal (ferman efendimiz!) diyen bir adam olmadığı için —vehim bu ya— şüphelenirdi. Maamafih başı sıkıştı mı ondan imdat ümit ederdi. Çünkü Osman Paşanın hiyanetlere âlet olmayacağımdan nasılsa emin idi. Hulâsa onu bir paravan gibi siper ittihaz etmek yolunu tutmuştu.

Osman Paşa elbette Padişaha sadıkdı. Fakat Hünkârın etrafını saranların oyunlarına efendisinin kurban gideceği kanaatinde idi ve bu kanaatini dinî bir borç eda edercesine İkinci Sultan Hamide defalarca söylemişti; söylemişti.

PLEVNE KAHRAMANI GAZİ OSMAN PAŞANIN VEFATI

Beyrutta idik. 1898. Hükümet konağında, bir gün pederimin yanma girdiğim zaman ağlıyordu. Karşısında Vilâyet Defterdarı Ethem Efendi vardı; bir şeyler söylüyordu. Beni görür görmez önlerine baktılar. Pederim mühürdarlığını fena da yaptırdığı için elimdeki kâğıtlarda mühim bir şey olup; olmadığını sordu. «Mühim bir şey yok, fakat sizde ne var?» dedim. Defterdar Ethem Efendi lâkırdıya karıştı. «Osman Paşa» çok hasta imiş. Zatı Şahane izin vermiş sizin Bebekteki yalıya götürmüşler, dedi. Derhal kıpkırmızı olmuşum, alt tarafını söyleyin demişim... Söylediler ...Ailemizin büyüğü; teyz'emin zevci; hepimizin ayrı ayrı hayırhahı; amcamla babamın bacanağı; bilmemki nasıl arzedeyim: Canımız kadar sevdiğimiz, senelerce beraber oturduğumuz Gazi Osman Paşa (Pilevne) vefat etmiş-

ti... Bir sene geçti geçmedi babamın ağabeyi Ali Rıza Mümtaz Paşa da çöktü, gitti... Bu elemeler üzerine ben İstanbul'a geldim.

Gazi Osman Paşa hasta

Kendisinde senelerdenberi devam eden (zıyıkı sadr) göğüs darlığı vardı. Bırakamadığı sigarayı içtikçe öksürür, öksürürdü. Yüzü kıpkırmızı olurdu. Ufak tefek ilâçlar, haplar almakla beraber, itina ile kendisine pek bakmazdı. «Buna da alıştık derdi» tevekkül gösterirdi. Yalnız senelerce Yıldız sarayının yakınında bulunan konağında oturmaktan, serbestçe gezmemekten bir hakkın rahatsız olurdu. «Ah bir Bebeğe, yalıya gidebilsem!» dediğini kaç kere duymuşumdur. Ancak ramazanlarda İstanbul'a inebilir, camileri ziyaret ederdi. Bu da ancak üç, dört defa olurdu.

Vefatından bir buçuk sene evvel hastalığı müz'ic krizler yapmağa başlamıştı. Hiç uyumaksızın sabahlamak keyfiyeti sıklaşmıştı. Deniz kenarında Bebekteki yalımızda ikameti icabediyordu. Hünkâr İkinci Hamidin vehmi buna müsaade ve imkân vermemişti. Hekim hekim üstüne iltifatlar ve selâmlar oldu. Fakat tebdilihava izni yoktu. Osman Paşa saraydan uzaklaşırsa tehlike vardı vehmi uyanırdı. Biçare hasta aylarca evinden saraya, saraydan evine gitti, geldi. Nihayet büsbütün yatağa düştü. Birkaç zaman da böyle geçti. Saraydan gece ve gündüz* hatır sordular, haşıayı gördüler. Hakikaten hasta mı, değil mi? diye tahkikler yaptılar; doktorlar üşüştürdüler, padişaha haber verdiler. Bazıları yalan yanlış şeyler de söylediler, yazdılar, külâblar kapmağa gûya yol buldular. Hem Padişahı rahatsız ettiler, hem de hastayı iz'aç eylediler; ve gösterilen telâşı görenleri ikrah ettirdiler. Nihayet yalanları müzevvirlikleri meydana çıktı. Çünkü hasta son namazını düşse kalka edâyı müteakip yine yatağına serildi, belki kendine de bir Fatiha okudu. «Allah» dedi, öldü.

Cenaze alayı

Sarayın içi dışı mahşer gününe dönmüştü. Padişahın düürü öldü... Ağladılar, kadınlar ve erkekler... Padişaha arzı » tâziyet etiler. Hacı Ali Paşadan duyarak biliyorum. (Başma-

beyinci) Hünkârı da Osman Paşanın vefatına; bin türlü yalan ve jurnallara rağmen, kendisine bir fenalık etmeksizin ölen dünürü için mahzun olmuştu, onu rahmetlerle yâde başlamıştı. Fakat casuslar vehmini o derece tahrik etmişlerdi ki Osman Paşa kaçıyor, endişeleri galebe ediyordu. Merhumun gaslinde;tekfini işinde; tabuta tevdiinde fevkalâde dikkat gösterildi. Acaba ölen hakikaten Osman Paşa mı idi? Yoksa ona benzeyen birisi vardı da onun yerine mi kondu, gibi tezvirata inanan İkinci Sultan Hamit muvakkaten bir cinnete esir olmuş, âdeta bocalamıştı. Yıldız sarayı ile Osman Paşa konağının arası adamokıllı kalabalıklaşmıştı. Giden, gelenin hesabı yoktu. Padişahın kendisi Osman Paşa konağının selâmlık bahçesine bitişik köşkte oturarak etrafı kolluyordu. Konağın içindeki sarayın kadınlar ve erkekleri ağlarken ve cenazenin bulundurulduğu mahalde hatim duaları edilirken Padişah uykusuz bir halde ve telâş içinde sabahlıyordu...

Bu derde munzam bir dert daha vardı: Cenaze nasıl kalkacaktı?... Ya binlerce adam toplanır, toplanmaz Osman Paşa meydana çıkar, halkın başına geçiverirse? Veya cenaze alayı vesilesiyle bir izdiham ve bâdehü bir isyan olursa? Yahut saklanan Osman Paşa halk cenaze ile meşgul iken kaçarsa? gibi evham, ve hayalât Padişahı rahatsız ededururken jurnallar kemakân tevali ediyordu... Saray bu halde iken şafak sökmüştü. Osman Paşanın cenazesi Serencebep yokuşundan kaldırılarak Fatih'e götürülecekti... Fakat bir mesele de bundan nâşi doğmuştu! Cenaze nerelerden geçecekti. Yolun en kısası hangisiydi? Halkı gafil avlamaklığm yolu ne idi?

Buldular... Gazetelere yarım yamalak bir haber verdiler... Halk Sirkeci Babıâli - Divanyolu- Beyazıt imeydanmda Fbkle-yedursun, cenazeyi Beşiktaştan bir çatanaya ırkâp ettiler bir iki kişi başka çatana ile de önünü, arkasını takhibettirerek cenazeyi Haliçte, Unkapanı civarında bir yere çıkarttılar. Saraçhane başına çıkan caddeden geçirerek Fatihe götürdüler ve türbenin bahçesinde ayrılan yere defnettiler... Aileden ve cenazede bulunanlardan ayrı ayrı duyarak ve bulunamayanlardan ferden ferda işiterek biliyorum: Bu böyle oldu, koca Gazi Osman Paşanın cenazesinde hemen hemen kimse yoktu.

Cenaze alayından bir gün sonra

Bir gün evvelden alevlenen evham ve hayalât bir gün sonra büsbütün feveran ederek akıl ve hayale gelmeyen tezahürata bahis oldu. O kadar ki saray halkı âdeta iğrendiler. Ne olursa olsun dediler, söylendiler, korkmadılar... Osman Paşa Hünkâra fenalık etmek isteseydi, Yunan muharebesinde Tesa-1 yaya gönderildiği zaman fırsattan istifade eder; Selâniğe muvasalatıyla beraber alman haber üzerine saraya bir telgraf çekerek «Hamdolsun orduyu hümayun muvaffak olmuştur. Et-hem Paşa kulunuzu mahzun etmek efendimizin şanına yakışmaz, müsaade buyurulsun, orduyu hümayunları serdarlığım deruhte etmiyeyim, demezdi» dediler...

Akıl ve hayale gelmiyen tezahürat ta şöyle idi: «... Cena-zenin defninden bir gün sonra Hünkâr irade etti. Osman Paşanın saraydaki odasında ve kırılan masasında taharriyat yapıldı, tek bir Tan gazetesi (Le Temps) bulundu... Yaverlerden Kabasakal Mehmet Paşayı Fatihe kadar yolladı. «Bundan dolayı Mehmet Paşanın fevkalâde müteessir ve müteezzi olduğunu kuvvetle söylerler». Osman Paşayı arattırdı... Gittiler, mezarı açtirdılar, tabutun kapağını kaldırdılar, kefeni açtılar— cenazeyi gördüler ve hemen koşa koşa saraya dönüp derhal huzura çağrıldılar. «Gözlerimizle gördük; ellerimizle dürttük; mezarında ölü olarak yatan Osman Paşadır», dediler, yemin ettiler.

Arada sırada şiddetlenen cinneti vahimesine (monomanie) hükmedemiyen İkvici Sultan Hamit, Pilevne kahramanı ve büyük kızının kayınpederi Gazi Osman Paşanın cenazesini işte böyle kaldırtmış; mezarını böyle karıştırmıştı...

ALÎ SUAVÎ VAKASI VE SADIK PAŞA

Eski jön Türklerden «Ali Suavî Efendi» üç beş mavnaya doldurduğu seksen, yüz kişiyle Çırağan sarayı rıhtımına çıkarak iclâs etmek üzere Sultan Muradı aradığı vakit İkinci Sultan Hamid, Beşiktaş muhafızı Hasan Paşanın ne yaptığından

henüz haberi olmadığı için, Yıldızdaki askerleriyle iş görmek istemiyerek Mabeynihümayun erkân ve efradından şunu bunu silâhlendirmiş, yani, onlara birer tüfek verdirmiş, bahçeye çıkartmış; kendi de bunların arasında dolaşıyormuş. Tabiatıyla bu tüfeklerden bir tanesi de Mabeyin başkâtibi —sadrâzam (esbak) Âli Paşazade— Ali Fuat Beye isabet etmiş. Yani ona verilmiş; mabeynci Besim Bey de bahçede Ali Fuat Beyin gruna tesadüf etmiş; bir de ne baksın...!! Ali Fuat Beiyin tüfeği Ali Fuat Beyden çok büyük ve müşarünileyh onu bir ağaca dayamış düşünüyor... «Aman, demiş, beyefendiciğim, bu tüfeği ne yapacaksınız, size ağır gelmez mi?» Zarif adam hemen cevap vermiş: «Boyumun küçüklüğünün, vücutça da nahif ve zayıf oluşumun yüzüme vuruluşu bendenize daha ağır gelir... Maamafih iş başa gelirse görürsünüz...» demek cesaretini göstermiş: Hünkâr bunların ne konuştuklarını bilmemekle beraber uzaktan hayretle Ali Fuat Beye bakar dururmuş; nihayet meselenin Beşiktaşta Çırağan sarayı duvarları içinde hal ve faslolunduğu haberi gelmiş. Zatı Şahane bahçeden çekilmiş. Besim Beyle Ali Fuat Beyi yanına çağırmış, beraber içeriye girmişler.

Başkâtiple Besim Bey huzurda

Başkâtibe padişah şöyle bir emir vermiş: «Sadrâzam Sâdık Paşaya bir tezkere yazınız, dikkatli bir tahkikat yaptırın ve neticeyi almadan bana gelsin ve emretsin Zaptiye Nazırı roporunu kendisine burada versin. Valilerle elçilere de birer şifre yazılsın. Biçare ağabeyimin hastalığından daha delice yarıpılan bu hareketin mahiyeti, ve neticesi kısaca haber verilsin demiş... Fakat daireye kadar —boşkitabet dairesi— gitme} niz, müsveddeyi şu yanımdaki odada yazınız, ben göreyim, sonra gider yazar yollarsınız» tembihinde bulunmuş... Baş üstüne demişler, küçük odaya gitmişler. Padişah da biraz yorulduğundan odasında kendi eliyle kahvesini pişirmeğe başlamış.

Küçük odada bir feryat

Ali Fuat Bey daha yorgun bir halde bir köşede oturmuş, Besim Bey de masadan kâğıt kalem almış başkâtibe vermek

üzere iken hademeler, efendimiz emrettiler kahve mi çay mı arzu buyurulur, diye sormuşlar, teşekkür etmişler, kahve istemişler. Ve «madem ki ferman buyuruldu şu kahveyi içelim de sonra yazıyı yazalım» demişler. Konuşmağa başlamışlar; bittabi işin iç yüzünü bilmedikleri için biraz ezbere söylemişler ve padişahın Yıldız kışlalarında binlerce askeri varken kendilerinin teslih edilmelerine pek mâna verememişler; hademeler kahveyi getirmişler tepsi içindeki fincanlara boşaltarak beylere vermişler, odadan çıkıp gitmişler. Ali Fuat Bey, Besim Beyden bir sigara istemiş, o da Zatı Şahanenin bir iki gün evvel kendisine ihsan ettiği hünerli bir sigara kutusunu cebinden çıkarmış Ali Fuat Beye doğru uzatarak kutunun düğmesine basmış... Çat... etmiş kapak açılmış. Ali Fuat Bey de can hevliyle ay ay diye avazı çıktığı kadar bağırmış; hemen kapıyı açmışlar, bakmışlar başkâtip beyefendi, elleri havada hâlâ ay ay demekle meşgul... Hünkâr duymuş, o da koşmuş odaya gelmiş... Besim Bey gülmekle gülmemek içinde çatlıyacakmış az kalsın. Sıkıla sıkıla hâdiseyi nakletmiş; padişah Ali Fuat Beye: «Ah Beyefendi ah, galiba boş bulundunuz. Besim Bey de dikkatsizlik etti demek» demiş, odasına dönmüş kıs kıs birhayli gülmüş; Ali Fuat Bey biraz sükûnet bulduktan sonra Besim Beye şu ifadede bulunmuş: —Efendimiz bizim silâhşorluğumuzu muhakkak beğenmemiştir, mahçup oldum— kendini toparlamış, emroluna nyazıyı yazmağa başlamış.

Sadrâzam huzurda

Başvekil Sadık Paşa saraya geldi ve padişahın yanına götürüldü. Hünkâr bîm iki kahveden ve üç beş sigaradan sonra asabileşmişti. Sadrâzamla söze başladı. Ve şöyle dedi: «Böyle bir vakadan sizin haberiniz olmayabilir, netekim ben de bir şey duymadım. Fakat Zaptiye Nazırı ve yüzlerce komiserler, polisler, jandarmalar, mavnalara giren bir sürü adamı görmezler mi? Bu kalabalığın her zaman pazar kayıklarına dolmuşlara binen halka benzemediğini farketmezler mi? Yoksa görüp de ses çıkarmadılar mı? Haydi bir merkezde meselâ, üç beş kişi bunu hemen görmesin, ötekiler? Yoksa emir mi aldılar ...

Hünkâr bu son cümleleri sarfederken ve bu mealde diğer cümleler de söylerken muttasıl Sadık Paşanın yüzüne bakıyor, ona daha başka şeyler soruyordu; ve temniat verici cevap bekliyordu... Zavallı Sadık Paşa kendisinden şüphe edilmesine tahammül edemedi ve Hünkâra mülâyim sözlerle teminat vereceğine gayet tehlikeli bir lisan kullandı: «Haberimiz olaydı böyle mi olurdu?...» dedi... Padişahın bütün korkuları ayaklandı, amcası gözünün önüne geldi. Bu söz ona saika gibi isabet etti, şaşırıldı...

İşte Sadık Paşanın menkûbiyeti buradan başladı. Azledildi, İstanbuldan çıkarıldı ve ölünceye kadar senelerce Limni adasında on bin kuruş aylıkla yaşadı, artık ne İstanbulla gelebildi, ne de kimse Hünkâra kendisinden bahsedebildi. Binaenaleyh mühim bir devlet adamı da böyle çürüdü. Fakat İkinci Sultan Hamid, Sadık Paşadan bahsederken: «O bana bir silâh çekmişti» derdi... Bir gün bu hâdiseden evvel huzurda iken, efendimiz mücadele buyurursanız Fransız rövelverleriyle jandarmaları tesiih edelim; tecrübe ettirdim, mütehassısları çok beğendiler, diyerek elini arka cebine sokup rövelveri çıkarmamış mı? O dakika Hünkâr afallamıştı, amma hiç bozmamış tabancayı almış boş olduğunu görmüştü, görmüştü amma Şoku unutmamış olacak ki bana silâh çekti, derdi, ondan bahsettikçe.

SADRÂZAM KÂMİL PAŞA NASIL AZLEDİLDİ

«Kıbrıslı, Kâmil Paşa Evkaf Nazırlığından sonra «1300 senelerinde» İkinci Sultan Hamidin Sadrâzamı oldu. Ve müstemiren altı buçuk seneden fazla bu makamı işgal etti. Hünkâr kendisine çok emniyet ve iltifat ediyordu. Kâmil Paşa da mekele ve Padişaha sadık; esasen dürüst ve namuslu bir adam olduğu için vazifesini güzel güzel ifa etmekte devam ediyordu ve Nizir paşalar, Kâmil Paşaya hürmet ederlerdi. Vali paşalar ondan çekinerek hareket eylerlerdi. Çünkü sadrâzam Nazırların ve Valilerin ne yapmak mecburiyetinde olduklarını bilenlerden biri ,verdiği emirleri takip edenlerden idi. Bulgaristanın ihdas ettiği Rumelii şarkî Ârabî Paşanın çıkardığı Mı-

sır ihtilâli meselelerinde verdiği reylerin padişaha hulûskâr-
lıktan veya onu vehimlere düşürerek /korkutmaktan ziyade
maslahata muvafık olduğunu iddia edenler çoktur.

Artık Babîâli haysiyeti takınmış, Devlet işleri bu yoldan
geçer olmuş, nişan yağmalarının önü olınmıştı. Birçok
zaman Padişaha müracaat vaki oldukça Babîâliye mürâ-
caat etsinler, dedirtinceye kadar emniyet kazanan sadrâ-
zam bir taraftan da bu emniyeti suiistimal etmemeğe,
daha çok dikkatle çalışmağa gayret ediyordu. Mahmut
Celâleddin Paşanın Maliye Nezaretinden ayrılması işinde, Ma-
liye Nazırı Agop Paşanın mecliste «Meclisi Vükelâ» da kopar-
dığı meşhur kıyametler bahsinde Kâmil Paşanın müdahalesi
Devletin şeref ve haysiyetini hakkiyle müdafaa ve vikaye et-
mişti. Padişah bu hizmetlerden dolayı, kendisinden çok mem-
nundu; ve çok rahattı. «Bu iki meseleyi ayrıca yazacağım.»

Padişah rahattı. Ancak müzevir casuslar rahat edemiyor-
lardı. İstedikleri gibi oynıyamıyorlardı. Padişahı şaşırtarak,
vehimlendirerek menfaat temin edemediklerinden nâşi âdetâ
kuduruyorlardı. Fakat sadrâzam bir türlü yerinden kımlan-
mıyordu. Sebebi?.. Padişahla sadrâzam arasında mütekabil bir
emniyet ve muhabbet teessüs edip gitmişti.

Fırsat bekliyen hafiyelerin ekmeğine yağlar sürüldü. Ga-
nimete kondular. Padişaha mükellef bir jurnal verdiler ve işi
daha çok ehemmiyetli göstermek için bu jurnalı gece yarısı
verdirdiler. «Hikâye şudur»; Bu sırada Şeyhislâm bulunan
Bodrumî Ömer Lûtfi Efendiyi hünkâr günün birinde huzuru-
na kabul eder. Bir saat kadar konuşur. Lâkırdı arasında am-
cası Sultan Aziz için hangi bir sebebi göstererek fetva aldık-
larını ve nasıl aldıklarını sorar. Bodrumî siyasetten ve Padi-
şahlarla konuşmanın inceliklerinden çok uzak ve dopdoğru
bir adam olduğu için ..amcanızın israfını tevatüren ispat et-
tirdiler... gibi bir şeyler söyler. İkinci Sultan Hamid bu teva-
türen hükmüne mim koyar. Bir aksilik de böyle olur. Şeyhis-
lâm bâdı fetvaya avdet ettikten sonra Padişahla ne konuştu-
ğunu maiyetindekilerden birine uzun nuzu anlatır.

Bir ay geçmez. Galatadaki meşhur Maksudiye hanından
dolayı alâkadarlar beyninde bir ihtilâf çıkar. Verese ile ala-

caklılar sadarete birer istida verirler. Sadrâzam da bu istidaları alelûsul ve leffen Şeyhislâma yollar. Şeyhislâm da Rumeli kazaskerliğine havale eder. Orası da iki tarafın şahitlerini dinlemek üzere şer'i mahkemeye kâğıtları götürür. Fırsat gözetenler derhal bir jurnal tanzim ederler.

(<K..Bâbı fetvada şahitler rinleniyor... Yani (tevatür beyinesini) yapıyor...>). Derler!! Hünkârın fesi başından fırlar. Tevatür kelimesinden Şeyhülislâmın hikâyesinden, amcasının başına gelen belâdan bir sürü hatıra ve vehimler beynini sarar. Yatağından fırlar.' Baş mabeyincisini sadrâzama gönderir. Mührünü ister. Kâmil Paşayı azleder. Şeyhülislâmı azleder. Serasker Gazi Osman Paşayı yine saraydaki memuriyetine çeker. (Mabeyni hümayun müşiri» Kazaskerleri de azleder. Haftalarca bundan dolayı rahatsız olur; sinirlenir durur, çünkü jurnalda şöyle ibareler var olduğundan (... Maksudiye hanı; muvazaadır. Maksud muraddır, Murad da sultan Murad demektir. Tevatüren onun deli olmadığını isbat edecekler, efendimizi iskat edecekler...) İkinci Sultan Hamid yalnız çok sevdiği ve emniyet ettiği sadrâzamından mahrum olmakla kalmaz, artık kimseye emniyet edemez olur. Ve hal'i meselesi bu hâdiseden sonra onun zihnini daima işgal etmiştir.

1307 senesinde ve Ağustos ayında vukubulan bu azillerden sonra: Girid valisi ve kumandanı Cevad Paşa sadrâzam , Şeyhülislâm mektupçusu Cemaleddin Efendi Şeyhülislâm; Yıldız yani ikinci fırkai hümayun kumandanı Rıza Paşa serasker olur ve vükelâdan birçoğ da değiştirilir. Ancak ve artık padişahın vehmi değişmez sonuna kadar da daha kuvvetli bir şiddetle devam eder .gider.

SAMİ PAŞA KONAĞI

Öz İstanbulun göbeğinde «Taşkasap» ta bir Şeyhülislâm konağı vardı. Bu konağı Suphi Paşanın pederi Sami Paşa satın aldı ve kalabalık ailesiyle yerleşti, senelerce oturdu. (Sami Paşa, Suphi Paşa ile Haşan ve Halim ve Baki ve Galip ve Sezai ve Hüdaî Beylerin ve Damat Necip Paşanın; Diirri, Neyyire,

Zeynep ve Melek Hanımefendilerin babasıdır). Bu konak bir konaktan ziyade bir saraya benzerdi ve İstanbulda benzeri yoktu.

Bütün aile beraber otururlardı. Beyler, hanımlar, gelin hanımlar, çocuklar, dadılar, kalfalar, bacılar, lâlalar, kâhyalar, ağalar, hademeler, seyisler ve aşçılar kocaman konağı ve müştemilâtını ve misafir dairelerini doldurmuşlardı. Doğrusu burası bir konak, bir saray değil, belki bir kasaba idi. Konak içinde daimî dolaşılar, daireden daireye bölmelerden, mabeyin odalarından geçişler, sofalardan odalara gidiş gelişler, konağın kapılarından giriş çıkışlar, orada hiç durmıyan bir hayat gösterir ve bunların hepsi o koca Sami Paşanın yüzündeki ve gönlündeki nurla beslenirdi.

Konağın kapıları

Perşembe pazarına çıkan kapıya gidilirken cesim bir saha kâmilten konağın bostamıydı. Sebzenin, salatalıkların, turupun, marulun, otların en meşhuru, en meşhur bostancıların elleriyle burada yetiştirilir, konağa sebze namına hariçten hiçbir şey alınmazdı. Mollagûranî mahallesine reside olan kapının yanında da ahırlar ve arabalıklar vardı ve araba ile binek atlarından maada ineklere de ayrı yerler verilmişti. Konağın südünü, kaymağını ve yağını bu ineklerle koyunlar temin ederdi. Ayrıca manda ve keçi sütleri de gene konaktaki mandıradan temin olunurdu. Kapının bir tanesi de Hasekiye çıkardı. Bunun arsalarında bakla tarlaları yetiştirilmişti. Biraz gerilerinde de yetmiş ağaçları vardı.

Bu kapı da Zindan kapısına iltisak ederdi. Zannediyorum, burada da misafir daireleri ve kütüphane binası bulunuyordu. Misafir daireleri daima dolu idi. Hindistandan, Iraktan, Basra veya Afganistandan birçok adamlar Sami Paşanın misafir dairelerine gelir, aylarca oturur beslenir, memleketlerine dönerlerdi. İçlerinde İstanbulda kalanlar bile olurdu. Şûrayı Devlet âzasından merhum Arap Sami Efendi ile eski devrin valilerinden ve Nazırlarından bir beyin pederi olan efendi gibi ki, bunlar Sami Paşa konağında yetiştirilmişler ve paşanın kü-

tüphanesi memurluğunu yapmışlardı. Her ikisi ve birinin oğlu bu konaktan feyiz alan erbabı dirayettirler. Sonraları Arap Sami Efendi, Sami Paşa zade Suphi Paşanın oğlu Sami Beye mükemmel surette Arapça okutmuştu. Eski valilerden Mehmet Salih Paşa dahi, (Şurayı Devlet mülkiye dairesi âzasındandı). Sami ve Suphi- Paşaların yetiştirmelerinden idi ve müstakil Zor sancağında ve Musulda adamakıllı mutasarrıflık ve valilik etmişti. Şunu da unutmıyalım, Sami Paşa konağının misafir dairelerine mahsus bir de hamamı vardı ve dairenin hademeleri bile ayrı idi. .

Konağın kendisi

Konak Taşkasapta Sarımusla sokağı başlarında kâindi. İçerisine hiç kapanmıyan büyük kapıdan geçilerek büyük bir avluya girilirdi. Buradan arabalar da girer, işlenmiş ağaçtan mamul sütunlar önünde dururdu. Burası binek taşı bulunduğu mahaldi. Buradan konağa ve büyük çifte merdivene gidilirdi. Konak çok büyüktü. O kadar büyüktü ki içerisinde fenerlerle gezilirdi. Lâmbalar kâfi gelmezdi. Yalnız mabeyn dairesi —haremnden selâmlığa geçiren daire demektir— zülvecheyn dairesi dört büyük odaya ve bir de hamam bölüğüne sahipti. Büyük sofalar üç bölüklü konağın odaları ortasında ve hasırla döşenmiş olarak ve dairen mâdar büyük duvarlarla (bir nevi büyük kanapeler demektir) süslenmiş çıplaklıktan kurtarılmıştı. Zannediyorum aile erkânı ve efradı kalabalık olduğu için odalardan ziyadece bu vâsi sofalarda oturur birbirlerine âdeta misafirlik gederlerdi,. Misafirlik ederlerdi diyorum; çünkü evvel zaman içinde açık saçık kıyafetlerle konakların içinde dolaşmak pek akla gelmezdi.

Herkes vaktinde yatar kalkar; vaktinde üstünü başını giyer; vaktinde mektebine veya dairesine gider; evde kalanlar da ev işleriyle meşgul olurlar veya hususî hocalariyle çalışırdı. Ayrıca konağın büyük salonlarında, sofalara, dışarlara doğru çıkıntılı direkler altın yaldızlı tezyinat ile büsbütün güzelleştirilmişti. Bundan başka da Yesarizadenin yazıları bu salonları bir kat daha tezyin ederdi ve ayrıca her kapının üzerin-

de musanna levhalar vardı. Yıldızlı oda bölüğündeki hücreler dantelâlar gibi işlenmiş dallarla tezhibedilmişti ve tâlik müzehhep yazılarla bir kat daha zenginleşen kütüphane ve teneffüs odası abanozdan mamûl levhalar içinde devrin en güzel yazılarını toplamıştı. Haremde veya selâmlıkta konağın tavanları ortasında göbekler kamilen yıldızlı idi. Hele yıldızlı odanın tepe pencereleri ve altın boş saçaklarla direkleri, bunların altındaki fiskiyeli havuzlar ilk bakışta hattâ her bakışta insana hayranlık ve o kadar da zevk ve neşe ve inbisat verirdi. Döşemelerin kumaşları, halılar, seccadeler, yol halıları, kâmilen şark mamulâtı, avizeler ve aptikler kâmilen bronzdan idi. Ve bunların hepsinde kıl kadar inhıraf etmiyen bir yakınlık vardı, göze batan bir çöp yoktu. Kıskançların kem nazarı-
rından başka. Bunu da hüsnü takdir itivermişti.

Konağın içi

Başta koca piri muhterem Sami Paşa olduğu halde yukarıda isimlerini verdiğim aile erkânından başka belki daha kalabalık bir cemiyet; yâran ve asdika ve bendegân gece gündüz yemeklerinde Sami Paşaya ve oğullarının dairelerine ve hanımefendilerle kerimelerine misafir gelirler, yerler, içerlerdi. Konağın hususiyeti, cidiyeti helva sohbetleri misillü içkili eğlencelerden masuniyeti idi. Yalnız düğünlerde hokkabaz ve orta oyunu ve hayal oyunlarına müsaade vardı ve bittabi nâdir olarak vukua gelen bu nevi toplantılar daha cazip ve neşeli olurdu. Sami Paşanın kerimesi Noyire Hanım sonraları ikinci Sultan Hamidin Viyana sefiri kebirî olan Mahmut Nedim Bey ile (paşa) Melek Hanım da Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşanın oğullarından Prens Hüsameddin Paşa ile evlendirilmelerdi. Dürri Hanımın zevci de gümrükçü Raşit Efendi oğlu Arif Beydi.

Necip Paşa da Sultan Mecidin kerimesi Mediha Sultanla evlenmişti. Bu izdivaçtan birkaç gün sonra da piri muhterem koca Sami Paşa rahmeti rahmana kavuştu; Allah rahmet eylesin. Paşanın oğulları ne yaptılar yaptılar, baba ocağını yıkmamışlardı, mehmailmân muhafaza ed yorlardı. Nihayet o da Aksaray yangınında yandı ve yerine konulamadı.

SUPHİ PAŞA KONAĞI

Adviy, Mihrimah, Âdile, Ayşe Gülsüm, Hasibe, Zehra, Hamîyet; Emine ve Semîha Hanımefendilerle Âyetuliah, Sami, Mahmut; Ali, Yusuf, Mehmet, İbrahim; Vahap, Kerim, Hüseyin ve Hamdullah Suphi Beyefendilerin pederleri «Sami Paşazade» Suphi Paşa, İkinci Sultan Mahmut devri ricalinden Ketühdayı Sadrı âlî Hâdi Efendinin Horhordaki konağını satın almış, yerleşmişti. Bu konağın arsası . maamüştemilât 20,000 metre murabbaında idi. Kapılarından biri «Haşan Baba Alemi» mahallesine; biri Muhtesip Karagöz Hüseyin efendi mahallesine; diğeri Horhor caddesine çıkardı. Ahırlar ve arabalıklar sokak aşırı ve bahçeli bir yerde idiler. Bunlardan gayrı bir de bostanı vardı...

Kırk odalı bir koca konak... Haremle selâmlık bir binada idi. Her koca konak gibi mabeyin odalarıyla ayrılır; ve dönme dolaplarla evin harem işi görölürdü. Bu konakta üç de hamam ve içlerinde havuzlar vardı; bunlar mineli taşlarla süslüydü. Bir tanesinin üzeri kubbeliydi... Konağın tavanları yaldızlar içinde ;avizeler üstünde, duvarları kollu şamdanlarla «applique» müzeyyendi... (Bu kubbeli ve iç içe üç odalı hamamı da vaktiyle İkinci Sultan Mahmudun gelip yıkandığını söylerler). Millîye meyilli Barok stili taşıyan müzeyyenat hakikaten göze batmıyan mahviyetkâr bir güzellikte ve şüphe yok en güzel tarafı da bundaydı...

Yeni binalar

Ailenin kalabalığına inzımam eden hanegiler yani aylarca oturan misafirler gitgide konağın tahammülünü aştığı için Suphi Paşa ayrıca bir selâmlık dairesi inşasına karar vermişti (1271) de. Bu konak büyük konak kadar itinalı inşa edildi. Ceviz ağacından merdivenler ve parmaklıklar; yağlı boya yaldızlı ve oyma tavanlar; mozayik döşemeli sofalar; 20-25 odaj bu selâmlık dairesini süslemişti. (Bu daire kargirdir). Zannediyorum, selâmlıkla harem arasında inşa olunan köşk bundan sonra yaptırılmıştı... Bereket versin yaptırılmıştı. Çünkü Mısırlı bir misafir efendinin geç vakit istediği nargileyi içerken

uyuması üzerine yere düşen bir ateş parçası keçeyi; keçeden perdeyi; perdeden tavanı; hülâsa odayı ve binaenaleyh koca konağı yakmış, kületmişti ve gene bereket versin kâgır selâm-lık, konağı yangından masum kalmıştı. (Harikulâde bir hâdis: Konakta âileyle Mısırdan İstanbula gelen(Sitti Hatice) adlı ihtiyar bir kadın vardı. Ve bu kadın kötürümdü. Yangındaki tehlikeyi görür görmez (Ya Rab) diyerek ayaklanmış ve paşanın mahtumu Sami Beyin beşiğini kaparak bahçeye fırlamış... Bu kadın ölünceye kadar sapsağlam yaşadı. Tıpkı böyle bir mazhariyetin 1310 zelzelesinde komşumuz bir kötürüm kadına müyesser olduğunu bir yazıda yazmıştım).

Konakta düğünler ve misafirler

Adviye Hanımefendi, Sultan Mecidin başmabeyincisi Tevfik Beyin oğlu Baha Beyle evlendi. (Bu zat son zamanlara kadar yaşamıştır). Düğünleri henüz yangından yanmamış olan büyük ahşap konakta yapıldı. İstanbul tâbiriyle ilk mürüvvet olduğu için muazzam ve muhteşem bir düğün yapıldı, günlerce devam etti. Bundan sonra Mihrimah Hanımefendi ile Safet Paşa zade Refet Beyin; Ayşe Hanımefendiyle (birkaç ay evvel vefat etmiştir) Bay Suphi Zıyanın pederi Ziya- Beyin (paşa), Âdile Hanımefendi ile İşkodralı Reşat Beyin; Gülsüm Hanımefendiyle Kazaskerde Muhiddin Beyin; Hasibe Hanımefendiyle Tevfik Derviş Beyin; Zehra Hanımefendiyle Tesalya muharebesinde temayüz eden kumandanlarımızdan ferik Haydar Paşanın ağabeyi müşür İsmail Paşa zade Fuat Beyin; Hamiyet ve Emine Hanımefendilerle Meclisi Maarif âzasından Hulûsi ve Hayrullah Paşa hafidi Necip Beyin; Semiha Hanımefendiyle de müşür Fuat Paşa zade Âlî Beyin düğünleri yapıldı ki bazıları Çamlıcadaki köşkte (Supha Paşa korusu namını alan köşk) icra edildi. Mısırdan bile bu düğünlere gelenler ve bu vesile ile aylarca konak veya köşkte yerleşenler olurdu. Mahtum beyefendilerin evlenmeleri merasimi de buralarda yapıldı. Hele sünnet düğünleri mahallede sünnetsiz çocuk ve sevindirilmedik fakir bırakmazdı. Çocuklarla beraber aileler da- hi yeni elbiselerle giyindirilirdi.

Konağın hali

Paşa dairesi ulema ve üdeba ile, kethüdanın dairesi orta halli komşularla; ağaların odaları kimsesizlerle misafir odaları tıpkı Sami Paşa konağı misillû Hindistandan, Afganistandan, Acemistandan ve Iraktan; Konyadan veya Bursadan gelenlerle dolu idi. Paşa bunların hepsiyle konuşur, hatırlarını sorar, işlerini kolaylaştırır, lâzım gelenlere tavsiye eder; misafirleriyle de ilim ve edebiyattan bahisler ve münakaşalar ederek faydalı vakitler geçirirdi. Konak bir mektepti denilebilir. Herkes okur, okutturulurdu. Ağalardan evli olanların çocukları mekteplere verilir ve dersleri Konaktaki hocalarla mura-kabe ettirilirdi. Bunlardan kaç tanesi böylece yetiştirildi, me-mur, hattâ âmir odlu. Bunlar böyle olduğu gibi genç memurlardan kimde istidat görürse Suphi Paşa onu kolundan tutar himaye eder, işe sarar yetiştirirdi. Konağa müdavim ülema ve üdebadan birçoğu da paşazadelere hususî dersler verirlerdi.

Her akşam fırınlardan konağa gelen dört küfe ekmeğin iki küfesi mahallenin fıkaraşına verilir, ayrıca da ellerine beş on para sıkıştırılırdı. 1888 tarihinde, pederi Sami Paşa gibi, çok ilerlemiyen bir yaşta Suphi Paşa vefat ettiği zaman yalnız konaktakiler değil, İstanbul ağlamıştı. (Harikten sonra harem dairesine tahvil olunan kâgir konakla selâmlık dairesine tahvil edilen kâgir köşk bugün on bir aylık bir yaşta iken babasını kaybeden Hamdullah suphi Beyin necîbane bir savletiyle harabiden kurtarılmış, kendisine mesken olmuştur. Baba ocağını söndürmeyen evlâtların mübarek ve mebrûk olduklarına dair büyük sözler var, bu da öyle olacaktır inşallah...)

MÜNİR PAŞA VE KONAĞI

Annemi kaybettikten sonra her akşam baba annemin yatak odasındaki kanapeye serilen yatağında yatardım. Dadımın anlattığı masalları dinlerdim. Selâmlıktan hareme girdiği vakit her gece anasından evvel oğlunu görmek için bulunduğum odaya gelen babam, bana; dadın hangi masalı söylü-

yor, derdi ve beni söyletirdi. Bu; büyük annemin vefatına kadar böylece devam etti.

Yaz gecesinin birinde idi. Hastalanan haminnemi tedavi eden Doktor Rasim Bey (Sonraları ferik olan Profesör Doktor Rasim Paşa- hastanın odasından çıktı, selâmlığa geldi, ağlar-casma kesik bir sesle «İnna - Lillâh» diyebilirdi. Babam «kitabımın cildi koptu» diye bağırmağa, döğünmeğe başladı. Dostlarımız, akrabamız, komşularımız haremde selâmlıkta yâni evimizde idiler. Bu hüznü gürültü arasında beni kolumdan tutular, yalı komşumuz Reşad Beyin yalısına götürdüler. (Reşad Bey Sadrâzam Fuad Paşanın torunudur).

Bu acıdan, her kula mukadder olan bu neticeden sonra benim on, on iki yaşına kadar üzerinde yattığım kanape babamın odasına geçirildi. Artık babamla beraber yatıp kalkmağa başlamıştım. Büyük anamın yerine babamla dolaşmağa başlamıştım. Babacığım beni o yaşında, bu yaşındaki insanların arasında beraber dolaştırır; çanta gibi kolunda gezdirirdi. Tâ Beyruta gidinceye kadar 1313 — 1897 bu hal böyle devam etmişti. Bu arkadaşlıktan dolayıdır ki: Babam ne görürse, ne konuşursa ben de görür ve duyardım. Hattâ; çocukluk bu ya; bazan lâkırdıya bile karışırımdı. İhtiyarlar buna, müsaa-derlerdi, o kadar ki benimle konuşmayı seve seve uzatırlardı, «Biz de böyle yetiştik» derlerdi. İşte böyle dolaştırılmalarımın birinde idi. Selâmlıkta yemek yiyorduk. Babam bana; (yemekten sonra hareme kaçma. Beraber Münir Paşaya gideceğiz. Aile dostudur. Bursadan geldi. Bizi çok sever. Hem konağı da görürsün. Zavallı bin dikkatle yaptırdığı konakta oturamamıştı. Kâmil Paşayı Sadrâzamlıktan azlettiren jurnal hâdisesinde Dahiliye Nazırlığından, azledildi. Bursa Valisi oldu. Şimdi ona gideceğiz) dedi ve feneri hazırlaması için ayva-za haber yolladı.

Yola çıktık. Beyazıdda oturduğumuz konaktan Saraçhanebaşma doğru yürümeğe başladık.

(Büyük anamın vefatından sonra Bebekteki yalımızı muvakkaten bırakmış, Beyazıdda amcamın damadı Nazım Beyin konağına gelmiştik. «Nazım Bey Adliye Nazırı iken 31 Mart vak'asında Ahmet Rahmi Bey sanılarak şehid edilen Nazım

Paşadır»), İç yollar bugünkü gibi bombozuktı. Güç halle seke seke yürüyorduk... Nihayet konağın bahçe kapısına eriştik. Bahçeye girdik. Biraz sonra konağın merdivenlerinden çıkmağa başlamıştık. Karşımıza Paşanın Dahiliye Nazırı iken mühürdarlığında bulunan Ramiz Bey oğlu Neyyir Bey çıktı. (Bu Neyyir Bey dünyanın en namuslu adamlarından' biri idi.) Ve bizi doğruca Münir Paşanın odasına götürdü. Koyu renkli bir kostüm giyimli ve siyahça fesli ve beyaz sakallı, boysuzca bir zat yerinden kalkmış olarak bize doğru yürüyordu. Babam daha hızlı yürüdü, Paşanın elini öptü. Paşa da onu öptü. Beni kendisine prezante eden babamdan sonra ben de aynı şeyi yaptım.

Onlar baba oğul gibi konuşmaya başladılar. Beni de bir tarafa oturtular.

Münir Paşa yaptırdığı ve fakat ikmalinden evvel Bursaya gittiği için içinde bir gün olsun oturamadığı konağına kavuşmaktan dolayı çok memnun olduğunu söylüyor; ve artık ihtiyarladığından ömrünün sonuna kadar evinde kalarak memlekete dua edeceğinden bahsediyor ve yazlar için Kuzguncuk üstündeki köşkünün de fena olmadığını ilâve ediyordu. Bir, bir buçuk saat sonra yine aynı teşrifat ile ev sahibinden ayrıılırken Paşa da bizimle beraber sofaya çıkmıştı. Önümüze dönerek bonağm selâmlığını, salonları, misafir odalarını, yemek odalarını birer birer bize gösterdi.

Birkaç gün sonra Münir Paşanın Pederime iadei ziyaret ettiğini; bizi evde bulamadığı için teessüf ettiğini söylediler. O akşam yemeğinde Münir Paşadan bahsolundu durdu. Babam kendisini eskidenberi tanıyordu. Dahiliye Müsteşarlığına tayin olunduğu zaman Paşa Dahiliye Nazırlığında idi. Daima sırası düştükçe Münir Paşanın çok kibar ve kibarlığa çok düşkün bir zat olduğunu söylerdi. Münir Paşa konağının intizamı da meşhurdur. Uşakların en iyisi bu konakta toplanırdı. Ağaların terbiyelileri Münir Paşada bulunurdu ki bunların hapsine Mühürdarı Neyyir Bey bakardı. Münir Paşanın birhayli fukarası vardı. Bunlara aylıklar verir, yemekler yedirirdi. Fakat, hasudlar, evlerinde yemek yedikleri adamları kıskanan ve türlü türlü yalan rivayetlerle dile getiren müzevvirler bunu da çekemediler. Ağızlarına geleni söylüyorlardı. Onlar söy-

leyedursunlar; Münir Paşayı tanımıyanlar da söylenmekten hali kalmamışlardı. «Münir Paşanın konağı ceviz ağacından yapılmış, kapı tokmakları gümüşten, merdiven trabzanları bilûrdan, pencereler yaylı ve sazlı yâni açılır açılmaz çalgı çalmış. Tavanlarda yağlı boya resimlerin çerçeveleri altundan mamul imiş. Hele eşya ve sofrta takımları Londradan gelmiş!! Emsali saraylarda yokmuş gibi hezeyanlar dahi duyulmakta idi.

Çok doğru olarak bunu da biliyorum! Bir gün bu konak inşa edilmekte iken Paşanın Mühürdarı Neyyir Beyin pederi Ramiz Bey babamla Nasır Beyi (Beylikçi) yemeğe davet eder. Yemekten sonra da haydi efendilerim gidelim, konağı gezelim der, giderler, gezerler. Bir müddet de bahçede dolaşırlar. Hep beraber kapının önüne çıkarlar. (Ramiz Beyin konağı bunun karşısında idi). Vedalaşırlar. Babamla Nasır Bey arabaya binmek üzere Ramiz Beyden ayrılırlar, biraz ilerlerler. Karşıdan gelen iki adamdan biri başını kaldırır konağa doğru bir bakar, «Be herif, dünyaya sığmıyorsun. İnşallah oturamazsın» der. Yürürken Nasır Bey herifi kolundan tutar. «Ne fena adamsın. Allah belânı versin. Ne istiyorsun, İste Allahtan sana da ver-sin. Hasud herif» diye softayı azarlar.

Münir Paşa babamla kendisini ziyaretimizden on, on beş gün sonra yine Bursaya Vali olmaz mı? Biçare adam hasta hasta yine konağından ayrılır, Bursaya gider. Bir müddet sonra da orada ölür. Allah Rahmet eyliye.

35 sene sonra (1944) de Saraçhanebaşında Horhorda yarı-narak kül olan lise işte dillere destan olan b konaktı

BAZI HÂTİRALAR

Süleyman Nazif Bey (merhum) şakayı çok sever ve en kısasını yapıtğı için sevdirdirdi de. Ne zaman Ahmet Bedevi arkadaşımızı görse, a be Ahmet Bedevi sen ne zaman medenî olacaksın?! der takılırdı. Ahmet Beceviyi sevişinin sebebi de vatan uğrunda fedakârlıklarını bildiği içindi. Eğer ömrü vefat etseydi Bedeviye daha çok sevecekti. Çünkü onun İnkilâp Ta-

rihimiz ve Jön Türkler isimli eserini okuyacaktı. Hattâ bu eserin içinde kendisini de görüp okuyacaktı. «Jön Türkler» nasıl başlamış, neler ve nerelerden geçmiş. Damat Mahmut Paşa niçin firar etmiş, oğlu prens Sabahaddin Bey neler yapmış ve yapmak istemiş, Meşrutiyet nasıl gelmiş, neden gitmiş? Bunların hepsi bu eserde münderiçtir. Daha doğrusu bu yalnız mükemmel bir eser değil eserler dolduracak vesaiki havi bir mehazi mükemmeldir. Bedeviyi tebrik etmeliyiz. Benim bir de teşekkürüm var. Zira şu hikâyeleri yazmağa vesile verdi...

Seniha Sultan

Seniha Sultan Beşinci Sultan Muradın ana baba bir, kardeşi olduğu için elbette ağabeyi Sultan Muradı, kardeşi İkinci Sultan Hamidden ziyade severdi. Yalnız Sultan Hamidin cülûsundan sonra Çırağan sarayında ikamet eden Sultan Muradı göremediği ve sıhhî durumundan emniyetle haber alamadığı için ister istemez şüphe içinde bulunur ve kardeşini hastalığından kurtulmuş zannederdi. Şu halde bir daha tahta çıkmasını isterdi, ve Sultan Hamid Çırağan sarayını sımsıkı kapalı tuttukça kardeşim iyi oldu, bu haber sızmasın diye böyle yapılıyor, der dururdu. İşte bu vehimden veya bu hakikatten dolayı idi, Seniha Sultan kardeşi Sultan Hamidi devirmek kompolarına girdi. Bunu tafsilâtiyle Ahmet Bedevi de söylüyor.

Kardeş rekabeti hanedan âzasından herhangi birinin siyasî cereyanlara, klüplere, cemiyetlere girmelerine mâni olamıyordu. Onun için Seniha Sultan da Ahmet Bedevinin rivayetine göre kocasının haberi henüz yokken faaliyette bulundu. Ye bitabi Sultan Hamidle arası bir kat daha bozuldu. Hele zevci Damat Mahmut Paşanın iki oğlu ile beraber Fransaya firarı; baklandaki emniyetsizliği daha çok şiddetlendirdi. Artık Su an Hamid Seniha Sultana büsbütün yüz vermez oldu. Ben onu Nişte gördüm, ve nasıl gelmişti, öğrendim. Bir sabah bir kapı çalınmış, açmışlar bir taksiden bir hanım çıkmış, çantalarını tutun, demiş, içeriye girmiş. Biraz sonra anlamışlar, bu misafir Seniha Sultan bint Abdülmecit handır. Bahçeye nazır oda-

smdan sık sık dışarı çıkar, bastoniyle çakılları karıştıra karıştıra yürür, gezinirdi ve orada vefat etti.

Damat Mahmut Paşa

Biz bir aralık Çamlıcada ikamet ediyorduk. Babam beni yanından ayırmıyarak beraber dolaştırdığı için bir gün evimizden çıkmış yayan olarak civarımızda ikamet eden Şerif Ail Haydar Beye yidiyorduk (Mekkei Mükerrerme Emiri Şerif Ali Haydar Paşa). Bu zatın kayın validesi babamın teyze zadesi olduğundan kendilerini sık sık görürdük. Bu ara at üzerinde bir zatın arkasında yine at üzerinde bir gidiş uşağı bulunduğu halde bize doğru geldiğini gördük. Dar bir medrece üzerinde idik. Yol vermeğe mecbur olduk ve durduk. Şehsuvar da durdu. Babamla konuşmağa başladı ve tanışırçasına konuştu. Beni sordu, ismini sordu, inşallah ismi gibi cömert olur, dedi geçti.

O geçti. Babam da Mahmut Paşanın hikâyesini bana geçti; «ben -bu zatı çok eskiden tanırım. Damat Halil Paşanın sultandan olmıyan oğludur. Çocukken yetim kaldı. Ve iyi çatıştı, iyi yetiştii, lisan aşmadır, şâirdir, ediptir, zekidir. Fakat aklı, zekâsı derecesinde değildir, derler Kayın biraderi Sultan Hamid onu genç yaşında Adliye Nazırı yaptı, gerçi bunda başkâtip Sait Beyin gençlere yol açmak için hünkâr nezdindeki teşviklerinin methali yok değildi, duyardık. Padişahın çok emniyet ettiği bir nazırı oldu. Kayın birader ve enişte fevkalâde iyi geçiniyorlardı. Sonra nasıl oldu şimdi sana anlatmak uzundur, hünkâr diğer vükelâ ile beraber kendisini azletti. İşte bu tarihten itibaren Mahmut Paşa küstü, sonraları verilen memuriyetleri kabul etmedi. Şimdi böyle ata biner, dolaşır. Ne yaparsın içi sıkılıyor. Allah vere de arkasındaki at uşağı bizi jurnal etmese.»

Merhum iki oğlu ile beraber Avrupaya kaçtığı tarihte پدرim taşrada idi, ben de mezunen yanında idim. İstanbulun olbaptaki dedikodusunda bittabi bulunmadım. Kimbilir neler söylenmiş ne hükümler verilmiştir. Yalnız daha sonraları saray adamlarından bazı havadisler duyuyordum. O da paşanın

Paristen Sultan Hamide yazdığı mektupların arayı büsbütün bozmaktan başka bir şeye yaramadığı mealinde idi. 1908 Meşrutiyet ilân edildiği vakit Mahmut Paşa Avrupada ölmüştü. Biçarenin istediği hürriyet diyarına ölüsünü getirdiler. Ve kâynın biraderle enişte barışmaksızın üstünde didindikleri topırağın altında edebî habgâhlarına gittiler. Hak rahmet eyleye.

ESKİ PAŞALAR, VE BEYLERE DAİR

Eski devirde bazı paşalar, bey olurlardı. Rütbeler gibi sivil paşalığın da dereceleri vardı. Çünkü bir evvelki yazımda arzettiğim gibi, Adriyatik denizinden tâ Basra körfezine kadar koskocaman bir imparatorluk vardı. Uzak diyarın ve eyaletlerin iptidaî halkını ve aşiretini; dâğî ve bâğîsini idareye memur edilenlere (öyle düşünmüşlerdi) paşa dedirtmek otürteyi takviye ederdi. Suriyede bulunduğum ve senelerce ol havalide dolaştığım için biliyorum: Araplar nazarında «Bâşa» herşeyin fevkinde idi. Arnavutlarda, Kürtlerde de bu böyleydi. Şu halde paşalıkların derecelendirilmesi bir hikmete mebnî idi.

Rütbeler de böyleydi

En küçük rütbe hâmise rütbesiydi. Elkabı da bu idi: Hamiyetlû bey yahut hamiyetlû efendi, yahut ağa.

Neden bey, yahut efendi, yahut ağa derlerdi? îzah edeyim: Rütbeyi alan adam, rütbesinden dolayı bey; efendi; ağa olmazdı. Kat'iyyen hayır. Ya nasıl olurdu? O adam cemiyette bey veya efendi veya ağa diye tanınmış ise lâkabı resmîsi bu ünvanlardan birine eklenirdi...

Hâmiseden sonra râbia rütbesi gelirdi. Bunun lâkabı iitüvvetlû idi. Tıpkı öteki gibi fütünvvetli bey, yahut efendi, yahut ağa diye hitabolunurdu.

Sonra sâlise rütbesi verilirdi. Elkabı rifatlû idi. Sahiplerine tıpkı evvelkiler gibi ünvanlarma nazaran hitabedilirdi. Bundan bir üstün rütbe de saniye sınıfı sanîsi ve saniye sınıfı mü-

temayiziydi. Birincisine izzetlû efendi veyahut bey veya ağa denilirdi. İkincisine izzetlû efendim diye yazılırdı. İşte en küçük paşa rütbesi bunun mukabiliydi; teşrifatta da bu rütbenin adı (mîrülümera) idi.

Sâniye sınıfı mütemayizinden sonra ûlâ rütbesi verilirdi. Bu gibilere saadetlû efendim diye yazılırdı. Ve bu rütbenin derecesinde bir «miri miran» rütbesi vardı; buna da sadetlû efendim yazarlardı ve saadetlû paşa derlerdi. Yani miri miran olan adam paşa ünvanım alırdı.

Ekselans — hazretleri

Yukarıdaki bu son rütbelerden sonra «ûlâ evveli» rütbesi vardı. Sahibine saadetlû efendim hazretleri «saadetlû beyefendi hazretleri» (eğer bu adam bey diye meşhur ise) yahut sadetlû efendi hazretleri derlerdi (eğer efendi diye meşhur ise). Bu rütbe derecesinde bir paşalık rütbesi daha vardı. Rumeli beylerbeyi rütbesi... Sahibine paşa hazretleri derlerdi. Bunun da resmî elkabı saadetlû efendim hazretleriydi,

Bunlardan sonra bâlâ rütbesi gelirdi. Mukabilinde, yani bu rütbe derecesinde paşalık ünvanı yoktu, bir derece fevkinde vezirlik rütbesi vardı. Bâlâ rütbesi sahihine atufetlû efendim hazretleri... Utufetlû beyefendi hazretleri ve utufetlû efendi hazretleri derlerdi. Binaenaleyh gene arz ediyorum: Rumeli beylerdeyinden rütbece bir derece terfi edenler bâlâ ve tabiatıyla efendi veyahut bey olurlardı. Çünkü Rumeli beylerbeyinden vezir olmak çok vaki olmamıştı. Fakat mîri mirandan Rumeli beylerbeyi olanlar ve paşalığı beyliğe veya efendiliğe nakletmiyenler vardı. En son ve büyük rütbe de «rütbei samiyei vezaret» ti. Bunlara devletlû efendim hazretleri, devletlû paşa hazretleri denirdi. Sivil rütbeler böylece idi. Sadrâzam H. Rifat Paşa Rumeli B. den vezir oldu.

Askerî ve ilmîye rütbeler

Mülâzimlerle yüzbaşılara hamivetlû, yahut gayretlû; kol-ağalarma sivilde râbia rütbesine muadil olarak fütüvvetlû; binbaşılara sâliseye muadil rifatlı; kaymakam ve miralaylara

izzetlû; livalara da saadetlû derlerdi ve paşa Unvanını alırlardı. Ferikler de ûlâ evvelleri ve Rumeli beylerbeyi rütbelileri gibi saadetlû paşa hazretleri olurlardı. (İkinci Sultan Hamid müşir paşaların adedi daha ziyade olmasın diye bir de birinci feriklik rütbesi ihdas etmişti. Bunlara utufetlû elkabı verilmişti. Utufetlû paşa hazretleri derlerdi...) İstitradan şunu da arzetmeliyim: Hele askerlerde rütbe billuğu ve genç genç paşazadelerin paşa oluverişleri hayli dedikoduyu mucip olmakta idi. Hattâ hasetlerle dolu esefler doğurmakta idi. Bu hali şu beyit güzel tasvir eder:

Saadet, devletlû ikbal, utufet hep ekâbirde
Hamiyet yüzbaşı, gayret mülziimlerde kalmıştır.

Ulema rütbelerine gelince böyle idi: Onlarda en büyük rütbe Rumeli kazaskerliği ve bir parçacık aşağısında Anadolu kazaskerliği idi. Ve bu iki rütbe sivilde vezire, askerde müşire ve bâlâya müvaziydi. Elkabı da semahatlû efendim hazretleriydi. Bundan bir sonda, yahut bir evvel İstanbul pâyesi vardı. Bunlara da faziletlû efendim hazretleri derlerdi ki bunlar teşrifatta feriklere, ûlâ evvellerine ve Rumeli beylerbeylerine muadildi. Ve aşağıya doğru iki üç rütbe ve paye daha vardı. Ulemada bir de molla bey lâfzı vardı ve bunlar resmî bir lâkap değil, yukarıda söylediğim gibi, ünvandan ibarettir.

Altesler - büyük elkaplar

Sadrâzam fehmetlû devletlû y= altes — Şeyhülislâma devletlû semahatlû — altes Eski Sadrâzamlara devletlû übbühetlû = altes — Eski Şeyhülislâmlara devletlû inayetlû — Serdarı ekreine devletlû refetlû — Kızlar ağasına devletlû inayetlû — elkabı kullanıldı. Şehzadelere de devletle necabetlû ve «efendi» derlerdi. Şehzade filân efendi hazretleri gibi...

Şurasını da söyleyebiliriz: Mîrülümera paşadan, miri miran paşa ve Rumeli beylerbeyi paşalıkları aramrdıasy da Rumeli beylerbeyi rütbesinden vezir olmuş olanlar hemen hemen yoktu. Binaenaleyh bu paşalar terfi rütbe ettikçe, bâlâ rüt-

besine çıkarlar; bey veya efendi olurlardı. Bazan da ulemadan kazaskerler vezir olurlardı ve nadir olarak askerî paşalar mülkiye paşalıklarına geçebilirlerdi. Yani tebdili meslek ettirilmiş olurlardı.

BEŞİNCİ SULTAN MURAT

Sultan Mahmut ile oğulları Abdülmecit ve Abdülaziz devri ricalinden Ebubekir Mümtaz Efendinin «Tevfik» isimli bir haremağası vardı. Efendinin vefatından (1287) bir müddet sonra daireden ayrılmıştı. O vakit Veliahtı Saltanatı Osmaniye Şehzade Murat Efendinin (Beşinci Sultan Murat) sarayına intisap etmişti. Binaenaleyh şehzadelğinde ve hastalığını müteakip Çırağan sarayının içinde geçen bütün hâdiseleri biliyor ve meşrutiyetten sonralara kadar (1324-1908) yaşadığı için birhayli şeyler anlatıyordu. Bir ikisini muhterem karilerime bu yazıyla arzedeyim.

Her günün kontrolü

İkinci Sultan Hamid ağabeyi Sultan Murad'ı her gün kontrolatibi tutmuştu. Meşrutiyeti müteakip otuz bir mart vakası üzerine masluben idam edilen sermüsahip Cevher ağayı Tanrının günü Çırağan sarayına yollar. Kardeşinin hatırını sordurur bu cemile ile de Sultan Murad'm bir tarafa sıvışmadığını (!) öğrenmekle müsterih olurdu. Damlarına küşlarm kondurulmadığı bu sarayda Sultan Murat ailesiyle beraber âdeta bir mahpus hayatı yaşıyordu. Oğlu Salâhaddin Efendi ile kızları,'sonraları torunları da burada idi. (Nihat Efendi ve Osman Fuat Efendi Salâhaddin Efendinin oğullarının isimleridir). Maiyetlerai admlarından başka tek bir fert sarayı ziyaret edemiyordu. Yalnız ve yalnız (... Kapolyon veya kompolygon...) isimli bir ecnebi doktor ve bir rivayete göre de aynı zamanda bir piyano meraklısı Sultanlarla şehzadelere ders veriyordu ve Sultan Murat piyano çaldıkça yanında bulunuyordu. Cevher ağanın bir vazifesi de her gün Sultan Murad'a biraderi namına bir şey arzu edip etmediğini sormaktı;

«Hiçbir şeye ihtiyaç yok, teşekkür ederim») cevabını almaktı.

Çırağan sarayı müstemilâtından olup Sultan Murad'a tahsis olunan upuzun yalıda birçok şeye ihtiyaç vardı. Senelerce bakılmamak, tamir edilmemek yüzünden sarayda eşya hattâ bina namına ne var idiyse yok olmak yolunu tutmuşlardı. Fersudeleşmiş harabolmuşlardı. (Sultan Murat asla Çırağan sarayının kendisinde oturtulmamıştı; bugün Gazi Osman Paşa lisesi namını alan Beşiktaş'taki Gazi Osman Paşa yalısının yanındaki yalıda oturtulmuştu). Yoksuzluğun acılarıyla meyyus olan şehzade Salâhaddin Efendi artık canına tak dediği için bir gün baklayı ağzından çıkarmış; babasına «Bu kadar yokluk içindeyiz. Neden bir şeye ihtiyacım yoktur buyuruyorsunuz» dediği halde «bir şey istersek daha fena oluruz» cevabını almıştı. Tevfik ağanın ifadesine emniyet edilirse Sultan Murad'ın muvakkat cinneti kâmilan geçmişti ve vefatına kadar şuuru tamamiyle yerindeydi. Fakat vücudu zinde değildi.

Sultan Murat hasta

Yaşı çok ilerlemiş olmamasına rağmen Sultan Muradı hamış yavaş yavaş çökmeğe başlıyordu. Hal'inden sonra gerçi alkolü bırakmak mecburiyetinde kalmış idiyse de senelerce kuşlandıği o âfetin tesirâtı kendisini bırakmayarak ciğerlerini ve gitgide kalbini yormuştu. Bir taraftan da senelerce bir nevi mahpusiyet kendisini büsbütün meyyus ettiği için yine Tevfik ağanın rivayetine göre sıhhatine, yemesine içmesine asla dikkat etmiyordu. Esasen bu bakımdan da bir gûna yokluklar içindeydi. Gelişigüzel hazırlanmış tabla tabla yemeklerin keymiyeti ne olursa olsun keyfiyeti pek keyif verici değildi. Buna rağmen sabık padişah, çocuklarıyla fevkalâde meşgul oluyor, onları ve torunlarını elinden geldiği kadar okutuyordu.

Ancak bunlar da artık devam ettirilemez hale gelmişti. Çünkü Sultan Murat yatağa düşmüştü. Çırağan sarayında olduğu kadar Yıldız sarayında da telâş başgösterdi. Hastaya nasıl bakılacak telâşesi Sultan Murat ailesini izaç ediyordu. Ancak bunda da bir oyun mu var vâhimesi Sultan Hamid'i rahat-

sız etmekteydi. Nihayet karar verildi. Bazı hekimler Çırağana gönderilecekti. Doktor İbrahim Paşa ve birisi daha —şimdi ismini hatırlıyamadım— Çırağana gönderildi.

İbrahim Paşa anlatıyor

Tabibi hazreti şehriyari doktor İbrahîm Paşa anlatıyor: Zatı şahane beni acele acele huzuruna çağırttı: «Birader has-taymış. Bir konsültasyon yaptıralım. Gidiniz bakınız nesi var. Ve lâzımgelenleri yapınız» dedi. Tabiatini bildiğim için tereddüt ettim. «Yok yok siz gideceksiniz» deyince «Müsaade ve ferman buyurursanız muallim Feyzi Paşaya da emir buyurunuz ve bir kişi daha bize terfik buyurunuz. Başüstüne gider bakarız» maruzunda bulundum. Hemen müsaade buyurdular. Arkadaşlara iradei seniyeyi tebliğ ettim. Hep beraber Çırağan sarayına gittik, kapıcılara: «Biz saraya geliyoruz, içerdeki has-tayı ziyaret edeceğiz, efendimiz ferman buyurdular» dedik. «Olmaz dediler, bize padişahın emrini yalnız Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa tebliğ eder, başkalarını dinlemeyiz» cevabını verdiler, Hasan Paşaya gittik o da birdenbire tereddüt etti. Yarım saat kadar bekledik, istizan etti. Emri alınca ayağa kalktı, hep beraber Çırağana gittik. Hasan Paşayı gören, muhafızlar kapıları açtılar, içeriye girdik. Beşiktaş muhafızı sizleri burada beklerim dedi, bir haremağası geldi, önümüze düştü, saraya girdik. Uzun bir sofayı katettikten sonra merdivenleri çıkmağa başladık. Haremağası destur destur diye sesleniyordu. Sofa etrafındaki oda kapıları hafifçe açılmıştı; görüyorduk, hep bizi seyrediyorlardı. Bizim yürüyüşümüzün verdiği bir ses daha vardı. Oynayan kaplamaların ve merdivenlerin çattırtısı. Ve... Şıp şıp,» Tavanlardan akan yağmur suları. O gün aksi gibi hava yağmurluydu. Merdivenleri çıktıktan sonra bizi büyük bir odaya aldılar. Sofada olduğu gibi bu odada da yerlere serilen leğenlere tıp tıp yağmur suları akıyordu. Arkadaşlarla beraber hayretler içindeydik. Fakat bir şey söyleyemiyorduk. Bizi bu odaya kadar getiren harem ağası (Tevfik ağa olması gerektir) Sultan Murada haber vereceği için beklemekliğimizi söyledi, gitti; idada topu topu iki sigara tab-

lası vardı; alarak önümüzdeki masanın üzerine bıraktık. Dışarıdan, açılan kapı sesleri ve konuşmalar duyuluyor; anahtar deliğinden bizim odaya baktıkları hissediliyordu. Bir başka harem ağası bize kahve getirdi. Kahve fincanlarıyla tabaklar asla uygun değillerdi. Teşekür ettik, aldık. Fakat bütün derdimiz işimizi görüp çıkmak olduğu için sabırsızlanıyorduk ve ben bu saraya girdiğimiz dakikadan itibaren sık sık saatime bakıyor; kafamda notlar tutuyordum. Çünkü İkinci Sultan Hamide dakika bedakika hesap vermeğe mecbur edileceğimi tahmin etmiştim.

Sultan Murat yatakta

Doksan üçte doksan üç gün padişahı dehr olup — Göçtü matemgâhına Sultan Muradı na mürad... beytini söyleyen şair çok haklıydı. Doktor İbrahim Paşanın anlattığına göre, baş ağa , doktorları hastanın odasına götürmüştü. Denize nazır olan bu odada denize nazır bir karyola içinde yastıklara dayanmış hasta oturuyordu. Hekimlere iltifat ediyor, hastalığı hakkında âdeta bir rapor veriyordu. Onu dikkatle dinlediler ve muayenesine koyuldular. İbrahim Paşa bunu da böyle anlatıyordu:

«Güzellikte şöhretini duyduğumuz adamcağızı kadit ve korkupnç bir halde bulduk. Güç halle kımıldanıyordu. Kâmil kuvvetten düşmüş ve rahatça teneffüsten mahrumdu. Cığerlerini verem sarmış. Kalb perişan. Teselli verecek birkaç söz arzettik; ilâçlar tertibettik. Kendisine kuvvet vermek için bu ilâçlara dikkatle devam etmesini rica ettik ve efendimiz emrettiler, ba iradei seniye gene geleceğiz; filân .dedik, huzurundan ayrıldık. Baştan savar gibi olduğumuzu göstermemek için de bir şey daha yaptık. Kahve içtiğimiz odaya girerek bir konsültasyon yaptık; gene hastanın yanına gittik; daha emniyet verici sözler söyledik, ayrıldık. Yani müsaadelerini, tale', ederek bir emirleri var mı? diye sorduk. Yalnız bizlere; üçümüze ayrı ayrı teşekkür etti; başka bir şey söylemedi. Baş ağa bizi Hasan Paşanın oturduğu odaya kadar getirdi; paşa ile beraber Çırağan sarayından çıktık. Biz hekimler Yıldız sarayına gittik. Şunu da yaptık. Doktor Kampolyonu konsültasyonda

yanımızda bulundurmuş, kendisinden tafsilât almış, kendisine talimat vermiştik.

Sultan Hamit telâşta

Yıldıza vâsıl olunca arkadaşlarımı saraydaki odamda oturttum; doğruca Zatı şahanenin gündüzleri oturduğu küçük mabeyne gittim. Kendilerine haber verdiler. Derhal huzura kabul olundum ve hikâyeyi olduğu gibi arzettim. Sık sık sözümü kesip başka şeyler soruyorlardı ve gene «Evet, evet devam et» buyuruyorlardı. Her şeyden evvel Çırağanda Sultan Murada tahsis olunan dairenin hali pür melglini söylemek dilimin ucuna geliyordu amma, doğrusu buna pek cesaret edemedim. Maahaza bir iki söz ağzımdan kaçırdım. Sultan Hamit «Kardeşimin hastalığı nedir?» .dedikçe ve cevabını aldıkça, hissediyordum hastanın belki cinnetinden bahsettirmek istiyordu amma ben asla o tarafa, yanaşmadım; çünkü açıkça sormuyordu; sormadan da söylemenin vehmine dokunacağını tahmin ettiğim için... Herhalde çok telâşta idi ve artık hastanın yaşamayacağını o da anladığı içi nkimbilir ne düşünüyordu? Yarım saatten fazla beni yanında tuttu. Feyzi Paşa ile diğer arkadaşlar selâm söyledi ve sonra «Gene yanıma gel» dedi; huzurdan çıktım. On, on beş gün geçmedi Sultan Muradın vefat ettiğini haber aldık. Ve kaşla göz arasında Yeni Camii şerif hazîresine defnolunduğunu; padişahın çok müteessir bulunduğunu da gazetelerde okuduk.

Cenaze merasimi gayet sathî geçmişti. Bundan sonra hünkâr bir takım nümayişler yaptı. Senelerce babalariyle beraber oturduğu ve bir gün olsun sokağa çıkarmadığı şehzade Salâhaddin Efendiyi ve sultanları huzuruna çağırdı; tâziyeler, iltifatlar etti; kendilerinin de diğer şehzadeler ve sultanlar gibi gûya (!) serbes olduklarını söyledi. Has ahırdan maiyetlerine arabalar tahsis ettirdi. Daha sonraları sultanları evlendirdi. Bunları yaptı amma gönüllerini bir türlü dalamadı.

İbrahim Paşa

Sözlerini dinlediğimiz ve bir kısmını bu yazıda arzettiğim İbrahim Paşa Bahriye etibbasındandır. Mektepten zabıt ola-

rak çıktıktan sonra ikmali tahsil için stajlarını yapmak üzere Almanya hastanelerine gönderilmişti. Avdetinde Bahriye hastanelerinin birinde hekimlik eder, Beylerbeyinde bir küçük evde otururdu. Bir tesadüfle saraya alındı. O da şudur; Saraya mensup bir adamın akrabasından birini hastanede Doktor İbrahim Bey tedavi eder ve hasta iyileşir. Hastaneden çıkar çıkmaz saraya gelir, Tüfekçi Tahir Paşaya doktoru metheder. Bu sıralarda Sultan Hamidin ufacık bir kızı hastalanır. Başına hekimler üşüştürülür. Fakat bir türlü fayda vermez. Padişah çok telâş eder. Tüfekçi Tahir Paşa padişaha, efendimiz, bir Bahriye hekimi var, Almanyada okumuş. Qok muktedirmiş Ferman buyurunuz çağıralım; der. Derhal bir adam koşturdular; İbrahim Beyi saraya getirirler. Biçare âdeta korkar; aman bir iftiraya uğradım; der, telâş eder; bu sıralarda hastayı muayene edecek hekimler sarayda bulunurlar ve içeriye alınırlar. Hünkâr da gelir hastanın yanına ve emreder İbrahim Beyi de getirirler. Muayene başlar. Hünkâr telâşla iki dakika da bir ne var, ne var diye sorar.; hekimler mırın kırın ederler. İbrahim Beye de sorar. Ve derhal şu cevabı alır: Bu sultan çocuğa havale gelmiştir, asla yaşamaz; Allah efendimize ömür versin; yapacak bir şey yoktur tıbben... Ötekiler önlerine bakkarlar; hep beraber huzurdan ve hastanın odasından çıkarlar. Bir gün geçmez sultan ölür. Gene pür telâş İbrahim Beyi saraya çağırırlar ve gene korkar. Yıldıza muvasalat eder etmez, efendimiz rütbenizi terfi ettirdiler; sizi sarayı hümayunları hekimliğine tâyin buyurdular; badema vazifeniz buradadır iradesini tebliğ ederler. Bu vâkıadan sonra İkinci Sultan Hamit emreder «Hamidiye Etfal Hastanesi» ni yaptıрмаğa başlar. Hittamından sonra da artık paşa olan İbrahim Beyi bu hastanenin sertabipliğine tâyin eder ve artık bu zata çok emniyet ve iltifat eder.

SULTAN NİKÂHLARI

âski devirde Sultan düğünleri, nikâhları ve nişan resimleri ayrı ayrı birer âlem olurdu. Saray fiskosları

başlar, lehte aleyhte lâkırdılar olur, kendisini görmek pek mümkün olmadığı için fotoğrafa bakar güzellik ve ya çirkinlik bulunur, açılacak yeni Sltan sarayının hadem ve haşemi tertibatıyla uğraşılır, bu meyanda evlenenlere tahsis buyurulan saraylar inşa ve tefriş edilirdi. Yahut eski sarahlardan biri hazırlattırılır, damat olacak, zatın konağında da bir sürü faaliyet görülür, cihaz halayıkları ayrılır, Sultana verilecek hediyelerle uğraşılır hattâ bunlar için borçlar yapılırdı. Çünkü eski adamlardan birçoğunun hemen hemen evlerinden başka malları ve evdekilerle hanedekileri ve misafirleri ve fakirleri korumaktan gayri dertleri; burada veya Avrupaüa bankalara yatırılmış servetleri pek yoktu. Öyle ki bazı damatlara giyiniş kuşanış diye devrin Padişahı para verirdi. Çünkü onun parasızlığını bilirdi.

Akit cemiyeti kaydı

(Suretini aynen yayroziüm)... Mediha ve Nâile Sultanların akti cemiyeti âlilerine dai rkayıt suretidir... Mihri muaccel ve müeaccel — bin birer kese akçe — fi 17 ramazan 1293 — Dev-i etlû İsmetlû Mediha Sultan hazretlerinin utufetlû Necip Beyefendi hazretlerine (damatlara rütbeleri ne olursa olsun vezir ve müşirden evvel tufetlû elkabı verilirdik Meselâ Gazi Osman Faşanın oğlu Nureddin Bey (paşa) evlendiği zaman henüz Mektebi Harbiyede talebe idi ve mektebe devam ediyordu. Fakat ona resmen tutfetlû Nureddin Beyefendi hazretleri diye yazarlardı). Bâ iradei seniyei mülukâne namzetleri ilân kılındığı veçhile bu kere dahi şerefsudur olan fermanı hümayun üzerine müşarüileyh Necip Beyefendinin 27 muharrem 1294 pazartesi günü zirde isimleri yazılı zevat hazır oldukları halde Yıldız sarayı hümayununda ve eşref saat 5,51 dakikada akti cemiyeti âlileri icra buyurulduktan sonra itam taamla avdet etmişler ve nişan bohçasının birini mabeyn müdürü sanisi diğerini hademedi şahane gediklilerinden başkası götürmüşlerdir. Damat Beyefendi hazretlerinin vekâleti bir gün evvel Babâlide dairei makam sedaretiuzmanda alınmıştır.

Vekiller ve şahitler: Sami Paşazade damadı hazreti şehri-

yarî Necip Beyefendi hazretlerinin (paşa) vekili Sadrâzam Tunuslu Hayreddin, şahitler de Şrayı Devlet Reisi Ali ve Adliye Nazırı Sait Paşalar hazeratıdır. (Bu Ali Paşa Şarapçı Ali Paşa Said Paşa Sultan Hamid'in Sadrâzamlarından Sait Paşaydı.) Mediha Sultan hazretlerinin şahidi kayınpederi Sami serkarin Hamdi Paşalar hazeratıyla Kaptan Paşa hazretleri ve Mabeyni hümayun mükûlâne başkâtibi Ali Rıza Beyefendi hazretleriydi. (Ali Rıza Mümtaz Paşa) Devletlû İnayetlû Kızlar ağası hazretleriyle Hazinedar ve ser müsahip ağalar da bu meyanda idiler. Kızlar ağası daima sultanlara vekildir.

Nikâh bohçası

Nikâh bohçası saraydan damada gönderilen bir bohçadır ki içinde çamaşırlar ve kol düğmeleri, boyunbağı iğneleri, saat, kordon gibi hediyeler bulunurdu ve bohçanın kendisi ufak incilerle tezyin edilirdi. (... Sümbülbeha hanımefendi Necip Paşanın vaidesidir. İncili bohçanın iade edileceğini zannetmiş saraya gönderip teslim ettirmişti. Düğünden sonra gelinini gör? düğü zaman bohça hikâyesi tekrar edilmiş ve yine Sami Paşa konağında kayıinvalid hanımefendinin dairesine irsal edilmişti. Hanımefendi aman ne mahçup oldum dermiş...)

§ Ziyafet sofrası

Yıldız sarayında at nalı büyük bir sofraya kurulmuş büyük bir ziyafeti seniye verilmişti. Sofraya Sadrâzam Devletlû Fehametlû Hayreddin Paşa hazretleri riyaset etmişti. (... Gördüğüm plânda teessüfle arzederim ki bazı memuriyetler yazılmış. Fakat kimlerin memur olduğu gösterilmemiştir. Binaenaleyh burada yalnız isimleri zikredeceğim...) Saffet Paşa hazretleri, Cihan seraskeri Rıza Paşa; Vükelâ hazeratı; Rusyüa, Avusturya, İspanya, Fransa, Rum sefirleri; İtalya, İran Belçika; Almanya elçileri; Ferit Paşa hazretleri (Hazinei hassai şahane Nazırı olacak) Cevdet Paşa hazretleri; sefaret tercümanları; ve Babîali ricalinden bazıları davetliler meyanında idiler. Esnayı taamda Mabeyni hümayun orkestra takımı terennümsaz oluyordu. (Musiki Hümayun Nazırı ferik Necip Paşa idi. Pek ala-

franga olan bu zata Mösyö. Necip derlerdi. Ve Sultan Mecitle Sultan Azizin marşlarını telifle meşhurdur. 1882 de vefat ettiğini zannediyorum.

Atiyei seniyeler

Bu nikâh münasebetiyle verilen atiyei seniyeler de şunlardı. Münecim başı Tahir Efendiye dört bin kuruş — Ayasofya camii şerifi şeyhi efendiye üç bin kuruş — Teşrifat memurlarına yedi bin beşer yüz kuruş — Sultanahmet camii şerifi şeyhi efendiye iki bin beş yüz kuruş verilmiş ve nikâhı müteakip imamı evvel ve sanii hazreti şehriyarî ile duacı efendiler aşri şerif tilâvet etmişler, bunlar da atiyeler almışlardı... Kaide idi vekillerle şahitlere ayrıca mürassa tütün tabokası, enfiye kutusu, saat ve kordon gibi hediyeler-de verilirdi... Necip Bey (paşa) ile beraber yaverrandan Çerkeş Mehmet Bey (paşa - bilâhare Sultan Hamidi saniye seryaver olmuştu) de Naile Sultanla evlendirilmişti ki her iki sultan, Sultan Mecidin kızları ve İkinci Sultan Hamid bu Sultanların biraderiydi.

ESKİ ATLAR VE ARABALAR

Eski arabalardan bahsederken biraz da atları hatırlatmak istedim. (Evvel zaman içinde) at merakı da vardı. Binek atları ve kısrakları birçok evde âdeta levazımı zaruriyeden gibi mevki tutarlar, ihtimam ile bakılır, gödenlerle silinirler, tımar edilirlerdi. Yedikleri arpa, samana kuru üzümle karıştırılır, bazan kelle şekerinden avuç avuç verilirdi. İkinci Sultan Hamid'in süvariliği meşhurdu. Fevkalâde güzel ata binerdi ve fevkalâde hayvanları sever onlarla uğraşır terbiye ederdi. (Ferhan) altı beyaz atı dünyada şöhret bulmuştu Emir ahur (imrahor) Keçecizade Ferik İzzet Paşa ve selefi ferik Nuri Paşa Hârâyı hümayunu ıslah; Kâğıthanedeki (Polygone) de mükemmel hayvanlar talim etmişlerdi.

Bu paşalardan sonra bu mevkie gelen Faik Paşanın da birçok hizmeti görüldü. Kendileri esasen süvari zabitlerinden ol-

dukları için bu işte bilerek çalışırlardı, muvaffak da olmuşlardı. İkinci Sultan Hamid memlekette hayvan neslinin ıslahını merak ederek Polonyalı yani aslen Polonyalı ferik, Muzaffer Paşayı memur eylemiş, refakatine yine süvari zabitlerinden Kıbrıslı Tevfik ve Nâzım Bdyleri müfettiş tâyin etmişti. (Bu Muzaffer Paşa sonraları Cebellübnan mutasarrıfı olmuştu).

Bunlar böyle olunca ve at sahibine göre eşer fehvasınca halkta da at merakı hayli kuvvetliydi. Ricali kiramdan tutunuz da kalem efendilerine kadar kudreti olanlar at sahibi idiler ve bununla mağrur "idiler. «Bizim at bizim at» der dururlardı. Kıbrıslı Tevfik ve Nâzım Bey kardeşler; imrahor ferik Nuri Paşazade miralay Esat Bey; kürt Said Paşazade Hariciye Nazırı — Fuat Paşa; Sultan Reşada imrahorlu Şeref Beyle veliahd yaverlerinden Hasan Cafer Bey; Reşit Akif Paşa gibi zevat bu meraklı alayın başında gelirlerdi.

Haksızlık etmemek için şu ismi de vereyim. Sadrâzam müşir Ahmet İzzet Paşa atın meraklısı değil âdeta âşıkıydı; ve mükemmel de süvariydi. Dizlerime kaç tane kamçısını yedim. Çünkü lütfen bana da hocalık ederdi. Almanyada senelerce süvari zabıtlığı yapmasına rağmen Fransız usulünü tercih ederdi. Mısır kralı Sultan Fuat henüz Sultan Hamid'in ya- veri iken Emirgânda pederiyle beraber otururdu. Görürdüm, mükemmel bir süvari ve mükemmel atları vardı.

Güzel ekipajlar

İstanbulda güzel arabalara ve o kadar da güzel güzel hayvanlara sahip olanlar benim yetiştiğim zamanda hemen hemen şunlardı. Emirgândaki sahil sarayında ikamet eden Hidiv İsmail Paşa ile oğulları Hasan ve Hüseyin ve Fuat ve Hilmi Paşaların ve kadın efendilerin arabaları ve atları cidden imrenilecek kadar hasna ve müstesna idi. Bir güzellik de arabacılarla yan seyislerin elbiselerinde; üniformalarında meşhud olurdu. İsmail Paşanın bindiği arabanın arabacısı koyu yeşil renkli ve siyah zırlı üniforma giyerdi. Mısırdaki iken dahi bu renkle arabalarını giydirmiş. Ve ekseriya tek atlı bir faytonla sokağa çıkar- mış. Bir gün Kahirede Özbekiyye köprüsünden geçerken araba-

yı polis durdurmuş, yasaktır sol taraftan işaretini vermiş. Araba durmuş, İsmail Paşa polisi yanına çağırmış beni tanımadın mı demiş. Zekî polis şöyle bir ievap vermiş... Efendınayı tanıdım ve arabalarını durdurmakla bize tebliğ ve tembih olunan Rkendi emirlerini yerine getirdim, yani vazifemi yaptım. Bu mazuratımdan sonra arabanızı yine yanlış yoldan geçirirseniz bendenizi mesul tutmıyacağınızı biliyorum...

İsmail Paşa «çok memnun oldum» demiş. Arabayı yoldan çevirtmiş ve oracıkta polfse elli altın atıye vermiş hem rütbesini terfi etmiş.

Fuat Paşa arabacı

Sadrâzam ve yaveri ekrem ve Serasker Fuat Paşa ramazanlarda hattâ eyyamı sairede dört tekerlekli yüksek bir arabaya biner (Brek arabası) arabayı kendisi kullanırdı. Yanında kimse bulunmazdı. Arkadaki iskemlede arabacıyle Grum (yan seyyis) ellerini dizleri üzerinde tutarak ahzi mevki ederlerdi. Yaverlerle çavuşlar da arabanın yanında ve arkasında atlara binmiş olarak arabayı takibederlerdi. Fuat Paşanın ramazanın on beşinci günü Şehzadebaşıyle Divanyolu arasında yapılan piyasalara bu arabasıyle iştirak ettiği ve herkes gibi neşeli neşeli dolaştığı ve tanıdıklarını gördükçe şakalaştığı halkın çok hoşuna gider, kendisini bir kat daha sevdirdirdi. Bahusus mübarek günlerde camilere girip çıkarken fıkara serpercesine verdiği paralar ona bir çok dualar aldırırdı...

Sultan Abdülaziz maiyetinde Hariciye Nazırı olarak Paris'e gittiği vakit üçüncü Napoleonun has ahırından tahsis olunan hususî bir arabayı kullanarak Fuat Paşanın Bolonya ormanındaki gezintilere iştirak etmesi de meşhurdu. Fes başında yaverler arkasında tıpkı İstanbulda yaptığı gibi Pariste de bu işi yapmış. Parisliler tarafından alkışlanmıştı; üçüncü Napoleon «Keşke benim de bir Fuat Paşam olsaydı» dermiş, onu hürmetle severmiş.

Şehislâm Cemaleddin Efendi zade Muhtar Bey, pederi Şehislâm olur olmaz, beraber bulunduğumuz Nümunei Terakki

mektebinden bizleri bırakıp Âmedii divanı hümayun kalemi hülefalıgıma gitmezden evvel mektebe henüz meşihat mektupçusu olan babasının arabasıyla gelir giderdi. Mektep Şehzadebaşında Burmalı mevcit camiinin yanındaki Ebûbekir Mümtaz Efendinin konağıydı. Muhtar da pederiyle birlikte Fatalite Devehanı mahallesindeki konağında oturuyordu. (Bu konakların her ikisi mahruken yokolmuşlardır). Bu araba hâlâ gözümün önündedir. İstanbulda yapılmış güzel bir kupa arabası ve bir çift duru beygiri. Hattâ bir tanesinin ağzı abraşlıydı. (Bu hayvanlar uğurlu telâkki olunduğu için senelerce Şehislâm Efendiyi ve Muhtar Beyi çekip durdular). Gitgide Muhtar Bey de artık Bâbı Fetvada yine babasıyla beraber oturmayıp Fatihteki konakta yaşadığı için kendisine mahsus at, araba tedarik etmişti. Babîâliye bunlarla gelir giderdi. Fakat Muhtarın arabası babasının ekipajından daha üstündü. Arabaları daha sade, daha güzeldi. Araba hayvanları da daha genç hele arabacısı üniformasıyla daha güzeldi. (İsmail ağa) beyefendisini arabasına alırken ayağa kalkardı. Kamçı ve dizginler elinde olduğu halde biraz sağa dönerdi. Muhtar Bey arabaya girdikten sonra oturur arabayı hareket ettirirdi.

Güzel arabalar

Muhtar Beyden başkalarında da güzel arabalar vardı. Meselâ damat Nureddin Paşanın arabası gibi ve arabacısı Hanri gibi. Bu adam Almandı. (Meşrutiyetten sonra Sultan Reşada arabacıbaşı oldu). Fakat kullandığı araba atları Fransızdı.

Nureddin Paşanın açık ve kapalı arabaları Fransız (Bender) fabrikasından gelirdi ve bu fabrika o devirde dünyada en güzel araba yapan bir müesseseydi. Bu arabanın güzelliği satedeliğiydi. Ne arabada, ne koşumlarda yaldızlı tokalar ve tezyinat vardı, ne de döşemelerde tuhaflık! Tuhaflık denebilirdi. Çünkü bazı arabalar rengârenk atlaslarla döşenirdi. Hayvanların koşumları acayip olduğu kadar çirkindi. Hattâ Ridiküldü; tuhaf ve gülünçtü. Nureddin Paşanın ekipajında bir de gurum (yanseyisi) vardı. Arabanın yanında oturarak el pençe divan durur ve araba durur durmaz hemen yere atlıyarak hayvanların başuçlarına gider araba okunun önünde dururdu.

Bu arabacıların elbiseleri de gayet sade ve Fransız tarzı meşhur (Mir) den mamuldü... Birde İkinci Sultan Hamid'in oğullarından şehzade Bürhaneddin Efendinin arabası her mânasiyle alayıştan âzade ve kelimenin tam mânasiyle sade idi. Bu zatın merakı sokağa çıktıkça dört tekerlekli yüksek arabasını (Brik) kendisi kullanmaktı ve arabasının arkasına yaverler, süvariler almazdı. Maiyetinde yalnız tek bir seyis bulundururdu ve tıpkı babası gibi arabanın körüğünü yarım açtırırdı. Halbuki Nureddin Paşa arabasına mutlaka bir dostunu alırdı, onu sağ tarafında oturtmak gibi de bir mahviyet ve nezaket gösterirdi. Her ikisi ilkbahar gezintilerinde Kâğıthane piyasalarına iştirak ederlerdi amma herkes gibi Kâğıthaneye erkence gidip saatlerce dolaşmazlar; akşam üzeri geç vakit seyrana iltihak ederek yokuşun sırtlarında durur, gelen geçeni seyredirlerdi. İncirköylü müşir Hasan Paşazade müşir Fuat Paşanın arabalarını da güzel arabalar ve attelage'lar arasında zikretmemek mümkün olmazdı. Bunların da görünüşü insana âdetâ keyif verirdi.

Tertemiz arabalar

Hususî arabaların derli topluları; tertemizleri o devrin adamlarının hemen birçoğunda vardı. Kadınlar faytonlara şehirde binemedikleri için İstanbulda en çok kupa yani kapalı arabalar görülürdü. Ve içlerinde kadınlar bulundukça arabadaki ıstırlu perdeler yarıya kadar indirilirdi. Gezinti günleri arabacının yanında ya bir haremağası yahut bir akağa bulunurdu. Bu arabaların arabacıları temizce giyinirlerdi ve meslekten yetiştikleri için arabalarına ve hayvanlarına dikkatle bakarlardı.

İstanbuldaki arabaları İstanbuldaki ustalar yapardı. Pek te muvaffak olurlardı. Tophanede ihtiyar bir Rum araba yapıcısı vardı. Tıpkı Avrupa arabalarına müadil güzel biçimde faytonlar ve kupalar yapardı, çok ta müşterisi vardı. Fakat epeyce para alırdı. Ancak yine tekraren arzedeyim, o kadar güzel arabalar meydana getirirdi ki parayı verenler can ve gönülden helâl olsun derlerdi.

Lândon tâbir olunan bir nevi körüklü ve geniş kupa arabalarını dahi İstanbul arabacıları imal ederlerdi. Bu arabalar en ziyade (Römise) arabaları olarak düğünlerde, mesirelerde ve donanma geceleri gezintilerinde; ecanibin veya ekalliyetin düğünlerinde ve cenazelerinde kullanılırdı... Bir takım römiz arabaları daha vardı ki bunlar aylıkla kiraya verilirlerdi. Şehzadebaşında İbrahim Paşa kütüphanesi karşısında Kadri Ağa'nın müessesesi ve arabaları çok rağbet görürdü ve Nazır Paşalardan bir haylisini bu kira arabaları taşırdı. Bunlar aylıkla kiralanırlardı. Hiçbir zahmet vermeksizin evlerin işini görürlerdi. Meselâ Defterihâkanı Nazırlarından Ali Rıza Mümtaz, Ziya Paşalarla diğer bir sürü zevatın veya Babîâli ricalinin arabaları gibi!

O devirde Vekillere hattâ Sadrâzamlara tahsis olunmuş beylik, yani resmî arabalar henüz var edilmediği için hususî arabalarla kiralanmış römiz arabaları makbul ve o ucuzluk zamanında masrafları dahi mahdud idi.

Acayip arabalar

O kolaylıklar ve o güzellikler ortasında bazı arabaların acayıplıkları gülünç olmaktan kurtulamazdı. Sapsarı atlastan, saçaklı ve ipekli perdeler; cicili bicili hayvan koşumları; kapitone diz örtüleri; sırmalı düğmeli ve zırlı arabacı üniformaları; bir taraftan da epeyce masraf edilmiş temiz bir ekipajın pejmürde ve kopuk püsküllü fesini arkaya atmış arabacısı görenleri güldürür, edilen masrafa acınırdı. Bu da demekti ki para ile zevk birbirine ısınamazlardı ve manzara soğuk oluyordu.

3

Bugünkü otobüslerin yerinde evvel zaman içinde omnibüs arabaları vardı ve iki yahut dört hayvanla çektirilirdi. Bunlar yüksekti ve pencereleli arabalardı. On, on iki kişiden fazla yerleri yoktu. Son zamanlarda (Fransada görürdüm) mektep arabası olarak istimal ediliyorlar, çocukları taşıyorlardı. İki veyahut dört tekerlekli (Brick) arabaları ise İstanbulda pek

yayılamamıştı ve talim arabası olarak kullanılırdı. Bunun ufak tefek istisnası ve Avrupadan getirilmiş olanlar içinde müstesnası var idiyse de nedense teammüm etmemişti. Beş ve bazan da tercihan iki camlı kupa arabaları kapalı arabalardan oldukları için fazla makbülümüzdü.

Kap ismini alan İngiliz arabalarından yalnız bir tane vardı. O da doktor Zambako Paşanıdı. Arabacısı körük yerini tutan ahşap kısmın arkasına takılmış iskemlede oturur "oradan hayvanı ve arabayı idare ederdi. Sonraları bu kaplar da arabacıyı öne larak yapılmıştı ve İstanbulda yalnız üç tanesi vardı. Hassa müşiri Rauf; damat Nureddin ve İkinci Sultan Hamid'in ikinci kâtibi İzzet Paşaların arabaları.

Adalarda arabalar

Meselâ Büyükadada kupa arabalara binilmezdi. Orada kadın erkek faytonsüvar olurlardı. Kira arabalarında da kapalı yoktu. Adanın bugünkü hasır lândo arabaları gibi arabalar mebzuldü. Üç beş tane de fayton vardı. En güzelleri Hristo kardeşlerinkilerdi. Tercihan Hristonun arabasıyla dolaşırdım. Büyükadada otururken görürdüm, bazılarında çocukları için hattâ kendileri için ufak hasır faytonlar vardı. Arabacının iskemlesi arkada binaenaleyh ön açıktı. İçerden kullanılırdı. Hayvanları da ufaklardan seçilirdi. Bunlardan ufacık Midilliler koşanlar da vardı. Maarif muhasebecisi Şükrü Beyin güzelcecik hasır arabası ve Midillisi gibi.

Tuhaftı. Adaya meselâ Rus kadanaları, büyük Masar beygirleri yaraşmazdı bir türlü. Bâzılarımızda . böylesi de vardı. Fakat âdeta çirkin gözükürlerdi. Mazlum Beyin; Şefik Müeyyet Beyin; Hasan Halit Beyin arabaları gibi.

Bunlardan bir tanesi de İran sefiri kebiri Erfauddevîe prens Mirza Rıza Daniş Hanım arabasıydı. Ancak sade ve güzel bir ekipajdı. Hayvanları kocaman olmasına rağmen. (İstiradan şunu arzedeiyim: Prens Rıza Daniş Han Babîâlidlen kendisine fehameatlû diye hitabedilmesini istemişti. Bunu muvafık görmeyen Babîâli (Erfauddevîe) tâbirini bulmuş ve poh pohlarla müşarûn ileyh sefire kabul ettirmişti. İkinci Sultan Ha-

mid'in bu elkap' hoşuna gitmişti. Erfai-devle - Erfai-devle der dururdu.

Hatırımda kaidığma göre Büyükadada bir de tek atlı bir fayton vardı; Hakkı Paşazade Sait Beyin. Çok güzel bir eki-pajdı. Çocukları gezdirir, dururdu. Çünkü Said Bey kendi tâ-birince gerdûne süvari izzü vekar olmayı pek sevmezdi. Güzel arabalardan biri de Selanik valii sabıkı İbrahim Paşanın yağız atlarla bir kat daha güzel arabasıydı; bununla da meflucen ra-hatsız bulunan paşa dolaşırdı.

Sayfiyelerde arabalar

O zaman bu zamanki gibi henüz fazla kalabalıklaşmamış olan yerlerde; meselâ Çamlıcalarda; Yakacıkta; Erenköyü ve Kozyatağı gibi köylerde sayfiye arabalarının hususiyeti ipti-daîliklerindeydi. Talikalar başta olarak Öküz arabaları revaçta idiler. Hem de ucuz idiler. Alemdağı piknikeri; Libâde, Du-dullu panayırlarına ve düğünlerine ve pehlivan müsabakala-rına; at yarışlarına hep bunlarla gidilirdi. Gerçi seyrüsefer seri değildi, ancak rahattı, hem de eğlenceliydi. Hele bugünkü ka-dar asabı altüst edici değildi. Eskiler:

Erişir menzili maksuduna aheste giden

Tiz reftar olanın payine dânem dolaşır

Beyti mıstakmca aceleden mütehaşi ve öküz arabalarıyle dolaşmaktan memnun olurlardı; ve: Uçacak değiliz ya etrafı-mızı göre göre tatlı tatlı söyleşe söyleşe gzmeliyiz, derlerdi.

Yazıyı bitirmezden evvel yine biraz Ahmet Muhtar Bey-den bahsedeyim: 1907 ve 1908 senesi yazlarında iken tuttur-muştu bana arabalarımızı satmak kararını verdirmek için uğ-raşır dururdu. Sebebini de şöyle izah ederdi. Hem halkı, hem de caddeleri fakir bu memlekette dünya kadar masraflara gi-rerek; atın en iyisini; arabanın en güzelini getirtelim diyerek inat ediyormuşuz gibi halkın gözüne, kaldırımsız sokakların çamuruna batmaktan ise bunları satalım, Kadri Ağanın ahırın-dan aylıklı birer araba kiralyalım. Hem biz rahat ederiz, hem de bizi kıskananlar rahat eder. Hakkım yok mu?

Hakkı vardı. Kararımızı da vermiştik, amma vakit müsaa-

de etnaemişti. Çünkü meşrutiyet gelmişti (1908) ve dâva kendi kendine halledilmişti (!)

HÜNKÂRIN KÂĞITHANE SAFASI

Nişantaşmda doğduğum evin Teşvikiyeye bakan pencere-si önünde oturmuştum. Her cuma günü amcamdan gelen çil lira çeyreğini bekliyordum. Amcam abdest alıyordu. Yengem «İkbal Hanımefendi» henüz hayatta, fakat hasta yatağında idi. Sokakta bir kalabalık gördüm. Atlar, arabalar, sırmalı, adamlar. Çocukluk bu ya... Telâşla gürültü etmişim. Odada hasta yengemin yanında oturanlar ve sofadakiler yanıma koştular... «Şevketmeap elfendimiz» diye bağırıştılar. Amcam da telşli telâşlı, havlusu ile siline siline yanımıza geldi.

Evet... Araba hünkârın arabasıydı. Ve Sadrâzam Kâmil Paşanın konağının önünde duruyordu. «(...Bu konağın yerinde şimdi iki büyük apartırpanla boş bir arsa vardır) Ve Teşvikiye camiişerifinin tam karşısındadır...» Bir iki dakika sonra bu araba bizim eve doğru yürüdü. Evimizin önünden geçecekti. Bir lando, körüğü yarım açıktı. İçinde iki eliyle işaretler ederek bir şefler söyleyen padişah, karşısında sadrâzamı Kâmil Paşa ile Plevne kahramanı — mabeyni hümyaun müşiri Gazi Osman Nuri Paşa vardı. Bir nefer ceket giyinmiş olarak beyaz eldivenlerini elinde tutan ve konuşan Padişaha, Paşalar muttasıl temennah ediyorlardı.

Arabanın önünde ve bir at üstünde tek bir kılavuz vardı; arkası ve yanlarında da ikişerden altı hünkâr yaveri vardı; bunlardan sonra da iki hünkâr çavuşu bulunuyordu, o kadar. Önümüzden geçtiler. Osmanbeye doğru gidiyorlardı.

Amcam Ali Riza Mümtaz Paşa çok memnun oldu. «Hamdolsun. Eski haline dönüyor. Gezecek, gezdikçe de vehmi eksilecek» dedi, dua etti. Ve bu memnuniyetle bize yani bana ve oğluna mutaddan fazla olarak yarımşar lira haftalık verdi ve yemekten sonra Kâğıthaneye yötürölmekliğimizi kâhyası Halil Efendiye emretti.

Yemekten sonra arabamıza binip Kâğıthaneye gittik. Yokuşu iner inmez —Padişahı— derenin karşı yakasında, küçük

Kâğıthane sarayının bahçesinde dolaşır gördük. Yanındakilerle konuşuyor, işaretler ediyordu. Sadrâzamla Osman Paşa yanında değillerdi. Sonra duyduk: Siz oturun konuşun, ben bahçede dolaşacağım, demiş. Bunu da gördük, saray tablakârları başlarında taşıdıkları yemek tablalarını köyün fakirlerine ve Kâğıthaneye kadar gelip de kalabalıkta beş on para kazanmak ihtiyacında bulunanlara açıyorlar, yemek yediriyorlardı. Herkesin yüzü gülüyordu. Halil Efendi beni ve amcazadem Nebihi arabadan indirmiş, yaya olarak gezdiriyor ve bazı saray hikâyeleri anlatıyordu. Kendisini tanıyan bir «hademe» yanıma geldi: «Efendimiz emretti. —Eliyle işaret ederek— Şuracıkta halka bir büyük büfe hazırlandı. Beyleri getiriniz» dedi. Biz büfeye doğru giderken bir de ne görelim: Hünkâr bembeyaz bir ata binmiş Poligon» a doğru gidiyor. Yanındakiler yayan olarak koşuyorlar. İmrahorî Keçecizade İzet Fuat Paşa da Hünkâra doğru koşuyor; istikbal ediyor. Herkes ayakta, ağaçların üstünde, arabaların tepesinde... Padişahı seyrediyorlar ve «Padişahım çok yaşa!» diye bağıyorlar.

Padişah halka selâm veriyor, bir taraftan da İzzet Paşa ile konuşuyordu. Qayira çıkarılan atları — kısırakları seyrediyordu. Yarım saat kadar burada meşgul oldu. Atını mahmuzladı, Qağlıyan köşküne avdet etti.

Biz Kâğıthaneden ayrıldık. Yokuş biter bitmez şoseyi Ortasına alan yamaçların birinde arabamızı durdurduk, gelen geçeni seyrediyorduk. O zaman; Kâğıthane dönüşü âdetlerinden biri de böylesi idi! Alaturka saat on bir buçuğu geçmişti: Hünkârın arabası gözüktü. Kâğıthane yokuşunu çıkıyordu. Bizim gibi burada bulunan kalabalıkla beraber sıralandık, yamaçların olt katlarına indik, dizildik, selâma durduk.

Doru renkte bir çift Fransız atı arabaya koşulmuştu. Gayet sade koşumlarla örtülmüşlerdi. Arabacının yanında yan sevisi bile yoktu. Yalnız etrafında, önünde ve arkada yaverler, çavuşlar vardı. Hünkârın karşısında da Kâmil ve Osman Paşalar.

Önümüzden geçerlerken yerlere kadar eğildik ve selâm verdik. O da elinde tuttuğu eldiveni sallıya sallıya mukabele ediyordu ve çok memnun gözükiyordu. O geçti sarayına gi-

diyordu. Biz de arabalarımıza bindik arkasına takıldık. Evimize geldiğimiz vakit padişahın arabası hayli ilerlemişti. İhlâmlar caddesine saptı, Yıldıza doğru gidiyordu.

Sonra aldığımız bu haber de doğrudur, İkinci Sultan Hamid sadrâzamını-evine bırakmak istemişse de sadrâzam kabul etmemiş, maiyeti şahanede saraya kadar gitmiş, sonra konağına avdet etmiştir. (1303-1888.).

İNGİLTERE SEFARETİNE SİĞINAN SADRÂZAM

Babam dahiliye müsteşarlığından ve Takvimi Vekayi nazırlığından mâzul idi. Şehzadebaşmda. Şehzadebaşmdan Çukurçeşmeye giden sokakta Neş'e beyin konağında kiracı olarak oturuyorduk. (Bu konak şimdi talebe yurdu yapılan Vudini müşir Tevfik Paşa konağının karşısına tesadüf eder). Hakikî dostlar sık sık bize gelirler, hatır sorarlardı.

Yemeklerde yalnız kalmazdık. Ramazanlarda dahi kalabalık olurduk. Evimizde teravih kılınırdı. Konu komşu namaza gelirlerdi. Hatırıma gelmişken şunu da söyleyeyim; bu gelenler arasında «Deli Husam» lâkabiyle meşhur Hoca Hüsam Efendi de bize sık gelir, ramazanlarda imamlık eder, namaz kıldırırdı. (Sultan Aziz devrinde mabeyni hümayun ikinci imamı imiş bir aralık). Bu zat kesirülahbap idi.. (Ahbapları çok demektir)1. Evden eve lâkırdı taşıyanlardan ve kafiyelelerinden dolayı için çok da sevilirdi. Bir fazileti daha vardı; sevdiklerine karşı hattâ fedakâr idi; nimet şinası idi. Yani nimet kadını bilirdi: Bir fincan kahvenin (onun tabirince) bin yıl hakkı vardır.

Günlerin birinde b'ize yine gelmişti ve yukarıya çıkmazdan evvel mutfığa uğramıştı. Aşçıbaşıyı görmüş, yemekleri sormuş, öğrenmişti. Bir su bardağı dolu kahvesini de!! kilercimiz emektar Dimitriye ısmarlayıp yukarıya çıkmıştı. Mevsim yazdı. Mekteplerin imtihan zamanı idi. Ben evde, hiç unutmam, fransızca imtihanına çalışıyordum. Selâmlık dairesinde babamın odasında bulunuyordum. Babam henüz harem dairesinde idi. Beni görür görmez: «Kırmızı çocuk, ne yapıyorsun, derse mi çalışıyorsun. Çalış. Kımıldanma. Ben de şu gazeteyi oku-

yayım» dedi. Cebinden çıkardığı «Sabah» gazetesini yere serdi. Kendisi de bağdaş kurdu, halının üzerine oturdu. Bir dakika geçmedi... Daima şu veya bu lehçeyi taklit etmeği sevenlerden olduğu için... v... y... vay... hıyız... dedi demedi. Yüzünü bana döndürerek «koş babanı çağır. Koş, koş...» diye gürledi. Ben içeri girdim. Babamı çağırdım. O da, zaten selâmlığa çıkıyormuş. Beraberce çıktık. Hüsam Efendinin bulunduğu odaya girdik.

Deli Husam coşkundu. Bak Reşit Beyciğim bak. Seninki ne yapmış. Kaçmış be. Kaçmış. Gel gel bak. Hem nereye kaçmış, İngiltere sefaretine kaçmış diyerek ve gazeteyi iki eliyle sıvazlıyarak şunları okumağa başladı. Aşağı yukarı yazılan şey buydu: «Sadrı esbak Said Paşa hazretleri Beyoğlunda İngiltere sefarethanesine misafir olmuşlardır!!»

B

İkinci Sultan Hamid, mâzül bulunduğu zamanlarda bile, arada sırada Said Paşadan bazı meseleler hakkında mütaleasını sormayı âdet edinmişti. Sık sık ona mabeyincilerinden birini yollar, tahriren mütaleada bulunmasını irade ederdi. Hafızam beni aldatmıyorsa, Yunan muharebesini doğuran meseleler üzerinde padişah titizlik gösteriyor, memlekete bir fenalık gelmemesini îstiyerek dikkatle meşgul oluyordu. İşte bu sırada olacak Said paşayı, tecrübelerine itimat ettiği için hatırdan çıkarmamış bir nevi istintaka başlamıştı. Ve... «gelsin sarayda otursun. Bana müşavirlik etsin» emrini vermişti. Sarayda oturmak sözünden ürken Said Paşa «acaba beni padişah hapis mi edecek» vehmine düşerek, kararını aldığı için bir gün arabasının hazırlanmasını uşağına söylemiş ve yanına büyük mahdumu Ali Namık Beyi alarak, bazan yaptığı gibi, Beyoğlu tarafına gitmesini arabacısına tenbih ederek, Galatasarayına muvsalatlarında, İngiltere sefaretine girmesini emretmiş. Bu ziyaretten haberdar olan İngiRtere elçisi, çok telâşlı bulunan paşanın helecanını teskine çalışarak kendisinin İngilterenin misafirhası olduğunu söylemeğe mecbur olmuş.

C

Birkaç defa sadrâzamlık yapmış bir zatın, İngiltere elçiliğine dehaleti İkinci Sultan Hamidi bihakkın telâşa düşüre-

rek hiddetlendiğinden saraydan ve vükelâdan birçoğunu kendisine yolamışsa da Said Paşa evine avdet etmemekte ısrar etmiş. Bu üç beş gün zarfında şöyle de bir hâdise olmuş: «Nişantaşında Said Paşanın konağının pek yakınında bir yangın... Bekçiler her yerde olduğundan fazla bir seda ile yangın ilân etmişler. Maksat Said Paşa telâş etsin, çocuklarını merak etsin, hemen koşsun, diye. Halbuki paşa bu dolaba düşmemiş. Bir taraftan hünkâr tarafından gidip gelenler sefarethaneyi doldurup boşaltırlarmış. Said Paşa yine çıkmamış. En nihayet hariciye nazırı Kürt Said Paşa, Erzurumlu Namık Efendinin oğlu sodriesbak Şâpûr Said Paşaya teminat vererek, yeminler ederek kandırıp ve bazı şaraitle avdet edeceği vâdini almış. Şartlardan bir ikisi şöyleydi: (Evinin etrafında dolaşan hafiye-lerle tazyik olunmaması, Mütedahil maaşlarının yekden tesviyesi ve ailesi kesir olduğundan mâzuliyet maaşı olan otuz bin kuruşun kırk bine iblâğı). Hünkâr kendisine bu haber verildiği vakit hiçbir şey söylememiş. Haberi getirenin bir müddet yüzüne bakıp dalmış. Nihayet başını silkerek «olsun, osun» emrini vermiş. Yine Kürt Said Paşa, Küçük Said Paşayı almış evine getirmiş.

Bir de bu hikâyenin tuhaflık tarafı da vardır ki, şudur: Said Paşa konağıyla yangın çıkan konağın arasındaki 'evde amcam Ali Rıza Mümtaz «paşa» ikamet ederdi. Yangını duyar duymaz amcam telâş eder. Gecelik entarisinin üzerine bir kürk giyerek kapının önüne kadar fırlar ve evde de herkes eşyasını olsun toplamağa başlar. Bu sırada amcamın yanına Beşiktaş belediye müdürü Monger Mustafa Bey sokulur. Merak etme paşam. İçeriye teşfik et. Rahatına bak, Emir bu kadarcıktır. Fazla yok. Çünkü yangın müretteptirü! der çekilir gider.

ESKİ HÂTİRALAR

Göksu... Biz Bebekteki evimizde büyürken «Göksu» büküklerimizimizin gözbebeği kadar sakınarak sevdiği bir tenezzüh mahalliydi. Sandallarla, kayıklarla hafta içinde bir iki gün mutlaka oraya gider gelirlerdi. Velez bir gidiş gelişle olsun,

bu zevki tadarlardı: Ona âşık, buna muhtaç idiler. Komşularımız da Boğaziçinde oturanlardan birçoğu da aynı şeyi yapardı; hele sefaret takımları kuşlu kayıklariyle derede mekik dokurlardı. Çünkü onlar da bu yerin meclûbu idiler, hayranı idiler. Her gün mü? Evet her gün sefaret kayıkları Göksu dere-sine gelir, içindekiler dışarıya çıkar, akşam üstü kahvaltılarını o vahşi çimenler üzerinde yiyerek, ağaçlar altında birer ikişer geç vakte kadar gezinirlerdi. O tarihlerde ecnebler bile akşam kahvaltısını müskiratla değı, meşrubatla, yani şerbetlerle, çaylarla, kahve veya şuruplarla idare eder, peynirli ve reçelli şeyler yerlerdi.

Halk Göksuda

Bilmem nasıl söylemeliyim? Halk, Göksuda daha serbest, daha dağınık, daha serâzat olarak eğlenirdi. Derenin en sonundaki yüksek ağaçların altında ve arka yamaçlarda yerlere serilmiş hasırlar, seccadeler üstünde uzanırdı, yatardı, uyurdu, kalkardı, yemeğini yer, suyunu içerdi. Hattâ kuzular çevirirdi, günü neşe ve şetaret içinde geçirirdi. Göçebemsi dahi olsa, aile hayatı yaşardı.

O tarihte metres hayatı henüz peçesini açmadığı için bu kalabalık içinde şüpheli çiftler veya kümeler görülemezdi; Küçüksuda —hele çayırında— hayli kalabalık toplanırdı. Yalnız burada dere içi kadar gölgeli mahaller çok omadığmdan, ehli zevk Göksuyu tercih ederdi. Bazıları da büsbütün kendi âleminde yaşardı. Damat Nureddin Paşa gibi. Bu zat dışarı çıkmıyarak dereye sarkmış ağaçların altında sandalım durdurur, rakısını içer, sarayına dönerdi. Sabih Şevket gibi. Bu beyimiz rakı mı içerdi, kürek mi çekerdi pek belli olmazdı. İkisini birden yapar, bir taşla iki kuş avlardı. Ve nereden koşa koşa dereye gelir ve neden çıkardı, anlıyamzadık; daha doğrusu o, anlamadılar zannederdi.

Bir de Göksudaki eviyle ve kendisi kadar narin sandaliyle meşhur olan Halit Beyimiz vardı. Kıbrıslı Tevfikle biraderi Nâzım Beyler derelerden ziyade deryaları, çöllerle sahraları severlerdi. Kayıklardan karalara fırlar, atlarla bilinmedik uzaklara gider, gezerlerdi; pek yakın ikamet ettikler: cihetle ola-

cak, dere de pek gözükmeylerdi veyahut kıyısını bucağını iyi bildikleri için biz göremezdik. (Zavallı Göksu bugün deresinden geçilmez bir hale geldi. Kurbağalıdere ve Kâğıthane deresi dahi ona benzedi, doldular, bataklık oldular.)

İki âşık vardı

Âşıkla mâşuk dememek için iki âşık vardı, dedim... İkinci Meşrutiyetten (1908) üç dört sene mukaddem idi, bu dere de dertlenen iki âşık vardı: Ne yapar yapar, her akşam üzeri, evet, her akşam üzerleri bir kira sandaliyle Göksuya gelirler, yeşillikler üzerine serilirler, fakat konuşmazlar, yalnız bakışırdı. O kadar sevişiyorlardı... Nihayet kaçtılar; biri evlâdü ayalini, öteki sefaretteki vazifesini terketti, kayboldular: Kadın, Osmanlı, Erkek Fransızdı. Bir sene beraber yaşadılar. Fakat bu kadarını olsun çekemedi, paraları bitti, kimseden istiyemediler. Ayrılmak icabediyordu; yapamadılar, gene İstanbul'a geldiler. Geldiler amma ne kadın evine, ne erkek işine dönemedi. Dönmek mi? Asla! Ölmek var, dönmek yok dediler, şunu yaptılar: «Mehtaplı bir geceydi, bir kayık kiraladılar, kayıkçıyı beraber alnıyarak uzaklara açıldılar, dereye girdiler çıktılar; kayığı akıntıya vererek kürekleri boş bıraktılar, birbirlerine sınıksız sarıldılar: Kimbilir ne kadar sürdü, kayık devrildi; kimse bir ses işitmedi, kimse bir şey görmedi!!!

Hıdırellez

...Hıdırellez... Nisanın yirmi üçünde (Rumî nisan) bütün İstanbul halkını çayırlara bağladı: Dolmalar, helvalar, marullar, yemişler, kuzular, pilâvlar evlerde hazırlanır; çayırlara yâşınırdı: Kimi pazar kayıklarında, mavnalarda veya sandallarında; kimi hususî çatanalarda veya öküz arblımda gidecekleri yere giderek veya yatlarında (Ahmet İhsan, Ahmet Muhtar, Mustafa Süreyya, ve Sakallı Reşit Beyler gibi) kuzu ziyafetleri yaparlar, eş dost arasında zevku safa ederlerdi. Kalabalığı sevmiyenler bu zevki everinin bahçelerinde, korularında tatmin ederlerdi. Adalarda ise ne kadar adam varsa Büyük-

adadaki Ayayorgi tepesine üşüşerek kuzu ziyafetleri çekerlerdi: Kuşdili, Yoğurtçu, Haydarpasha, Küçüksu, Beykoz, Paşabahçe çayırın, Kâğıthane, Veliefendi çayırları binlerce halkla dolardı. Yerlerdi, yerlerdi, içerlerdi, içerlerdi ve bunların hepsi bugünlere nispetle sudan ucuzdu; binaenaleyh o mübarek aile eğlenceleri mebzul ve fakat müptezel olmadığı için, mebrûktü... Müptezel tarafı yok muydu? Vardı Ancak yerleri ayrı idi.

Yıldız sarayı

İkinci Sultan Hamidin Yıldız sarayı ile şehzade veya sultan sarayları nisanın yirmi üçünde hava nasıl olursa olsun, boşalır, bahçeleri dolardı: Kuzu külbastıları, kuzu haşlamaları, kuzu çevirmeleri, un ve irmik helvaları, irili ufaklı dolmalar bilhassa saray sütlâçları iki parmak kalınlığında kaymaklariyle sofralara gelir, mis gibi kokardı. Hele Yıldız sarayının ayranları dünyanın hiçbir yerinde yapılır şeylerden değildi; buna ikinci kilerci (sonra kilercibaşı oldu) Hüseyin Efendi nezaret ve mübalâğa etmiyorum «nefî lezzet» ederdi. Onun yaptırdığı ayranlar, şerbetler ve şuruplar cuma günleri selâmlık resmi ailerine gelen süferaya dahi verildikçe kaç defa duymuşum «Reçetesini isteyeceğiz» derlerdi ve isterlerdi; hele İspanya sefiri Marki dö Kamposagrado bu şerbetlerin mütehasısı olmuştu. Anlatır ,anlatırdı; içerdi, içerdi.

%

Çamlıca ve suları

Çamlıcada Suphi Paşa korusuna civar olan Nuri Paşa köşkünde oturuyorduk. Altunîzade mektebine gidip geliyordum. Cuma ve pazar günleri de şurada burada gezdiriliyordum. Çamlıcada gezinilecek yerler çokt. Meselâ Kısıklı yolu üzerinde «Hanımseti» ufakça bir setçikten ibaretti.

Bir yeldirmeli kadın ve kız kendi ve ekseriya hizmetçilerinin kollarındaki seccadelerle buraya gelirler otururlar yanlarında bir de büyük su testisi ile iyi sulardan birini veya limonata getirirlerdi. Kendileri önde, hizmetkârlar arkada olarak bu yerden gelip geçenleri seyrederlerdi, «seyran», ederlerdi. Gerçi gelip çilehanede hattâ İçerenköyünde oturanlar ara-

balâr, talikalar, atlar ve eşekler üzerinde hep buradan murur ettikleri için demek ki bununla eğlenirlerdi. Helvacılar, mahallebiciler, dondurmacılarla susamalar da burada alışveriş ettiklerinden oturanlardan birçoğu akşam kahvaltılarını buracıktâ yapıverirdi. Biraz da dedikodu yaparlardı; Libadada bu da bir nevi gıdaları idi.

Suyu eğlenceli bir yerde bulunduğu için galiba da güzelce bir kahvehane vardı. Arasıra saz takımı getirirlerdi. Kahvehanenin bulunduğu mahalde bir bahçe; kadınlara mahsus kafesli yerler vardı. İstiyenler yerlere serili hasırlar veya ufak alçak iskemlelerde otururlar uzanırlar mevsimin yemişlerini yerler sonra çây veya kahvelerini içerlerdi. Burada saz çalarken bazı kadınların da nargile içtiklerini görmüşüm. Büyük Çamiyeaya pek sokulmak kolay değildi. Orada şehzade Yusuf İzzeddin Efendi ikamet ediyordu. Binaenaleyh büyük Çamlıca menba suyunun bulunduğu mahal erkeklerden ziyade kadınlarla çocuklara toplantı yeri olurdu. Ve şehzade yemek yedir-diği için birhayli fıkara da oralarda dolaşırdı.

Qamlıcanın o tarihlerde enkalabalık yeri Kısıklı suyu çeşmesinin bulunduğu meydandaki kahveleri ve pazarı idi, çeşmenin üzerindeki arsada Unkapanında bir tekkenin şeyhi olan zatın güzel bir köşkü vardı. Biz oraya giderdik babamla. Bahçesinde oturur ikramlar görürdük. Şeyh efendinin baş ikramı Hacı Bekir lokumları yedirmek ve bol bol su içirmektir. Hâlâ tadı damağımdadır. Küçük Qamlıca suyunun bulunduğu yer sudan daha çok güzeldir derlerdi ve oraya akşam üzerleri giderlerdi. Çünkü güneşin gurubu manzarası hakikaten heyecanlı idi. Hâin da öyledir. Yalnız suyu kabız buldukları için gittikleri zaman yerinde içerler evlere getirtmelerdi.

Bu yerlerin hiçbirinde içki yoktu Tuhaf değil mi? Pek o kadar içenler de yoktu. Aile içinde içki içmenin çok ayıp ve pek fena bir misal olduğunu söylerlerdi.

Çilehane bayramı

İstanbulda zencilerin «siyah tenli araplar» her sene mayısın birinci cumartesi gününde fevkalâde ehemmiyet verdikleri merasimleri «bayramları» vardı Sarayı hümayundaki kızlar

ağalan müsaahip efendiler ve baş ağalar ne yaparlardı, bu âyin-
den nasıl mahrum olurlardı? Bir çare bulup kaçıp gelirler mi
idi yoksa? yoksa namlarına başkasını gönderebilirler miydi?
Bilmiyorum; fakat Çamlıcada oturdukça görürdüm; kaç defa
gördüm; bütün İstanbul arapları o gün Çilehanede toplanır-
lardı. Haremağaları; haremdeki bacılar, halayıklar, susamcı
kadınlar; o zamanda âdet olduğu üzere boyunlarına birer ka-
bak takıp ve şarkılar söyleyip sokaklarda dolaşan ve para ka-
zanan fellahlar kâmilten alessabah çilehanede toplanırdı ve
gruplara ayrılarak (kadın erkek) civarraki tepelere tırmanır-
lardı. Taşlar arasında saatlerce dolaşır; yabancı çiçeklerden be-
ğendikleri rengi ayırır süslenirlerdi. Başlara çelenkler —bel-
lere kemerler— kuaklara küpeler — kollara bilezikler — ba-
cıklara topuklara püsküller takarlar ve karabaş çiçeklerini ih-
timamla koparıp bohçalara doldururlar bunları başlarında ta-
şırlardı. Bu ameliye esnasında da milî zikirlerini (Habeş tür-
küleri) söylerlerdi.

Kadife Hanımefendi

İkinci Sultan Hamidin şehislâmlarından Bodrûmî Ömer
Lûtfi Efendinin kendisini bir tehlikeden kurtarmasına mükâ-
faten isfıraş ettiği yani nikâhla aldığı bir karısı vardı. «Kuz-
gunî siyah Kadife hanımefendi». Saat on ikiye doğru Çileha-
nedeki bir köşkün kapıları açılır, bahçıvan kapının önünde el
pençe divan dururdu. Gayet yavaş adımlarla ve arkasında üç
dört süt gibi beyaz halâyıkla Kadife hanımefendi sokağa çıkar
çilehanedeki büyük servi ağacına doğru yürürdü, kıyafeti de
şöyle idi: İpekli bir yeldirme, kırmızı oymalı bir namaz bezi
iki, kollarında bilezik; kulaklarında küpe; parmaklarında
yüzükler ve şefkat nişanı hümayununun beyaz zeminli ve ke-
narları kırmızı şeritli birinci rütbesi ve plâğı. Hanımefendi ha-
zırlanan kürsüye çıkar otururdu. Hademeler arkasına dizilir-
ler, ayakta dururlar, bayram başlardı. Yamaçlarda saatlerce
süslenen kafil, kolbaşları arkasına ahzi mevki ederler
ve sıllana sallana çalkalana çalkalana kürsünün bulunduğu ma-
halle doğru gelerek bir nevi resmî selâm ifasından sonra he-
men yemek faslına koyulurlardı. Bunu bitirir bitirmez de ra-

kışlar başlardı. Rakısta muvaffak olmanın birinci şartı endam tenasübü olduğu için buna fazla dikkat olunurdu.

Bayram işte bu suretle başlardı ve Kadife Hanımefendinin hediyeleriyle hitama ererdi... Aman Yarabbim... Hâlâ hatırlarım ne gulgule idi#0!...

ESKİ KONAKLARDA SAZ TAKIMLARI

Evvel zaman içinde yaz mevsimlerini Bebekteki evimizde geçirirdik. Kalabalıktık. Babamın annesi babam ben ve dadım —zira anacığımı ölüm almış götürmüştü— amcam ve bütün ailesi, akrabasından oduğumuz Pilevne kahramanı Gazi Osman Paşa ile çocukları hep beraber otururduk. Evimizdeki usul bize dadılarımızla ayrı yemek yedirmek bizi erken yatırmaktı.

Bu, müstesnası olmıyan bir hâletti. Elinden kurtulamaz, uykumuz gelsin gelmesin yataklarımızı boylardık. Ancak tek bir müstesna vardı. Mehtaplı geceler Boğaziçinde yapılan ve mutlaka Bebekten geçen saz âlemlerini bize göstermek... «Çocuklarımıza bu zevki vermeliyiz» derler bizi bekletirlerdi. Bir de bu usulün tuhaf tarafı vardı. O akşam duyulan şarkılarından bazılarını ısrar eder bize de mırıldatırlardı. Ben ilk şarkıyı böyle öğrenmiştim. «Küçüksuda ne işin var?» şarkısı.

Hatırımda yanlıış kalmamışsa Sultan Mahmudun şarkısıdır.

Konaklarda saz takımları

Bazı konaklarda ve bilhassa harem dairelerinde kalfalardan istidatlı ve arzulu olanlara şarkı saz ve raks öğretirlerdi. Saz ve şarkı hocaları evlerinde ders verdiren konakların kapılarını muttasıl çalar aylarca senelerce ders vererek hanende ve saz'ende yetiştirirler ve bununla öğünürlerdi. Meşhur kemani Ağa, kemançeci Tatyos, kanunî Şemsi ve Arif, udi İbrahim; tanburî Cemil Beyler gibi üstatlar,-hattâ enderunu hümayun sanatkârları ve daha isimlerini şimdi hatırlıyamadığım birhayli musiki ve usul hocaları bu sayede musikimimizi iptizale düşmekten muhafaza ederlerdi.

Benim yetiştiğim devirde yani İkinci Sultan Hamid devrinde şu konaklarda muntazam saz takımları vardı: Hamdi Paşa zade Karasi vaisi Neşet paşa, Suphi Paşa zade Sami Bey, merkez kumandanı Sadeddin Paşa, Bahriye Nairı Hasan Paşa, damat Nureddin ve biraderi Kemaleddin Paşalar, baş kâtip Tahsin ve ikinci kâtip İzzet Paşa ve diğerleri... Bu zatların harem dairelerinde hanendeler, rakkaseler, sazandeler yetiştirilmişti.

Sık sık kadın davetleri olur, ziyafetler çekilirdi. Hlâsa bu kapalı kutuların içerilerinde bin bir gûna eğlenceler var edilmişti... Şu kayıtle ki selâmlık halkı cümbüşlerden hisseçin olamazlar hareme sokulamazlardı. Yalnız selâmlıkarda saz âlemi yapılırsa harem halkı kafes arkasından bu âlemi görür, ve dinlerdi. Buna müsaade edilmişti, mesâğ vardı.

Konaklarda saz teşrifatı

Tâ çocukluğumdanberi kaç tanesinde bulundum. Bilmem ki şu saz teşrifatını nasıl arzedeiyim. Aşağı yukarı şöyle idi,

(1) Başı veya dişi ağrıyan, yani neşesiz görünmek zorunda bulunan sanatkâr (Equipe) kümeye giremezdi. »Neşesiz görünüyor, keyif kaçırır» derlerdi.

(2) Sazandelerle hanendeler bir renkten ve bir biçimden elbiseler, oyalarla süslü hotozlar giyerlerdi. Rakkaseler oyunun icabına göre; meselâ zeybek oyunlarında kâmilan zeybek esvabı giyerlerdi. Bu pahalıya mal olurdu amma olurdu.

(3) Şarkılardan bazıları da (solo) olarak söylettirilirdi; bütün saz heyetiyle beraber... Km söyliycekse kalkar, solosunu yopardı. Hele sa zve rakkase gruplarının büyük salonlarda veya sofalarda toplanmış misafirlerin huzuruna çıkışı zevkli bir manzara idi. Talimli muntazam asker gibi gelir, selâm verir, yerlerini alırlardı.

(4) Saz çalınırken veya oyunlar oynanırken kimse yerden kalkmaz ve kimseye tepsilerle şu veya bu ikram edilmezdi. Kimlerdi hâlâ hatırımdadır, bir defa Zekiye sltanım tertibettiği bir eğlentide iki misafir hanım »Yeni hanımefendi olmuşlardan idiler» saz çalınırken fozla gürültü etmelerinden naşı kemalinezaketle salondan dışarıya davet edilmişlerdi.

Sazsız konaklar

Bazı konaklar da zevku torap vadisinden geçmemişlerdi. Bnnlarda incesaz takımı ve rakkaseler yoktu. Fakat daireleri- nin intizamı ve tertibi hususunda diğerlerinden farklı değiller- di. Ve dağdağaları daha az olduğu için evleri daha sakın ve daha mürettepti. Gazi Osman, Sadrâzam Arifi ve Abdürrahman, Ahmet ve Ali Rıza Mümtaz Paşaların ve daha birçoğunun ko- nakları gibi. Gerçi bunlarda herhangi bir sazi öğrenmek isti- yenlere mümanaat edilmezdi amma çalgıcı ve oyuncu grup- ları yoktu. Hulâsa . bu hanelerde mektep gibi adamlar ye- tiştirirler ve bunları evlendirmek, iyi kocalara kavuşturmak için dikkat sarfederlerdi. Bu âdetin öyle de iyi tarafı vardı ki çıraklar, yani evlendirilmiş olarak saraylardan ve konaklar- dan çıkmış çoluk çocuk sahibi olmuş olanlar efendilerini tak- lide yeltenir, elerinden gelen iyilikleri yapmakta tereddüt et- mezlerdi. Meselâ Sadrâzam Reşit Poşanm kalfalarından Mah- nur evlâdı olmadığı için fartı şefkatle ve parasiyle yetiştirdiği bir çocuğu evlendirmesi, sermaye ve iş sahibi, hulâsa adam- akıllı bir adam etmesi gibi misaller çok vardı.

Haremlerde teşrifat

Eski saraylarla büyük konaklarını şöyle de bir teşrifatı vardı: Çamaşır ve ütücüler, kilerci ve sofracılar, ortalık temizli- yenler, misafir kabul edenler ve bunların başında baş kalfalar. Ve bu müstahdemlerin derece atlamalarını baş kalfalar tâyin ederlerdi. Çalışma günleri de kalfaların ayırdıkları günlerde ya- pılırdı. Akıma gelen çamaşır yıkayamaz, ütü ütüleyemez, orta- lığı silemezdi. Bunların günü ve saatleri mukayyetti. Bazı ka- yıtlar daha vardı: (1) Büyük saraylarla konaklarda alaturka hamamlar her gün yandığı için çok temiz olmak. (2) mağrur görünmemek. (3) misafirleri fazla sıkacak kadar didelememek, (4) Daima güler yüzlü gözükmek; «suratsızlık uğursuzluktur» derlerdi. (5) Misafirlere sual sormamak. Aksi takdirde müte- casiri ceza görürdü; mutlaka belden aşağı vurulmak şartıyla

döğölmek gibi... Bunun bazan komik tarafı hadis olurdu; meselâ büyük hanımefendinin hiddetlendiğı bir halayığı cezalandırmak için keyfiyeti gelin hanıma havale etmesi gibi. Gelin hanımlardan biri bana aynen şöyle söylemişti: «Kayın validem bir kıza kızmış, beni odamdan çağırıldılar, yanına gittim. Elime bir Çerkeş kamçısı verdi. Haydi git falan kıızı döv» demesin mi? Elim ayağım titredi, şaşırmış kalmıştım. Bu kayın valide dayağın cennetten çıktığına kanidi. Kızları pestile çevirirdi.

Sultanların ve hanımefendilerin ehemmiyet verdikleri bir mesele daha vardı. Kocalarına saz takım taklavatlarını göstermemek... Bunun için çalışırlar, mâni olurlardı. Yahut öyle zan nederlerdi, diyelim. Çünkü paşalarımızdan biri:

Bir zemin bulmuş olurdum dil-i-dîdende senin
Girmiş olsaydım eğer raz-i-nihâmın yerine
«Saz-ı sinem ile ben nağmeler icâd edeyim»
«Beni al sevdiğim âğusa kemanın yerine»

Demiş. Kaşla göz arası sazendelerden birini istifraş; hanımefendinin zabıtaî mâniyasını hurduhaş etmişti.

İSTANBULUN ESKİ KONAKLARI

Beyoğlu, Nişantaşı, Şişli semtinde ikamet etmek eski ricalin hayalinden geçmezdi. Bu adamlar öz İstanbulu severler, daha millî bulurlardı. Tercihan da marmara denizini gören arsalar da yerleşirlerdi. Mithat Paşa konağı bunlardan biri idi. Denizi, adaları, hattâ Keşiş Dağını kucaklıyormuş gibi manzarası varca. Biraz gerisinde Cezar Ahmet Paşa konağı (bunu sonraları Meclisi Maarif reisi Haydar Molla almıştı). Dahiliye müsteşarı Celâl, Divanı muhasebat reislerinden Mucip Beyin konakları birbirlerinden güzel nezaretlere sahip idiler. Hele Mucip Bey konağının mevkii muhakkak olarak emsaline faik idi. Hiç unutmam bu muhterem zat kızını Reşat Rıdvan Beyle burada evlendirmişti. Sonu gelmemişti fakat...

Bayezidin Soğanağa mahallesine tesadüf eden bu yerlerde ve geniş bir bahçe ortasında bir konak daha vardı. Sahibi kimdi, şimdi hatırlıyamıyorum. Yalnız bu mübarek hanede hccca

İbrahim Efendinin Şemsülmaarif mektebi vardı. Ben de ta-
lebesi idim.

Buralarda bir de Dahiliye Nazırı Sait Efendinin konağı vardı. Güzel bir bahçe içinde kârgir bir bina. Vâsi bir nezaret. Bu zatın son memuriyeti İkinci Sultan Hamid devrine tesadüf eder. 1324 meşrutiyetinden sonralara kadar yaşadı. Muhterem bir zat idi. Nedense Sultan Hamidin tavrını ve idare tarzını beğenmediği için kendini unutturmağa çalışarak muvaffak da olmuştu.

Güzel konaklardan biri de Şehzadebaşmda Acemoğlu hamamının bulunduğu sokakta sadrâzam Saffet Paşa konağıydı. Bir aralık mülkiye idadisi Vefadaki Ahmet Muhtar Paşa konağına gitmezden evvel burada idi. Ben burada da talebe idib. Saffet Paşanın bu konağı çok sevdiğini söylerler.

Yine Şehzadebaşmda, Burmalımescit camiinin yanındaki ev de hayli büyüktü ve kocaman bahçeleri, ağaçları vardı. Ben burayı Nümunei Terakki mektebi iken içinde okuduğum için bilirim. O gün bugündür büyük babamın özene özene satın aldığı ve üstüne titrercesine sevdiği bu binanın vefatından sonra hiç de lüzumu olmadığı halde satılmasına hâlâ acırım. Sadrâzam büyük Fuat Paşanın konağı da hemen yanıbaşımızda gibi imiş. Fakat bir gece iki saat zarfında yanmış kül olmuş. Ve harikzedeler birkaç gün bize misafir olmuşlar. Fuat Paşa Bayezitteki konağı bundan sonra yaptırmıştır. (Bugün Tıbbiye mektebi).

Burmalımescitten Koğacılar mahallesine doğru giden sokakta daha iki konak hatırımdan çıkmıyor. Bunlardan biri Reşid Akif Paşanın, diğeri de Refik Halidin pederi Halit Beyindir. Bunlar yanyana idiler. Sonra Haliç üzerinden bir nezaret vardı, doyulmaz güzellikte idi. Refiğin konağındaki hamam kubbeli ve üstünde küçük küçük pençereli, içinde bir de ovrıca mermerden banyolu idi. Bu hamam İstanbul evlerindeki hususî ev hamamlarının elbette birincisi idi.

Cidden güzel konaklardan biri de Babıfetva yani Şeyhülislâm kapısıydı. Ve çok havadar bir arsa üzerinde kâindi. Şeyhülislâm Mehmet Cemaleddin Efendi yazın Kuruçeşmedeki yalıdan daha serindir, dermiş!. Bu Şeyhülislâm'ın Fatih'te Deve

ılanındaki kendi konağı hele mevkii itibariyle enafisten bir şeydi. Bunun bir hususiyeti de biçare Muhtarın burada yalnız olarak ikametiyile başlamıştı. Ahmet Muhtar Bey, Cemaleddin Efendinin ikinci oğludur. Yalnız kendisine benzer bir efendizade ve tab'an ve meşreben harikulâde idi. Vâsi bahçeli bu konakta neler yapmazdı, bu efendizadeü Bahçede koşuşlar, bisiklet ekzersizleri, körebe oyunları ve havuza yuvarlamalar; sabahlara kadar durup dinlenmemecesine çene çalmalar, Evkaf Nazırı Galip Paşa torunu Şakir Cemalin tiyatro hitabeleri, bilâhare Şeyhülislâm olan Musa Kâzım Efendinin bir nevi ders takrirleri, Ahmet Şuayibin, Samimin, Celâl Sahirin mübaha-se ve müşaareleri, Cavit ve Hüseyin Cahit Beylerle Muhtarın münakaşaları, İttihatçıların Nafia Nezaretine getirdikleri Hal-laçyan Efendiye yapılan takazalar, bazan saz âlemleri, yaşı-dıkları devri çekiştiren lâkırdılar ve o zamana göre tehlikeli sözler hep deve hanındaki bu konakta yapılırdı.

Konakların şahı bence Çapadaki Derviş Paşa konağıydı. Hele bahçesi, bahçe meraklılarını imrendirecek derecede tertipli idi. Havuzlar, fıskiyeler, şelâleler, aleler, serler, ufak bir mandıra; inekler, koyunlar, atlar; arabalar, ahırlar dolu bu konakta bahçenin geniş bir bostanı da vardı. Müteaddit kuyu ve çeşme ayrıca çilek tarlaları vardı. Koca konak bunlar sayesinde kendi yağıyle kavrulurdu, kendi sütünü içerdi. Sözüün kısası çiftlik gibi bir şeydi. Bugün yalnız selâmlık dairesi yerinde duruyor. (Çapada Selçuk institüsüdür).

1287 tarihinde vefatını müteakip satılan Âli Paşa konağı da cesamet ve nezaret bakımından hayli genişti. (Bu konak Mercanda kâin idi) Sonra iki sultana saray, daha sonra Mercan idadisi olmuştur). Benim çocukluğumda yaşlılar bundan bahsederken göze battı, şemet doğurdu. Paşayı da, ailesini de yok etti derlerdi.

Yıkılan İbrahim Paşa hamamının hemen arkasında Hacı Akif Paşa konağına gelince, bunun Resne dağlarından hürriyet, müsavat, adalet getiren Niyazi Beyin «geyiğini» bahçesinde ziyaret ettirmeleriyle şöhreti başlar. Sadrâzam Kâmil Paşanın da buralarda Kıztaşmda bir konağı vardı. Fakat Çarşambada İşkodralı Riza Beyin konağı Dariüşşafakanın yanında

idi ve kârgir bir bina idi. (Bugün ondan da eser kalmamıştır).

Saraçhanede Münir Paşa konağı geçen sene yanmıştı. Tosun Paşa konağının arsasında Çukurçeşme'de Şeyhülislâm ve Evkaf Nazırı Hayri Efendinin evkafa yaptırdığı apartımanlar bulunuyor. Tosun Paşa Kıbrıslı Mehmet Paşanın damadı Mustafa Paşanın babasıdır.

Bu satırları bitirirken Münif Paşanın Suleymaniyedeki konağım unutmuş değilim. Ne güzel bir konaktı. Önünde bir bahjeciği, yüksek oimıyan duvarcığı ve parmaklıkları; asıjı ve (Ya fettah) yazılı kocaman levhasını bugün gibi gözümün önünde görüyorum. Babam elimden tutmuş, birkaç defa buraya götürmüş, çok hürmet ettiği paşanın ellerini öptürmüştü. Paşanın bir konağı daha vardı. Şimdi Ebüzziya matbaasıdır.

ESKİ HAREM DAİRELERİ

Kadınların biz erkekleri henüz adam sırasına koymıyarak kaçmadıkları günlerde evlerimize gelenlerin aralarına; evlerine gittiklerimizin harem hayatına karışmak sayesinde saraylarda, konaklarda, evlerde neler var, neler yok tabiatıyla g兹ürdük. Hele akranlarımızı bulursak çocuklukluklarımızı da gösterirdik. Odalarda, sofalarda, bahçelerde koşar, oynardık, bize mahsus hazırlanan kahvaltı sofralarında yerdik, içerdik. Bunlardan sonra büyüklerin yanlarına götürülürdük. Hünerlerimizi göstermek için şiirler okurduk, şarkılar söylerdik, dans ederdik. Yüzlerimizi okşarlardı, arkolarımızı sıvazlardı, bize dua ederlerdi. Ellerini öper odadan çıkardık.

Daha sonraları biraz daha yaşımız ilerledikçe bize gençler derler, yanlarında oturmaklığımıza müsaade ederlerdi ve bizimle konuşarak bir sürü sual sorarlardı. Cevaplarımızda tereddüt göstersek veya yanlış söylersek tashihten kaçınmazlar, bizimle meşgul olurlardı.

Konakların teşrifatı

Şunu da arzetmeliyim: Eski saraylarla konakların harem dairelerinde birhayli teşrifat vardı. Kapıdan girer girmez stikfal edilerek derhal (bilmem ki nasıl arzede-yim?) vesti-yer oda-

sına alınmak; orada çarşafı, feraceleri çıkarmak; büyük aynalara ve kalfaların tuttıkları el aynalarına bakıp üstü başı hotozları düzeltmek başa saça çeki düzen vermek gibi. Bundon sonradır ki teşrifatçı kalfaların delâletiyle üst kata çıkılırdı, ev sahibelerinin kabul salonlarına girilirdi. Yine o zaman içinde briç partileri, çay davetleri gibi nezaket malûm ve makul olmadığı çin ve hattâ kabul günleri henüz revaç bulmadığından öğle üstü ziyaretleri serbes ve günlük işten madut idi. Arzu eden istediği yere gider, ziyaret eder, ikramla hüsnü kabul görür, tatlı tatlı konuşur, evine dönerdi. Bu da demekti ki eski salonlar herkese açıktı. Ev sahibi bulunmasa bile evin yüzünü ağartacak kâhya kadınlar ve baş kalfalar gelene lâıyk olduğu hürmeti gösterirler, iiabeden hizmetleri arzederlerdi.

Misafir odaları

Saraylarda; köşklerle konaklarda; yalılarda müteaddit salon ve misafir odası vardı. Ve ucu bucu bulunmıyan sofalar bu odalarıñ ortalarına müsadjifti. Buralarda mükemmel mefruşat; geniş divanlar, kanapeler, koltuklar, alaturka köşe minderleri ;alafranga salon takımları; oturmalarına izin verilmiş olan emektar kadınlara mahsus yer minderleri, salonları doldururdu; çok da süslerdi. Hele oyalarla süslenmiş hotozlarını giyen kalfalar, halayıklar redengotlu bir sürü harem ağası mutlaka güler yüzleriyle ortalığa neşe verirlerdi ve bunlardan bir kısmı âdeta sultan efendilerin veya hanım efendilerin nedimi hassı mevkiinde bulunurdu; hakikaten terbiye ve espri ashabından oldukları için...

Hakikaten ne tuhaf usuller vardı eski zamanda... (1) Sırmalı örtülerle üzerleri örtülü gümüş tepsilerle gümüş cezvelerle kahve getirirlerdi, zarflı kahve fincanlarıyla misafirlere sunarlardı. (2) Bundan sonra bir kahvaltı faslı vardı. Kuş sü-tünden başka eksiği olmıyan kahvaltı tepsileri ayrıca çay ve sütlü kahve takımları; gümüş semaverler; bazı evlerde elmaslı çay ve kahve kaşıkları tarif olunamıyacağı kadar güzeldi. Bir güzelliği de hanım efendilerin elleriyle kaynattıkları reçeller; emektar bacıların harem mutfağında hazırladıkları sakız veya

sigara börekleri; nevi nevi tatlılar; muhakkaktı; bu güzelliği bir kat daha tatlılaştırıyordu.

Kahvaltı

Misafirle ev sahibi kahvaltı masası etrafında yerken içeren güzel güzel ve tatlı tatlı söyleşirken bir şey daha yapılırdı. Evin kızları, genç beyleri veya gelinleri marifetlerini izhar ederlerdi. Piyano; keman; veyahut ut ve kanun gibi sazlardan bildiklerini çalar ve teganni ederlerdi. Evin saz takımı varsa bunlar da bir fasıl yaparlardı. Aralıkta da efendilerin yahut kalfaların, kızların el işleri gösetirilir ve teşvik mahiyetinde bir sürü takdîr-kâr sözler söylenirdi. Sarmalar; gergefler; karnavîçeler ve oymalar bu sayede birbirinden güzel olmak ve işlenmek yolunu tutmuş, çünkü rağbet ve takdir görürdü. Hele benim çocukluğumda büyük validemin kalfalarından Kanarının boncuklu firkete oyları, koca İstanbulda fevkalâde meşhur olmuştu.

NİŞANTAŞINDA ESKİ KONAKLAR

Nişantaşında doğduğum evde oturuyorduk. Babamın annesi ve cicianne dediğim amcamın refikası henüz hayatta idiler. Amcazadem Mehmet Ali Bey de çoluk çocuğuyla beraber bu evde ikamet ediyordu. Amcazadem babamdan altı ay daha yaşlıydı. Babam onun amesiydi, o babamın ağabeyi idi. Babamın o tarihte vefat eden ilk kız evlâdından ve refikasından sonra; bir oğlu vardı. Bendeniz. Evimiz çok kalabalıktı. Amcamın damatları da bizde oturlardı. Bunlardan başka da (Hâneği) ler vardı. Eski dadılar evlenmiş, gitmiş, sonra yine gelmiş azatlılar hep bizde yerleşmişlerdi. Bereket versin evin üst katındaki odalar bize ayrıldığı, yemeklerimizi de burada yediğimiz için nispeten rahat bırakılıyorduk. Fakat... Çocukluk... fırsat buldukça aşağı katlara kaçmaktan kendimizi alamazdık.

Yalnız mektepten kaçamazdık. Mahalle mektebindeki hocamız buna imkân vermezdi. Bizi hem dikkatle okuturdu, hem de bizimle uzun uzun konuşurdu. Evimizin de müdavimlerinden olduğu için kendisinden fazla korkardık. Ancak bizim işi-

miz bu kadarla bitmezdi. Başımızda iki murakıp daha vardı. (Lâla - dadı). Selâmlıkta dolaştırken ve oynarken sokakta gezirken mektebe gidip gelirken lâladan; haremde ve bahçelerde bulunurken dadıdan ayrılmazdık. Vazifeleri yalnız bizimle meşguliyet olduğu için ne derlerse onu yapardık... Evdeki odalarımızda birbirimize ziyafetler verirdik. Komşulara gider gelirdik. Sütlü çikolatalar davetleri yapardık. Boş vakitimiz yoktu hemen. Komşularımızdan; lâla veya dadılarımızla gittiğimiz evlerden birbirimize ziyafetler verdiğimiz arkadaşlardan ve o evlerden hatırımda kalanlar şunlardır:

1 — Necip Paşa konağı — hâlâ yerinde durur. Nişantaşı Teşvikiye karakolunun karşısındadır ve bugün bir mekteptir. Bu konak Necip Paşa veresesinden hazinei hassaya, hazinei hassadan sadrâzam Cevat Paşaya; Cevat Paşadan yine hazinei hassaya ve sadrâzam Avlunyalı Ferit Paşaj'a; meşrutiyette bir kulb takılarak ve Ferit Paşadan istirdat olunarak mâliyeye; mâliyeden de dönüp doloşıp mektebe geçmiştir. Hariçten manzarası basit ise de dahili çok güzeldir, hele yemek odası mükemmeldir. Merdivenleri yayık ve şahanedir. Sadrâzam Cevat Paşa İstanbuldaki büyük zelzeleden sonra bahçesine bir ahşap konak ilâve etmişti.

2 — Kıbrıslı sadrâzam Kâmil Poşa konağı — İntizamiyle meşhurdu. Aşırı kalabalıktı da! Düzüneyle evlâtlar, dadılar, matmazeller, hocalar; yaverler, çavuşlar; misafirler burayı bir düğün evine çevirmişlerdi. Harem dairesine bizzat hanımefendi, selâmlığa ve bütün hesaplara da paşanın Oğullarından Abdullah Bey bakardı. (Bu Abdullah Bey sonraları Maliye Nazırı olmuştur). Bu konakta sadrâzam Paşanın mühürdarı Kıbrıslı Asaf Beyin de ziyaretçileri sadrâzama haber vermek, götürüp getirmek bahsinde yorucu vazifeleri vardı. Çok iyi bir adamdı. Gevezeler -bu konakta harem kapısından girince antreye konan aynayı beyanmezlerdiü!

3 — Kürt Sait Paşa konağı — Kâmil Paşa konağından biraz Maçkaya doğru aşağıda ve bir bahçe içinde kâindi. Hariciye Nazırlığında bulunduğu zaman daha neşeli olan Sait Paşa pek çok misafir kabul etmezdi. İş için gelenlerin Babîâliye gitmelerini tercih ederdi. Ramazan iftarları, bayram tebrikleri müs-

tesna hemen hemen mişafirsiz olurdu. Fakat küçük oğlu Fuat Bey (Fuat Paşa) arkadaşlara düşküncü. Dairesi boş kalmazdı. Süvari zabiti olduğu için güzel atları, kısrakları vardı. Bu işten iyi anlardı.

4 — Şapur Sait Paşa konağı — Bugün kız enstitüsüdür ve merhumun yaptırdığı son konaktır. Evvelie bu binanın karışısındaki kocaman bir bahçe içinde kâin ahşap konakta ikamet ederdi. Sonraları bunu oğlu Ali Namık Beye kızı ve damadı Nuri Beyin ikametine tahsis etti. Bu konak yandı ve bugün satılan arsası içinde kırk elli apartıman inşa edildi, eski güzellik ister istemez bozuldu. Bahçeden eser kalmamıştır. O zomanki rivayete göre Sait Paşanın kalabalık ailesinden başka galesi yoktu. Kâmil Paşa gibi maaş yetişmiyecek kadar masrofi da yoktu. Bu konağın hususiyeti hünkârın Sait Paşayı iz'aj için verdiği emirler üzerine, kapısının önünde ve alçak hasır iskemleler üzerinde oturan iki hafiyeden iboretti. Fakat tehlikeleri toktu.

5 — Tunuslu Hayreddin Paşa konağı — Nişantaşı konaklarının en şahanesiydi. Bir defa ahşap bina cidden güzeldi. Merdivenler, odalar, salonlar, sofalar, yüksek tavanlar, bronz avizeler; billûr aplikler ve şamdanlar birbirine lâıyk ve hakikaten imtizaçlı ve revnaklı idiler. Herşey gülerdi. Paşa misafir olmadıkça kütüphanesinde oturur, sık sık hareme girer çıkar, oğullarının tahsiliyle tıpkı Tophane Müşürü Zeki Paşa gibi bizat meşgul olur ve onların herşeyden evvel dine merbut ve hürmetkâr olmalarını temine çalışırdı. Dört oğlu, nur topu gibi de bir kızı vardı. (Behiye hanımefendi). Bu hanımın düğününü hatırlarım. Sadrâzam Fuat Paşa hafidi (Şişman Reşat Fuat Beyle evlendiler. O kadar hatırlarım ki babamla can ciğer olan Reşat Bey düğün günü bize gelmiş, bizde giyinmiş kuşanmış, kendisine çeki düzen vermiş, babamla beraber Hayreddin Posa konağına kadar giderek usulüne riayeten kayınpederin elini öpfüş koltuğa girmişti.

Reşat Bey de çok güzel bir adamdı. Karı koca birbirine hakikaten yaraşmış, yakışmıştı. Hâlâ batırandadır, koltuk merasimi icra edilirken eviniçinde çöre otları yakıldı, dumanları savruldu. Öteye beriye mavi renkli nazar boncukları atıldı;

bir arsa üzerinde kâin ahşap bir konaktı ve fevkalâde nezareti vardı. Bir de mükemmel limonluğuydu. Süreyya paşanın ve fatından sonra bu konak kayınpederime, sonara hariciye konaklığına, en sonra da arsası ifrazolunarak şuna buna intikal etti. Elden ele atılmaktan gayri bir hususiyeti yoktur.

RAMAZAN HÂTİRALARIM

Sultan Mahmudun (İkinci) kızı « Âdile Sultan» eğer erkek olsaydı, pederinden hemen sonra padişah olacaktı. Zira Sultan Mecitle Azizin ablasıydı. Okumuş yazmış, gayet zeki, şiire meraklı, hattâ şair ve kâtip ve hüsnü hatta sahip bir sultandı. Ebu Bekir Mümtaz Efendiden yazı dersleri almıştır. Kendisini Kapıtanı derya Mehmet Ali Paşa ile evlendirmişlerdi. Kocasını aşırı derecede sevmişti. «Ben kocomla fthar etmekteyim» demişti. Görümcesine de fazla düşkünlük gösterirdi. Bu hanım, Büyüyük Reşit Paşa zade Cemil Paşanın refikasıydı (Bihterin Hanım).

Âdile Sultan, kerimesi Hayriye Hanım sultanı, İkinci Sultan Hamdin damadı olan Celâl Paşanın babası İşkodralı Rıza Beyle evlendirmişti. Fakat hanım sultan genç ölmüştü; kocası da ölmüştü. Bu acılara bir tevekkülü dindarane ile tahammül ve sabreden sultan, artık bir kat daha hayrat ve hasenata, yani Cenabı Hakkın hayre delil olan kulluğuna sarılmıştı. Silivrikapıda hâlâ duran «Bâlâ» adlı tekkeyi kâmilten tâmir ettirmiş, bir imaret yeri açtırmıştı ve -her sene muharrem ayında kazanlarla âşure pişirterek fıkara ve civar mahallelere tevzi ettirirdi. Senelerce sarayından çıkmıyan Âdile Sultan sekseni geçen yaşlılığında; âdet edinmişti; karyolasında oturur ve yemeğini yerd; ancak namaz vakitleri bu yerinden kalkardı. İpekli çarşafarla, yastıklarla, örtülerle süslü bu yatağın gece uykusu geldiği vakit değiştirilmesine müsaade eder; ketenlere bürünürdü. Derdi gece gündüz uyku uyumaktı. «Aman beni uyutun; masal söyleyin; ninni söyleyin. Ne yaparsanız yapın uyutun kızımı, kocamı rüyada göreyim» derdi.

Sultanın iftarı

Babasının hayatından, kardeşlerinin vefatına kadar Âdile Sultanın sarayı (Fındıklıda bugün Edebiyat fakültesidir. Çok güzeldi) ramazanlarda misafirlerle dolu ve emsali saraylarda görülmiyen bir ihtişam ile meşhur ve malûmdu. Yemekler mücevherli sahanlarla, altın tabaklarla verilir ve ramazanın ilk iftarına Hanedanı Âli Osmana mensup bütün sultanlar gelirdi. Bu usul İkinci Sultan Hamid saltanatının ilk senelerine kadar devam edebilmişti. Bu iftarın hassai mümtazesi yalnız mücevherli takım taklavatında değil, yemeklerin keyfiyetinde idi. Emektar ve işgüzar saraylı kadınların en meşhurları iç mutfağa sokulur, ince ve nadide taamlar hazırlattırılırdı. Emir dolmaları; piliçli muluhiyyeler; kaymaklı tepsi börekleri; (bu böreği üçüncü kilercisi, Sultan Hamde de yapardı. İkinci kilerci Hüseyin Efendinin sofrasında biz de yerdik); ve emsali yemekler hep haremde yapılırdı. Âdile Sultanın babadan kalma bir de hoşafçısı ve reçelcisi vardı. Bu adama pek ehemmiyet verirdilerdi. Ona sık sık sultan efendiden selâm ve ihsan getirirlerdi. İftar zemzemle bozulur bozulmaz, müezzinler derhal kamet getirir, imam yerine gider, akşam namazı başlardı. Namaz secadeleri fevkalhad kıymetli ve çeşitliydi. Büyüğ sofalar paravalarla ayrılır, harem ağaları, kalfalar, halayıklar, uşaklar misafirleri takiben namaza dururlar, teravîh kılarlardı. Sultanın iki imamı, bir hayli müezzini vardı ve bunların sesleri birbirinden güzel ve müessirdi. Namaz biter bitmez gümüş tepsiler içindeki billûr kadehlerle şerbetler, şuruplar ve bir kat daha serinlik verici diş kiralari tevzi olunurdu...

Sarayın masrafı

Sarayının halkından ve kalabalığından ziyade dışarıdaki fıkaraı yedirmek ve giydirmekle birhoyli para sarfeden Âdile Sultan tahsisatını hemen hemen borcedercesine sarfeder, fakat kardeşleri zamanında maaşlarını herkes gibi muntazaman, aldığı için hâzinesi muvazenesizlik çekmezdi. Sultan Mecit ve Aziz senede birkaç defa ablalarını riayet ve arzı ihtiram ederlerdi. Ancak İkinci Sultan Hamid bu ziyaretleri yapmazdı ve

maaşlar da vaktinde verilmezdi. Binaenaleyh fıkarasını kendi-
sinden evvel düşünen Âdile Sultan «Benim kimsem kalmadı;
ölümünden sonra mallarım hâzineye girip çürüyeceğine satıl-
sın, açıklarımız kapatılsın; düzenimiz bozulmasın; fıkaramız
mahzun olmasın. Fazla gümüş takımlariyle mücevherli sahan-
larla antika takımların getireceği para epeyce eder, bunlarla
idarei maslahata çalışılsın» demiş; lâzım gelenlere ve bilhas-
sa huzuruna celbederek kâhyasına sıkı sıkı emirler vermişti...
Bu do muhakkaktır. Tereddüd eden kâhyasına «Bu servet mil-
letin sayesinde. Onun fıkarasına elimizden geldiği kadar
bakmak da borcumuzdur; Cenabı Hak böyle emrediyor, tere-
düde mahal yoktur» demiş; lüzumsuz eşyayı sattırmış; ölü-
nceye kadar fıkarasıyla meşgul olmuştu. (Âdile Sultan Bağlar-
başmdaki Validebağı sarayında vefat etmiştir. Cenabı Hak ga-
riki rahmet eyliye).

Şeyhülislâmın iftarı

(1906)... Akşam ezanından yirmi dakika kadar evveldi;
Bayezit camii şerifinde dolaşarak mukabeleleri dinliyordum.
Ve ayakta geziniyordum. Havludan giren büyük kapıya nazır
iki mahfilden birisinin altında; devrın Şeyhislâmı Cemaleddin
Efendi ufak ve zengin bir seccade üzerinde oturmuş Kur'anı
kerim okuyordu. Bir taraftan da göz uciyle gelip geçenleri sü-
züyor gibiydi. Ben biraz daha dolaşıp camiden çıkarken, Şeyh-
islâm da ayağa kalkmış, yürümeğe başlamıştı. Yanma kittim,
selâm verdim. İltifat etti; beni iftara davet etti. İtizar ettim.
Çünkü o akşam ben, Hakkı Paşa (zade) Sıhhiye âzasından Sa-
it Beyin iftarına davetli idim. Sait Bey sonra Hariciye müste-
şarı olmuştu. Muktedir mimarlarımızdan Zıyanın kayınbaba-
sıdır.) O halde yarın iftara buyurunuz. Muhtara da haber ve-
reyim, dedi. (Muhtar, onun oğlu Ahmet Muhtar Kevakibî idi
ve benim mektep ve o sırada da meslek arkadaşımı.)

Ertesi akşam Babıliden biraz geç çıktık; doğruca Şeyhis-
lâm kapısına gittim. (Süleymanîve camiinin yanında olan bu
tarihî bina bugün yıkılmış, yerine nebatat müzesi bina edil-
miştir.) Dügmeleri ilikli olarak redingotlarını giyinmiş olan
dört beş ağa kapıdan beni ve benim gibi iftara gelmiş olan mi-

safirleri istikbal ettiler. İçlerinden bir iki tanesi de önümüze düşerek ve ikide birde «Buyurun efendim» diyerek bizi üst kata çıkartılar. Büyük bir odaya girdik. Bu oda Divan odasıydı ve yüzleri yeşil kadifeli ve minderli bir sürü sedirlerle çevrilmişti. Yerlerimize oturur oturmaz, ufak masalar üzerinde tepsileri önümüze koydular. Bu tepsilerin içinde bir bardak su, bir fincan zenzem suyu, bir tabakta biraz reçel ve peynir vardı. Bir tane de gümüşten ufak bir kaşıkla bir ufak el bezi vardı. Bizim girdiğimiz kapmıñtâ karşısında bulunan diğer kapı açıldı. Şeyhislâm efendi ile oğlu Muhtar gözüktüler. Şephislâm Efendi güzel sarığı başında, sarı mes pabuçları ayağında... Muhtar da arkasından benim yanıma doğru geliyordu. Ağaya kalmıştık, efendi hazretlerinin yerine gelmesini bekedik. Geldi ve oturdu. Hepimize ayrı ayrı ternennahlar etti. Fakat bir şey söylemedi. Elindeki (mercan teşbih) i çekerek bir şeyler okuyordu; hâlâ hatırımdadır,» etrafına üflüyor gibiydi. Top atıldı. İftar ettik: Bu ameliye ancak iki üç dakika sürdü. Birçok hademe gelip tepsileri kaldırdılar. Şeyhislâm ayağa kalktı, ilerledi; biz de beraber yürümeğe başladık. Ve gene çıktığımız kadar büyük bir odaya girdik. Seccadeler halıların üzerine serilmiş, imam efendi yerinde duruyor. Müezzinler kapıda bekliyor. Hemen kamet getirdiler. Akşam namazı başladı.

Namazdan sonra yemek odasına geçtik. Misafirlere hazırlanan sofralardan birisine doğru bizi davet ve işaret ettiler. Oturduk. Şeyhislâm da biraz sonra, yani namaz sofasından ç'kan cemaatten sonra, sofraya geldi ve bizim soframıza oturdu. (Bunu da sonra öğrenmiştim. Cemleddin Efendi bu sofralardan her birisini münavebe ile dolaşmış). Biraz ilkindk, fakat ayağa kalkmadık. (Bu da böyle bir âdetmiş...). (Yemekleri olduğu gibi tarif etmemekliğime karilerim müsaade etsinler. Çünkü duyacakları iştahla rahatsız olacaklarını tahmin ederim). Şeyhislâm kaşıkla içtiği çorbadan sonra eliyle yemek yemeğe başladı. Misafir sarıklılar da onun gibi yaptılar. Halbuki bizim önümüzde çatal bıçak vardı. Çatal işe yaramıştı amma bıçağa belki lüzum yoktu; zira kesilecek bir şey yoktu. Doldurulmuş hindiler, tavuklaı, kebab ve külbastılar ağza alınır alınmaz eriyecek derecede güzel ve kıvammdo pişirilmiş oldukları için

çatalla dokunur dokunmaz daha tabağın içinde iken dağılıveriyorlardı. Aşçı Zenne İbrahim sanatında hakikaten yekta idi.

Şeyhislâm yavaş yavaş yiyordu ve sofrasındaki misafirlerle ayrı ayrı konuşuyordu. Hem nükteli konuşuyordu. Dikkat ettim. Oğlu Muhtarı konuşturmamak için belki fazla konuşuyordu. Muhtarın bazan coştığı; zamana uymıyan tehlikeli lâkırdıları ağzından koçırıldığı; hattâ taammüden söylendiği meşhur ve babasınca da malûmdu zira!

Yemekten sonra gene Divan odasına geldik. Çubuklar, sigaralar, kahveler içildi. Sohbeta girişildi. Lâtifeler edildi. Şeyhislâm sigara dahi içmedi. Teravih namazı yaklaşıyordu. Biz bu sırada izin istedik ve Muhtarla beraber bir yere gideceğiz dedik. O yerde yâr mi var? dedi, güldü. Ayağa kalktı. Elini öptük. Bu an içinde sofradaki tatlılardan daha tatlı bir hâdişeye şahit ve itiraf ederim, çok da memnun oldum. Çünkü Şeyhislâm Cemaleddin Efendi elindeki mercan teşbihi («Beyefendi oğlumuz, bu diş kirası değildir. Zira diş geçmez. Yalnız bir hâtıra olur») diyerek bana hediye etmişti.

Kibar ve güzel bir adamdı vesselâm, Allah rahmet eylesin. Şeyhislâm efendiye de, Muhtara da, bizim mercan teşbihe de!!.

Zekiye Sultanın nezaketi

İkinci Sultan Hamit tohtında iken eski devirlerde pederi Sultan Mecitle amcası Sultan Aziz devirlerinde olduğu gibi ramazanlarda dahi şehzadelerin saraylarına pek girilmez, hattâ bu zatlara sokaklarda bile selâm verilmezdi. İftarları aşağı yukarı ancak maiyetlerine münhasır kalırdı. Fakat fıkara sofrasına müsaadeleri belki bunlar için de murakabe vardı. Şehzadeler birbirleriyle de görüşmezlerdi, görüşmeler de mülakatı sıklaştıramazlardı.

Ramazanlarda Sultan Hamidin kızlarının sarayları ziyade kalabalık olurdu. Haremden selâmlıkta müteaddit sofralar kurulur ve mutfaklar yanındaki büyük bir odada da fıkara iftar ve diş kiralari verilirdi. Padişahın çok sevdiği büyük kızı Zekiye sultanın sorayında başka hususiyetler vardı. Zevci Damat Nureddin Paşa kesirilhap olduğu için selâmlıkta da başka bir hallet nümayan olurdu. Kalabalık neşeli ve samimî olurdu. Çünkü

«Fıkarai ekâbire» dahi dış kiralari, hediyeler verilirdi, haremde de bu böyle olurdu. Teravih namazından sonra «Başaga» elinde tuttuğu üstü kapalı bir çantayı açarak sıra ile misafirlerin önüne gelir üzerlerinde isimleri yazılı mahfaza veya mühürlü zarfları sahiplerine teslim ve Sultan efendinin selâmlarını tebşir ederdi. Bugün gibi hatırımdadır: Akrabamız bir ferik Sait Paşa vardı (son memuriyeti Bandırma fırka kumanmanlığıdır) çok masraflı, evi çok kalabalıklı, namuslu bir paşa olduğu için Zekiye Sultanın iftarında mahfazalardan ziyade mühürlü zarfı tercih ederdi ve alıştırmıştı elli altıncağızını her ramaza nalırdı.

Haremde şatafat daha ranâ ve daha müstesna bir zarafette idi. Evvelâ harem dairesi selâmlıktan daha güzel döşetilmişti, eşyanın kıymetlisi ve zevklisi halıların seccadelerin dünya durdukça o zamanki Herekenin yüzünü ağartacak derecede letâfeti âvizelerin, şamdanların harikuladeliği bir renkten elbiseler giyinmiş nöbetçi kızların birbirinden güzelliği belki bin bir gece hikâyelerinden başka bi şey değildi. O kadar tatlı bir imtizaç vardı ki Zekiye Sultanın sarayında bir ramazan gecesi geçirenlerin bir ooh çekerek

Bin bir gecedен bir gece çaldık ya nasılsa

Deyip övünmeleri hakşinaslık olurdu. «Valide paşa» sık sık Zekiye Sultana iftara gelirdi. (Mısır Hidivinın validesine Valide Paşa derlerdi) ve herkese nasib olmıyan bir talihle su-1 tanla beraber yemek yerdі. Sultana çok hürmet ederdі ve güzel konuşarak hoş vakit geçirirdi. Padişahтан oğlunun bir niyazi varsa Zekiye Sultanın tasavvutunu temine çalışırdı, ekseriya muvaffak da olurdu ve sultan valde paşayı sever, hürmet ederdi.

Teravihten sonra damat paşa bile sokağa çıktığı halde haremde iç eğlenceler başlar ve bhusus Valide Paşa şerefine kalfalardan mürekkep saz takımı çalmağa başlar, millî ve beynelmilel oyunlar oynanır, şarkılar söylenirdi. Hatırımdadır bir iki Çerkesçe Monoloğ söylerlerdi harika bir şeydi ve birisini ben de güç hal ile ezberlemiştim.

Bu eğlenceler nihayet iki saat devam ederdi. Herkesten ev-

vei de Sultan efendi dairesine çekilirdi ve, bu sırrı da faşedeyim, derhal enfiyesini çekmeğe başladır.

Kızının enfiye çektiğini padişah pekâlâ biliyordu ve bunu çirkin buluyordu, fakat kabahati yüzlemiyordu. Hattâ gitgide enfiye müptelâsı olduğunu öğrendiği için el altından ona Fransız enfiyesi getirtiyordu, gönderiyordu... Esasen İkinci Sultan Hamid evlâtlarına fazla düşkündü. Sabahları gözünü açar açmaz çocukları sorar evli kızlarından haberler soruştururdu. Fakat asla onlarla yüz göz olmaz, resmî konuşurdu. Lâûbalilik tehlikelidir der, dururdu. (Ramazanlarda her akşam mı. Her akşam yüz yüz elli misafiri bulunan ve belki bunlardan yirmi otuzunu gece sarayda yatıran Zekiye Sultanın haremde 85 kişisi vardı. Selâmlıkta da mutlaka 25 kişi bulunuyordu. Bunların hepsi sarayda yer içer; yatar kalkar; saraydan giyinir kuşanır oldukça da yüksek maaş alırlardı).

Küçük büyük, zengin fakir her evde iftar ve bir sofracık vardı. Çıraklarımızın evlerinde kendi evlerimizden daha tatlı daha nefis yemekler yenirdi. Onlar ellerindeki avuçlarındaki beş on kuruşla eteklerini toplamışlar işlerini uydurmuşlardı. Kendilerine göre muntazam kilerleri vardı, arzularına mahsus da yemek pişirmeleri vardı, tadına doyulmazdı. Mükemmel reçeller, şuruplar, turşular, şiralar yaparlar, kilerlerinde saklarlar, misafirlere ikram ederler, hattâ efendilerine bunlardan hediye götürürlerdi. Ramazanın hareketi bolluğunda, ucuzluğunda alınan malın körpeliğinde, tazeliğinde, ramazan simitlerinin lezzet ve letafetinde, pidelerin mebzuliyetinde, tavukların hindilerin fevkalâde ucuzluğunda, yağların nefasetinde, balların sıhhatinde hulâsa alım satım nezafetinde ve nezahe-tinde idi.

Herkes beşuş idi. Eski zamanlarda herkes mahzun oilurdu. ramazanların sonlarında... Unutmadan şunu da arzedeyim Zekiye Sultanın rmazanlarda gerek hediye ten, gerek nakten dağıttığı dış kiralaları miktarı 2500 altını geçerd i. Her bayramı müteakip kâhyası Hacı Akif Paşadan hesabı alan sultanın Allah a çok şükür diyerek ve neşesinden daima önünde duran pembe billur kâsenin kapağını açarak enfiyeye sarıldığını gör enlerimiz çoktu.

HACI KÂMÎ EFENDİ

Kırk eli şenle evvelki ramazanların hususiyetlerinden biri de ekâbirin ve halkın iftarlara gidip gelmekte; dostları ve ahbabları toplu olarak birleştiren büyük konaklara girip çıkmakta; hattâ cami avlularında kurulan sergilerde; birbirini evlerinde ziyaret edemiyen Nazırların, paşaların beraber oturup konuşmalarındaki şerbetlik ve korkusuzluk idi. İkinci Sultan Hamit babası ve amcası kadar halka serbesti vermezdi. Buna roğmen ramazanları müstesna tutar İstanbulu rahat bırakırdı. Kendisi sarayında iftarına gelen binlerce misafiriyle meşgul olduğu gibi şunun bdnun birbirini ziyaret ve beraberce iftar etmesini dinin levazımından ad ve hürmet ederdi. Binaenaleyh herkes bilaistisna memnun ve münşerih ve hür idi. Evlerinden âdî zamanlarda pek kolaylıkla çıkamıyan eski ve yeni sadrâzamlar; eski ve yeni vekiller; müşir ve vezir paşalar; kazaskerler; hulâsa fakirler ve zenginler; küçükler büyükler camileri sergileri doldurur camilerde mukabele dinler, yan yana namaz kılarlardı. Hele Bayezit camiişerifindeki sergiden tütün ve siğara almak kimsenin ihmal etmediği bir âdet olmuştu.

Nedense Bayezit camii diğerlerinden daha çok kalabalık olurdu. Öz İstanbul semtindeki konaklarda ve evlerde iftar edecekler, ezana beş on dakika kala camiden çıkarlar teşbih ellerinde olarak ve bir şeyler okuyarak yürürler veya arabalarına biner gidecekleri yere giderlerdi. Yalnız iki kişi bu sürüden ayrıldıkları; ne camide ne de sergide lâkırdıya tutuldukları için daha ziyade nazarı dikkati calip idiler. (Haremevni şefevn) kapı kâhyası Hası Kâmi Efendi ve Defteri Hgkani senedatı şer'îye müdürü molla Esat Bey). Ancak ibadet ve taat ile akşamı bulan bu iki zat camiden çıktıktan sonra saat kulesi karışısındaki kapının önünde kendilerini bekliyen hayvanlara binerlerdi ve seyislerini at başı yürüterek evlerine dönerlerdi. Hacı Kâmi Efendinin meşhur ve cidden güzel doru renkli Arap kısırağı efendisi üzengiye yaklaşır yaklaşmaz âdetâ bel verir gibi sahibini istikbal ederdi. Ve Kâmi Efendinin kısırağın üstü-

ne sıçrar sıçramaz genç ve dinç bir şehsüvar imişçesine gösterdiği gösteriş görenlerin fevkalâde hoşuna giderdi. O tarihlerde bu zat yetmişini geçmişti. Molla Esat Bey ise Ester süvar olarak ve kukuletasını başına çekerek yoluna devam ederdi. Her ikisi bekâr; fakat ana babadan kalma kalfalarla bacıları harem dairesinden ayırmadıkları için yemeklerinin nefaseti hususunda hakikaten bahtiyar idiler.

Hacı Kami Efendinin iftarları mâide denecek kadar elez ve enfes bir şeydi. Koca İstanbul'da bir misli yoktu. Kendisi yaz kış Fatih'teki konağında ikamet ederdi. Ve her sabah namaziyle her akşamın yatsı namazını Fatih'te kılardı. Büyük babamın en samimî dostlarından biri olduğu için ailemize karşı müşfikane ve pederane bir muhabbet ve alâka gösterirdi. Ve Kadir geceleri iftarını mutlaka konağında yapmamızı ister, bizi beklerdi. Biz de bu mübarek geceyi beklerdik. Ve kendisiyle beraber Fatih camiinde iftar ettikten ve akşam namazım beraber kıldıktan sonra konağına gider o canım yemeklere kavuşurduk. Bu şaheser iftarda aile haricinde bazı davetliler de bulunurdu. Ve bunlar da tıpkı bizim gibi bu mübarek geceyi beklerlerdi. Bülbül Tefvik Paşa (sadaret müsteşarı - sonra âyan dan oldu.) Ametçi Mehmet Ali Paşa; Beylikçi Nasır Bey, Divanı muhasebat reislerinden Mücib Bey, Babanzad'e- Mustafa Zihni Paşa, ve saraydan ayrılıp Fatih'e kadar gelemeyeceği için Gazi Osman Paşa tarafından gelen ve yine aileden bir vekil. Gazi Osman Paşa ailemizin erkânından olarak ta Mümtaz Efendi zamanındanberi Hacı Kâmi Efendiyi hürmetle tanır ve sık sık arar sorardı. Yalnız Efendiyi sık sık saraya getiremezdi. Çünkü gitmezdi.

Hele sofra takımları, tepsiler, havlular ve peçeteler ve oynmalı el bezleri, çini tabaklar; bağdan mercan saplı hoşaf kaşıkları saks iftariyeler; billûr sürahi ve bardaklar. Renk ve nefasetçe o kadar birbirine uymuş idiler ki gözler kador kalbe de inşirah verirlerdi. Kâmi Efendi bunları gözü gibi sever, dikkatle muhafaza ederdi.

Biz Beyruta gittiğimiz vakit kendisini afiyette bırakmıştık. Bevruttan geldiğimiz vakit Hacı Kâmi Efendi de ikmali nefas etmişti. Vefatında terekesini adomlarına bıraktı. Onları

ölünceye kadar muhtaç bırakmadı. Serveti çok sevdiği asıl şecereli kısraktan ,antika sofra takımından bir de konaktan ibaretti. Cenabı Hak hepsine rahmet eylesin. Merhum Hacı Kami Efendi hakikaten mübarek, cidden vefalı bir zat idi.

RAMAZANDA BAYEZİT SERGİLERİ

1 Feshaeni Âmire mamulatım teşhir eden paviyonda müessesenin Şehzadebaşı şubesi müdürü fesçi Osman Efendi kerli ferli kıyafetiyle oturur, maiyetindeki iki hademe ile muntazaman işi görürdü. Feshanenin imal ettiği deve tüyü fanilelerle bataniyeler; elbiselik, paltoluk veya pantolonluk kumaşlar, he- le fesler hakikaten güzel, sağlam ve mükemmeldi. Bu eşyanın çok da müşterisi vardı. Ramazan bitmeden sergide teşhir olunan eşya çabuk çabuk satılır, tükenir; sık sık yenilenirdi: Aynı zamanda burada Hereke kumaşları, Hereke seccadeleri de satılırdı. «Hünkâr» Hereke kumaşından elbiseler giydiği için saray mensupları sergiye geldikçe Hereke kumaşlarına âdeta hücum ederlerdi.

2 — Sergide birde Çubukçu Ali Efendinin camekânları göze çarpardı, Kehlibar ağızlıklar, bağa kutular, tabakalar; meşhur limon ağızlıklar, çeşmi bülbüller, billûr kâseler, nargileler; çini tabaklar, çorba kâseleri ;küpler, buhurdanlıklar, güzellikte birbirine rekabet edercesine arzı endam ederler, hepimibi imrendirirlerdi.

Ali Efendi şişmanca, beyaz sakallı kırmızı yanaklı, altın gözlüklü ve siyah setreli, kendisine göre de azametliydi. Ekseriya büyükler oturup sohbet etiği için, küçüklere içeriye girmiyerek yalnız selâm verip camekânların önünden geçmek düşerdi. Fakat bu paşalar güzel dükkânın ticaretine mâni olmaz, mutlaka bir şeyler satın alırlardı; hattâ pahalıya satın alırlardı. Zira hesap bahsinde Ali Efendi Nuh der, peygamber demezdi.

3 — Tesbihçi Afganî Gaffar Efendide de pek insaf yoktu. Sergideki çadırı ahbaplariyle dolar; fakat behemehal müşterilerin, yani alıcıların cepleri boşalırdı. Onu severlerdi, pek pazarlık etmezlerdi, o da dostlarını severdi, işini becerirdi. Allah

rahmet eylesin, şair idi de, şikemperver idi de, Ona yemek beğendirmek pek de kolay değildi. Çabuk çabuk adam da beğenmezdi; bekliyeyim, bekliyeyim, derdi.

4 Sergide abanı takkeli ve yeşil sarıklı Acemin (Bu adam ahuntlardan idi de galiba. Zira muharrem âyinlerinde görürdük, makamla dualar okurdu) baharat camekâm güzel ve tertipli olduğu kadar da eğlenceliydi. Bir de hususiyeti vardı. O: Sizin istediğinizi değil, kendi istediğini verr; kendisi harman ederdi. Ve — bir nevi beste ile (sâkı dâne, cevzeyn, cevzssâde, şarabı harîr. kırmızı biber, beyaz biber, siyah biber ve zencefil şifalıdır. Çorba için, pilâv için, köfte için) şarkısını söylerdi âdeta!!! Çocukluk bu ya, biz de bu şarkıyı ezberler, söylenir, dururduk.

5 — İtriyaççı Ahmet Farukî; İpekçi Selânikli Kâni, Canfeşçi Şahin, Fincancı Avni Bey veya efendilerle bir de fındık fıstık buzlaması satan bir şekerçi vardı ki ismini şimdi hatırlıyamıyorum.

Şimdi ramazanlarda Bayezit camisine girip çıktıkça neden sergiler yasak edilmiştir, bir türlü mânasını veremiyorum. Evvel zaman içinde sergileri teşvik eder ve bazan da kiraları tenkis ederlerdi. Sergide bir de tütün-sigara köşkü vardı. Ramazana mahsus kutular içinde hususî tütün ve sigara satardı. Birinci ferik (Ahmet Afif Paşa) Müşir Ahmet Eyüp Paşanın damadı olan bu zat fevkalâde yemek meraklısı olduğundan, ramazanda Sultanahmette Akbıyıktaki konağı misafirlerle dolar dolar boşalmak bilmezdi. Kendisi pek ikramcı ve misafirsever olduğu için her sabah aşçısını yanına çağırarak bizzat iftar yemeklerini tertip ve tespit ederdi. Hasan usta da efendisini asla mahcup etmezdi. Paşamız sergiden aldığı sigaraları misafirlerine ikram için alırdı ve her gün alırdı; hattâ fıkara sofrasına kadar bu sigaraları yollardı.

(Ahmet Afif Paşa) 1920 senelerinde Nice'te vefat etti. Hasan usta gene yanında, ve ölünceye kadar Çubukçu Ali Efendiden aldığı müteaddit sigora ağızlıkları masasının üstünde idi. Allah rahmet eylesin Ahmet Afif Paşaya da o ramazanlara da.

SARI SAİT BEYİN İFTARI

Bizim bir de Sarı Sait Beyimiz vardı. Hazieni hassai şahane Nazırı Hakkı Paşanın oğlu. Benim kendisiyle teşerrüf ettiğim zaman şu memuriyetleri vardı: «Mabeyni hümayunu cenabı mülûkâne mütercimlerinden ve Sıhhiye meclisi âzasından». Mektebi sultanı mezunlarındandı. Fransızcası, bahusus tercümeleri fevkalâde dürüst ve kuvvetliydi. Sıhhiyeye âza olamazdan evvel muntazaman Yıldız sarayındaki işine devam edirdi ve sık sık hünkârı görürdü. Tercümeler yaparken padişah İkinci Sultan Hamid mütercimlerin yanına gelmeği, onlara eliyle sigara vermeği, hattâ ceplerine aavuçla sigara doldurmağı bir aralık âdet edinmişti. Bize bunları Sait Bey anlatır dururdu. Ahbabı çok, dostu mebzul, evine düşkün, çocuklarının üstüne titriyen bir babaydı. Semiramis'ini (büyük kız) koluna takmadan Adada dolaşmadığı günler onu mahzun görürdüm. Taş çatlasa bakmaz, yemeklerini vaktinde ve evinde yerdı ve buna «ınaide» derdi, hamdederdı. Çok da dindardı; fakat «Giremez kimse efendiyle kulun arasına» diyenlerden olup mübalâtsizlik gösterirdi. Gösterirdi amma mübarek ramazanda camileri, mukabeleleri kaçırmazdı. Hatırımda böyle kaldı: Sait Beyimizin iftarı ramazanı şerifin on beşinci günü akşamına tesadüf ederdi. Rıdvan Paşa zade Reşat (Rıdvan Paşanın vefatından sonra birçoklarının yaptığı gibi Sait Bey, Reşat Beyden kaçmamıştı), Reşat Hikmet; Cemal Zühtü; üstadı bestekâr Lem'i ve hemşirezadesi Muhip, Sıhhiye meclisi âzasından ve başkâtibi Ahmet; Nurullah Bey kardeşler; Babîâli Hukuk müşaviri ve Mabeyni hümayun mütercimlerinden Hakkı (Sadrâzam olan Hakkı Paşa) beylerle bendeniz Semih Mümtaz mutlaka bu iftarda bulunur ve bulunmak için de âdet ta gününü iple çekerdik.

Evvelâ yemekler kelimenin tam mânasiyle hanımefendinin talimat ve nezareti üzerine tertibolundukları için, bilmem ki nasıl arzedeyim, nefaistendi. Şu ve tepsi börekleriyle Rumeli baklavaları, bahusus güllâç görülmemiş, işitilmemiş bir kıyafette ve letafette idi. Sonra da sofranın görünüşü büsbütün işfahaaverdi, hattâ hâzımdı. Sofradan yemek yememiş gibi kal-

kılırdı. Hakkı Beyin menkıbeleri, Reşat ıdvan Beyin tiyatro hikâyeleri, Cemal Beyin begayet zarif ince ve hemen hemen hiss olunmaz alaycılıkları; Muhib'in nüfuzu nazarı (zavallıya nazar değdi), Nurullah Bey biraderlerin asla sıkılmayan neza-ketleri; Ahmet Beyin kendine mahsus şakaları; Lem'î Beyin bu ferahfeza âlemi bestelercesine bir şeyler terennümü cidden güzel ve iyi idi. Güzeldi, çünRkü hoşumuza gidiyordu; iyi idi, çün-kü böyle bir âlemin elbette faydası vardı. Hele cesim bir kâ-senin içinde ve sütlerle kaymakların ortasında yüzen güllâcın sofraya teşrifi, tarifi güç bir neşe ile hepimizi güldürürdü. Öy-le kapıştırdık ki arsızlığımıza uşak bile şaşardı.

İftardan sonra

Sait Beyimizin lütufşiarlığı sabahlara değin devam ediyordu. Yemekten, kahvelerle şuruplardan sonra bizi Direkler-arasmda çaycı Reşit Efendinin dükkânına götürürdü. Fakat yer bulmak güç olduğu için, herkes namaza giderken bizi çaycıya götürürdü. Âvâre görüşler ve gösterişler de buradan başlardı. İlesadüî olunan ahabaplarla, aşınalarla mülâtafe, çaycı Reşitle eş'ar ve nükteler, gidilecek tiyatroda yer aldirmek meşgalesi ev sahibini yorardı; misafirlerini memnun etmek içip kıpkır-mızı Sait Bey sapsarı olurdu. Belli etmezdi amma, Orta oyunununu çok severdi. Kur'a ne derse desin, Kavuklu Hamdi Efendiye gidilirdi. Hamdide iki üç saat vakit geçirmek, bütün İstanbulu, aynı zamanda da bütün memleketi görmek demek olduğu için zevkli, neşeli, kahkahalı ve faydalı bir eğlence olurdu. İstanbulun nükteleri, cinasları; İstanbullunun incecik duyguları; Lâzın, Kürdün, Arabın, taşralının saffetlerle dolu telâkki ve telkini ve bunların hepsini, bir iki saat zarfında görü-vermek kolaylığı Orta oyununun sayesinde müyesser olmakta idi. İstanbulun birhayli kibarını Hamdi Efendide görürdük. Maliye müsteşarı Ragıp Bey; Ametçi Mehmet Ali Bey (paşa) Beylikçi Nâsır Bey; Babıâli Evrak müdürü Baki Efendi; Teşrifatçı Behçet Bey; hattat üstad Sami Efendi ve emsali gibi beyefendiler Hamdi'nin belki âşığı, Küçük İsmail'in hayranı idiler.

Sait Beyimizin Orta oyunlarında zevkine, keyfine, şetare-

tine, kıs kıs gülüşlerine ve burun çekişlerine ölçü bulunmazdı. Ağzından salya akmazdı ama, kirpiklerine yaş gelirdi.

Tiyatromuzdan sonra, yani Orta oyunumuzu müteakip gene çaycı Reşide uğramak program dahilinde olduğundan, bunu da yapardık ve taneieri beşer paraya satılan incecik ve sımsıcak simitlerden birer tane alarak çaya batırıp sofrada yediğimiz yemekler kadar seve seve yerdik ve Reşidin meşhur çayından kahkahalarla içerdik. «Allah garibi rahmet eylesin» bizim Sait Beyimiz böyle bir beyefendi idi; zekisiyle, ilmü irfaniyle mümtaz ve muhteremdi.

KURBAN BAYRAMI ZELZELESİ

Bir kurban bayramıydı. İkinci Sultan Hamid Yıldız sarayından, Dolmabahçe sarayına geldi ve muayede salonunun yanındaki odada beş on dakika kadar oturarak istirahat ettikten sonra mutat olan zevatın gelip gelmediklerini, hazır olup olmadıklarını sordu. Kadınların salonun üst katındaki dairelerden kafesli balkona çıktıklarını öğrendi. Muzikanın çalacağı havaların programını okudu, salona konuşa konuşa girdi ve gayet ağır tavırla tahtına oturdu. Etrafına bir bakındı. Tahtın arkasından sıralanacak olan maiyetini gözden geçirdi. Gazi Osman Paşanın vefatından sonra muayede resimlerinde tahtın yanında bulunan saçığı tutmağa memur ettiği yaveri ekremi hazreti şehriyarî müşir Fuat Paşa ile bir muhavere yaptı.

Başını kaldırdı, muzikaya bir işaret verdi. Sadrâzama da işaret etti, muayede başladı. Sadrîâzam Halil Rifat Paşa bulunduğu yerden yürüdü. Yol keçesini takibederek ve muttasıl selâmlar vererek Hünkâra yaklaştı, saçığı öptü ve kemali dikkatle öteki yol keçesine geçti. Arka arka yürüyerek yerine geldi. Arkasında da eski Sadrîâzamlardan Adliye Nazırı Abdürrahman Paşa vardı.. Diğer vükelâ da protokoldaki mevkiilerine nazaran bu vazifeyi böylece ifa etmişlerdi. Vükelâdan sonra vezir ve müşirler rütbelerinin kıdemi sırasıyla aynı şeyi yaptılar.

Hünkârın arkasında damat paşalar, bunlardan evvel şeh-

zadeler, sonra mabeyin erkânı ve yaverler ve hademei hassa! şahane; ahzı mevki etmişlerdi. Salonda bir nefes sadası bile duyulmuyordu. Herkes kemali dikkatle muayedeysi seyrediyordu, Bâlâ rütbesini haiz olan rical, birinci ferikler ve ferikler ûlâ evvelleri Hünkâra arzı tâzimat ederek saçağı öptükten sonra Çıngır çıngır çıngır fanuslar çarpışmağa başladı. Avizeler sallandı.

Zelzele oluyor

Sarsıntı ziyadeleşti. Avizelerden birçok parça parkelerin üzerine düşüyordu. Koca salonun camları çatlıyordu. Bir de çok kuvvetli olarak arka taraftaki camların kırılması sesleri duyuldu. Hafif bir panik başlamak üzere idi. Hünkâr ayağa kalktı. İki adım kadar yürüdü. Fakat derhal döndü. Bu arada Şûrayı devlet reisi Kürt Sait Paşa Hünkâra doğru koşmuştu, onu derhal yerine yolladı, ortalığa bir işarette bulundu, tahtına oturdu. Ortalığı korkutan zelzele berdevamdı. Muzika durmuştu. Kalabalığı dehşet istilâ etmişti. Bazıları kaçmak yolunu araştırıyorlardı. Hünkârın göremiyeceği taraflarda bulunanlar yer değiştiriyor, âvizelerden uzaklaşıyorlardı.

Padişah yanında duran müşir Fuat Paşa ile ve yanına çağırıldığı Başkâtip paşasıyle konuşuyor, bazı emirler veriyor; kargaşalıktan korktuğu için şerrin ehvenini tercih ediyordu. Herkes te bekliyordu. Hünkârın telâş itiyadı değildi, fakat Ne olur ne olmaz, herkes birbirine girmesin!!! Başkâtip Tahsin Paşa bir dakika sürmedi, Hünkârdan aldığı emir üzerine geri döndü, koşmağa başladı ve bir iki dakika sonra da Mabeyni hümayun müezzinleri ezan okumağa başladılar, Padişah a yakta idi. Ezan okunurken.

Ezanı müteakip eliyle muzikaya işaret etti, yine tahtına oturdu. Teşrifatçılar faaliyete, muayede de betekrar devamla başladı. Başladı amma kimde can kalmıştı? Benizler sarı, dizler kesik, takatsizlik nümayan. Hülâsa yüzlerce kişi pür halecan idi. Fakat Hünkâr metanetinden asla feda etmedi, yalnız daha fazla konuştu. Şunu bunu yanma çağırdı; dışarıya yolla-

dı; gelmelerini bekledi. Önünden gelip geçenlere de ayrı ayrı geçmiş olsun demeyi unutmadı. Bir aralık bir telâş gösterdi. Kızlar ağasını işaret etti, çağırdı, yukarıda kafes arkasında muayede seyreden kadınlara yolladı, sabırsızlıkla Kızlar ağasının avdetini bekliyordu.

Korkudan kaçanlar

Avizelerden yere parçalar düşerken duyulan dehşetli cam şangırtısının ne olduğu anlaşıldı. Tıbbiye feriklerinden doktor Namık Paşa telâşından kılıcı ile camları kırmış, bahçeye fırlamış. Arkasından doktor Feyzi Paşa da kendini dışarıya atmış. İki müsaip (harem ağaları) aynı şeyi yapmış ve bunlar korkudan bağırılmışlar. Hünkârın sık sık sorduğu bu imiş. Uzaktan kaçanları görmüş, kimler olduğunu öğrenmek istemiş. Öğrenince de kızmış «Allah gazabından kaçmak aptallıktır. O... Nerede değildir ki nereye kaçılınsın. Yakışıksız bir hareket...» demiş ve bunları cezalandırmak lâzımdır gibi bir şeyler söylemiş ise de müşir Fuat Paşa şefaatte bulunmuş. «Namık Paşa kulunuz Sakız hareketi arzında çocukmuş, enkaz altında kalmış, hâlâ o korkunun tesiri altında olsa gerektir» filân diyerek affı şahanei istirham etmiş, paşaları ve diğer firarileri saray tâbirince gazabı şahaneden kurtarmıştı. Muayede bittikten sonra bu haberi aldığımız zaman herkes memnun olmuştu. Memnun olmutu amma zelzelenin verdiği korku hafı talarca cümleyi sersem etmişti. Fakat hamdoisun şehrin ötesinde berisinde hasar ve vukuat olmamıştı. Bu zelzele (1310) depremi gibi yıkıp yakmadı. (1315). hafif geçmişti.

KAKLI, TİPİLİ GÜNLERE RASTLIYAN BİR BAYRAM

(1322 - 1906) Kurban bayramı çok karlı, rüzgârlı; soğuk bir güne tesadüf etmişti. Muayededede ne yapacağız, diye düşünüyorduk. Şehir soğuktan kırılıyordu. Tipi, kar devam ediyordu. Fakat bunun bir güzel tarafı da vardı. Manzara... İstanbul kamilen beyaz tüllere bürünmüştü. Damlarda, saçaklarda, ağaçlarda, minare ve kubbelerde toplanıp rüzgârlar estikçe a-

yaklanan, kar deryaları gözlere güzel, hem de sıcak görünüyordu. Yalnız fıkarayı düşünen kalpler bir türlü ısmamıyordu. Bu soğuklar esnasında haber almıştık. Kurtuluşa 3, Davudpaşada 5 kişi donmuştu. Şişli eteklerine kadar gelen kurtlar da bir ekmekçi çırağını parçalamış, yemişlerdi.

Biz Yıldız sarayında toplandık. Müayedeye resmen davetli olan diğer zevat da Dolmabahçe sarayına gideceklerdi... Boru çalındı. Bahçeye indik. Hünkârın teşrifini bekledik. Üniformalarımızın içi gazete kâğıtlarıyla bizi sımsıkı sarıyor; meh- ma emken soğuktan muhafaza ediyordu. Padişah İkinci Sultan Hamid bayram namazını Beşiktaş'taki Sinânpaşa camiinde kılacaktı. Oradan Dolmabahçeye gidecekti. Bir boru daha çalındı. Hünkâr dairesi bahçesinin kapıları açıldı. At üzerindeki klav'uz, biraz sonra da saltanat arabası görüldü. Dört atlı landonun körükleri yarım açıktı. Derhal el pençe selâma durduk.

Landonun arkasında yürümek üzere Hünkârın önümüzden geçmesini bekledik. Kapıdan geçerken bizlere doğru ilerlemekte olan araba birdenbire durdu. Yaver paşalardan ikisi arabaya doğru koştu. Vaziyetlerinden anlaşıyordu: Hünkârdan irade alıyorlardı. Biraz sonra çekildiler ve hepimize birer-birer: (Efendimiz emrediyor. Dolmabahçeye kadar paltolarınızı giyiniz.) iradesini söylediler. Ve çabuk olunuz, dediler. Zira padişah bu ameliyenin neticesini bekliyordu. Koşuştuk paltolarımızı giydik. Yine sıramıza geldik. Hünkârın arabası hareket etti. Rengini bir türlü değiştirmedığı koyu renkli gri asker kaputunu sırtında, beyaz eldivenli elleriyle tuttuğu kılıcı bacaklarının arasında gördüğümüz padişah gülerek arabada karşısında oturan seraskerle küçük şehzade Bürhaneddin Efendiye bir şeyler anlatıyordu. Ve arabanın yanlarında yürüyen yaverlerine de arasına hitap ediyordu. Artık sarayı bırakmış, Hamidiye camiine giden caddeye gelmiştik. Karşı taraflarda bir çok arabaların hazır bulunduğunu gördük ve (Büyük bir süratle arabalara bineceksiniz. Efendimiz sizi bu havada yürütmek istemiyorlar) iradesini aldık. Hâlâ kar yağıyordu. Tipi berdevamdı. Bereket versin rüzgâr azalmıştı. Bu sırada salta-

nat arabasının körükleri kapandı. Biz de arabalarımıza yani saray arabalarına yerleşmiştik. Yola revan olduk.

Eğer mütemadiyen belediye amelesi yolları temizlememiş, karları yolun iki tarafına savurmamış olsaydılar hepimiz için arabalarla beraber karlara gömülmemek mümkün olmayacaktı. Bununla beraber arabaların seyri pek muntazam değildi. Arada sırada durur gibi yürüyorduk ve ancak bir çeyrek saatte Sinanpaşa camiine muvasalat ettik. Hünkâr arabadan inerken soğuktan şikâyet edici bir tavır takınmamıştı. Yalnız acele yürüdü. Ve galiba bu da emirle oldu. Namazı imam çabuk kıldırdı. Dualar ve fatihalar çabuk okundu. Aynı acele ile camiden ayrıldık: Dolmabahçe sarayının kapısı önünde biz arabalardan çıktık. Saltanat arabasının arkasına doğru koştuk. Koştuk amma o büyük kapıdan içeriye araba yürüyemiyordu. Hayvanlar karlara saplanmışlardı. Bu sıra ön körükleri açılan landonda Hünkârın ayağa kalktığını ve çok kalın sesiyle şunları söylediğini duyduk: (Buraya kadar rahat geldik. Sokakları meluna emken geçilir hale getirmek için ne mümkünse yapmışlar. Halbuki kendi evimizin bahçesinde müşkülâta düştük, karlara battık. Bu ne ayıp şeydir. Misafirler bize ne derler? Hazine! hasa nazırı bunu görmedi, düşünmedi mi bunu da mı ben yapıyorum. Bahçıvanlar nerede? Ohanes Paşaya söyleyiniz dikkat etsin). Ohanes Paşa hazinei hasa nazırı idi. (Meşhur Sakızlı Ohanes Paşa. Mektebi mülkiyede iktisad hocası).

İster istemez Muayede resmi saatlerce devam etti. Fakat padişah 'İkinci Sultan Hamid gayet neşeli görünüyordu. İkide birde tahtın arkasında duran yaverlerine bir şeyler söylüyordu. Bunu da öğrenmiştik: (Misafirler üşümesin ha. Çayları, ıhlamları sık sık veriniz. Ve daha ne isterlerse veriniz. Şöminelere, sobalara dikkat etsinler.) Diyormuş. Ve bu muayede sırasında bir aralık salondan çekilip istirahat odasına çekildiği zaman Şehremini Reşit Mümtaz Paşaya 75 altın gönderdi. Beşiktaş belediyesi amelesine dağıttırdı. Buna ilâveten üç yüz altın daha verdi. (Fıkara kömür dağıtsınlar ve çok dikkatle dağıtsınlar. Yanlıklık olmasın) emrini vererek...

Bir iki hafta daha geçmişti. İstanbula yağın kar tipi hâlâ devam ediyordu ve herkes böylesini görmedik diyorlardı.

Salonun üst katındaki balkonda Mabeyni Hümayun muzikası hafif hafif güzel havalar çalardı. Yalnız Şeyhülslâm efendi, feraşeti şerife vekili ve Şerif Abdi-îlâh Paşa salonun ortasından Hünkâra doğru gelirken müzik dururdu. Bundan sonra Patrikler de ayrı ayrı arzı selûm ve düvet ederlerdi. Salonun üst katındaki balkonun bir kısmı mühimmi de kafeslerle çevrilmiş olarak Sultanlara ve misafir hanımlara tahsis olduğundan onlar da buradan muayede resmini seyrederlerdi.

Tahtın bulunduğu mahalle ve Hünkârın oturduğu tarafa doğru iki ayak keçesi serilirdi. Herkes birbirini takiben sıra ile üzerinden Hünkârın yanına doğru gider, saçağı öper, diğer keçeye geçer, selâm vere vere arka arka yürüyerek gözden kaybolur, teşarifatteki yerine gider, ayakta dururdu. Sadrâzamdan başlayarak bütün ricali devlet mertebelerine nazaran bu tebriki ifa etdiği, aheste hareket edildiği, ayrıca maiyeti seniye erkşını ve efradı dahi bu salonda Hünkârı tebrik ettikleri cihetle ister istemez vakit uzar, herkes de yorulurdu. Hele Hünkâr... Binlerce kişiye selâm vermekle, bazılarıyla konuşmakla ve esasen konuşmaksızın duramadığı için hergün fazla yorulurdu.

Evvelce bu muayedelerde Veliaht ile büyük şehzadeler de hazır olarak tahtın arkasında ahzı mevki ediyorlardı. Mükellef bir curnal bu işi de bozdu. Artık Veliaht muayedelerle bulunmaz ve yine bu curnaldan sonradır ki hususî ziyaretlerine dahi müsaade edilmez oldu. Bu da biraz ayıp olmuştu. Fakat oluverdi...

Muayededen sonra:

Padişah bir müddet daha bütük muayede salonunun yanındaki odada istirahat eder, diğer odada bulunan Sadrâzamla Şeyhülslâma yapılan tebriklerin bitmesini ve bu zevatın saraydan çıkıp gitmelerini bekler, sarayın içinde de biraz dolaşır, bir nevi kontrol yapar, yine saltanat arabasına binerek geldiği gibi aynı yoldan Yıldız sarayına dönerdi. Cülûsunun ilk

seneleri her bayram başka başka camilere gittiği vakiydi. Yıldız yolu üzerinde bulunan Şazili tekkesinde cuma selâmlıkları yaptığını ben bile görmüştüm ve bu alayları at üzerinde yapardı ve fevkalâde güzel ata binerdi.

Kadınların tebrikleri:

Sultan Abdülhamid sarayına avdet eder etmez soyunur, başka elbiseler giyer, Kadın efendilerin, Sultanların, kızların, Beyzadelerin, Hazinedarların ve Halayıkların ve Harem ağalarının tebrikâtını kabul ederdi ki bu merasime (...Darüssaadetüşşerife ağası...) Kızlar ağası nezaret eylerdi ve bu resmin teşrifatını o yapardı.

Sarayda resmiye yakın bir teşrifat daha var idi. O da Sad-nâzam paşanın haremiyle başlayan paşa ve ricalin haremleri hanımların muayedesi idi. Bunlar ayrıca ve nama muharrer birer davetname ile Yıldız sarayına davet olunurlar, orada muayyen olan vakitte (şeref mûsûle) yani Hünkârla teşerrüfe mazhar olurlardı. Çok da ikram görürlerdi. Saraya girer girmez büyük aynalı odalara alınırlar, ferace ve yaşmaklarını çıkarırlar, hotozlarını düzeltir, bir nevi tuvalet yaparlardı. Kimisi kadın efendilerin odasında, kimisi Sultanların bulunduğu odalarda oturarak ve bunlar tarafından mazharı izâz ve ikrar olarak tepsiler üzerindeki seyyar büfelerden istediklerini alır, yer içerler, Hünkârın teşrifini, beklerlerdi.

, Muayededede baş örtmek âdet değildi. Ne kadar kadın varsa hepsi hotozlu olarak Hünkârın karşısına çıkarlardı, bu mübah idi. İkinci Sultan Hamid kadınların hoşuna giden lâkırdıları bulmakta çok şöhrat kazanmıştı. Binaenaleyh hanımefendilerden her birine bir şeyler söyler, hele gençlere takılırçasına iltifat ederdi. Buna da dikkot olunmuştur. Bir defa görüşüğünü mümkün değil unutmaz. Bir sene sonra — teşrifatçı Hazinedarlarım isim zikrine vakit bırakmayarak — önüne gelen hanımefendiye ismini söyliyerek hitabederdi. Y

Gazi Osman Paşa:

Piievne kahramanı Gazi Osman Paşanın refikası Zâtigül hanımefendiye çok iltifat ettiği de meşhurdur. (Bu hanımefen-

di Padişahın iki kızının kayınvalidesidir.) Gerçi zevci ve Hünkârın dünürü Osman Paşayı, Padişahın pek sevmediği malûm idi. Osman Paşadan hoşlanmamasının sebebi de malûm idi. Zira paşa doğruyu apaçık söylerdi ve Zatı Şahaneyi curnalcılara yüz verdiğinden dolayı muahaze etmek cesaretini gösterirdi. Hünkâr kızsı da söylerdi. Mahaza Padişah halkın Osman Paşa hakkındaki muhabbet ve hürmetini ve Osman Paşanın namusundan emin olarak kendisine hiyanet etmiyeceğini bildiği için (sarayda paşayı sevmiyen ve ondan âdeta korkan curnalcıların tezviratına rağmen) onu ne zaman saraydan dışarı çıksa daima beraberine alır, bayram merasiminde, Hırkai şerif ve curpa alaylarında yanından ayırmaz; sancağı ve destimalleri ona tuttururdu. Osman Paşa ile âdeta başka bir tarzda konuşurdu. Ona âdeta hürmet eder, hâtırını sayar gibi gör- zükürdü.

Konuşmak merakı:

Esasen Padişah çok konuşurdu. Arabada, muayedelerde, cuma selâmlıklarında, odasında, bahçelerde hülâsa nerede bulunursa bulunsun, hattâ yemek yerken muttasıl konuşurdu. Sonra da konuşanları dikkatle dinlemesini bilirdi. (Miitekellimin sözünü kesmek terbiyesizliktir. Söz fena başlar da iyi biter. Beklemek gerektir), dermiş. Hele çocukla konuşmak kendisine bir zevk olurdu. Bayram, kandil gibi vesilelerle çocuklara oyuncaklar verirdi. Musahibi Nâdir ağanın hüsnü tabiatından ve zevkinden emin olduğundan, her alışverişi ona yaptırır, sık sık Beyoğluna yollardı. Doğramacılığı sevdiği ve bildiği cihetle de bozı hediyelerinin mahfazalarını bizzat yapardı.

Kurban bayramlarında Yıldız sarayının mutfak meydanlarında yüzlerce kurban kesilirdi. Her koyunun yalnız dörtte biri saray yemeklerine ayrılır, üst tarafile fakirler kayırılırdı. Bunun bir de dinî teşrifatı vardı. Halife sıfatıyla Hünkâr, Hazreti Peygamber için zephedilen kurbanın zehbi resminde bizzat hazır bulunur, kendisi ve ailesi için kesilecek kurbanlar için birkaç kişiye vekâlet verirdi. Eyüpsultan, Eğrikapı, Topkapı, Fatih fakirlerine et gönderilmesini ısrarla emrederdi. Biz Dolmabahçe sarayındaki muayede bittikten sonra

Yıldıza çıkarken görürdük. Yollar saraydan aldıkları etleri yüklenenlerin kalabalıklariyle ve koşuşmalarıyla müterahhik bir hal alırdı.

5000 tablakâr

Esasen her gün saray mutfaklarında pişen yemeklerin fazlası Beşiktaş evlerinde ocak yaktırmaz olmuştu. Bunları Hünkârın iradesiyle birçok eve yolladıkları halde yine fazla yemek kaldığı için fazlayı tablakârların satmasına müsamaha edilirdi.

Yıldız sarayı dahil olarak saray mutfaklarına bağlı tablakârların âdedi 5000 i bulmuştu. Bu adedi fazla görenler bir aralık bir tensikat yapmağı düşünerek teşebbüse geçecekleri vakit İkinci Sultan Hamid kızmış, «Bu fakir herifleri sokağa mı atalım» diyerek Hazineihassa Nazırını adamakıllı azarlamıştı.

SADARETİ UZMÂ SER HAFİYELİĞİ

Çocukken bile büyüklerin arasında bulundurulduğumuz için onların hoşlarına giden şeylerden bizler de haberdar olurduk. Hattâ alâkadar olurduk. Evimiz her vakit kalabalıktı. Kimin evine gitsek kalabalık bulurduk. Ve tabiatıyla herkesin ne söylediğini, ne haber verdiğini dinler, iğrenirdik. O günlerin birinde; Reşit Akif Beyde (paşa) misafirdik. Şöyle bir dedikodu başladı. («Duydunuz mu Sait Beyin yazdığı mazbatayı? Enfes!!! Hünkâr bile beğenecek! Şahane bir yazı doğrusu! Herif muktedirdir vesselâm...») Ve mazbatayı tekrar tekrar okuyorlar; aferin -han oluyorlardı. Odada bulunanlardan bazıları da aman bir suretini alalım deyip duuyorlardı. Sait Bey, Şûrayı Devlet âzasından (Kemal Paşazade) Sait Beydi. Yazdığı mazbata da devrin bazı ricaline bazı tevcihatı talebeden bir mazbata idi. Daha doğrusu makamlarına yakıçmıyan bazı beyleri ve pşaları istihdaf eden bir tariz arîzasiydi. En ziyade Şûrayı Devlet âzasından Ferit Beyi ele almış dillere destan etmişti. (Rivayete göre araları bozuk imiş.) Mazbatanın muhatabı da Ferit Beyin hâmisi sadrâzam Sait Paşa; bu sırada mev-

kil iktidarda idi. Mazbatanın sonu şu manzume ile şişlendiri-
liyordu. (Aklımda kalanları arz ediyorum... Kırk beş küsur se-
ne evvel ezberlemiştim). Ve gûya Ferit Bey ağzından söyle-
niyordu: .

Akrebim halka ezada peyrevimdir muziyat
Bulamaz ısırdığım biçare ümmidi necat
Müktezayı fitretimdir eylerim sabr-ü sebat;
Ah bir gün olsa munkad-ı-iradem kâinat
Mukbilânı devleti mahv-ü perişan eylerim
Başına Konya külâhı giydiriy de iptida
Serkarini Aksaraya turfa-derban eylerim.

Yahut:

Ak sakalla sürmeli gözlerle de etse niyaz
Serkarini Aksaraya turfa - derban eylerim.
İmtinanı bar-ı kalbimdir ânide nefyedip
Def-ü ref'i minnet-i paşayı Osman eylerim
Gördüğüm çün validi zişanı Akiften kerem
Zemmedip miri Reşid'i halka ilân eylerim.
Müsteşari sadri çün Bülbülü kafes bend eyleyip
Gözlerine mil çeker nalân-ü gıryan eylerihr-
Nasbedip mir-i Münir'i tâ Yemen mektupçusu
Kal'ayı Akkâyi uzletgâhi Turhan eylerim.
Erzuruma Arifi Paşayı vali nasbedüp
Zemheride palto giydirmez de Lozan eylerim.
Bir alay casus tayin eylerim her kâr için
Cümlesine Şemsi Mollayı nekhiban eylerim
Nuriyi, Tahsini, Mahmudu, Emmini, Arifi
Cümlesin hapseyleyüp ikmali udvan eylerim
Hâsılı dünya - ü mâfihayı her - ü - merç edüp
"Kendime nâm-ı helâgû hânı ünvan eylerim.
Böyle amma âciz-ü kasır kalırsam ben Ferid
Belki bir gün Hazreti Allaha isyan eylerim.

Memuriyet ihdası:

Bu manzume ile nihayetlenen mazbatanın hulûsasında da
Şûrayı Devlet heyeti umumiyesinde düşündük, taşındık, utu-

fetlû Ferit Beyefendi hazretlerine münasip bir mansıp ve memuriyet bulamadık ve nihayet makamı âlii sadaret serhlfiyeliği namıyla bir memuriyet ihdasının zatı fahametpanehilerine arzını ittifakı ârâ ile kararlaştırdık gibi de bir cümle vardı. Bu memuriyete sebep de (!) Ferit Beyin mazul olsun mansup olsun her zaman Sait Paşaya gidip gelenlerden olması idi... Manzumede isimleri geçen zevat bunlardır... Serkarin Konya Ak-saraymdan Hacı Ali Paşa; Gazi Osman Paşa, Reşit Akif Paşa, sadaret müsteşarı Bülbül lâkabiyle meşhur Tevfik Paşa; (Miri Münir) Paris sefiri Münir Paşa; Evkaf Nazırı Turhan Paşa ve ilh... Hatırımda kalanlarını yukarıda arzettiğim manzume daha çok uzundu. Ve bir sürü tahmisler yapılmıştı. Ve her birinin suretleri İkinci Sultan Hamide takdim edilmişti. Padişaha bunları birer birer mabeyinci Arif Beye okutur, izahat alırdı. Anlıyamadıklarını sorardı. Arif Beyin pederime söylediklerine bakılırsa hünkâr bu şakayı beğenmemişti, fakat kızmamıştı, Yalnız kendine has olan felsefeye dayanarak: (Başları boş bırakılırsa mutlaka birbirlerini yerler), demişti. Bir ikinci rivayete göre de birbirlerine düştüler, diye memnun olmuş, bu mazbata ile onu takibeden ikinci bir mazbataya çaiyeler vermişti. Ancak üçüncü defa künkârın ağzından vükelâyâ gönderilmek üzere hazırlanan mazbata Sait Beyefendiyle Kasidecizade Ziya Molla Bey tarafındon diğerleri gibi saraya takdim olunmazdan bir gün evvel padişaha (yeni bir mazbata daha yazıldı, vükelâyâ hitaben efendimizin ağzından; ah bıktım sizlerle uğroşamıyacağım gibi iradelerle bir nevi feragati hümayunu işrabetiyor falan...) tarzında bir curnal verilince onlar benim başımı mı yiyecekler, diyerek bu iki zat derhal sarayda istintak edilerek Yemene nefyolundular. Esnayi istintakda yazı görülmüş ve hünkârı gayet büyülterek vükelâyâ tercavüz edildiği anlaşılmış olduğu halde; bunu da iyi bilerek arz ediyorum; Serhafiye Kadri Beyin kellesini koltuğuna alıp hünkâra mükerreren yalvarmasına rağmen bu zevat Yemene gitmekten kurtulamamıştı. Beğenmedikleri utufetlû Ferit Beye gelince; gel zaman git zaman Sait Paşanın üzerine sadrâzam olarak altı küsur serfe kemali iffet vğ dirayetle arzı hizmet etmişti.

İSTİBDATTA SÜRGÜNLER

1 Akkâ redif fırkası erkânı harbiye reisliği ile İstanbul'dan çıkarılan miralay Bedri Bey; sultan Azizi hal'ettikleri zaman Mektebi Harbiye dahiliye zabiti idi. Cülûsundan sonra ikinci Sultan Hamid bu zatı istihdam etmiş ve bir aralık huzuruna kabul ederek Karadağ hududunu tashih komisyonuna memur etmişti. (Tophane müşiri Zeki Paşanın mektep arkadaşıdır). Fakat Bedri Beyin bizzat bana söylediğine göre kendisi efkârı ahrarane ile tanınmışlardan olduğu ve Karadağ'dan İstanbul'a avdetinde hünkâra karşı serkeşlik ettiği için bir derece terfii rütbe ile Akkâya gönderilmişti.

Farsçayı, Arapçayı, Fransızca'yı çok iyi konuşur ve yazar, hele Türk edebiyatında yeditûlâ sahibi idi. Gedikpaşa tiyatrosunda oynatılan bir sürü Fransız operetlerini tercüme edenlerdendir. Halim selim, fevkalâde zeki, bir zattı. Sık sık izin alır, Beyrutta ve Cebeli Lübnana gelir; mütedahil maaşlarını Beyrut'tan alırdı. Hatırımda kaldığına göre babam ona Akkâ belediyesinde bir müfettişi umumilik verdirmişti. Biz ona çok hürmet ederdik; bize çok muhabbet gösterirdi. (Meşrutiyeti müteakip ferik ve İşkodraya vali oldu. Yeni memuriyetine giderken kendisini bir defa Büyükkada iskelesinde tesadüfen gördüm.

Bâbı şeyhi Abbas Efendinin, Akkâda en çok ve samimî konuştuğu zat Bedri Beydi. Farsça konuşarak saatlerce hasbihal ederlerdi. Bedri Beyin hüsnü hattı da vardı ve tırnağıyla kâğıtlar üzerine güzel yazılar yazardı. Bedri Beyin Arap ve İran şairlerinden tercümeleri de vardır. Türkçe şarkıları da mevcuttur. Felsefede kuvvetlidir. Basılmamış bir iki eseri vardır. Erkânı harpliği de kuvvetlidir derler. Bilâhare sadrâzam olan müşir Ahmet İzzet Paşa henüz beşinci orduda iken kendisine çok hürmet ederdi ve teftişe çıktığı zaman mutlaka Akkâya uğrardı. Bedri bey bedenen ufak bir adamdı. Çok zayıftı. Sıhhatçe de eksiği çoktu. Midesi bozuktu... Ağrısı sızısı devamlı, fakat bunların hepsine rağmen dayanıklı idi.

Sertabip Hayri Bey

2 — Beyrut askerî hastanesi sertabibi binbaşı Hayri Bey (Sultan Reşadın sertabibi Hayri Paşa) Beyruta vâsıl olduğu-muz gün vapurda ilk gördüğümüz adam Hayri Beydi. Koşa koşa babama geldi ve gelenleri hep o takdim etti. Menfiler arasında bulunmak için kabahati yoktu; babası doktor Rifat Paşanın veliahtı saltanat Reşat Efendinin hekimi olmaktan başka... (Bir de biraderi vardı, Hüseyin Bey, Beyrutta asker idi). Biz onu Beyrutta müreffeh yaşıyor gördük. Atı, arabası vardı. Güzel bir evi, Mısırlı bir karısı vardı. Yazları köşk kiralar, Lübnana çıkardı. Yalnız bizim evden çıkmazdı. Babamın dostu idi. Hattâ babamla beraber devre çıkardı, vilâyetin her tarafını dolaşırdı. Harcırâh ta almaz değildi.

Meşrutiyetten sonra İstanbulda kendisini sık gördüm, o patırtılar arasında kaç defa evimize kadar gelmişti. Dost bir adamdı. Gourmet değil Gourmand olduğu için mükellef bir istakoz ziyafetini müteakip sekter kalbden İstanbulda ölmüştür.

Şevket Paşa

3 — Ferik Şevket Paşa namında bir zatı da Beyrutta bulmuştuk. Sultan Azizin başmadeyncisi, Pilevne muharebesinde Rusları yarıp ordumuza zahire götürmeğe muvaffak olan Şevket Paşa. Beyrutta ikamete memur idi. Meşrutiyetten sonra âyandan oldu. Beyruta gittiğimiz gün babam onun arabasıyle hükümet konağına gitmişti. Ve Birkaç gün bu arabayla dolaştı. Evi bizim oturduğumuz evin yanına tesadüf ettiği için sık sık görüşürlerdi. Fakat dikkatle görüşülür konuşulurdu. Fazla asabi, intifali seri bir paşaydı. Çabuk alınırdı.

Büyük bir servet yemişlerden olduğu için ferik maaşıyle geçinmek ona güç geliyordu. Bir taraftan da oğlunu okutmak için masrafları vardı. Babam bu zatın maaşlarını verdirmekten başka kendisine bir hizmet edemedi, fakat hürmet etti. Yakınlıklı, güzel bir adamdı. Demir gibi de sağlandı.

Bir aralık beşinci ordu kumandanı biraz sonra da müşiri olan Hakkı Paşanın kainpederidir. Hakkı Paşa çok hürmet ettiği kainpederi için «eğer Şevket Paşa hazretleriyle beraber,

otursaydık karı koca eskisi gitti yine dayak yerdik» derdi, Ve koca müşir kainpederinden korkardı."

Avukat İsmail Paşa

4 — Beyrutta İstanbul avukatlarından bir sürgün daha vardı ki bu zat tam manâsiyle ikamete memur edilmişti. Diğerleri gibi bir kumandan paşa "veya bir hastane başhekimisi değildi. sadece avukattı ve lisanını bilmediği bir memlekete gelmişti. Mamafih avukatlık etmesi yasak değildi. Bindirildiği vapurla Beyruta müteveccihen yolda iken şöyle bir irade geldi: İstanbul avukatlarından izzetlû İsmail Paşa Beyruta izam edilmiştir. Kendisinin fakrû hali mesmuu şahane buyurulduğundan muvassalatıyla beraber kendisine iki üç bin kuruş kadar bir maaş tahsisine himmet olunması emrolundu. Ve derhal 2500 kuruş kadar bir maaş bulunarak belediye hukuk müşavirliği ile vazifelendirildi. Meşrutiyeti müteakip İstanbulla gelen avukat paşa Amasya mebusu intihabedildi. İyi bir adamdı ve neden Beyruta geldi bir türlü anlaşılamamıştı.

Ali Saip Bey

5 — Beyrutta bir tane de Avrupaya firar edip avdet ettirilmişlerden bir sürgün vardı. Beyrut vilâyeti, sıhhiye müfettişi doktor Ali Saip Bey. İkinci Sultan Hamidin yaverlerinden Ahmet Celâleddin Paşanın, Paristen toplayıp ve birer memuriyete tâyin ettirip getirdiklerinden biri. Genç ve çok sevimli, hattâ çok terbiyeli bir çocuktı. Ele avuca sığmazlardan olmakla beraber babam onu hüsnü idare ve sözünden çıkmaz etmişti. Güzel güzel ifayı hizmet etti. Ufak tefek kabahatlerini de babam bastırdı, onu âdeta uslandırdı. Gece gündüz evimizden çıkmaz ve benim hocam Mösyö Jurdanla saatlerce bilârd oynardı, hem çok iyi oynardı, 50 ilâ 100 karambol yaptığı çok kekre vâki olurdu. Refikası da vardı ve Fransızdı. Baş sıkıştıkça babamı ve beni unutmaz, tatlı tatlı (kendi tâbirince) diş kırasını alırdı. Zavallı Ali Saip ne oldu bilmiyorum.

İki sürgün daha

6 — Trablusşamda iki sürgün bulunuyordu. Biri Yıl-

diz sarayındaki telgraf memurlarından Sait Bey. Diğer ikin-
ci fırkadan kaymakam Tevfik Bey. Sait Bey, Trablusşam tel-
graf müdürü, Tevfak Bey de belediye ser mühendisi idiler.
Meşrutiyetten sonra (1908) Tevfik Bey İstanbul'a geldi, Tev-
fik Paşa oldu, divanıharbi örfi reisliğinde bulundu. Bebeğe ka-
dar geldi, bizi aradı, sordu. Sait Bey meşrutiyetten evvel ve-
fat etmiştir. Her ikisi, hele Tevfik Bey (paşa) emsali nadir ve
vefakâr adamlardandılar.

İSTİBDATTA SANSÜR

—Görölmüştür, Hıfzı— Birer birer her satırını okuduktan
sonra her gazetenin, her sahifesine imzasını atan Matbuatı da-
hiliye sansür müdürü Hıfzı Bey, imzanın üstüne bir de «Gö-
rölmüştür» cümlesini çekerti. Sabah - İkdâm - Tercümanı Ha-
kikat - Tarik gazeteleri bu imzayı ve bu cümleyi, yani,
bu müsaadeyi aldıktan sonra intişar ederlerdi. Hıfzı Beye gelen
müsveddeler parça parça değil, tam sahife, hattâ tam gazete
basılmış gibi olarak gelirdi. Evet... Âdeta basılmış bir gazete
gelirdi. Bizim her sabâ gazetelerimizi açtığımız gibi, Hıfzı
Bey bunları açar, satır satır; harf beharf okurdu, tashih e-
derdi, çizerti, düzeltirti veya yokederdi, bazı harfleri! Bir ne-
vi neşriyat müdürü mesulü gibi, bir nevi musahhih gibi saat-
lerce bu işle meşgul olurdu.

Babam Dahiliye Müsteşarı ve Takvimi Vekayi nazırı bu-
lunduğu vakit bu ameliye bizim evde yapılırdı. Akşam yemeğni-
den sonra gazeteler gelmeğe başlardı. Hıfzı Bey de erken baş-
layıp, erken bitirmek için derhal işe başlardı. O tarihte gece
yarılarından sonralara kadar ajans haberlerini beklemek filân
gibi âdetlerimiz, hele radyo henüz dünyada yoktu. Yalnız ba-
zı gazetelere verilmek üzere bir iradei senie, bir iradei aliye
gibi resmî tebligat gelirdi. (... İradei seniye Padişahın, iradei
aliye Sadrâzâmın verdiği emirler demektir...) Ve mühim olan
tevcihat varsa onlar gelirdi. Hünkâr bir kısım tevcihatın geç
kalmasını sevmezdi.

O tarihlerde intişar eden gazeteleri görmüş olanların bil-

dikleri gibi bunlar başmakalıp ve monoton olmaktan hayli uzaktı. Siyasî yazılar haricinde aşağı yukarı herşeyden bahsedebilirlerdi. Mahmut Sadık, Ahmet Rasim gibi muharrirlerin binlerce kariî vardı; fazla itibarları vardı. Münderecat bakımından maarif haberlerine fazla ehemmiyet veren ve bunun hoş gideceğini bilen gazeteler nerelerde mektepler açılmıştır, mektepler için hangi kitaplar basılmıştır. Müellifleri kimlerdir gibi işaretler verirlerdi. Bahusus İçtimâî, İlmî, ahlâkî ve dinî yazıları bilenlere yazdırarak; matbuat müesseselerinin şerefiyle istihzaya, yani sahibi salâhiyet olmıyanlara makale yazdırmakla okuyanlara tahmil olunacak bir nevi ezaya müsaade etmezlerdi. Sabah gazetesi sahibi imtiyazı Mihran Efendi emeği sayesinde müretteplikten bir müessese sahibi olmağa kadar ilerlediği halde yazı yazdıracağı muharrir arkadaşların en iyilerinden olmasına fevkalâde dikkat ederdi. Mahmut Sadık, Ahmet Rasim Beylerden başka Mehmet Cavit, Hüseyin Cahit, Şemseddin Sami, Mehmet Ata, Ahmet Hikmet, Abdullah Züh-tü, bilâhare Diran Kelekyan, Cenab Şehabeddin gibi.

Serveti Fünun ve Malûmat gibi mecmualar da sansürden geçerdi. Hıfzı Bey bunları okur, imzalarlı. Ahmet İhsan Bey de Mihran Efendi gibi güzide bir (ekip) sahibi idi. Recai zade Ekrem Beyefendi başta olduğu halde Abdülhak Hâmîr Beyefendi, Tevfik Fikret, H. Nazım, Hüseyin Siret, Süleyman Nazif, Faik Âli, Rıza Tevfik gibi erbabı kalem Serveyi Fünun'da vazı yazmışlardı.

Baba Tahir'in Malûmat isimli mecmuasında bile kuvvetli kalem sahipleri yazı yazarlardı ve bunların hepsi sansürden geçtiği için bu yazıları korkusuz yazarlardı. Çünkü münteşir yazıların mesulü sansür memuru Hıfzı Beydi.

Mihran Efendinin bir de hususiyeti vardı. Cesareti... Babî-âli muhbirliğini bizzat kendisi yaptığı için aldığı haberleri pervasızca gazetesine yazdırırdı; sansürün çıkaracağını tahmin ettiği halde böyle yapardı. Hattâ bir iki defa Hıfzı Beyin çizmiş olmasına rağmen haberi vermekte ısrar etmiştir. Nasılsa bir hüsnü tesadüfle meseleyi ağır bir tevbihname almakla atlattı. (Haber Bavyera kiralının mecnun olduğuna ve sarayında hapsedildiğine dair bir ajans haberiydi).

İkinci Sultan Hamid'in sevmediği yazılar takriben şunlardı ve aşağı yukarı malûm idi; binaenaleyh yazı yazanlara bir nevi kolaylık verilmişti: (İhtilâl havadisleri - Suikast tafsîlâtı - Hürriyet yazıları ve cümleleri - Hükümdarlara dair bahusus kendisine aşırı hürmet gösterdiği için Rusya Çarı İkinci Nikolayı rencide edecek haberler, haricî siyasette şu idi: Balkanlıları kıskandırmak, aralarını bozmak; Rümelide tenkili eşkiya vesilesiyle Rum çeteleri Bulgarlara şöyle yaptı, Bulgarlar Rumlara böyle fenalık ediyor, mealinde ve sayei âsayışvayei Cenabı zillûl'ahide eşkıyanın def'ine ve tebai şahanenin muhafazasına müsaraat olunduğu tarzında haberlerle kulakları doldurtmak ve ilh.)

Takvimi Vakayi Nazırlığı babamın ühdesine tevcih ve emanet olunduğu zaman Padişah onu huzuruna kabul etmiş ve birlıayli hayır duadan sonra gazetedeki havadislerden birçoğunun biraz evvel işaret ettiğim mealde ve mahiyette olmasını ekiden emrederek bu emirlerinin mahremiyetine dikkat' edeceğine dair yemin ettirmişti.

Bir de Matbuatı hariciye müdürlüğü vardı. Bunlar da Fransızca olarak intişar eden gazeteleri sansür ederlerdi. Bunun müdürü Nişan isminde bir Ermeni idi, çok zeki bir adamdı Matbuatı dahiliye müdürü Ahmet Arifi Bey gibi evhamlı değildi. Ahmet Arifi Beyi her akşam Hıfzı Bey gibi bizim eve geldiklerini yakmen biliyorum. Takvimi Vakayi gazetesinin prova-larını bizzat tashih ve kontrol ederdi. Ve okur, üfler, püflerdi. «Aman beni bir mutasarrıflığa tâyin ettiriniz, gideyim, hem hizmet edeyim, hem de size dua!...» dediğini bugün gibi hatırlarım. (Nihayet mutasarrıf oldu ve öldü zavallı).

Bir kısım sansür de tiyatrolarımız için vardı. Fakat bu, Zaptiye Nezaretine bağlı bir sansür memuru vasıtasıyla idare olunurdu. Piyesleri o okurdu, o müsaade ederdi ve o mesuldü. Gerçi o tarihlerde Manakyan tiyatrosundan başkasında piyese benzer bir şey yok idiyse de oyunun gûya mevzuu üzerinde beş on sahifelik defter var olduğundan sansür buna bakar, müsaade ederdi. Tiyatrolara bizzat giderek tulûat faslını mürakabe

Matbuatı hariciye sansürünün vazifesi daha mühimdi. Zira Avrupadan gelen turnelerin verdikleri oyunlar mühim ve tehlikeli eserlerdir zannolunurdu. Bazı kelimeler üzerinde durulur, bunlar değiştirilirdi. Yalnız bunun bir komik tarafı vardı. O da oynanan piyeslerin aşağı yukarı hepimiz tarafın-
dan malûm ve belki de ezbere olması, hattâ piyes kitabının o-
yun oynatırken elimizde bulufıması idi. Hele bir Fransız kum-
panyası operetini verirken söylenen şarkılardan birinde (La
liberte) kelimesinin (La Gaite) ye çevrilmiş olması hem ar-
tistleri, hem de halkı kahkaha ile güldürmüştü. Bundan ha-
berdar olan Hünkâr hemen bir sigara yakmış, düşünmeğe baş-
lamış Karşısındaki adam da aman inşallah kızar, şu münase-
betsizlikleri azarlar, diye için için seviniyormuş. «Uydurma ol-
masın, kimden duydun?» demiş. O da söylemiş: «Doğru. Ne
yapayım, Allah müstahaklarımı versin. Memur (adam) olmazsa
âmir mahcup olur. Ne ayıp» demiş, lâkırdıcı değiştirmiş.

Bunu bana söyleyen Mabeyinci bey «Efendimiz müzevvir-
leri ve münasebetsizleri pekâlâ biliyor amma, kulaklarını ne-
dense çekmez» demişti.

İSTİBDATTA JURNALLAR

Sultan Abdülmecit devri ricalinden bir Rifat Paşa vardı. Üç beş defa da Hariciye Nazırlığı yapan bu zatın iyi bir şö-
reti, mü:tesna bir serveti, evleri, konakları, köşk ve yalıları
statülerle süslü bahçeleri, sebzeleriyle meşhur bostanları, mü-
teaddit arabası ve yüzlerce adamı vardı. Erbabı dikkat ve
meraktan olduğu cihetle ikametgâhında tertip ve terbiye ken-
dini arattırmazdı. Haremde baş kalfaları, selâmlıkta kâhyaları,
gidiş ağaları dairenin nizam ve intizamı üzerinde dikkatle bek-
çilik ederlerdi. Çubukluda parasiyle yaptırdığı rıhtım üzerin-
de kendisi ve çocukları için ayrı ayrı birer (sahilhane) yalı
inşa ettiren bu paşanın bir oğlu da «Rauf Beyefendi» idi ki bu
zat da babası gibi ricali devletten idi. Bir aralık Sadareti uzma
müsteşarlığında bulunuyordu. Babadan kalma servetini kuşa

uçurtmuş, kervana geçirtmiş olanlardan olmadığı için, her mânada mamur ve müreffeh yaşayanlardandı. Zevki; dostları, birçok gece yatısı misafirleri, müsahabe ve hasbıhal ile hüsnü muâşeret olduğu için sevdiklerini davet eder, güzel vakit geçirirdi. Enafisden yemekler, mükemmel sofralar, stile uşaklar, müzeyyen ve müzehhep eşyalar, yağlı boya resimli tavanlar, yüzer mumlu avizeler ve emsali süsler Rauf Beyefendinin bir nevi ifadesi demektir. Hele dillere destan olmuştu; Acem halıları Acemistanda dahi kolay elde edilemeyecek cinstendi. Bunlar şu demekti ki Rauf Bey gibi bir zatın elbette «düşmanları demiyeceğim; zira buna ihtimal yoktu Çünkü iyi ve saf ve halis bir adamdı; fakat hasutları, yani kıskananlar çoktu.

Mükellef bir jurnal

Kapı komşularından biri mükellef bir curnal verdi. Daha doğrusu mükemmel bir iftira tertibetti, padişahı telâşa düşürdü. Rauf Beyin yalısında Babîâli ricali içtima ediyor, geç vakitlere kadar müzakerelerde bulunuyorlarmış.!! Bu toplantılar şüpheli imiş!!! Saltanatının ilk senelerine tesadüf etmekle henüz curnalları kanıksamamış olan hünkâr, duçarı telâş olarak gecenin birinde yalüyı bastırttı. Ev sahibiyle beraber misafirleri Yıldız sarayına getirtti. İstintak ettirdi. Rauf Beyin verdiği izahat ve teminat üzerine, bir taraftan da sabaha kadar yapılan tahkikat curnal verenin alyhine çıktı. Padişahın telâşını mucip olacak bir emare bile gözükmedi. Yalnız hahikatin âyinesi gözüktü; tezvir ve iftirayı gösterdi. Padişah beyhude rahatsız olduğuna ve rahatsızlık verdiğine üzüldü; Rauf Beyefendiyi taltif etti, yalısına yolladı. Yolladı ve bu hâdisе böylece zararsız geçti amma bir müddet sonra Rauf Bey Midilli mutasarrıflığına tâyin ve bir nevi teb'idolundu, Midilliye gitti. Şu satırları yazarken hatırma geldi. Arzedeyim:

Rauf Beyle beraber saraya celbedilip istintak edilenler arasında Âmedî hulefasından Sahip Efendi de vardı. Fevkalâde telâş ve endişeye duçar olduğu için ilk suale titriye titriye ve yemin ede ede şu cevabı vermiş ve defalarca tekrar etmişti: (Hindi yedik, kaz dolması yedik... Kaz yedik, dolma yedik,

başka bir ... yemedik gibi. Midilliye Rauf Bey gibi muntazam ve muhterem bir zatın teb'idi memleketin gücüne gitti. Ve bu iğbirarı açıkça söylemekten kimse çekinmedi. Curnalcıya beddua ettiler. O zamanlarda ekseri nasta bir zihniyet vardı: Vazifesi olmadığı halde curnal verenleri veya curnal uyuranları asla affetmez, asla sevmezdi. O kadar ki devrin Zaptiye ve polis Nazırını, curnalcı bir Şûrayı Devlet âzasına tercih eder; birinde — hududu geçmezse eğer — vazife; diğesinde meîânet bulurdu.

Nihayet Rauf Beyefendinin hikâyelerinden ve suitesirinden haberdar olan İkinci Sultan Hamid onu Midilliden getirtti ve bir vesile bularak uhdesine vezaret tevcih etti. Ancak Rauf Paşanın ömrü vefa etmedi, birkaç ay sonra vefat etti. Allah rahmet eyliye. Bu da hatırımdadır; ona vezaret fermasının Mabeyin kâtiplerinden Cevat Bey götürmüştü. (Londra büyük elçimiz Cevat Açıkalın'ın babasıdır ki, Meşrutiyette başkâtip olmuştu.)

Bir Jurnal daha

Gene İkinci Sultan Hamidin 1908 Meşrutiyetinden evvelki son altı küsur senesi zarfında makamında kalan Sadrâzamı Avlonyalı Ferit Paşa dürüst, biraz da dürüşt (sert) bir zattı. Sözüünü esirgemez; padişaha bile aman efendimiz merhamet buyurunuzla karıştırarak bir sürü hakikati arzdan çekinmezdi. Bunu bilenler belki kendilerinden de bahse sıra gelir diye ne yapıp yapıp Sadrâzamanın ayağını kaydırmak isterlerdi ve istedikleri gibi oynatacakları bir Sadrâzam kollarlardı. Bu emele ulaşmak için senelerce uğraşırlardı. Meşrutiyetten (1908) bir iki gün evvel kadar Ferit Paşa makamında kalmıştı. (Zannediyorum 1907 senesinde idi: Bir gün babamı acele acele saraya davet ettiler. Ve doğruca sarayda bulunduğunu haber verdikleri Sadrâzamanın nezdine gitmesini söylediler. Sadrâzam Ferit Paşa pederimi görünce: «Şehremimini bekle, dediler ne var?...» سوالini iradetti... Bir curnal verildiğini tahmin eden babam: «Olsa olsa bir tezvirat var olacak. Bendeniz de niçin çağırıldığımı bilmiyorum» cevabını verirken, içeriye giren Mabeyinci Bekir Bey (merhum) ucu yırtık bir kâğıdı Sadrâza-

ma verir, Reşit Paşa ile beraber bu kâğıdı okusunlar, müta-lâalarını bana yazsınlar iradesini tebliğ eder gider. Ucu yırtık kâğıt, yani imzası yırtılarak Sadrâzama gelen kâğıt bir curnaldan başka bir şey değildi. «Babamla Sadrâzam ittifak etmişler; ekmeği adetle değil, okka ile ve tartı ile sattıracaklarmış. Maksudları da fırınların önlerini kalabalıklaştırarak halkı sokaklara toplamak ve bununla şehirde bir umumî kıyam husule getirmek, kazan kaldırmak, neticede de hünkârı hal'etmek imiş».

Bu curnal bu kadarla bitmemişti; şöyle de ilâveleri vardı: «Şehremini Emanet meclisinden bir karar almış. Babîâliye bir tezkere ile bu kararı bildirmiş. Evrak Şûrayı Devlete gitmiş ve muvafık görülmüş. Şehremanetine cevap yazılacak ve he-men fırınların önü binlerce halkla kalabalıklaşacakmış; filân...» Ferit Paşa kızmıştı; hünkâra sert bir haber yollıyacaktı. Babam mâni olur ve bu curnalcı kimse gelsin de konuşalım fikrinde bulunur. Hünkârdan bunu rica ederler. O da zaten saraya gelmiş ve curnalının tesirini kollamakta bulunmuş olduğu için, kendisini kolaylıkla bulurlar. «Hünkâr emretti» derler, reddedemez, Sadrâzamin huzuruna getirirler.

Bunu da hatırıma gelmişken söylyeyim; bu curnalm sonlarında ekmek okka ve tartı ile satılırsa halk aldatılır, ziyan eder gibi de nabeca ve gülünç bir fikra bulunduğu için, casus odaya girer girmez, efendimiz emrettiler mazuratmızın müeyyidelerini bize söyleyin teklifinde bulunurlar.

Babamın ricasiyle Sadrâzam sual ve cevaba karışmaz, yalnız dinler. Kemküm eden curnalcı akla yakın bir kelime bulamaz, söyliyemez ve kendisine babam tarafında nverilen iza-hatı bir sözle olsun sekteye uğra..nıyarak, netice olarak da «Hakkınız var, ben vehme düşmüşüm, yanlış anlamışım, vah vah...» gibi halisane bir tavır takınarak bu bapta bir de he-men oracıkta bir kâğıt yazar, imzalar. Curnalda siyah dediğine bu imzaladığı kâğıtta beyaz der, Sadrâzama verir. Kendisini odadan çıkarmadan, Sadrâzam mabeyinci Bekir Beyi nezdine davet eder; padişaha hem bu taze imzalanmış kâğıdı yollar, hem de kendi eliyle ufak bir ariza yazarak irsal eder. Bu dâva da biter amma hünkârın beyni fırınların önündeki kalabalığa

saplanır. Şehremanetininin noktai nazarını kabul etmez, olmaz emrini verir.

ESKİ TEPEBAŞI VE TAKSİM BAHÇELERİ

Benim çocukluğumda Tepebaşı ve Taksim bahçeleri aşağı yukarı birer tertip ve terbiye yerleriydi. Kırk para dühuliyeyi verip içerilerine girdikten sonra bizi mektebe götürüp getirmeğe ve gezdirmeye memur olan lâlalarımız bu bahçelerde koşulmaz, hızlı lâkırdı edilmez, bir şey içerken veya yerken ağız açılmaz, dirsekler masalara dayanmaz, ısıklık çalınmaz, şunun bunun yüzüne fazla bakılmaz; aman dikkat edin, sonra adama terbiyesiz derler derlerdi. Çocukluktan uzaklaşmağa başladığımız zamanda da kendi kendimize ve hareketlerimize çeki düzen verir; nazarı dikkati çekmemeğe, pot kırmamağa çalışırdık. Tepebaşı bahçesi biraz da hısusî bir bahçe gibiydi. Biraz evvel söylediğim gibi, içerisine parasız girilmezdi. Dört tarafı parmaklıklı idi. Şimdi içinde asla suyu bulunmayan havuzun bulunduğu mahalde bir köşk (kameriye) vardı. Muayyen saatlerde burada müzik çalınırdı. Bu köşkün etrafında masalar ve iskemleler bulunurdu.

Esasen bahçenin her tarafı masalarla, üzerleri çiçekli masalarla süslü olarak hazır bulunurdu. Ortada bir yol vardı. Bu yolda da gezindirdi. Bahçede içki yok değildi. Meze de verirdilerdi. Fakat pastırmalı sucuklu, sarımsaklı yiyecek vermezlerdi. Hafif- Peynir - havyar gibi şeyler verirlerdi. Garsonlar adamakıllı style edilmişlerdendiler. Ağızda sigara koltuk altında bira şişesi eller kirli, tırnaklar simsiyah bir halde olarak iş göremezlerdi. İcyüzleri ne idi ehemmyet verilmezdi. Fakat dış yüzleri tertemizdi. Bu bahçenin cazip bir hususiyeti de masalar arasındaki yollarda dolaşanlardan bazı simaların semadan inmişçesine melekru (melek yüzlü) olmaları ile gözleri kamaştırmaları idi. Bunu da gördük. Bahçede oturan bey, paşa, efendi veya mösyöden biri hattâ birkaçı yeni görülmüş bir şey... Gzrdüler mi derhal yerlerinden fırlarlar gezinmeye başlarılardı. Bu gûna çâlâkiye sahip olanların başında İbrahim Hakkı Beyefendi hazretlerini görürdük. (Sonraları meşrutiyet

sadrâzamlarından Hakkı Paşa). Sarayı hümayun mimarı Yanko Bey de yaramazlardandı. O kadar ki konsomasyon parasını peşin verir, fırlamaya hazır bir halde gelen geçeni süzerdi. İşin acıklı tarafı büyük yaşlılardan küçük yaşlılara o meydanlarda koşacak saha bırakılmazdı. Paramız olsa da düdüğümüz ötmezdi. Çünkü mühür onlarda idi. Süleyman idiler. Sonra da havardalıklar bahsinde mahir idiler... Halbuki bzi memhur idik; ve mahcup idik. Ağzımızı açamazdık, o yollara kaçamazdık. Nârasız, kavgasız, palasız, bıçaksız eğlendiren bu bahçelerde bir şey daha görürdük: Beylerimizi paşalarımızı arkalarından koşturan hatunlar hakikaten terbiyeli hareket ederlerdi. Tanındıklarına bile selâm vermezler, kimsenin yüzüne bakmazlar; randevuları varsa bir masa işgal ederek hemen bir şey ısmarlar, beklerlerdi. Erkeklere gelince bunlar da yalnız oturan bir kadına musallat olmazlardı: Olamazlardı. İşte Taksim ve Tepebaşı bahçeleri evvel zaman içinde bu halde idiler.

Taksim bahçesinde de duhuliye parası vardı. Bunun da masaları ve yürüyüş yolları ötekine benzerdi. Müşterisi tabiatın tabîî güzelliklerini tercih edenlerden ibaret gibiydi. Güzel bir manzara karşısında oturmak dinlenmek isteyenler burada ekseriyeti teşkil ederdi. Kendi kendine bir köşede ve bir ağaç altında oturmak bir rakıcık içmek veya bir arkadaşla hasbihal eimek elbet bu bahçeye yakışırdı. Burada da müzik ve fazla olarak saz vardı..

Bu yerlerde bulunmanın usul ve âdabından nasip almamış olanlar oturdukları yerlerde veya gezerlerken bir eğlencede bin lira bozacak kabiliyette ve kuvvette olsalar bile hudutlarını ve hadlerini aştılar mı orada mutlaka dikiş tutturamazlar istiskal edilirlerdi. Esasen yollarda, sokaklarda ve umumî mahallelerde bulundurulmuş belediye çavuşları veya emniyet polisleri vazifelerinin tesbit etmek için vaka beklemek değil, tesbit etmemek için vakaları önlemek olduğunu bilirler, ona göre hareket ederlerdi. Hele arsızlar ve sarkıntılık edenlere asla müsamaha edilmemezdi. Askeri «Kanon» ları da bu işlere bakarlardı. Tophaneye müşürü Zeki Paşa aynı zamanda askerî mektepleri Nazırı olduğu için talebenin sokaktaki tarz ve tavırlarını çok sıkı mürakabe ettirirdi. Talebenin sokaklarda lâûbaliliklerine aslâ ta-

hammül etmezdi. Bu bahçenin ön tarafı bugünkü gibi çalı çırpı ile bölünmüş! fakirlerle zenginler birbirinden ayrılmış değildi. Duvarları içinde herkese açıktı. Masaları ve sazın yeri ön taraftaki yüksek ağaçların altında ve aralarında yerleşmişti. Bahçenin geri tarafları yani travmay yolu tarafı daha sık ağaçlı idi ve ufak dar yollarıyla halka büsbütün serbes bırakılmıştı. Bir de dairen mâdar geniş bir araba yolu vardı. Burada da eğri büğrülükleri bugünkünden pek farklı olmıyan şehrimizin parke kaldırımları üzerinde yürüyemiyenler (ezcümle Almanya büyük elçisi baron Marşel, İtalya büyük elçisi Marki İmperyali, Belçika elçisi baron Dödzal, İspanya elçisi Marki Kamposagrato gibi zevat) yürüyüş ekzersizleri yaparlardı. Babam da yürümeyi çok severdi. Feridun Nevcivan paşanın pederi İbrahim Sarım Beyle beraber sık sık bu bahçeye giderdi, beraber yürürlerdi; bir de bendeniz her akşam üzeri bu bahçenin koşucularından idim. Baron Marşel dolaşırken ne zaman bana tesadüf etse dururdu: Bu bahçe olmasa ben haraboldurdum. derdi. Çok şişman ve kocaman bir zattı. Yürümekten çok faydalandığını her zaman söylerdi. Bahçenin ortasında bir ahşap köşk ve altında kiler vardı. Müşterilere servis bu mahalden yapılırdı. Buranın garsonları da Tepebaşı garsonları gibi temiz idiler. Akla gelmişken şunu da ilâve edebiliriz: Bahçenin bahçıvanları muttasıl dolaşır, etrafa nezaret ederlerdi ve meselâ kapıların önünde ayak ayak üstüne kurularak çoraplarından fırlamış parmakları elleriyle karıştıramazlardı. Kapılardan kırkar para vererek içerilerine girilen bu bahçeler yüksek bir bedelle kiraya verilirlerdi. Tepebaşı bahçesi müstecile yapılan mukavelenamede bir de tiyatrolara Avrupadan truplar getirilmesi kaydı vardı. Şimdi ismini hatırlıyamadığım kıracı uyanık ve işgüzar bir adamdı. Taahhütlerinde muvaffak olur, bize operalar — operetler — Komedi Fransezleri getirerek göstertirdi. Yani bize hizmet ederdi. Zihin ve fikir açıklıklarına bir nevi vesatet ederdi. Hele sanat meraklılarına âdetâ birer ders verilmiş olurdu. Yeryüzünde görmeden göstermenin henüz imkânı bulunmadığı için bu usûl çok iyi ve hayırlı bir usul idi. Hepimizi memnun ve müstefit ediyordu; kafalarımız ve kulaklarımız terbiye ediliyordu.

İSTANBULUN KARŞISINA NEDEN BEYOĞLU DENDİ?

Tâ Bizanslılar zamanında Cenevizlilerin elinde bulunan Kalatanın yukarı taraflarında ikameti ihtiyar eden bir Venedik beyi vardı. Çok da zengindi. Beyoğlu ve civarında, hattâ Ortaköy üzerlerine kadar giden tepeciklerde birçok toprak edindi; ağaçlıklar, bahçe ve bostanlar yetiştirdi. İtalyadan nevi nevi tohumlar getirtti ekti. Halka fasulyeyi, patatesi ve birhayli sebzeyi öğretti.

Fatih Sultan Mehmet İstanbulu fethettiği vakit bu Venedik beyi şimdi Rum kilisesinin bulunduğu mahaldeki konağında (Taksim) oturuyordu. Ve fetih sıralarında Osmanlı donanmasına mensub kadırgalar bu zatın bostanlarından geçti. Halice in- di. Mevsuken rivayet edilmektedir: Fatih Sultan Mehmet bu beye ve evlülterna çok iltifat ve emniyet gösterdi. Hattâ beyin konağına geldi, yemek yedi.

Bu Venedikli zatın ölümünden sonra varisleri yavaş yavaş ellerine düşen toprakları azalttılar. Bir kısmını sattılar. Diğer kısmı şuna buna hediye ettiler. Fakat güzel İstanbulu bırakmadılar, konaklarında kaldılar. İşte bugün Beyoğlunun aldığı isim bu beyzadelerden dolayıdır. Gitgide bu konaklardan eser kalmadı,. En nihayet bu bey oğullarından en büyüğünün konağı da satıldı. Ancak (İkinci Sultan Mahmut) devrinde satıldı. Bu konağı ve müştemilâtını Süleyman Efendi namında bir tüccar satın aldı. Harab olmuş konağı yıktı. Toprağı ayırttı. En büyük parçasını vatanî bir hizmete hasr ve tahsis etmeği münasib bularak kendi kesesinden sarfettiği paralarla ve bin ihtimam ve dikkatle bir kışla inşasına tahsis etti ve kışlanın ikmalinden sonra anahtarlarını Sultan Mahmuda takdim etti. (... Efendimiz amcaları Sultan Selimi çok severdi. Ben de bu kışlayı o kışlanın tâ karşısında yaptırđım, velinimet efendimize arz ve takdim ediyorum, diyerek...). Sultan Mahmud bundan çok memnun ; müteşekkir kalmıştı, Süleyman Efendiye çok iltifat etmişti. Bu kışla bundan birkaç ene evvel yıkılan Taksimdeki topçu kışlasıdır. Temelleri gayet muhkemdi. Kanalizasyonları fevkalâde hünerli ve mükemmeldi; Bunun böyle olduğunu İttihatçıların

devrinde bu yeri satın alan Perye isimli Fransız bankasının yaptırdığı etüdlerden biliyorum, ve her türlü faydalı işlere tahsis olunacak kadar genişti. Hem de yazlık ve kışlık bir bina idi. Lodosa nazırdı. Nekahethane olarak kullanılabilirdi. Poyraza nazırdı. Ameliyat odaları, hekim odaları, hattâ hasta odaları buralara yerleştirilirdi. Ortasında muazzam bir bahçe varcı. Hastaları gezdirir, hava aldırırdı. Hattâ kışla olarak kullanıldığı zaman bu faydalarından da istifade olunuyordu.

Periye bankası Meşrutiyet devrinde satılan bu binayı ve karşısındaki Talimhane meydanını aldıktan sonra güzel bir proje yaptı. Bugünkü Talimhane ismini alan apartmanların bulunduğu mahalde başka türlü bir lotisman yaparak arsalar satacaktı. Nasıl oldu bilmiyorum. Vali Muhiddin Üstündağ zamanında bankadan bu yerler istirdad olundu. Talimhane evlerle dolduruldu. Kışla yıkılınca kadar metrûk bir halde terkolundu kaldı. İşte bundan sonra olacak ki Sultan Mahmut devrindenberi dimdik ve güpgüzel duragelen bu bina çürüğe çarılı, yıkıldı.

Gönül isterdi ki köişla müşrifi harab olmadan evvel yıkmak ıztırarından kurtarılarak mükemmel bir tâdil ve tamir görsün; hastahaneye intilâb etsin; ismi de (İnönü hastanesi) olsun. İçine her giren şifa bulsun; dua etsin çıksın. Böyle olsaydı; evet... bu böyle olsaydı hem memleket müstefid olurdu, hem de Süleyman Efendinin ruhu şâdolurdu. Olmadı. Çünkü başka türlü olamazdı. Ve çünkü senelerce ihmal edilmesi sebebiyle bina çürümüştü, dökülmeğe başlamıştı. İhmalimizle biz onu için için yıkmıştıö, satmış savmurmıştuk!. «Yazık oldu Süleyman Efendiye»...

BEYOĞLU HÂTIRALARI

Geç olsun da güç olmasın derler. Bunu bildiği için olacak nuru ayınım «Sait Duhânî» Eski İkametgâhlar ve Eski Adamlar adlı Fransızca eserini bana herkesten sonra verdi. Maksadı elden ele vermekmiş. Bir tesadüfü beklediği için göndermek istememiş. Kendisini Löbonda bulduğum dakikayı geçirmede;

koştu gitti, kitabını getirdi, kabına bir şeyler yazdı, bana verdi. Ve epeyce iltifatlı yazdı. Ağabeyliğin yaşta değil, başta olduğundan teâmi ederek, yani ilmiv ve irfanının bir haylimize ağabeylik edecek derecede bulunduğunu görmek veya göstermek istemiyerek bir nezakette bulundu. Bir daha mersi.

Yarım asır

Sait Beyi 1397 senesinin temmuzundanberi tanırım. Pederiyle beraber Suriyede idi. Bendeniz de babamın yanında Beyrutta idim. O Cebeli Lübnanda otururdu. Mutasarrıf devlet lû Naum Paşanın oğluydu. Esasen Lübnanla Beyrut içiçe bir yer olduğu için bir yerde oturuyorduk da diyebilirim. «Said» İstanbulda doğmuştu. Suriyede büyüdü benim gibi.

Naum Paşa beeşr seneden tam on sene Lübnan mutasarrıflığında kalmıştı. Bu da demekti ki Sait Beyin beşiği Âsitane de salanmış mekteplerinin kapıları Suriyede eşinmişti. Tek evlât olduğu cihetle üstüne titredikleri kadar derslerini takibeder, biçareyi nefes aldırmmamacasına çalıştırırlardı. Bereket versin çok zeki, çok da çalışkandı; derslerini çabuk ikmal etti, kurultuldu. Yoksa ikmalî enfas edecekti!!

Çalışma müddetinde bütün zevki kıpkırmızı saçlarını örtten kırmızı fesiyle ve bir efendizadeye yakışan tavrıyla kır atına binerek arasına dolaşması olurdu.

Biraz değilmiş meğer

O... Dünyayı adamakıllı görmüş. Eski Beyoğlu için yazı yazmamış, âdeta tablolar çizmiş. Fakat empresiyonist değil, hakikî tablolar çizmiş. «Evet, konaklar, aileler, dedikodular, siyasetler, leventenlikler, gelen giden ecnebler, artistler, seyyahlar, saray ve elçiler hepsi bu küçük eserde. Fakat bu küçük eserde büyük şeyler var. Tık tık tahtaya vurduktan sonra bunu da arzedeceğim. Bunların kâffesi muharririn notlarından mı? Hayır! Kafasından çıkıyor. Zaten pederi de söylerdi ya! «Ben Saidin hâfızasından korkuyorum »derdi... Tedai midir nedir bilmem bu nefis eseri okurken benim de aklıma bir iki Beyoğlu hâtırası geldi ve bunlar nasıl oldu da Saidin gözünden kaçtı, kulağına gitmedi. Hâlâ hayretteyim...!

Birisi şu

Bir akşam üzeri Babiâli dönüşü Perapalasa uğramıştım (1905) Niyetim ote 1in salonunda çay içmek, evime yürüyerek dönmektir. Otelin sofasında Suriyeli iki tanıdığımıza rasgeldim. Biri büyük elçiliklerimiz başkâtiplerinden Jan Tüveyni Beydi, öteki Suriyeli Nadra Mitrandı. Beni görür görmez koşup yanıma geldiler, masalarına davet etiler. Kabul ettim. Karşımızdaki diğer salonda Şeyhülislâm Cemaleddin efendinin mahdumu Muhter Bey vardı, kendi kendine oturuyordu. Davet edelim mi, dediler. Şûrada karşı karşıya oturuyoruz, burada ne mahzur olabilir dedim. Jan gitti. Muhtar Beyi aldı, geldi. Şuradan buradan konuşmağa başladık. Salonlar oldukça kala balıktı.

Güzel tuvaletli güzel kadınlar, dürüst giyinmiş erkekler, masaları işgal etmiş konuşuyor, çay içiyorlardı. Bu sıralarda İstanbulda hemen hemen kimsenin sevmediği «elhak» soğuk ve şımarık bir levanten salona girmiş, masaları dolaşmağa başlamıştı. Bittabi bizim yanımıza da geldi. Buyurun demediğimiz için Tüveyni beye hitabetti, ve kaka şakalar yapmağa başladı. Sert bir cevap aldı. Gene susmadı. Jan ayağa kalktı, herifi büsbütün tersledi. Ne oldu bilmedik daha ziyade kızdı «Sen bana sal Türk mü dedin Şimdi seni tokatlarım, defol» diye bağırdı. Heif tüydü. Bu terbiyesiz adam ecnebi seferaketlerden birine dayanmış levantenlerden biri ve hâfızam şaşırtmıyorsa eğer tramvay şirketi direktörlerindendi. İş bu kadarla da kalmadı. Tüveyni Bey bu adamı şikâyet etti, tarziye verdirdi ve azarlattırdı. «Jan Tüveyni Bey» Beyrutlu idi. Çok da Osmanlı bir çocuktu. Çok da yaşadı. Daha geçenlerde Beyrutta öldüğünü duyduk. Aklıma gelmişken şunu da söyliyeyim: (Said Dubanı) de bir meziyet daha vardır. «Nimetşinas» dır alabildiğine. Bunu da Reşit Saffet Beyefendiden öğrendim... Fransızlar ilk zamanlar Suriyede bir şeyler yapmak isteyerek bitaraf ve oralarda sevilmiş bir adam aradıkları sıralarda Saide âdeta Lübnanda bir şefdetalık kapısı açar gibi sözler söyledikleri zaman kendisinden şu cevabı almışlardı... "Unutmayın ki ben Naum Paşa isimli bir Türk vezirinin oğluyum».

İzmirli Nuri (bugün) avukatlarımızdandır. Edib Daniş rahmeti rahmana kavuşmuştur. Nejat sanayii nefise mektebimizde heykeltraş hocalarındandır. Mustafa Rahmi İzmirde profesörlük etmektedir. Giritli Rahmi Ziraat Bankası şube müdürlerindendir. İbrahim Alâeddin meşhur vşairimiz ve edibimizdir. Hasan Arif vefat etmiştir, Harun Alice ölüp gitmiştir. Şâmil Osman liman işletmesi müfettişlerimizdendir. Ahmet Rasih ailesinin Adanadaki çiftliğinde uğraşır. Münir Mazhar Ziraat Bankasında muhaberat müdürüdür. Hamza Osman Afyon saylavı ve Toprak ofisi umum müdürü idi. Hakkı Hayrı gözümüzün nuru yani meşhur göz doktorumuzdur. Sadreddin Celâl üniversitede pedagoji profesörüdür. Fehamet hanım bilmiyorum şimdi nerededir? Makbule hanım Suphi Paşa ailesindedir. Cenevrede vefat etmiştir ve ço khazin bir merasimle defnedilmiştir. Betül hanım bir Fransızla evlenerek mavi iklimin Nis şehrindeki şatoda mukimdir.

Fahreddin Süleyman (Fahri Arel) Tıp Fakültesi sabık dekanı, profesör ve operatörlerimizin güzidelerindendir. Nâbi Haseki hastanesinde profesör doktorlarımızdandır. İbrahim Osman Selânikli; İstanbulda bir klinik sahibi doktorlarımızdandır. Ahmet Tevfik Meteoroloji umum müdürümüzdür. Ziya Emiroğlu Serasker ıza Paşanın üçüncü oğludur. Sedat Tavat profesörlerimizdendir. Yusuf Nazir Tavat Türkçe ve Fransızca muharrirlerimizden ve üdebamızdandır. (Gazi Osman) merhum olmuştur. Süheyb Nizami Ankara hukuk fakültesi profesörlerindendir. Yahya Mümtaz vefat etmiştir. Gazanfer Galip Gaziantepteki çiftliğindedir. Fahreddin Tandoğan Maliye Bakanlığı hukuk müşaviridir. Mademki hayvanın en kuvvetlisi (ayı) dır. Pekâlâ bu lâkabı kabul ettim demekle meşhur Adil fakültelerimizden birinde daire müdürü-müdebbiridir. Kertenkele lâkaplı Ziya Hüsnü Anadolu ajansının İsviçre muhabiridir. Doktor Ali Rıza ölmüştür. Cevat Hüsnü Kabilde sefirimizdir. Sabit Galatasaraylı denmekle meşhur futbolcumuzdur ve şimdi Hatay dağlarının birinde büyük bir otelin sahibidir. Arif Rasih Adanadadır. Kommer Kemal İzmit eşrafından ve eshabı emlâkdendir. Salih Nazif muktedir hocalarmuzdandır. Bereket Osman vefat etmiştir Rıza Kutbi ne oldu haberim yok.

Nurullah Atâ (Ataç) kıymetli üdebamızdandır. Asım Gerenli mütehassıs doktorlarımızdandır. Bilâl Aziz Maarif Ve kâleti hars müfettişi umumisiydi. Sunullah Adil çiftlik sahibidir. Muğlalı Salâhaddin Menteşe avukatlarımızdandır. Mehmet Ali Şevket hukuk fakültemiz hocalarındandır. Cevat Refik güzide hekimlerimizdendir. Sadi muktedir ve muvaffak armatör-îerimizdendir. Küçük Mehmet Cevat Londra büyük elçimizdir. Nihat Refik hâriciyemizde şube müdürlerindendir. P. K. Z. Hüsameddin Çalapala soyadı almasına hâlâ keşke Cenevredeki lâkabi soylandıraydım demekte imiş. İyi bir arkadaşımızdı.

Mustafa Şekip Tunç müftehir olduğumuz üstatlarımızdandır. Selim Nüzhet ufulile hâlâ acısını unutamadığımız bir vatandaşımızdır. İkilik Merkez bankası müdürlerindendir. Ve 1914 senesi sonlarına doğru İstanbuldan Cenevreye giden (Semih Mümtaz S) Yani Mümtaz soyadlı Semih bendeniz!

«Lozan» daki talebe

Mustafa Besim rânâ mühendislerimizdendir. Reşat sanayi umum müdürü idi. Nejat Kent İş bankası sabık müdürüdür. Esat maruf ve muhterem diş doktorumuzdur. Mahmut Esat Adliye vekili idi vefat etmiştir. Cemal Hüsnü büyük elçilerimizdendir. Mazhar Nedim İstanbul hukuk fakültesi profesörlerindendir. İbrahim Galip Fecşi mühendis müteahhitlerindendir. Nusret Halk bankası umum müdürüdür. Lâkerdacı lâkaplı Hamdi Belediye umumî meclis âzasındandır.

Yine Cenevre

Fransızların Almanların hücumunu (Marne) de tevkif etmelerinden hemen sonra (1914) birinci umumî muharebenin bize de sirayeti Pariste ve Brükselde bulunan talebelerimizi dahi şaşırtarak koştura koştura İsviçrede toplanmıştı. Bir taraftan da yine Avrupada bulunan bir sürü beyler, paşalar yalnız olarak veya aileleriyle İsviçrede toplanmışlardı. Ben Cenevreye gittiğim zaman bu kalabalık hattâ yerleşmişti ve aralarında babamla hasta hemşirem ve, validesi vardı.

Muvasalatımdan birkaç gün geçti geçmedi, biraderim Yahya «bizim bir talebe cemiyetimiz vardır. Sık sık gidiyorum;

şekerler gibi arkadaşlar buluyorum» diyerek bir toplantı gecesinde benim de kendisine refakat etmecliğimi teklif etti. Gittim. Rue de Rhone'de bir kahvehanenin üst katındaki bir büyük salonda bir kalabalıkla karşılaştım. Biraz evvel isimlerini arzettiğim beyefendilerden birçoğuna takdim edildim. Cemiyetin reisi, bu işi başıma sarıncaya kadar, Şükrü Saracoğluydu (sabık Başvekil). Talebe cemiyeti diyorsam mektep çocukları zannetmemelidir: Hayır! Bu beylerden mühim bir kısmı âlî mekteplerimiz mezunları idiler. Avrupa üniversitelerinde çalışıyorlardı. Hattâ içlerinde kaymakamlık; maarif müdürlüğü; vilâyet maiyet memurluğu ve mektep müdürlüğü yapmış olanlar vardı: Cemiyetin işi şuydu. A — Diyarı gurbette bir birimizi kaybetmemek. B — İhtimalarda konferanslar vermek münakaşalar etmek. C — Samimî bir hava içinde eğlenip gülmek ve bunu alınan muharebe haberlerine nazaran ayarlamak. D — İster istemez biraz da siyasetten bahsetmek, fakat siyaset lâkıldılar veya haberleri bazan heyecan verir olurdu. İsviçre matbuatının düşmanlarımıza inanıp hem de gafil avlanıp aleyhimizde yazdıkları yazılar elbette can sıkıyordu, bize biz de ne yapalım düşüncesini veriyordu.

* — 2 —

Cenevredeki talebenin ister* istemez siyasî düşüncelerle de meşgul ve mutlaka muazzeb olduğunu aleyhimizdeki neşriyata mukabele kaygısıyla müteezi bulunduğunu arzetmiştim, Bir teessür yüzünden husule gelen bir iki hâdiseden bahsedeceğim. Meselâ talebenin en genci (Hamza Osman) ın şahlanmaları gibi!. Moskof Çarlariyle 25 sene çarpıştıktan sonra esir ve fakat muhterem olmasına rağmen, bir sürü teklifi reddederek, Osmanlı mülküne gelen şehametlû Şeyh Şamilin torunu Celâdetlû Hamza Osman, henüz on altı yaşlarındaydı. Yatan işlerinde fevkalâde heyecan gösteren bir biemandı. Kızdı mı »şırank» tokat işten bile değildi. En ufak bir imaya tahammül edemezdi. Biz Türkler gerçi hep bir arada ve vatan meseleleri üzerinde can cana idik; bu hususlarda asla başka türlü düşünmezdik. Fakat Cenevrede düşmanlar da vardı, başkaları da vardı. Rus ihtilâlcileri; Yunan ve Makedonya komitecileri; Er-

meni Taşnakçıları kendi aralarında bazan da müctemain sık sık toplanırlar, umdelerinin, hayallerinin propagandasını yaparlardı. Lenin Zürih'te, Mussolini Lozan'da idiler. Can cana, baş başa herbiri kendi derdine düşmüştü; uğraşırlardı.

Şu halde Türklere de bir vazife terettüb etmişti. Biz de toplanalım kararını verdiler. Ve bu sırada Lozan'da da teşekkül eden bir talebe cemiyetiyle görüşerek, Lozanla Cenevre arasında bulunan (Rol) köyünde birleştiler.

Pek hararetle çok da samimiyetle konuştular, müdafaa faaliyetine geçmek üzere birhayli karar ittihaz ettiler. Bu sıralarda idi, şöyle bir vaka hâdis olmuştu: Cenevre'de dolaşan Taşnakçı ihtilâlcilerden (Jorj Vemyan) adlı birisi vardı. Bu adamın işi gücü aleyhimizde propaganda yapmaktı. Bir gün konsolkoshanemize gitmiş. Başkonosolos (Yusuf Ziya) Beyi makamında tahkir etmiş ve Cevat Hüsnüyü (aynı zamanda talebe ve kançılardı. Yıldızdaki (Hamidiye) e camisi ikinci imminin oğludur) dövmüş. Konsoloshaneden çıkarken de bayrağımıza karşı terbiyesizlik etmiş! Talebe içtimalarının birinde bu haber duyulunca fesler bastan fırlamıştı. Hep birden gidelim herifi dövelim demişlerdi. Serdarı dirayet medar Şükrü Saraçoğlu «bu olmaz başka yol arayalım. Bir adama birçok kişi gitmez» demişti. Bu aralık (Hamza Osman) salondan sıvışmış! Kardeşi Gaziyle birlikte yola çıkmış ve doğruca Vemyankın müdavimi olduğu bilinen kahvehaneye gitmişler. Elleriyile koymuş gibi bu mütecasiri bulmuşlar. (Kapamacıyan) adlı bir Osmanlı Ermenisiyle bezik -oynuyormuş. Yanlarında da yine Osmanlı Ermenilerinden (İstanbulyan) bulunuyormuş. Nezaketle herife bazı sual sormuşlar. Herif «vay» demiş ayağa kalkmış. Derdin şikan çıkarmaksa dışarıya çık konuşalım cevabını vermişler! Herif büsbütün böbürlenmiş. Ve tefevvühâta sövüp saymağa* başlamış. Mükemmel bir dayak atmışlar. Bittabi polis müdahale etmiş. Hamzayı ve Gaziyi polis karakoluna götürmüşl. Cenevre emniyet müdürü umumisi Mösyö (Vibere) teslim etmiş. (Bu mösyö Viber kocaman bir adamdı. Kocaman da bir sakalı vardı ve vazifesindeki mehareti Avrupaca meşhurdu). Madrub (dayak yiyen) karakolda bağırarak dâvacıyımler dururmuş.

Çocuklar hapishanede

İsviçredeki polisin vazifesei «neme lâzım bana bir şey söylemediler ki» den ziyade hâdiselere hem, en müdahale etmek olduğundan ve müstantika da haberi ihmal etmediklerinden dârip- lar ve madrup tevkifhanede bulunan müstantik efendiye teslim edilmişlerdi. Bunu yani bu hâdiseyi ve neticeyi duyan Türk gençleri hemen tevkifhane önünde, toplanarak nümayişe ve dayak yiyenin yediği naneleri tâdat ile feryada başladıklarından (Mösyö Viber) ortaya çıkmış çocuklara hak vermişti. Fakat (Jorj Vemyan) ın dâvacılığı tereddüt uyandırmıştı. Bu zaman Şükrü Saraçoğlu Bern şefimiz Fuat Selim Beye telgraf- la müracaat etmişti, sefirin de müdahalesi üzerine mevkıflar tahliye edilmişlerdi. Sonra da mahkemede beraet kazanmışlar ve İsviçreliler tarafından alkışlanmışlardı. (...Şunu da kaydetmek isterim; Mahkemede şahit sıfatıyla dinlenen (İstanbul- bulyan) la- (Kapamacıyan) ve eski konsoloslarımızdan (Rüş- tü Bey) (Posta Nazırı (Mardinî Vehbi) Efendizade (Hamza) ile (Gazi) nin lehinde şehadet etmişlerdir. Her üçüne bir de burada teşekkür ederim...). Hatırımda iken şunu da söyleyeyim: Mahkemede müddeiumumi kendi bayrağını tahkir eden adamın kendini müdafaaya hakkı yoktur gibi bir şey söylemiş, dâvacıyı susturmuştu.

Harbin sonları

1914-1918 harbinin sonları Cenevredeki Türkleri meysus ve nevmidediyordu. Harb kaybedilirse başımıza örülecek çorapların nice olacağı seziliyordu. Büyüklü küçüklü herkes bir tefekküre, bir çare aramağa başlamıştı. Hattâ ihtiyarlar hile harekete gelmişler, sık sık konuşmağa başlamışlardı. (Prens Sabahaddin) (Doktor Nihat Reşat) beyler ve (Ahmet Bedevi) Cenevreye gelmişlerdi. Bö Şerif lâkabiyle meşhur ferik (Şerif Paşa) da Cenevreye gelmişti. (Mahmut Muhtar) paşa ve saire de faaliyet idiler. (Şahabeddin Süleyman), (Bilâl Aziz), (Hamza Osman) (Semih Mümtaz) ve '(Recep Ferdi.) «İntibah ve Teceddüt» isimli bir cemiyet için günlerce uğraştılar.

— 3 —

Bu yazıda iki evvelde unuttuğum isimlerden birkaçını yazacağım; aynı zamanda da İsviçredeki hocalarımızdan ve ahvalimizden bazı anekdotlar arzedeceğim. (Dr. Cevdet Nasuhi) yi (merhum) istihlâf eden Saraçoğlu Şükrü Beyden sonra Cenevreye Talebe cemiyeti reisliği bana emanet olunduğu için, bu mevzuda ısrar eder olmaklığıma muhterem okuyucularım elbette müsaade edeceklerdir. İçimizde bir de (Şerif Bey) vardı ve (Mustafa Şekip) üstadımızın samimî arkadaşlarındandı. Eski müderrislerimizden olduğunu duydum; fakat kendilerine buralarda tesadüf edemedim. (Dr. Cevdet Nasuhi) vefat etti. Muktedir hekimlerimizden Dr. Şefik İstanbuldadır. (Prof. Hâmit Nafiz) de burada ve üniversitede dersler vermektedir. (İzzet Aksoman) İstanbulda Tüccar Derneği reisidir ve Afyon mebusuydu. (Abdullah Zeki) oğlumuz Hariciye Vekâleti kâtibî umumî muaviniidir. (Bekir Osman Erkan) Hamza Osman'ın küçük kardeşidir; Beşiktaş'taki Toprak Ofisin depo müdürüdür. (Bedri Nedim Göknil) Lozanda okumuştı, şimdi İstanbul'da ticaret âleminde. (Talât Erler) de Lozanda okudu, burada tüccarlarımızdandır. Süreyya Yusuf Ziya Cenevre sabık başkonsolosu Ziya Beyin oğludur; şimdi Ankarada serbest bir iş sahibidir. (Ali Tansever) e gelince, o da Lozanda idi, şimdi İstanbulda mukimdir ve (Balıkçı Ali) namı şerifiyle meşhurdur; Balık ihraç eder. (Süleyman Paşa zade Âdil) ise, Mahmut Şevket paşa hâdisesinde İsviçreye müteveccihen Dersaadettan firar etmişti. Öldü zavallı. İsviçrenin (Valais) kantonu ahalisinden bir hanımla evlenmişti. Bu hanım el'an hayattadır ve Beşiktaş'ta (Hamza Osman'ın) pederi merhum (Osman Paşa) nın konağında oturur.

Bir de (Muhip) isimli bir gencimiz vardı. Zürih'te okurdu. bilmiyorum nerededir? Aynı şehirde okuyan (Sedat Okay) ın bir mühendis olarak hayatta bulunduğunu ve arkadaşlarından Galibin vefat ettiğini söylediler. —(Hasan Tahsin Nevres.)— İzmirin istilâsında; gelen düşmanlara ilk kurşunu atan bu arkadaşımız, hemen oracıkta şehid edilmişti. Bu mertebe çok büyüktür. Onu tebci etmekliyiz. Fakat gönül bu ya keşke sağ olsaydı da vatanının kurtuluşunu görevdi, diyor...

Malî ahval

Harbin sonlarına doğru, hattâ biraz evvelindenberi talebenin resmî veya hususî tahsisatı eski nizam dahilinde gelmedi. Esasen hayli dürüst davranan bu beylerin kredileri vardı. Fakat ne kadar olsa, arada sırada borç vermek lâzımdı. Bundan dolayı birçoğu sıkıştı. Mektuplar gidemez, memleketten haber alınamaz olmuştu. Şu halde gurbet diyarında dacet ağır gelmeğe başlıyordu. Bu derde çare düşündüler; ve içimizde cidden muhtar kalanlar için bir hizmet yolu aradılar. «İmdat» isimli bir cemiyetcik teşkil ediverdiler. Ve Papa mevkiinde bulunan ihtiyar ve vüsatli zatlara bu teşebbüsün haberini verdiler.

Bu cemiyetin reisi (Şamil Osman) kâtibi şadi idiler ve refakatlerinde iki de genç kız vardı, (Osman Paşa) kerimesi (Saadet) Reşit Mümtaz Paşanın kızı (Münire) Hanımlar. Çopur Tefik Bey, hâlen Meteoroloji umum müdürüdür. Bu âcil yardım ekibi dakki bab'a bittevevşül, fevkalâde hüsnükabul görmüş, (imdat) kasasını adamakıllı doldurmuştu. Bu sayede de ıstırar içinde kolanların yüzleri gülmüştü...

Cenevrede bulunan Türk ricalinden, hatırımda kalanlar şunlardır: Serasker Rıza Paşa; Osman Paşanın en büyük oğlu: Hamza Osmanın ağabeyi ve Osmanlı valilerinden Kâzım Bey, Ferik Ahmet Paşa (Müşir Ahmet Eyüp Paşanın damadıdır). Mahmut Muhtar Paşa operatör Cemil ve Paris sefiri Münir Paşalar; Damat Nami Bey; Reşit Bey (H. Nâzım); Reşit Mümtaz Paşa; Mısırlı Aziz Sabit Bey, Dr. Rauf Paşa, Mirza Sait paşa oğlu Sait Bey, Cevat Meruş Bey (Osmanlı konsoloslarından) talebe olmadığı halde her toplantıya gelirdi; Refik Halid Karay dostumun ağabeyi darbhone müdürü Hakkı Halid ve mabeynci Sakallı Reşit, Mithat Paşa hafidi Kemal Mithat, üstadımız şair Hüseyin Siret Beyler; Mısırlı prens İbrahim Hilmi Paşa; kıymetli ve nadide mütefekkirlerimizden Reşit Saffet, şeyhülislâm Cemaleddin Efendizade Ahmet Muhtar; mabeynci Faik ve rüsumat müsteşarı Mehmet Ali Beylerle şefik Esat, Kıbrıslı Şevket, Çorluluzade Aziz Esenbel, bir Paşa; Mirliya Fazıl Toptani Paşa ve bizden ayrılan Arnavut-

aralık Yakup Kadri; Lûtfi Fikri Beyler, Mısırlı Cemil Tosunlukta siyasî roller oynamakla meşbul olan Esat Toptanî Paşa, Nazırlıklarda bulunmuş süferamızdan Turhan Paşa, Sadrâzam Ferit Paşanın oğullarından Mübarek ve Riyaz Beyler ve bir aralık Cenevrede ikamet eden Nuri İstinyeli Beyle ailesi, Rasih Bey Dinolar ve yine belki isimlerini şimdi derhatır edemediğim diğerleri...) Bu zatların içinde ihtiyar duagûler olduğu gibi vatan aşkıyle heyecanlı teşebbüsata girişenler de vardı ve bu teşebbüslerde talebe arkadaşlarımızın hisseleri hattâ heyecanlarla dolu yorulmaları, didinmeleri vardı...

4

Birinci Harbi umumî zarfında İsviçre, bahusus Cenevre şehri, göbeğinde cihanı toplamıştı. Harbeden milletlere mensup yüzlerce casusluk ve propaganda; muvazenesiz ve biaman neşriyat herkesi şaşırtacak bir hal almış; adamakıllı âşabı germişti. Fakat vatan hizmetleri gergin âsapla hüsnüfa edilemeyeceği için soğuk kanlılıkla düşünen gençlere ihtiyarlardan bir kısım topluca hareket ve faaliyeti kararlaştırmışlar.; bunun için de birkaç yol bulmuşlardı: 1) Ne pahasına olursa olsun, Türkiye aleyhindeki neşriyata mukabele ile hukukumuzu müdafaa. 2) İzmir işgali vesilesiyle yapılan mezalimi teşhir. (Hiç unutmam, (Polis müdürü Esat Paşa) bu mezalime dair bana bir sürü fotoğraf yollamıştı). Bir taraftan da gazetelerde bir sütun temini için uğraşılmaktaydı. Cenevrede intişar eden Journal de Ceneve sarahaten bize düşmanlık ediyordu. Şimdi ismini hatırlıyamadığım başmuharriri söz dinlemez ve inatçı bir adamdı. (Tribune de Geneve) gazetesinde de (Ali Gayyat) adlı bir Mısırlı Türklere musallat olmuştu; ağzına geleni yazıyordu.

Der cengi evvel, İsviçrede hürmetle sevilen (Prof. Eugene Pittar) a talebeden iki murahhas gönderildi. Bilâl Azizle Hamza Osman bu kârı hakka ki hüsnü itmam ettiler. Koca adam lehimizde yazılar yazdı ve birçok konferans verdi. Tesiri de görülür gibi oldu. Hattâ bu zatın refikası olup (Noel Roje)

müsteariyle meşhur olan muhterem kadın da yazıları ile Türk-
lere muhabbet ve hürmet ibraz etti. Bu meyanda (Reşit Saf-
fet) Bey (Kara Şemsi) imzasıyla çok faydalı müdellel yazılar
yazıyordu, risaleler neşrediyordu. (Prof. Sadreddin Celâl) da
aynı yoldan yürüyor, broşürler basıyordu. Talebe arkadaşları-
nın (bu broşürleri dağıtmak için kendilerini nasıl seferber et-
tiklerini ve ne kadar uğraştıklarını hatırlamamak hakikaten
küfran olur). (Ahmet Bedevi) ağabeyimizin de bu ikinci ri-
sale basılırken sarfettiği emek teşekkür şayandır. (Pariste
Prof. (Dr. Nihat Reşat) Bey ayrıca faaliyettedir ve onun faa-
liyeti ile İsviçredeki teşebbüslere irtibat işini Ahmet Bedevi
yapıyordu ki bu mühim vazifede çalışan rahmetli (Harun Ali-
;e) yi de unutmamalıyız).

İsviçre profesörleri

Üniversite hocalarımızdan Mösyö (Milo) bitaraftı (Meşhur
Jores'in kâtibi ve arkadaşıydı); o yalnız iktisat dersleriyle
meşgul olur, çok da söylerdi. Fazla solcu idi. Yalnız talebeyi
teşvik etmezdi. Halbuki (Mösyö Monte) (bu da üniversite pro-
fesörlerindendir) dinliyenleri kendi fikri tarafına çekmeği se-
verdi. Gene Cenevre üniversitesi profesörlerinden (Lağotala),
Mösyö (Monte) den daha çok bizlere müteveccih idi. (Prof.
Şoda) nedense sarahatle aleyhtarımızdı; ona bir türlü kendi-
mizi sevdirememiştik. Bereket versin hırçmılığı ile meşhurdur
da sözleri ihtiyatla dinlenirdi.

(Prof. Roverson) biz Türklere, bizi Cenevrede toplayan se-
bepten hayli evvel Türk muhibbi olduğunu her vesile ile iz-
har ederdi. Meşhur (tarihçi Murat Bey) ve (Dr. Abdullah Cev-
det) Bey hali firarda ve Cenevrede bir gazete çıkarmakta iken
bu profesörü tammışlar ve kendilerini sevdirmişlerdi. (—Murat
nerede? Menfada! Türkiyede hâlâ hürriyetperverleri nefiy mi
ederler?...) Bu muhavere (Roverson) la görüşen bir Türk-
le kendisi arasında cereyan etmişti. Yanılmıyorsam eğer, profe-
sör sualini Hamza Osmana tevcih etmişti. Gene tekrar edeyim.
Lehimizde şiddetle ve samimiyetle bulunan ve her vesile ile
Türk muhipliğini izhar eden Mösyö Pittar'dı.

Bu kazançlar sayesinde; ve bir içtimamızda davetli bulunan Mısırlı Ali Gayyat'ın da birhayli münakaşadan sonra bize hak veren kararı önünde, yalnız (Journal de Geneve) aleyhte ısrar ediyordu. Bereket versin lehimizde bulunan profesörler, efkârı tenvir, hattâ bizi teşvik ediyorlardı. «Yaşasın Türk vatan evlâtları» gibi cemilekâr sözler duyulmağa başlıyordu. O acılar içinde bunlar ne tatlı teselliydi. Bunu da tekrar edeceğim; Cenevrede toplanan muvafıklar, muhalifler vatan işinde zerre kadar ayrılmamışlar; uğradığımız haksızlıklara yekvücut olarak isyan etmişlerdi.

Bir parti teşkili

Almanyada askerî ihtilâfın ve mütarekenin vukuundan evvel bir sulhü münferit lâkırdıları deveran etti. İngilizlerin böyle bir sulha taraftar oldukları dedikoduları da vardı. Hattâ (Bern) de bize mensup bazı zevatla müzakere ve münakaşalar olmuştı. Fransızlar da buna mütemayildiler. İstanbula malûmat verildi. Ve müracaat edildi. Fakat cevapsız kaldı. Bu cevapsızlık o kadar hayret ve teessüfü mucip olmuştı ki, bazı zevat buna ihtimal verilemez, belki olbaptaki mektubu yoketmişlerdir; diyecek kadar şüpheye düştüler. Çünkü sulhü münferit memleketi kurtaracaktı kanaati kuvvetliydi. Bu fırsat dahi heba edildiği için, mağlûbiyet ve Yunan istilâsı karşısında belki bir rol daha oynanabilir; galiplerle konuşulabilir zannedenler hayli uğraştılar. Kongreler aktettiler; sağa sola baş vurdular.

(İntibah ve Teceddüt) isimli yeni bir parti bu sıralarda kuruldu. Günlerce uğraşıldı. Nizamnamesini tesbit etti, (ikdam) gazetesi sahibi Ahmet Cevdet Bey Londradan Cenevreye geldi. Gazetesinin bu partinin naşiri ekfârı olacağını kabul ediyordu. Bir taraftan da ecnebi matbuatıyla temasta bulunmak üzere ayrıca bir heyeti müteşşebbise teşkil olunmuştu. Hakka kinîyet hayırdı, fakat akıbet hayır olmamıştı. Ne o teşebbüslerden bir fayda temin edilebilmişti; ne de İntibah ve Tec eddüt payidar olmuştu. Çünkü mütarekeden sonra Cenevredeki Türk kalabalığı ister istemez dağılmıştı ve birçoğu vatanına koşmuştu.

(Ahmet Lütfühah) Bey Mektebi Mülkiye mezunuydu. Cenevrede de Siyasî Bilgiler mektebinde çalıştı, sonraları İstihbarat Umum Müdürü ve Hariciye müsteşarı muavini oldu, en nihayet Ciddeye sefir olarak giderken yolda vapurda vefat etti Gayet efendi ve tertipli ve terbiyeli bir gençti. Herkes gibi Birinci Umumî Harb zamanında Cenevrede oturan sabık (Halep valisi Kâzım Bey) bu arkadaşımızla çok meşgul olur, ona bir nevi velilik ederdi.

Bu sırada bir hâdise oldu. Kâzım Beyin biraderi Millî Ajansımızın mümessili Şamil Osmanla Ahmet Lütfullah düelloluk oldular. Şamile (Hayreddin ve Şevket Fuat) kardeşler, Lütfullah Beye Max adlı bir İsviçreli ile Maraşlı Raşit şahit yazıldılar. Şehre yakın —Bois de la Bâtie— ormanında döğüşeceklerdi. Kılıcı beğenmediler. Meçi sevmediler, tabancaya karar verdiler. Proseverbal hazırlandı, imzalar atıldı. Aman!! Çocuklardan biri mutlaka gidecek!! Ortalığı bir telâştır sardı ve benizler sarardı.

Ey misafir kıl namazın kible bu canibdedir.

İşte leğen işte ibrik işte havlu ip tedir;

diyeceklerdi ve az kaldı, cenaze namazını er kişi niyetine eda edeceklerdi. Derken imdadı bâri yetişti. Kolaylıkla dargınlar barıştırıldı Kâzım Beyin evinde mükelef bir ziyafet tertibolundu. Yeler, içtiler, güldür, eğlendiler,. (Maraşlı Rüştü Bey) hukukçudur ve şimdi Halepte Baro reisidir. Türklerin âşığıdır âdeta. Bu yüzden Fransızlar onu aylarca hapsetmişlerdi. Sonraları Suriye kabinesinde Nazırlığa da var olmuştu, muhterem bir zattır.

Diğer arkadaşlar

Bir Türkten daha Türküm iddiasında ve daima aramız, a bulunan (Varna Zarzelski,) gibi Polonyalı arkadaşımız vardı. Hele sevimli Hâmit Nafizle Sedadın yakasını bırakmaz, onları çok severdi. Şimdi ne oldu haberimiz yoktur. Aramıza geldiği vakit başına fes giyerdi. Çok iyi çok da güzel bir gençti.

Halen Ankarada (Refik Saydam) Enstitüsü Müdürü Umumiî olan (doktor Mahmut) da aramızdaydı. Bir de Sırrı Bey vardı. İzini bir türlü bulamadım. İdealist gençlerimizden biri de Türkistonlu Fatih idi. Bu çocuk ve arkadaşlarımızdan (Diyaribekirli Şemseddin) Çanakkalede şehit oldular. Bir de kimyagerimiz vardı, bir kaza kurşuniyle öldü, gitti. Bu gencin küçük kardeşi Fahri Arel dostumuzdur. Bir tanesi de Diyaribekirli (Cemil paşazade Cevdet) Beydi, Denizlide katlettiler biçareyi. Selânikli (Osman Şevki) İstanbulda ticaret hayatı yaşamaktaymış. Antakyalı Suphi Bereketin biraderi Süreyya Bereket ağabeyi ile beraber şamda imişler. Malûm ya (Suphi Bereket) bir vakit Suriyede Devlet reisiydi.

(Şahabedain Süleyman) m sevimli talebesi doktor Rauf şimdi Kıbrıstadır. İngilizcesi kuvvetli olduğu için «İntibahü Teceddüt» fırkasının nizamnameleri yapılırken tercüme işlerinde uyumamacasına çalışırdı. Bir de hukukçu (Zühtü Beşe)imiz vardı, maruf ve muhterem avukatlarımızdandır. Refik Âmir Bey dışçılık tahsil ediyordu, sonra hariciyeci ve senelerce Hariciye Vekâleti kalemi mahsus müdürü olmuştu. Rahmi Papuçalaki İstanbulda bir kooperatifin şefidir. Şimdi yol müteahhitliği yapmakta olan (ismini unuttuğum bir müşidin oğludur) Nüzhet Ziraat tahsil ediyordu.

Türk kolonisi faaliyette

1917 nin yarısından sonra harb talihî aleyhimizde gözükmeye başlayınca meyusiyet galebe etti. Talebe kolları ve paçaları sıvadılar ve ihtiyarlarla da birleşip yekvücut olarak çalışmaya başladılar. Herkes fikir ayrılıklarına rağmen vatanî işinde birleşmişti. Bir takım hareketlere geçildi. Türk Menfaatlerini Koruma isimli bir cemiyet teşkil edildi. Maksadı neşriyat yaparak Avrupa efkârını tenvir ve millî haklarımızı müdafaa dâvasında milletin her fedakârlığı yapmağa karar verdiğini anlatmaktı. Birinci hamlede Türkün hakkı aldı bir risale bastı ve bütün gençlerin sayei seyrüseferinde bunları dağıttı ve Fransaya, İngiltereye yolladı. Bir de Türk Gençleri Cemiyeti kurulmuştu. Bunda Ahmet Bedevi ile Hasan Sadi

Beylerin çok emekleri geçmişti ve bu cemiyet şöyle böyle Sabahaddin Beyin de haberdar olduğu bir cemiyetti, fakat methali yoktu, cemiyet serbes hareket ediyordu ve gitgide taazzuv ediyordu. İtiraf etmelidir ki bu iki cemiyet sayesinde idi, Türk siyasetini alâkadar eden meseleler bir hedefe doğru yürümeğe başlıyordu. Bu sıralarda bir iki umumî içtima da yapılmıştı. Bunlardan biri Cenevredeki Krokodil kahvehanesinin büyük salonunda yapıldı. İhtiyarlarla gençler bir arada bulundukları halde bu topluluk İzmir istilâsını protesto ediyordu, cihana telgraflar çekti. O gün talebe olmıyan arkadaşlarımızdan Asaf Muammerle, Şefik Esat Beylerin ve daha yaşlıların gösterdikleri heyecan hâlâ gözümün önündedir.

Bir şey daha gözümün önündedir. Yine Cenevredeki (Met-repol) otelinde toplanan kongre. Buna (Sabahaddin Bey) riyaset ve hitabet etmişti. Bu kongrede epeyce çekişildi. Galip devletlere yazılacak yazıların metin ve meali üzerinde hayli münakaşalar oldu. Ve bir böylesi Lözanda da yapıldı. Fakat her ikisinden çıkan kararlarla yazılan yazılar sulara yazılmış gibi oldu, aktı gitti. Aktı gitti amma yüreklere akan kanlar dinmemişti, bütün Türkler mustarip ve meyus idiler. Fakat inatçı idiler de. Vatanları için uğraşmaktan gurbet diyarında ne mümkünse onu yapmaktan bir an kaçınmamışlardı.

NOT — Polonyalı (Zarzelski) Müze) hümayu ntesis olunurken Müze Müdürü (Hamdi) beyle beraber çalışan meşhur ressamlardan Polonyalı Zarzelski'nin oğludur. Ve bu gencin Türk muhabbeti demektir ki babasından mevrustur.

AVRUPADA MOLLA BEYLERİMİZ

Büyük Sadrâzam Mustafa Reşit Paşanın bir büyüklük" de, nerede bir istidat görse onu yakalayıp yetiştirmek, memleketeye faydalı unsurlar hazırlamaktı. Senelerce maiyetinde bulunan büyük babamdan menkuldür: Reşit Paşa kendisinden ziyade başkalarının feyiz ve terakkisiyle meşgul ve bir ufaklık iyiliğe delâlet etse çocuk gibi mesrur olurdu. Bilhassa bu

hasletlerimden naşı idi ki; sevdiklerinin ve yetiştirdiklerinin insanca hareket etmediklerini görünce mahzun olurdu. Eliyle tutup makamına oturttuğu Âli Paşayı Sadrâzam olmasından ziyade kendisine karşı aldığı vaziyetten dolayı sevmezdi. Et-
rafından ve dostlariyle adamlarından eden haberler, bilâkaydû şart Reşit Paşanın lehinde, ona iftira edenlerin a-
leyhindedir. O koca vezir hiçbir zaman meyus olmamış. «Mem-
lekete adam yetiştirmeli; elbet yetiştirmeli... Yoksa cahiller
elinde kalmak muhakkaktır, «der dururdu!! Hak rahmet eyliye.

«Necip Molla Bey»

Reşit Paşa, sarıklı molla beylerimizden birkaçım Avrupa-
ya yollamıştır. Bunların başında semahatlû ve necabetlû Ne-
cip Molla Beyefendi gelir. Hayli müddet Avrupada ve hassa-
ten Fransada dolaşan Necip Molla kılık kıyafetini ancak gayet
şık bir tarzda muhafaza etmesi yüzünden daha büyük bir alâ-
ka ile mazharı takdir ve ihtiram olmuş ve esasen nazik ve na-
rin bir zat olduğu için büsbütün ve her mânada bir kat daha
inceleşmiş olarak avdet etmiş, hele gördüklerini anlattıkça Av-
rupadan birçok şeyler anlamış olduğunu göstererek bir, kat da-
ha göze girmişti. Sahihan rivayet ederler; Reşit Paşa: «Necip
Molla Beyefendiyle iftihar ederim» dermiş ve Molla Beyin ika-
metgâhını yakınında bulundurmuş. Baltalimanındaki gibi.”
Reşit Paşa sahilhanesine yakın güzel bir yalı idi. Molla Bey-
efendinin vefatından sonra oğlu Şûrayı Devlet âzasından Vahit
Bey ve oğlu arkadaşımız ve akranımız Hüsameddinle beraber
bu yalıda otururlarken kendilerini sık sık ziyaret eder ve em-
sali başka yerde görülmemiş ve yenmemiş Çerkez tavuklarını
alıştırırdık!... Necip Molla Bey bilfiil Rumeli kazaskeri ol-
muştu.

«Şeyhülislâm olmak üzeredir» şayiaları devran etmeğe baş-
lamıştı. Bu rivayetler o kadar yayılmıştı ki meşhur beyaz Şey-
hülislâm üniformasını diktirmiş, hazırlatmış olarak Molla Bey
bu tevcihi aylarca beklemişti. Fakat kader müsaade etmemiş,
felek yâr olmamıştı. Fevkalâde zeki, kibar, misafirperver, Fran-
sızcaya aşına ve güzel bir zattı. Sohbetinden istifade edilirdi.

Dostları, ahbabları ona aşıkçasına koşarlardı. Onun bu derece sevildiğini çekemiyen kıskançlar fevkalâde şıklığını ele alarak, dile dolayarakö, ona Kokana Molla diyecek kadar insafsızlık göstermişler ve ayıplanmışlardı.

İngiliz Abdülkerim Efendi

Hoca Kerim Efendi ulemadan hakikatli ve terbiyeli bir zattı. Sonra da çok zeki, cerbezeli, dikkatli, çalışkan bir efendi idi. Bunu da Reşit Paşa Londraya yolladı; mükemmel İngilizce öğretti, okuttu ve yazdırttı. Avdetinde mazharı terakki olmağa başladı ve sarıklılarca ehemmiyetli bir rütbe olan İstanbul payesine kadar yükseldi. Hayli yaşadı ve Sultan Hamit devrine yetişti. Fakat İstanbul payesini ona Suphi Paşa aldı. Zira Şeyhülislâm Üryanizade Esat Efendi buna delâletle rütbeyi saraya arz ve inha etmek istememişti. İngiliz Hoca, Reşit Paşanın vefatından soma Suphi Paşalarla kederini tesliye eder olmuştu. Kendisini de çok sevdirmişti. Gece gündüz değilse bile her iki günde bir Horhorda Suphi Paşa konağına gelir, paşanın yanma çıkar, mutlaka yemeklerde sofrada bulunur, hele balık yerken —sofrada bulunan paşazadeleri merak ederek— «Aman sakın balığı çiğnemedi evvel, ekmek yemeyiniz» tembihatiyle telâşa düşecek kadar hulûs ve alâka gösterir, bir iki "gün gözükmemiş olsa merakla kendisini arattırır bir zattı. Konağın en mümtaz dostlarından olduğu için Lâlelide Yeşiltulumbadaki evine geceleri konaktan giderken maiyetine iki mumlu bir fener çeken ayvazla bir uşak verilirdi. Suphi paşanın cenazesi- günü hüngür hüngür ağlayarak tabuta kapanan bu zat paşadan iki gün sonra vefat etti. 1836).

Hoca Tahsin ve Selim Sabit Efendiler

Bugün Babıâli yokuşunda 5 numaralı binada Derleme müdürlüğünün bulunduğu yer Hoca Tahsin Efendinin kütüphanesiydi. Koca Reşit Paşanın Avrupaya gönderdiği muhterem hoca bu binada çalışır, burada dostlariyle ve talebeleriyle konuşur, hülâsa burada haşır neşir olurdu. Kendisine has o-

lan keskin istidadı sayesinde lisân da öğrenmiş, tevsii malûmat etmişti.

Reşit Paşa, Hoca Tahsin Efendiyi ço kseverdi; onun memlekete çok faydalı olacağını söylerdi. Bir nevi keramet etmiş demek olacak ki mumaiileyh hakikaten hâmisini yalancı çıkar-mamış, memleketin yüzünü ağartanlardan olmak bahtiyarlığına mazhar olmuştu.

Mustafa Reşit Paşanın Avrupaya yolladığı muhterem zat-lardan bir de Selim Sabit Efendi vardı; ve ötekiler kadar bir benliği haiz olarak ilmü irfaniyle meşhur ve muteberdi.

Sanma ey hoca ki senden zerü sim isterler;

Yevmi lâyenfe'uda kalbi selim isterler.

Hocanın bu beytini hocalarımız bize iktibasa en güzel misal olarak gösterirlerdi. Malûmdur ki iktibasa başka yerlerden fıkralar alıp (bilş tağyire) ibarede dere ve zikretmeğe derler. Selim Sabit Efendi (Miyarülkelgm) adlı eseriyle epeyce şöhet bulmuşlardır. Bu beyit de onundur:

Böyle mi eyler idi vasfı dilârayı «Selim»

« Neyleyim fartı keduretle şikest oldu kalem.

Biraz sonra aşağıda yazacağım terane veya rûbâîyi de daha mektepte iken Selim Sabit Efendinin Miyarülkelâm'ında okumuş, ezberlemiştim. Tuhaf değil mi, sahibini hâlâ bilmiyorum!! Tevekkeli Allah ulemaya zeval vermesin dememişler...

Şep mahvolup hemîşe ki necmi seher doğar

Encamı inhizamda mikri zafer doğar

Abisteni safa vü kederdir leyâl hep

Gün doğmadan meşîmci şepten neler doğar.

GELENBEVÎ MEHMET SAİD BEY VE SAMİ MOLLA

Eski Maarif Nezaretinin abırüyü Gelenbevî Said Bey eski İzmir vilâyetine mülhak Gelenbe müftüsü Mahmut Efendinin oğlu suduru izamdan İsmail efendizade Mehmet Said Efendinin mahdumu Mahmut Aziz Efendinin erkek ve tek bir evlâdıdır. Benim kendisini tanıdığım zamanlarda mülga meclisi maarif âzasmdandı. Meşrutiyetten sonra da zannediyorum iki

defa Maarif Nazırı oldu. Mekteplerde hocalık eder ve bilhas-
sa ticaret mektebi âlisinde tatbiki hikmet dersleri verirdi.
Çünkü ceddi Âlâysı Gelenbevi İsmail Efendiğili riyazi hâkimiyeti
ve Riyaziye iptilâsı ona ecdadından mevrustur, denilebilir.
Bu zatın lûgaritmedeki desimâlları üzerinde gösterdiği mu-
vaffakiyetler Avrupada makbul olmuş eseri tercüme edil-
mişti! Bu tercüme oralarca da kendisine şöhret kazandırdığı
için Fransadan bir ressam İstanbula kadar gelmiş, İsmail Efen-
dinin güzel bir resmini yapmıştı. Bu münasebetle Efendinin bir
de lâtifesi meşhurdur. Elma kürkünü giymiş olarak resmini al-
dırırken, «Ya Rabbi şükür sırtım bir kürke kavuştu» dermiş!!!.

Sait Bey bir aralık Darülfünanunda da bir kürsü' sahipti
ve aşırı derece muhteremdi. Talebesi onu çok severdi. Hayli
talebesi ve içerilerinde hayli muvaffakiyetlisi vardı. Gel zaman
git zaman «selâmün...» zavallıya bir felç geldi. Artık evinde ika-
mete ve nihayet bahçesinde dolaşmakla şöyle böyle yaşamağa
mecbur oldu. Bittabi derslerini de terketti. Terketti fakat ta-
lebeleri onu terketmemişlerdi. Giderler sık sık hocalarının eli-
ni öperler, istifsaı hatır ederlerdi. Gelenbevi mahallesinde ya-
nan konaklarının arsasını maarife vererek Yeşilköye çekilen
sevimli Sait Bey vefatına kadar bu köyden ayrılmamıştı. Eski
devrin tâbirince Ayastafanos âyanmdan idi.

Bazı hususiyetleri

A — Fotoğraf meraklısıydı. Âşıkane ve muhterisane
bir iptilâ ile fotoğraflar çeker, karanlık odalarda saatlerce meş-
gul olur, ve zevkyabolurdu. Gözünden tek bir güzellik kaçmaz,
çirkinlikler onu asla açmazdı. Diğerkâm olduğu için birçok da
çömezleri vardı. Onlara fotoğraf çekmenin inceliklerini öğret-
meğe uğraşırdı. Akrabasından Kemal Molla Beyefendi talebesi-
nin başında bulunuyordu. Bulunurdu amma hocası iddialı r'ö-
mezinin hummalı faaliyetinden belki bizar olmuştu.

B — Bu üstadın merakından biri de Marmarayı kucakla-
maktı. Kotrasiyle rüzgârlara ramolur, safayı hal ile sathı der-
yaya handeler serperdi. Bunda da hodkâm değildi. Serveti Fün-
nün sahibi Ahmet İhsan Beyle İkinci Sultan Hamidin son şey-

hüüisiâmı Cemaleddin Efendizade Muhtar Beye musallat olan kotra iptilâsı Sait Beyefendinin sayesinde (bir eski cümle kulanacağım) teyessür nûmayi hüsnü husul olmuştu.

C — Üstadın bir mehareti ve hüneri daha vardı: Mükemmel yekln bezi biçerdi; ve muvaffakiyetini gördükçe «söylerler.) gururumun zevkini içiyorum, derdi.

D — Elektrik Cihazlariyle iştigalden dahi bir an hali kalı mazdı Sait Bey. Konağındaki zilleri kendisi takar yerleştirir, odadan odaya çingiraklar koyar, odalar arasında çaldırırdı. Evinin her tarafın müteaddit düğmeli levhalar yerleştirmişti. Şimdi bazı sokak kapılarında olduğu gibi; apartıman kapılarındaki gibi direkt olmaksızın gören delikler köşkün odalarına yerleştirilmişti.

E — Barometreler, iğromatreler, termometreler üzerinde de tercrübeler yapmaktan fariğ olmıyan bu meraklı zatı âli hastalığından sonra bile bu meşgalelerinden geri kalmazdı. O hasta halinde titreye titreye evinde ve bahçesinde gezinir; herhangi bir tarafa meyletmiş asılı bir levha görse iskemleye çıkmaya çalışır onu düzeltmek isterdi. Hastalığından sonra bir hayli sene daha muammer oldu ve adamakıllı ihtiyar öldü. Cenabı Hak rahmet eyliye

Sami Bey dâvası

Sami Beyefendi meselei önüme öyle bir dâva koymuştu ki halledinceye kadar çok; hem pek çok yorulmuştum. Ve hâlâ halletmiş miyim şüphedeyim? Bakalım muhterem karırlerim buna siz ne buyuracaksınız. Halit Molla (şeyhülislâm Cemaleddin Efendinin pederi) ve iki oğlu vardır. Biri Cemaleddin Efendi, diğeri Sami Molla Bey. Bu bitti. Şimdi bir de şuna bakalım: Cemaleddin Efendi Sami Molla Beyin hem ağabeyidir, hem de enişteidir. Yani Sami Molla Cemaleddin Efendinin hem biraderidir, hem de kayınpederidir. Bu da bitti. Bir de buna bakalım: Cemaleddin Efendi karısının hem kardeşidir, (!) hem de kocasıdır. Ve Cemaleddin Efendinin oğlu Muhtar Beyin Sami Molla hem amcasıdır hem de dayısıdır. (Sami

Bey, Sami Bey derken nuru ayınım Sami Sırmalı aklıma geldi. Galiba hepimizden evvel bu dâvayı o halledecek). Muhtar Bey de Sami Beyin hem yeğenidir, yani biraderzadesidir, hem de yeğenidir hemşirezadesidir. Ben Muhtardan bu dâvayı istimaa başladığım zaman biraz da muziplik ettiği için hayli yorulmuştum, işin içinden çıkamamıştım.

Siz de muhterem karilerim şu satırların alt tarafını okumadan lütfen bir tefekküre dâimiz. İnşallah benim kadar yorulmuş olmazsınız.

Muhtar Bey hayli muzipliği severdi ve beni şaşkın şaşkın yani olduğum gibi gördükçe kahkahayla gülerdi. Onun için şu amca ve dayı bey dâvasını kafama sokuncaya kadar beni çok üzmüştü; helâl olsun. Bu satırlarla ben de sizi üzmüşsem lütfen hakkınızı helâl etmenizi temenniden sonra arzedeğim. Bakkın bu iş nasıl olmuştur: Halit Molla Mekkei Mükerrreme naibi iken refikası Ayşe Hanım Taundan vefat etmiştir. Ye bilmiyorum ne kadar müddet sonra Halit Molla Hasene Hanımla evlenmiştir. Bu hanımın müteveffa zevcinden hâsıl olan kerimesi Fatma, Zehra Hanımı oğlu Mehmet Cemaleddin Efendiyle evlendirmiştir. (Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi). Bu izidaviyle Halit Mollanın tezviç ettiği Hasene Hanımdan da bir oğlu dünyaya gelmiştir. (Sami Molla Beyefendi). Binaenaleyh Sami Molla Cemaleddin Efendinin hem kardeşi, hem de ana tarafından hemşiresi Fatma Zehra Hanım dolayısıyla kainbiraderi olmuştur. Ve yukarıda arzettiğim amcalık; dayılık; kardeşlik ve yeğenli kmeseleleri bu iki izdivaçtan çıkmıştır. Zannediyorum efendilerim meseleyi halledilmiş bir halde izah edebildim. Bir daha tekrar ederim: Bu neticeyi istihsal edinceye kadar Muhtar benia adamakıllı üzmüştü.

Fervei beyzayi meşihat

Şeyhülislâmın resmî beyaz kürkü demek olacaksa da biz butâbiri kullanmakla şeyhülislâmın resmî ve sırmalı üniformasını kasederdik. Ve şeyhülislâm Cemaleddin Efendiye beyaz sırmalı çuha üzerine işlenmiş üniformasını ve sarı mesih pabuçlarını ve sarı terliğini çok yakıştırdık. (Meşihatın tees-

süsünden tâ meşrutiyete kadar şeyhülislâmlar san mesih pabucu giyerlerdi). Rumeli kazaskerleri yeşil çuha üzerine sırtıma işlenmiş üniforma giyerlerdi. Anadolu kazaskerleri de aynı renkten ve işlemeli üniforma giyerlerdi amma bunların sırtmaları biraz daha dardı. İstanbul pâveli hoca efendiler veya Molla beyler deve tüyü kumaş üzerine yine önleri ve yakaları sırmalı elbise; üniforma iksa ederlerdi. Mekkei Mükerrerme pâveliler mor renkli çuha giyerlerdi ve bunların yalnız göğüsleri işlenirdi ve darca idi. Alt tarafı birazcık işlemeli yani yakaları mavi veya kırmızı renk üzerine işlemeli bir nevi üniforma giyerlerdi. Yalnız muhreç pâvelilerin yakaları mor renkte ve yine işlemeli idiler. Şeyhülislâmdan başkası sarı pabuç giyemezdi.

Dahiliye Nazırı Sait Efendinin mührü böyle kazılmıştır «Herki hemnamı Muhammed şüd Said. Bu Said Efendi eski devlet ricalindendir ve Sultan Hamid'in Dahiliye Nazırındır. Vakit matbaasındaki Reşit oğlumuzun babası Halit Beyle amcası Mehmet Galip Beyin pederidir. Meşrutiyetten sonralara kadar yaşamıştır. Afif muktedir ve hüsnü hattıyla meşhur bir zattı. Paristeki kâğıtlarımın arasında fevkalâde güzel bir yazı ile yazılmış bir mektup vardır. Sahifenin bir tarafını Said Efendi, öbür tarafını Mümtaz Efendi yazmışlardır. Mümkün değil fark bulunmaz. Bu güzel eseri bana bizzat Sait Efendi merhum hediye etmişti ve «Büyük Babasıyla büyük amcasının el yazılarını torunları Semih'e veriyorum» diye de bir cümlecik yazmış, Çok muhterem ve vefalı bir zattı.

İkinci Sultan Hamidin bir başka Dahiliye Nazırı Memduh Paşanın da mührü böyleydi: «Şüde hemnamı Muhammed Memduh». Memduh Paşa vüzeradan Mazlum Paşanın oğludur. Sultan Aziz devrinde ilerlemiş, edipliğiyle, şairliğiyle temayüz etmiştir. Sadrâzam Mithat Paşa konağında azuhur eden Çerkez Hasan vakasında Sadaret mektupçusu ve Hüseyin Avni Paşaya silâh atılırken odadaydı. İkinci Sultan Hamid zamanında Sivasta, Konyada ve başka vilâyetlerde valilik etmişti.

Nükteleriyle, nezaketiyle, zekâsiyl emeşhur olmuştu. Eski vâdide muvaffakiyetle iealei kalem ederdi.

Gene İkinci Sultan Hamidin Girit valiliğinden müşirlik rütbesiyle makamr Sadarete getirdiği Sadrâzam Ahmet Cevat Paşa da şöyle bir mühür kullanırdı: «Kabaagçlı zade Mustafa Asım oğlu Ahmet Cevat.» 'İmzası da şöyleydi: Sadrâzam ve Yaveri ekrem Ahmet Cevat.

V

Mühür ve imza

Meşrutiyete kadar (198) ve belki biraz sonrasına kadar (mühür) taşraya yazılan muharrerata, mektuplara basılırdı. Resmî olsun, hususî olsun bu böyle olurdu. «İmza» tezkerelere atılırdı. (Tezkere, şehir dahilinde yazılan mektuplar demektir). Bir de resmî mürürler vardı. Nezaretlerin, valilerin, mutasarrıfların, kaymakamların, hattâ nahiye müdürlerinin mühürleri gibi ki bunlar ekseriya zarflar kapadıldıktan sonra arkasına akıtılan kırmızı balmumları üzerine basılırdı veyahut meclislerin mühürleri olup mazbatalara basılır ve iptal olunurdu. Bir aralık Babîâli'de âdet olmuştu: Tezkerelerin zarfları mühür yerine imzayı taşırdı. Tek fevkalâdelik de şu idi: İradei seniyei tebliğ eden tezkerelerin zarflarına bir kulak sokulurdu; bunu alan onu imzalar, getirene verirdi ve saati dahi üzerine işaret ederdi. Bir de padişaha yazılan kâğıtlara mühür konmaz, imzalanırdı.

Ali ve Fuat Paşalar

«Hâk ol ki Hûda mertebeni eyliyeli» Sadrâzam Mehmet Emin Âli Paşanın mührüydü. Fakat Reşit Paşa bunu değiştirdi. Sadrâzam ve Yaveri ekrem ve Serasker Fuat Paşaya gelince, onun mührü yalnız Mehmet Fuat idi. Keçecizadeliği yazılı değildi zannediyorum. Yalnız imzası şöyle idi ve bir sürü müzakerelerden sonra şöylece oldu: Yaveri ekrem-i hazreti şehriyarî başa alınsa, Sadrâzam sonraya ya aşağıda kalacaktı. Halbuki Sadrâzam devletin sahibinin vekili olup onun namına icrayı hükümet etmekle imzası başta olmalıydı. Hazreti şehriyarî de ikinci derecere yazılamazdı. Şu halde bir abreges (kı-

saltma) yaparak (Sadrâzam ve Yaveri ekrem) e karar verilmişti. Bundan başka Fuat Paşanın bir de (Mukbil) lâkabı vardı ve bu da bazan imzanın üzerine atılıverirdi. (Sadrâzam ve Yaveri ekrem Mukbil Fuat.

Cevat Paşa Sadrâzam olduğu zaman bu usulden istifade etmişti, mesele de kolayca halledilmişti. Pek sonraları Sadrâzam ve Yaveri ekrem olan Ahmet İzzet Paşa da böyle yapmıştı.

Dostum ve hemrengim diyeceğim; zira o da tıpkı benim gibi kıpkırmızı rahmetli saçların sahibiydi; (Sait Naum Duhanı) Naum Paşanın biricik oğludur: Babasıyla ve anneciğiyle beraber Beyrutu terketmezden evvel (çünkü Naum Paşa yeri ne gelen yeni Cebeli Lübnan mutasarrıfını beklemeğe mecburdu) herkes Naum Paşanın üçüncü defa olarak bir beş sene için daha Cebelde kalacağını ümidediyorlardı. Fakat Paşa bunu istemiyordu. Nihayet yerine Muzaffer Paşanın tâyin edildiği ta hakkuk etti.

Ferik Muzaffer Paşa Cebeli Lübnan mutasarrıflarının vezir olması lâzım geldi için hem müşür ve hem de vezir olmuştu. Çünkü askerdi. Bu zatın imzası da şöyle idi: (Yaveram hazreti şehriyariden ve Cebeli Lübnan mutasarrıfı vezir ve müşür Muzaffer). Bu imzanın kısaşı yoktu. Mektupta, tezkerede ve telgrafta bu imza böyle atılırdı. Muzaffer Paşa kalben çok iyi bir adamdı. Fakat asla devlet işlerine alışmadığı için öyle şeyler yaptı ki görenler ve duyanlar gülmekten katılırdı. Hele memuriyeti fermanı hümayunu okunduktan sonra verdiği nutku dinliyenlerin nutku tutulmuştu... Düveli muazzamanın arzusuyle tarafı şahaneden tâyin buyurulduğum şu memuriyette şöyle bir nutuk ki konsoloslar bile nezaketen olsun bu sözü beğenmemişlerdi. Gerçi 1860-1276 Şam vakasından sonra Cebeli Lübnan muhtar bir mutasarrıflık olmuştu amma doğrudan doğruya ecliayi memaliki şahanelendi; ve yalnız şöyle bir tâamül cerenıflar katolik olmak gerekti ve düveli muazzamaca itiraz edileyan etmekte idi, O da Cebeli Lübnana tayin edilecek mutasarrıf olacak eşhastan olmamak lâzımdı. O kadar Muzaffer Paşa bu nükteyi pek farkedememişti. Yoksa bir daha tekrar ederim, kendisi kalben iyi ve terbiyeli bir zattı. Kendisi kadar terbiyeli iki de

oğiu vardı. Bir de taşradaki mütegalibenin bazılarında yüzlerce mühür saklayan bir mühür torbası vardı kii işi bilenler bunlara fesat torbası derlerdi.

Validen başlayarak memurlara kadar memnun olmadıkları adam aleyhinde gûya bir mazbata tanzim eder torbadaki bu mühürlerle mazbatayı doldururlardı.

SANAYİ MEKTEPLERİ

Hamdi Bey 1926 senesinde Müzei hümayun müdürü tâyin edildi. Neler yaptığı, nasıl bir gayret ve himmetle işe sarıldığını hepimiz biliyoruz. Fakat bu sarılışlarda ne gibi müşkülât maruz kaldığını ve ne gûna muavenetlere mazhar olduğunu bilmiyoruz. Binaenaleyh muhterem karilerime biraz bildiklerimi arz edeyim. Hamdi Bey bir de Sanayii nefise mektebi açılmasını Maarif Nezaretinden talep ediyor. Leyte lealle ile vakit geçiriyorlar. Israr ediyor. «Ne yapalım bütçemiz müsait değil» diyorlar cevabı red veriyorlar. Hamdi Bey müteessir oluyor. Fakat fikri takibe sahp bir hilkatte yaradıldığı için teşebbüsün arkasını bırakmıyor ve her zaman pişdar edindiği Suphi Paşaya hikâyei hal edip teessürünü söylüyor. Bu sırada, İkinci Sultan Hamid'in evaili saltanatında Suphi Paşa Ticaret ve Ziraat ve Sanayi ve Orman ve Maadin Nazırıdır; (bu memuriyetlerin hepsi bir Nazırın uhdesindeydi). İlim ve irfana âdetâ âşık bir zat Hamdi Beye bir çare düşüneceğini hararetle vadediyor; ve kolaylıkla çareyi buluyor. Biraz evvel arzettiğim üzere Sanayi Nezaretinin dahi uhdesinde bulunmasından bilis-tifade; gerçi bundaki maksadın yani Nezaretine mevdu sanayideki maksadını yalnız endüstri olduğunu sarahaten bilmesine rağmen kemali dirayetle bir kelime oyunu oynıyarak sanayii nefise ile de iştigale memur imiş gibi hareket ediyor. Nezareti bütçesinden para buluyor; kendisine pek hürmetkâr olan Sad-râzam Sait Paşaya bir tezkerei resmiye yazarak irade? ieyi istihsal ediyor ve bundan sonra da işi bir kat daha tevsik için meclisi vükelâda bahsi açıyor, meclis kararıyle hakipayı şahaneye bir mazbata takdim etiriyor. Hülâsa bâ iradei seniyei

hazereti tacidari «Sanayii nefîsei şahane mektebi âlîsi» nin küşadı tahakkuk ediyor. Yeni bir binanı inşaatına mübaşeret ediliyor. Hamdi Beyin sevincine payan yoktur. Bir taraftan da vükelâyı fahman hazaratı Suphi Paşayı tebrik ediyorlar, hünkârdan da iltifatlar görüyor. İşte muhterem karilerim Sanayii nefise mektebi iptida böyle açılmıştır.

Kız sanayi mektepleri

Suphi Paşanın mühim bir hizmeti de Kız sanayii mekteplerinin açılmalarında tecelli eder. Gerçi bunlar için daha çok yorulur, meclisi vükelâda şiddetle muhalefete mazur kalır ise de işi unutturur gibi bir vaizyet alır ve el altından hazırlıklar yapar; paraları bulur. Eşref saati de bulur bulmaz hemen teşebbüse geçer, muvafakati seniyeyi istihsale muvaffak olur. Yani padişah İkinci Sultan Hamitten müsaade alır, mektepleri küşat eder. (Kız sanayi mektebi şahanesi) bu iki mektepten biri leyî diğeri neharîdir. Kız sanayi mektebi ipjtida Kabasakalda Tunuslu Mahmut bin Ayyad Paşanın konağında faaliyete başlıyor. Bu konak bir yangında yandıktan sonra mektep Kayserli Ahmet Paşa konağına naklediyor. Bu da yanıyor Çapada D erviş Paşa konağına geçiyor.

Neharî kız sanayi mektebi ise Üsküdar'da açılıyor. Leyî ve İstanbul'daki mektebe senelerce Avrupada tahsil etmiş olan matmazel Kalavas isimli bir vatandaşı; nehariye de (madam) Miss Enne adlı bir İngiliz müdür nasbediyorlar. Her iki mektebin birinci tevzii mükâfat resmi fevkalâde revnaklı oluyor. İkinci Sultan Hamit saray arabalarıyla musahiplerini mekteplere yolluyor. Talebeye beşer; ikişer buçuk, ve yarımşar lira lık altın ihsanlar veriyor. Bir taraftan da her iki mektebe ayrı ayrı birer bando müzika yolluyor, misafirlere ve kızlara konsterler versinler emrini veriyor. Suphi Paşayı da bu emri hayra muvaffakiyetinden dolayı taltif etmeği ihmal etmiyor. Meclisi vükelâda kız sanatı mektebi açılmasına itiraz eden arkadaşlar dahi Suphi Paşayı tebrik ediyorlar. Unutmadan şunu da arz edeyim:

Suphi Paşaya teşekkür eyleriz leylünehar
 Sanat öğretmek için açtı bize bu mektebi
 Şayei şahanede olsun hemen mesruru şad
 Çünkü teksiri maariftir o zatın matlabı.

Kıtası leylî kız sanayi mektebi talebeleri tarafından Suphi Paşaya hediye edilen ve gayet itinalı olarak ellerle işlenmiş olan güzel bir levhanın ifadei imtinanıdır.

Yanan akademi

Bu kere Fındıklıda yanan Akademi binası sanayii nefise mektebinin adamakıllı 37erleştiği bir saraydı ve zannediyorum pek de eksiği yoktu. Yanındaki ile birlikte bu saraylar Sultan Mecit zamanında hemşireleri tarafından işgal-ediliyorlardı. Yanan saray Sultan Mecidin hemşiresi Cemile sultanın ikametgâhı idi. Yanmıyan saray yine Sultan Mecidin ablası Âdile Sultanın sahilsarayı olmuştu. Âdile Sultanın zevci Kaptanı Derya Mehmet Ali Paşa idi. Cemile Sultanin Zevci damat Mahmut Celâleddin Paşa idi ki sonraları Taife nefedilmişti. Bu saraylar bu sultanlardan sonra diğer sultanlara tahsis olundular. Yanan sarayda Nazime Sultanla zevci D.erviş Paşazade Ahmet Paşa, yanmıyanda Saliha Sultanla zevci Kurt İsmail Paşazade Ahmet Zülkifil Paşa otururlardı. Bu sultanların her ikisi Sultan Azizin kerimeleridir. Bu iki sultanı İkinci Sultan Harmit, büyük kızı Zekiye Sultanla beraber evlendirmişti. Birçok sene sonra (Meclisi Mebusan ve Âyan sarayı olan Çırağan sarayı yanınca Mebusan ve Âyan Fındıklıdaki bu iki saraya nakletmişlerdi. Muhterik Akademi binası Osmanlı saltanatının son mebusan saravıydı. Bunu da biliyoruz, içerlerinde neler olmadı ve derü duvarı ne acı hâtıralarla dolmadı.

SARAYLARDA KALABALIK

— 1 —

Günlerin birinde gene Yıldız sarayında idim. Yemekten sonra odasında kimse kalmamasından bilistifade beni çok emniyetle seven başmabeyinci Hacı Ali Paşa bir hasbihalde daha

bulundu. Devrin gidişini beğenmedi. Sonundan korktu. Hünkârın birçok meziyetlerinden bahsetmekle beraber vehminden âdeta şekva etti. «Gittikçe evham ve hayalâta daldırdılar, efendimizi büsbütün şaşırtılar» dedi. Bir sürü hikâye anlattı. İkinci Sultan Abdülhamidin şehzadeligindenberi maiyetinde bulunduğu için padişaha ve saraylara dair bilmediği taraf hemen hemen yoktu. Hele hünkârın tabiatını ve ahlâkını yakinen bilirdi. Hem bildiklerinde ve mukayeselerinde okumuş yazmışlardan daha iyi bilirdi. Müşarünileyh hemen hemen ümmî idi. Arzuhallerin havalesinde bile; atıyei seniye tertibinden «Verile» diyeceği evrakı bile yazmakta müşkülâta maruzdu. Fakat fevkalâde zeki, bahusus akıllı idi. Ben bunları bildiğim ve amcam Ali Rıza Mümtaz Paşadan duya duya kendisine çok ısındığım için, onu dikkatle dinler, nasihatlarını tutardım ve söylediklerini unutmazdım; unutmuyorum. Meselâ sarayın kalabalığından bahseden lâkırdılarından bir tanesini «muhterem karilerim» şimdi size şuracıkta nakledivedeyim.

Saraya bağlı daireler

A — Hazinei Hassai Şahane Nezaretiyle kalemleri ve heyeti idaresinden sonra, bir İstablı Âmire dairesi vardı. Ve müdürüne (Emir - i - Âhûr) İmrahor derlerdi. Sultan Hamidin son İmrahoru süvari feriklerinden Hafız Faik Paşa idi. Bu dairede baytarlar, arabacıbaşılar, seyisler ve at uşakları ve biniciler bulunurdu. Saray arabalarına, saray atlarına, saltanat arabalarına ve atlarına burada bakılırdı.

İstablı Âmire» bugüi Dolmabahçe stadyumu yapılan mahalde kâindi. Yıldızda ikamet eden padişahın hususî ahırlarından üst tarafı hep Dolmabâhçede toplanmıştı. Veliahtın ve oğullarının arabaları; Fer'ie saraylarında oturan şehzadelerin âtları, arabaları buradan dışarı çıkar, gelirlerdi. Hattâ şuna buna mahsus olmıyarak padişahın emrine âmade ekipajlar da burada dururdu. Hünkâr «Şuraya buraya araba gitsin» dediği Aıman buradan gönderilirdi.

B — Bir de Mefruşatı Hümayun idaresiyle müdürü ve memurları vardı. Bunların nezaretiyle saraylar döşettirilirdi ve

gene padişahın emriyle şunun bunun evi tefriş edilirdi. Hünkâr merak etmişti; Hereke fabrikası hümayunu mamulâtı terâcîh olunurdu.

C — Sarayı hümayun Mübayaat ve Sarfiyat ve mütfaklar müteffişlikleri, bir de komisyonları vardı! muntazaman tefriş ederlerdi. Bunlarla beraber hububat ambarları, odun ambarları ve karhane müdürlüğü vardı. Sımsıkı kontrola tabi olarak işlerine bakar, sarayların kilerlerini dolduracak zahireyi hazırlarlardı. Çünkü bütün sarayların kiler harcı her ay Hazine; Hassadan gönderilirdi.

Matbahî âmire

Matbahı Âmire binası, İkinci Sultan Hamit zamanı saltanatında dahi Beşiktaşta idi. Bugün Galatadan gelirken Dolmabahçe sarayını geçer geçmez travmaym tevakkuf ettiği duvarın hemen sağındaki bu büyük kâgir bina sarayların mutfakları binasıydı ve iki şubesi vardı. Dolmabahçenin Veliaht dairesinde oturan şehzadelerle — zira' burada iki ayrı daire vardı ve iki şehzade otururdu — Fer'îye saraylarında ikamet eden şehzadelerin ve Çırağanda Sultan Muradın yemekleri burarlarda hazırlanırdı. (Fer'îye sarayları Ortaköydeki büyük yalılarıdır ve bugün birer mektep -lise olmuşlardır). Bu mutfaklarda 50 den fazla aşçıbaşı: tatlıcı ve börekçi; yüze yakın aşçı kalfaları (muavin) ve çırakları; ayrıca bulaşıkçılar; kilerlerin ha-demeleri ve kilercileri; eti, ekmeği, südü, tavuğu, sebze ve yemişi teşellüm ve kaydeden memurlar; sonra yemekleri saraylara taşıyan tablakârlar adetçe 5000' i bulmuştu ve hepsi Anadolulu çocuklarıydı; «En fakir ha'kımız onlardır. Onlara bakılmalı. onları yetiştirmeli» diyen hünkâr böyle istiyordu. Tablakârların vazifesi Matbahı âmireden çıkan yemekleri; kapaklı sahanları büyük tepsilere dizerek altından üstüne çıkan örtülere sarmak ve düğümlemek ve başları üzerinde taşımak, saraylara isal etmektir. Her sarayın on, on beş, ve Çırağanın otuz beş tabla yemeği vardı. Bir dereceli tablalar efendilere, iki dereceyeliler maiyete verirlerdi, üçünek derecesi yoktu. Maiyet küçük, büyüklü aynı yemekten yerlerdi. Bir tepside sekiz bü-

yük sahan vardı ve yemek verilirken iki tepsi karıştırılırdı. Çorbalar, etler, tavuklar, sebzeler börekler, baklavalar tatlılar ve yemişler ayrı ayrı tepsilenirlerdi. İsimlerini verdiğim bu saraylarda ayrıca mutfaklar yoktu; yalnız haremde hususî yemek yapıldığı vaki idi. Daha uzaklara müsadif saraylarda ise ayrı mutfaklar vardı, kendi yemeklerini kendileri yaparlardı, Bu gibilere sadece (tepeden turnağa kadar diyeceğim) her ay harç gönderilirdi.

Biraz evvel işaret ettiğim üzere, tablakârların başlarında tabla sokakta görülmeleri manzarası güzeldi de, Tepsilerin bembeyaz ve ipekli örtülerle sarılması, tertemiz hademelerin edalı yürüyüşleri yemek zamanlarında birer resmi geçit çeşni verirdi. Ve bu manzara sokak içlerinde de manzur olurdu. Çünkü birçok Beşiktaş haneleri fazla yemekleri tablakârlardan satın alırlardı veyahut ba iradei seniye tahsis buyurulan tablakârlarını alırlardı; bunlara belki konu komşunun gözü konardı, fakat satılık yemeklere Hazinei Hassa ı ğmazı ayn ederdi, «Varsın onlara da beş on para fazla kaaznsın» denilirdi.

İkinci Sultan Hamit Yıldızdaki sarayına Beşiktaştan yemek getirtmezdi. Onun sarayında ayrıca mutfaklar ve bunların bir sürü tevabii vardı. Koca Yıldız sarayında ve müştemilâtında tek bir yemek odası olmamasına rağmen sofra takımları ve müstahdemleri mürettep ve muntazam idiler.

— 2 —

İkinci Sultan Hamid Yıldızdaki sarayda ikamet etti gitti. Hazinei Hassai Şahane mimarbaşısı Vasilâki beyler nezaretinde Yıldız bahçesine bir sürü gonaklar inşa ettirtti. Bunları kadın efendilere, oğullarına ve kızlarına tahsis eyledi. Kendisi de her canı istedikçe ilâve veya tâdil veyahut ihya ettirdiği dairelerde otururdu. Üç içe çifte kapılar, uzun ve belki gayrimievzun-koridorlar; hiç münasip olmıyan bir yerde yatak odaları ve hamamlar; müteaddit mabeyin odaları (haremi selâmlığa yapıştıran odalar demektir); koruda Çadır köşkünden maa da Şale köşkü; misafiri hassı hazret padişahîye mahsus saray-

cıklar; hünkârın kendisi ve hanedanı için ayrıca mutfaklarla bendegân mutfakları ve kilerleri; hususî arabahaneler ve ahırlar; seyis ve hademe daireleri; tablakâr koğuşları; Başkitabet dairesi; yaver paşa ve beylerin daireleri ve yatak odaları; Darüssadetüşşerife ağasının dairesi ve müsahebam hazreti şehriyarının bölükleri ve ilh... Yıldız sarayını kalabalıklaştırmıştı.

Bahçelere bakan 150 kadar da bahçıvan vardı. Bu kalabalığa hemen her gün saraya gelen ve Mabeyni hümayun mensup ve memurlarından şunun bunun odalarında yemek yiyen misafirleri de ilâve edeceksiniz, sabahlardan öğle sonlarına kadar Yıldız sarayı elbette kalabalık olurdu. Ye bu kalabalık da bittabi masraflı olurdu.

Tahsisatı seniye

Sultan Abdülazizin Hazinei mâliyeden aldığı tahsisatı seniye ayda 100 bin altındı. Cülusundan sonra Sultan Abdülhamit bu parayı 60 bin altına tenzil etti: «Bu kadarı bize kâfidir» dedi. Bundan başka Hazinei hassanın, yani Osmanlı hanedanının hususî emvalinin idaresine memur olan Nezaretin de gene ayda 20 bin lira kadar' (altın) varidatı vardı. İşte bütün sraylar ve padişah sarayları bu paralarla idare olunurlardı. Maaşlar; atıyyeler (padişah vergilerine yani padişahın verilmesini emrettiği paralarla (atiyei seniye ederler); mutfak masrafları, ahırlar; atlar; arabalar; tâmirler ve inşaat ve mefruşat hep bu para ile idare ve tesviye edilirdi. Sultan düğünleri; şehzadelerin sünnet düğünleri masrafları ve hediyeleri Hazinei Hassadan verilirdi,

Mutfak masrafı hakkında bir fikir vermek için şunu arz edeyim; Meşrutiyete kadar saraylara günde 500 tavuk alınırdı ve bunlar için iiç bîn kuruş bedel veriyrdi; (sonraları saraya günde yalnız üç tavuk alınıyordu ve hademii haşemin miktarı beş binden 1800 e inmişti. Ve umumî saray mutfakları lâğvedilmişti. Her sultan veya şehzade kendi mutfağında yemeğini hazırlattırırdı ve tahsisatını doğrudan doğruya Maliye Nezaretinden aldırıvordu. Sultan Reşatla halefi bunu böyle yaptırmışlardı.)

Saray mutfaklarının aylık masrafı (10,000) altındı. Sultan Abdülhamidin israfı sevmiyen zamanında dahi. Fakat sonraları harpler ve bin gûna dertler yüzünden, fiatlerdeki terakkiye karşı bir medar olsun zanniyle insanlar ve masraflar saraylarda tenkihâba uğradığı halde, tahsisatı seniye ile iradei maslahat edilemedi; tahsisata Meclisi Vükelâ kararıyle 20 bin lira zammolundu. (Meşrutiyetin sonlarına doğru). Bunlar da böyle olduğu halde saraylar artık hüsnüidare edilemiyordu. Daha sonraları emsaline nispetle ne at, ne araba kalmıştı; ne de at uşakları emirlere âmade idiler ve ne de sokaklarda tablakârlar ve bedava yemekler görünüyor ve eklediliyordu. Yüzlerce ve yüzlerce ustalar, kalfalar, çıraklar, ağalar ve uşaklar sokaklara ve yer bulmak emeliyle mahalle kahvelerine dökülmüşlerdi.

Yıldız sarayı

Meşrutiyetten evvel «Yıldız sarayı» için iki mutfak vardı. Biri kocaman bir bina içinde çalışırdı; diğeri mazbut ve mukayyet bir mahalde yalnız padişah için yemekler hazırlardı ve ziyafeti senivelerde bu mutfak paçaları sıvardı. Büyük mutfak bu sarayda oturanların yemeklerini pişirir; tabla tabla dairelerine yollardı. Küçük mutfak hünkârın yemeğini hazırlar,, yollamak için gelecek emri beklerdi. Kilercibaşı Osman Beyin dairesi umumî yemeklere nezaret eder, (mönü) yü tanzim ederdi.

Osman Beyin vefatıyla yerine geçen ikinci kilerci Hüseyin efendi, bizzat hünkârın yiyeceği yemeklerin başında durur; bir nevi çeşnicilik ederdi. Üçüncü kilerci Hakkı Bey ise meşhur olan sütlü böreğinden hemen her gün büyük, orta ve küçük tepsileri hazırlar, Hüseyin Efendiye teslim ederdi ve padişah ne zaman yemeğini isterse tablaları taşıyanların başında Hüseyin Efendi bulunur; hünkârın yemek yiyeceği odaya kadar beraber giderdi.

Hünkârın yemek yiyeceği odaya kadar dedim; çünkü sarayda padişaha mahsus bir yemek odası yoktu. Bu muhakkaktı ve bunun münasebetsizliğini kendisi de bildiği için, bir

çok defalar «Yahu ne zaman yerleşeceğiz? Hâlâ göçebe hayatı yaşıyoruz. Daha bir malûm olan yemek odamız yok...» dediği, rivayet değil, sahihtir.

Saltanatının sonlarına doğru şehzadelerle sultanlar büyük mutfaktan şikâyet ettikleri zaman sinirlenen hünkâr, Şehreminini mutfaktan da anlaması lâzımdır mı zannetmişti, nedri bilinemez; kayınpederim İzzet Paşa ile Pederim Reşit Mümtaz Paşaya haber yollamış. Aman bir çare bulsun, çocuklar beni rahatsız ediyorlar, dedirtmişti.

Yemekte, içmekte ve nefaseti at'ımayı tatmakta ve hattâ pişirmekte fevkalâde mahir ve meşhur olan Bekir Beyi,, fartı namusuna da emniyeti olduğu için babam hünkâra tavsiye etmiş; sarayı hümayuna memur ettirtmişti ve yemekler artık beğenilmeğe başlamıştı, Hünkâr memnun fakat Bekir Bey daima telâşta idi. Bu Bekir Bey Teşrifatçı Behçet Beyin küçük kardeşidir ve geçenlerde Emirgândaki yalısında vefat eden güzel yemekler şehidi Ali Beyin amcasıdır. Cenabı Hak cümlesine rahmetler nasip buyursun.

ALMAN VE İTALYAN SEFARETHANELERİ

Sultan Abdülaziz devrinde bir gün Almanya sefiri Hariciye Nazırı Halil Şerif Paşa vasıtasıyla yeni bir sefarethane inşası için Ayazpaşada bulunduğu bir mahalli işaret ederek bu yerin kendisine verilmesini rica eder. O tarihlerde mezarlıklardan başka bir şey bulunmayan o yerlerde hususî mal sahipleri bulunmadığı için çaresi kolay bulunur, sefirin istediği arsa kendisine verilir. Bu müsaadeden memnun olan elçi* hemen devletine arzı hal eder ve aldığı emir üzerine evvelâ Sarayı hümayuna, sonra Babiâliye gelerek Almanya imparatoriyle hükümeti namına zatı şahaneye ve devleti aliyelerine teşekkürler eder. Derhal yeni sefaret konağının inşası için icabeden teşebbüsata iptidar olunur. Almanyadan mimarlar ve malzeme gelmeğe başlar.

Saffet Paşanın azli

Halil Şerif Paşanın yerine şu sefarethane işi hallolunduk-

tan sonra Hariciye Nezaretine tâyin olunan Saffet Paşa yeni makamında iken Sadrâzam değişir, Mahmud Nedim Paşa Sadrâzam olur, Saffet Paşayı Sadareti uzma müsteşarlığına nasp ve naklettirir. Sultan Azize «Yanımda haricî işlere vâkıf ve mücerrep bir müsteşara muhatacım» der, Saffet Paşayada bin dil döker ve «Lütfen kabul buyuracağınızı efendimize arzettim, beni mahcup etmeyiniz» gibi bir şeyler söyler. O muhterem adam da oynanan oyunun farkına varmasına rağmen, ses çıkarmaz, yeni vazifesine deva meder, Babîâliye gelir gider.

İki buçuk ay geçer geçmez, Mahmut Nedim Paşa azl olunur, yerine ilk. yani birinci defa olarak Mithat Paşa Sadrâzam olur; (Bağdat valiliğinden çok sonra). Babîalide Mütadolan me-rasim bittikten sonra Saffet Paşayı elinde bazı evrakla yanındayla görür görmez: Paşa hazretleri zatı saminisi müsteşar olarak kabul etmekten utanırım. Efendimiz size Adliye Nezaretini tevcih buyurdular.» der ve yeni memuriyetini tesideder. Bundan sonra, Mithat Paşayı müteakip Sadrazam olan Rüştü Paşa zamanında da Saffet Paşayı vekâleten, biraz sonra da asaleten gene Hariciye Nazırı yaparlar, bu veçhile Saffet Paşa — Rüştü Paşa, Esat Paşa, Şirvanî Rüştü Paşa ve Hüseyin Avni Paşa gibi Sadrâzamlarla beraber kabinede bulunur.

Bu sırada Sultan Azizin vehmini tahrik edici bir dedikodu meydana çıkarılır. Mezarlıkları Almanlara söktürmüşler; İslâm, bhusus ulema galeyana gelmiş diye!... Padişah Sultan Azizi korkuturlar. O da Babîâliye bir çare bulunmasını irade eyler. «Oh, ne iyi bir vesile zuhur etti» derler. Bu iş Hariciye Nezareti tarikiyle cereyan etmişti. Binaenaleyh Hâriciyede bir tebeddül yapalım ki yeni Nazır elçi ile konuşabilsin yolunu bulurlar. Fakat bu işi yapanın Halil" Şerif Paşa idüğünü görmezler. Saffet Paşayı azlederler, yerine Raşit Paşayı getirir, Hariciye Nazırı yaparlar.

Sultan Aziz kızar

Bu el çabukluğu anlaşılması güç bir marifet olmaz. Herkes anlar ve ayıplar. Hem o kadar ayıplar ki haberi Sultan Ab-

dülazize kadar gider. İlk ağızda padişah susar. Bakalım Raşit Paşa şu işi nasıl tasviye edecektir diye bekler. Yeni Nazır paçaları sıvar. Gider sefiri görür, bin dereden su getirir. Galata-tasaray mektebini teklif eder! Bu derece ısrar üzerine elçi «İki gün sonra Babîâliye gelirim, cevabını veririm» diyerek Nazır paşayı savar. İki gün sonra da Babîâliye gelir, Hariciye Nazırını Raşit Paşaya şöyle bir beyanatta bulunur: «Arsayı bize verdiğiniz zaman talebimizle kabulünüz arasında bir ay geçmişti. Elbette düşünüp taşınıp kararınızı ve ona binaen arsayı bize verdiniz. Biz de hem hükümdarımız, hem de hükümetimiz namına zatı şahaneye ve Babîâliye şükranlarımızı iblâğ ettik. Şimdi bundan dönmek nasıl olur? Bu ne size, ne de bize yakıştırır. Maahaza ısrar ediyorsanız, belki bir çare vardır. Pasaportumu veriniz ben gideyim, yerime gelen sefirle konuşunuz...»

Raşit Paşa donakalır, sefir veda eder, kalkar, Babîâliden çıkar, gider. Olanı biteni padişaha arzederler. Bir saat geçmez, şu cevabı (irade) alırlar: «Bu işe başlayan Halil Şerif Paşa idi. Bunu bilmeniz lâzım geldiği halde, kabahati Saffet Paşaya yüklediniz, Bu ne gaflettir?» Bir irade daha Babîâliye gelir, Saffet Paşaya on beş bin kuruş mazuliyet maaşı ihsan buyurulur...

Sonraları tahakkuk etti: bu oyuna sebep şu idi: Rüşti ve Hüseyin Avni Paşalar, Saffet Paşanın kabinede bulunmasından çekinirler; çünkü Sultan Azizi hal'etmek meselesini tasarlamaışlardı. Saffet Paşanın böyle bir tehlikeli teşebbüse iştirak edeceklerden olmadığını biliyorlardı. (Saffet Paşa devrinin en mümtaz ricalinden biridir.)

Düğüm çözülür.

Başa çıkamazlar, Almanya sefareti malûm olan yerde (A-yazpaşa) inşa olunur. Ve bu yüzden o civarın hahişleri çoğalır. İtalya sefiri (baron Blan) da gayrete gelir; (1838 den 1884 e kadar İstanbulda büyük elçilik etmiştir) bir sefaret sarayı da biz yapalım, der; çaresini bulur; oralarda bir arsa edinir. Mükemmel bir konak inşasına başlar. İçlerinde büyük sofalar, yağlı boya tavanlar, müzeyyen duvarlarla ve daha bir sürü tezyinat ile süslü konak kendisini gösterir. Fakat bir de aksilik

kendisini gösterir. Romadan «Bu konak sefarethaneye elverişli değildir, olamaz...» derler. Koca bina sefirin üstüne yıkılır, husûsî bir ikametgâh olur; üstüne bir de getirilen eşyanın güm-rük paralarını vermek elçiye ikinci bir yıkım olur. Bu acılar sineye çekiledursun, gel zaman git zaman ikinci Sultan Hamit imdada yetişir, Baron Blan'dan bu konağı satın aldırarak Hariciye Nazırlığımızın ikametine tahsis ettirir. Bir müddet sonra da senelerce Hariciye Nazırı olarak içinde oturduğu bu konağı Tevfik Paşaya ihsan eder. (Bugün yerinde Park Oteli vardır ve Paşanın veresesine aittir). Bu iki bina Ayazpaşa mahallesini şereflendirirler. Evvelâ Osmanlı Bankası direktörlerinden Panciri bey güzel ve modern bir konak yaptırır, içine girer oturur. (Panciri bey fevkalâde Osmanlı bir Türk Rumuydu. İşgal rezaletlerinde başından fesini çıkarmamış, memleketine daimî bir hürmetle merbut kalmıştır). İkinci olarak da ayandan Azaryan Efendinin apartımanı inşa olunur. Bugün Panciri Beyin konağı Japon sefarethanesisidir. Azaryan Efendinin apartımanı bilmiyorum kimin oldu.

Bunlardan sonra oralarda daha ufak çapta konaklar yapılmıştı. Beyoğlu mutasarrıfı Hamdi Beyin (Abdullah Cevdetin kayınpederi) konağı ve börekçi Halit Beyimizin kayınpederine ait konakları gibi. Bu suretle Ayazpaza mamur oluverince Dolmabahçeden Taksime çıkan cadde tâmir olunur. Gümüşsüyü hastanesi, Alman sefareti, Hariciye Nazırı konağı ve bunların civarına sokulan büyüklü küçüklü konaklar ve haneler temiz bir caddeye sahip olur. Tâ Taksimdeki Topçu kışlasına kadar yayılan ve eflâke ser çekmiş ağaçlarıyla mistique bir kıyafete bürünen kabristan da kökünden kazıldı. Burada Nedim gibi şairimiz, Fındıklılı Mehmet Ağa gibi muazzam bir muahirimiz, Şinasi gibi edibimizin yarattığını bilerek hürmetle önünden geçerdik.

BİR CELSEİ FEVKALÂDE

Reis beyefendi — Ruznamei müzakerede neler var?

Zabıt kâtibi Madenlerin işletilmesini teşvik için sermayedarlara kolaylık gösterilmesi hakkında Orman ve Maadin Nezaretinin kanun lâyihası.

Reis beyefendi — Muhterem efendiler, kudema, ecsamı basit veya mürekkep olduğuna göre tasnif etmez. (Anasırı-erbaa) diyerek dörde ayırırdı.

Âzadan biri — Reis beyefendi, müsaade buyursanız işi tafsilâta boğmasak. ,

Reis — Ben size söz vermedim. Zaten kendimden başka hiç kimseye söz vermek âdetim değildir; ecsam hakkındaki nazariyat bilinmeden madenler lâyihası tetkik olunabilir mi? Benim bu hususta tetkikatım evvelâ İngilizce neşrolunmuştu. Avrupa ve Amerikada pek çok mübahaseleri mucip oldu. Nihayet efkârımı kabul ettiler. Cavalılar bile lisanlarına tercüme ettiriler. Mekteplerinde okutuyorlar. Dostum Daniş Beyle müştereken tercüme etmekte olduğumuz (Rubaiyatı Hayyam) dan sonra ecsamı basite ve mürekkebe hakkındaki eserimi Hüseyin Efendi Türkçe basacaktır. Rubaiyatı Hayyamm Türkçeye bir iki tercümesi varsa da bazısı nakıs bir kısmı da serapa yanlışdır. Lâtin şairi meşhur «Lucrece» den zamanımıza kadar Ömer Hayyam tarzım andıran şairlerin eserlerinden nümune ve felsefeleri hakkındaki mütalâaları bu esere dercedeceğiz. Bu arada gerçi kâğıt pahalı ise de Hak razı olsun tâbi Hüseyin Efendi masraftan kaçmıyarak iyi cinsten getirdi. Herkesin edinebilmesi için ucuz satılmasına itina edecektir. Bu Hüseyin Efendi Nedim Divânını da ve galiba Fuzuliyi de güzel surette bastırıyor. Tertiy ve tashihine ve bazı divanlarda bulunmıyan Nedimin şiirlerini de toplıyarak ilâve etmeğe Halil Nihat himmet ediyor. Hani ya... Şu Düyunu Umumiyyede ki şair Halil Nihat ki geçenlerde benim için bazı tuhafıklar etmişti ve ona bir ders vermiştim.

İkinci celse

— Reis beyefendi müsaade buyursanız da sadede gelsek. Maksattan uzaklaşır gibi oluyoruz, dşğil ini?

Reis — Hakkınız var. Maksada elbette temas edeceğiz. Fakat doğrusunu söylemek lâzım geldikte şu Halil Nihadın Nedim Divanı hakkındaki hasbî yani fahrî himmeti bin aferine değer. Onun her münasebetsizliğini affettim. (Zabıt kâtibine — Ruznamede daha ne var?

Zabit kâtibi — Zaten başlamıştık. Madenler hakkındaki lâ-yihai kanuniye... Nerede kalmıştık?..» Anasırı erbaa bahsinde,

Reis — (Devamla Efendiler, kudema anasırı erbaayı su, hava, toprak, ve ateşten ibaret olmak üzere tasnif ve tarif etmişlerdi. Halbuki bunların hiçbirisi basit değildir... Meselâ... Hava müvellidülhumuza (Oxygene) ile müvellidülma'dan (Hydrogene) mürekkeptir ki biliyorsunuz. Biraz da fahim vardır. (Charbon). İdrojen Yunan lisanında su mânasına olan idro ile vücuda getirmek demek olan (Gennan) isimlerinden mürekkep olan bir kimya ıstılahıdır. İdrojeni Cavandisch 1781 de keşfetti. Kimya âleminde en büyük inkılâp yapan âlim meşhur «Lavoisier» dir. Bu büyük kimyageri Fransız inkılâbı kebirinde (Guillitine) e ettiler. Fakat bu adamdan sonra kimya bütün değişti. Escamı dört unsura değil; basit ve mürekkep olduğuna göre ayırdılar. Şimdi yetmişden fazla basit cisim yani maden vardır. İhtimal ki yeni cisimler daha koşfolunur. Ve gennin tekemmülü sayesinde bugün basit zannettiğimiz esemmm ne ihtimal ki elimizdeki vesaiti tahliye ve edevatı kimyeviye-mürekkep olduğu anlaşılır. Pek de reddolunamıyacak bir faraziyeye göre alelumum ecsam birdir. Bunlar tamamiyle tahakkuk etmeyince madenler için kanun yapılmaz lâyihanın reddini teklif ederim!!!...

Evvel zaman içinde

...Meselâ dostum Refik Halidin vaktiyle intişar eden (Aydede) isimli o mükemmel mecmuasından kısmen yukarıya aldığım yazılar yazılır ve böyle yazılarda da bir nevi (Caricature) ler çizilirdi. Bunlar muharrir için güzel şeyler olduğu gibi kendinden bahsolunanlar için de neşeli birer en geçirtici şeylerdi. Çünkü medenî adamların karikatürlere tahammül etmeleri keyfiyeti bizatihi bir neşedir... Şûrayı devlet reisi bulunduğu zamana tesadüf eden yukarıdaki sakalı yazılan kendisine gösterdiğim vakit «... Bakındı şuna. Vay köftehorlar vay...» dedikten ve adamakıllı güldükten sonra hocam ve aile dostum üstad filozof Rıza Tevfik bana da şunları söylemişti: «... Karikatür bir nevi resimdir ve sanayii nefisedendir. Ya

çizgilerle olur, yahut yazı ile yapılır! Fakat sanayii nefişenin tarihi neşetini kat'î surette tâyin mümkün değildir. Halbuki pek lâzımdır. Meselâ resmin' heykeltıraşlıktan evvel olduğunu iddia ederler. Ederler ama bu iddia da mühim bir itiraza mazur kalmıştır. Ancak ne olursa olsun bunlar bir medeniyeti kâmile mahsulâtıdır... ilh».

Hocam bu meseleyi bana daha iyi anlatacaktı amma ada vopurunu kaçırmamak için «köprüde idik» elini öpmüş ayrılmıştım.

KOLERA

İstanbulda (ben çocukken) bir hattâ iki kolera hastalığı zuhur etmişti. Bir tanecik de Balkan harbi sıralarında ortalığı bahusus Mehmetçiklerimizi' kasıp kavurmuştu. İlklerden biri hafif diğeri ehemmiyetliceydi. Şafak sökmüş, İstanbul korkular içinde büzülmüştü. Herkeste hastalığa tutulmamak ihtimamı; her evde tahaffuz takyidatı âzami haddini bulmuş ve bu korkularla müterafık faaliyetten İstanbulun güzel çehresi âdetâ solmuştu. Bir taraftan da hükümet cezri tedbirlere tevessül etmişti. Bekâr odalarında nâbehak olarak hıfzıssıhhaya dikkat etmeyenleri memleketlerine yolluyordu. Hanları hamamları tebhîr ettirmişler; takımları, havluları, silecekleri etüvlerden geçirtmişlerdi.

Bunlardan sonra do içilecek hattâ kullanılacak su bahsinde, sebzelerle yemişler işinde fevkalâde enerjik davranarak gazeteler basta olduğu halde her yerde ve kahvehanelerde ve camilerde halka nasihat vermişlerdi. Mekteplerde dahi hangi ders olurso olsun hocalar koleradan tahaffuz yollarını gösterirlerdi. Henüz aşianmak keyfiyeti o zaman malûm değildi amma; mideyi, bağırsakları, karaciğeri bozmamak ve yormamak için hekimler pastırma, sucuk gibi şeylerden tevakki edilmesi ni alkol olunmamasını ekiden tavsiye ederlerdi.

Bu ciheti de hatırlıyorum. Kadın ilâçları kabilinden bazı tavsiyelerde de bulunurlardı. Yemeklerde sarımsak, soğan yiyiniz derlerdi.

Padişah telâşa

İkinci Sultan Hamit fevkalâde telâşa duçar oldu. Hastalığının yayılmasını istemiyordu. Hastalık ârazı gösteren haneleri karantine altına sokuyordu. Bu evleri hattâ komşularını ve mahalledeki esnafı dezenfekte ettiriyordu. Bu hastalıktan ölenlerin eşyalarını imha ettirmek için bile Babıâliye ve Şehremine irade üstüne irade yolluyordu. Kendi sarayında alınacak tedbirlere dair hekimleriyle konuşarak kendi eliyle İsteler tanzim ederek yemeklerin şöyle böyle yapılması hakkında mutafaklara emirler veriyordu. Pişmemiş yemeklere ve meyvalara asla müsaade etmemişti. Bazı kadın ilâçlarını hakir görmiyerek onlara da başvururmuştu. Günde üç beş kere de sarayı adançaylariyle çöreotlariyle tütsületiyordu.

Halkın dedikodusu saraylarda, konaklarda, evlerde ve Belediyelerde alman tedbirlere rağmen insafsızlığını terketmemişti; getirilen mütehasıs M. Şantimes'in her halde ihtisasından dahi fayda görüldüğü halde «—Ne yapar doktor Şantimes—Şehremine varken mikrop aramak pek abes—...» gibi hicivler de söylemişti. Mektebi Tıbbiyei Şâhane hocalarından doktor miralay Rasim Bey (ferik doktor Rasim Paşa) dostumuz olduğu gibi; aynı zamanda da komşumuzdu; bizleri bir gün ziyaretsiz bırakmamıştı ve sert tavsiyelerle dahi olsa hepimizi koruyarak biizni Huda kapımıza hastalık girememişti. Fakat komşularımızdan birçoğu müsap oluyordu, bazıları da ölüyordu.

Mekteplerde tekayyüt

Süblimeli sularla (affedersiniz) helâlar ve kuburlar temizleniyordu. Ve buralarda asla taş üzerinde suların terakümüne imkân bırakılmıyordu. (Yine offedersiniz) kuburların deliklerine kapaklar taktırmışlardı. Mektepteki bakkal kızarmış ekmek vermeğe mecbur; yaş ve çiy şeyler vermekten memnu idi. Dershanelerde arkadaşlarla daha seyrek oturnaklığımızı emretmişlerdi ve mubassırlar buna çok dikkat ederlerdi. Çocukluk bu ya söz dinlemezsek ceza ve evlerimize haber verirlerdi. Vefa idadisinde mubassır Tahir Efendi yüzünden evde de

cezalandırıldığımı hatırlıyorum. Yemişe dayanamamış; biraz karnım ağrıyor demiştim galiba. Bir aralık mektebe gönderilmediğimi hatırlıyorum. Hattâ mekteplerin de bir müddet tatil edildiğini derhatır ediyorum. O zaman şu da tahakkuk etmişti. Kolera ve veba gibi âfetler kalabalık ve derbeder muhitlerde hükmünü daha kolaylıkla icra ediyordu. Bir aralık İstanbulda veba vakaları olmuştu da onun için böyl eyazıyorum. Esasen pisliklerden ve pis tutan yerlerden çıkan bu hastalıklardan tahaffuz için yegâne yol temizlik ve bundan sonra titizlik olduğundan bize hocalarımız, büyüklerimiz, hekimlerimiz, lalalarımız; hulâsa her aklı ve vicdanı halis adamlar anlıyacağımız gibi vesayada bulunurlar, halka da aynı hizmeti arz ve ifa ederlerdi.

Balkan harbi

Balkan harbi sıralarında da kolera memleketimizi epeyce sarmıştı. Ve en ziyade Mehmetçiklerimize musallat olmuştu. Harbin elemeleri ve felâketleri arasına sıkışan bu menhus hastalıktan halkımızı vikaye edebilme kve sirayetine meydan bırakmamak için o zaman Şehremini bulunan profesör orepator Cemil Paşa geceyi gündüze, katmış uğraşmıştı. Camilerden bazılarını temizleterek hastaları veya hastalık ârazı gösterenleri buralara yerleştirmiş ve elden ne gelirse âzami derecede ifa etmişti.

İSTANBUL DA ZELZELE

Rumî 1310 senesi...

Şehzad.ebaşında Neşe Beyin konağında kiracı idik. Mekteplerin imtihan zamanıydı, henüz yazlığa gitmemiştik. Bir öğle üzeri Fransızcaya çalışıyordum. Ezan okunmağa başladı. Ahştırıldığım için kitabımı kapadım, ezani dinliyordum. Birdenbire herşeyle beraber sallanmağa başladım. Odadaki avize salıncaklaştı. Fanuslar birbirine çarpıyordu. Bir ikisi düştü yuvarlandı. Bağırarak yerimden fırladım. Koşa koşa merdiven başına gittim, «Mahmut!» diye bağırdım (babamın uşağı). Sonfada ne varsa kımıldanmakta, masaların üstündeki küpçükler ve saatler devrilmekteydi. Aman otur. Ayakta durma diye bir

ses işittim... Dadım haremde selâmlığa fırlamış... Bana bağı-
rıyordu.

Zelzele devam ediyor

Zelzele hâlâ devam ediyordu. Her şey ve hepimiz sallanı-
yorduk. Bilmiyorum kaç dakika böyle geçti. Ortalık biraz sü-
kûnet bulur bulmaz bahçeye fırladık. Beş dakika geçmedi bir
uğultu ile beraber bir ikinci zelzele daha başladı. Toz duman
içinde kaldık. Ağaçlardan bir ikisi devrildi. Birçoğunun dalları
kıırıldı; âdetâ başımıza yağdı. Duvarlar çatladı, kiremitler uç-
tu. Kadınlar feryadediyordu. Birbirimize sarıldık, korkudan
titredik durduk. Kalfalardan biri çıldırmış gibiydi, başına su
döktüler. Ayvaz Karabet yüzükoyun yere yatmış avazı çıktı-
ğı kadar bağııyordu. Onu tokatladılar...

'Bu hal hayli devam etti. Ne eve girmeğe cesaret ediyor-
duk, ne de bir karar almağa!! Kapımız çalınıncaya kadar mü-
teharrik ölümler gibi olduğumuz mahalde kımıldanmaktan baş-
ka bir şey yapamıyorduk. Bahçenin sokak kapısı açıldığı za-
man ne görelim? Kaldırımın parke taşları yerinden sökülmiş.
Caddede bir sürü çukur belirmiş. Sokak köpekleri sokağın or-
tasında birbirlerine yapışık bir halde titriyorlar. Bizim ahır-
daki hayvanlar ipleri koparmış yere çökmüşler, tıs yok, herşey
durmuş. Ne gelen var, ne geçen, ne de bir haber getiren?!

Zelzele durmadı gitti. Yirmi dakikada bir, on dakikada iki
ve ilh... O gün, o gece, ertesi gün ve gece sallandık sallandık
korktuk, fena halde korktuk. Babamın kararı bizi derleyip top-
layıp Çamlıcaya geçirmek oldu. Akrabamızdan Sait Paşanın
köşküne misafir gittik. Bahçede baraka odalar yaptırttık. Ay-
larca içerilerinde oturduk. Hem bin azapla oturduk. Zira dep-
rem birhayli müddet durmadı, dinlenmedi. Bir türlü hızını
alamadı. Ortalığı kasti kavurdu, yıktı, yaktı.

Birçok yer yıkıldı

Gazi Osman Paşanın akrabasından süvari miralayı yave-
ranı hazreti şehriyarîden Nairn Bey, Rami kışlasındaki odasın-
dan bahçeye atlarken (pencereden) başına kiremtler yağdı,

olduğu yerde kaldı. Büyükçarşıda birçok cenaze bulundu. Enkaz altında günlerce kalan kadın, erkek birer birer çıkarıldı. Bazı fevkalâdelikler görüldü. Bir sucu dükkânında nasılsa ölmeden bir hafta tıkalı kalan bir usta iki çırak sapasağlam dünyaya kavuştular. Yalnız su ile beslenmişlerdi.

Camilerden birhaylisi harab oldu. Minareler yerlere yuvarlandı. Birçok ev yıkıldı. Bayezit yangın kulesi, Çemberlitaş fazla musaboldular. Kışlalardan birçoğunda duvar çatlaklıkları gözükte. Çeşmelerden birçoğu zedelendi, muslukları koptu, harıl harıl her tarafa sular aktı. Hamamlardan birçoğu girilmez hale girdi. Ayasofya hamamı aylarca kapalı kıldı. Su kemerleri dahi bozuldu. Sarnıçların birçoğu, kuyuların ekserisi çöktü. Terkos yolları da bozuldu. Fakat susuzluk çekilmedi.

İkinci Sultan Hamid'in telâş

Başkâtip huzurda ve maruzatı (evrakı) okumakta iken zelbaşlamışt Sürahiler, bardakların üzerine doğru yürümüş, Köşedeki küp, sehpadan kurtulup kanapeye yuvarlanmış. Hünkâr hemen iskemlesinden halının üstüne inmiş, bağdaş kurmuş oturmuş. Başkâtibe de oturmasını emretmiş ve okumağa başlamış. Zelzele durur durmaz, esasen birinci katta oturduğu için hemen kalkmış, bahçeye çıkmış, çocuklarını yanma çağırtmış. Yaverlerin nöbetten ayrılmamalarını emrederek ve Sadrâzam konağındaki telgrafhane başına getirterek, birçok irade tebliğ ettirmiş. Hemşirelerine, şehzadelere, sultanlara, yaverler göndermiş. Zaptiye Nazırını ve Şehreminini saraya davetle, Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflarını mahalle mohalle teftişe göndermiş. Her taraftan haberler almağa başlamış ve akşama kadar olduğu yerden kımıldanmamış.

Bir aralık sokağa da çıkmak istemiş omma etrafındakiler mâni olmuşlar, yalnız Gazi Osman Paşa ekaliyette kalmış. O hünkârın çıkmasını muvafık buluyormuş. Fıkara mahallelerine yemekler ve ianeler göndertmiş. Cami meydanlarında namaz kılınmasını, dua edilmesini, fıkara tasadduk edilmesini Evkaf Nazırına söyletmiş; kışlaların muayenesini yaptırtmış ve askerlerin dışarıda yatırılmalarını tembih ederek umumî mollahelerin, tiyatroların ve emsali yerlerin derhal yasak etti-

rilmesini ve Belediye hekimlerinin mahallelerde dolaşarak muhtacîne ilâç vermelerini istemiş. Bu emirleri defterine not etmiş, ısrarla takibetmiş. Mülhakata da telgraflarla emirler verdirerek oralarda da ne olup bittiğini sordutmuş. Birkaç günlerce devam ederek İstanbulu korkutan zelzele yavaş yavaş seyrekleştikten sonra dahi hünkâr, o günlerde verdiği emirlerin peşini bırakmamış, bir sürü tedbir aldırılmış.

Bir kötürüm ayokta

Bizim oturduğumuz konağın karşısındaki komşumuzun validesi için yirmi senedir nüzülden yatmakta ve perişan bir halde derlerdi. Zavallı kadın güç halle konuşur, elden ayaktan mahrum bir halde sırt üstü yatar ve güç halle bazan mindere oturulurdu.

Sarsıntı başlar bazlamaz «Aman Allahım» feryadiyle yerinden fırlıyan bu kadın yirmi senelik hastalığını kâmilten üzerinden attı ve o dakikadan itibaren dimdik ayakta dolaşarak senelerce yaşadı.

BASKINDA DÜĞÜN

Horhorda, ismini hatırlıyamadığım bir zatın güzel bir evi ve daha güzel bir karısı vardı. Çocuksuz aile emektar ve işgüzar bir kalfa ile iki üç hizmetkârdan mürekkfetti. Refahla geçiniyorlardı. O tarihlerde gece eğlenceleri mahdud ve lüzumundan fazla dolaşmak, nedense merdudolduğu için, eş dost evlerinde birbirini ziyaretle hasbihal eder, eğlenirlerdi; hayatın hâsîsî, emelin neşesi, ümidin nuru aileden; aile samimiyetinden doğar derler, sevişirlerdi. Müsterihtiler. Fakat bir aralık Horhordaki evin rahatı adamakıllı kaçtı. Hane sahibi kısa bir hastalığı müteakip öldü. Komşuların, dostların tâziyetleri yapıldı. Genç dul teselli edildi; hattâ bir müddet yalnız bırakılmadı; sık sık ziyaret edildi. Fakat hakikat rolünü oynadı.

Unuturlar seni biçare hemen ölmİYegör

Genç kadın yavaş yavaş sıkılmağa başlıyordu. Emektar ve işgüzar kalfa ona kâfi gelmedi. Ne yapıp yapıp yalnızlığın kâbusundan uzaklaşmak istiyordu. Kocasının vefatından sonra

«Bir emriniz var mı, bir şey lâzım mı?» diyerek ikide bir eve gelen akrabadan genç bir bey, kadının derdine derman olabilmek istidadım gösterdi. «Emriniz var mı » sualleri tevali etmeğe başladı. Lükın mahalle kalabalık bir mahalle olduğundan, konuyu komşunun şüphe etmesi hatıra geldi. Buna çare aranması lüzumu tahakku ketti; düşündüler, taşındılar. Nihayet her ihtimale binaen mahalle imamını ele almak zarurîdir fikrinde ittifak ettiler. İmam efendiye fazla yüz, hediyeler verdiler; iltifatlar etmek yolunu tuttular. Bir müddet böyle geçti. Çok dikkatli hareket ediyorlardı. Tetik üstünde gibiydiler.

Dedikodu

Fakat mahalle kahvesinde dedikodu başladı. İhtiyarlar, tulumbacı reisi, bazı komşular, İstanbulun meşhur on ikilerinden bir ikisi ve bunlarla iyi geçinmeği tercih eden muhtarlar evvelâ bu eve bir ihtarda bulunmanın doğru olacağın ıdüşündüler ve «Buno imam efendiyi memur edelim» dediler. İmamı mahalle kahvesine davet ettiler, işi anlattılar. Dinledi, dinledi; neticede kadım müdafaa etti. «Ben bu işi nasıl yaparım, o genç adam onun akrabasıdır ve namuslu bir adomdır» dedi. Amma mahallenin asabı gerilmişti. Baskının ve bir rezaletin önünü almak istiyerek «Bana birkaç gün müsaade edin. Kendim su işi tamik edeyim. Gideyim kalfayı göreyim, konuşoyım. Bana da bir kanaat gelirse, ihtarda bulunayım» dedi ve dediğini yaptı. Mahallelinin bir nezaketsizlik yapacağını işrabetti. Ve evi kendinden soğutturmamak için «Ben bunları size mahrem söylüyorum ve sizi mahallede müdafaa ediyorum» demeye de unutmayarak bahşişini aldı, ayrıldı.

Fener alayı

Nhayet... bir ramazan gecesi, teravihten çıkan kalabalık dul kalan genç hanımın evi önünde durdular. Bu duruşu gelip geçenler de gördü ve durdu. On dakika geçmedi, mahallenin tulumbacıları, gençleri ve ihtiyarları usulü veçhile ellerinde cam, muşamba ve kâğıt fenerler olduğu halde konakçıgm önünde toplandılar. —Evi basacaklardı— Zamparayı yakalayıp Dır güzel ıslattuktan sonra polise vereceklerdi, mahallenin na-

muşunu kurtaracaklardı. İmam efendiyi aradılar. Bu da usulden di... Böyle bir gazaya bir müzellef sakallı imamı hümam lâzımdı. İmamı bulamadılar. Çoluk çocuğu sağa sola koşturdular ve sabırsızlanıyorlardı. Kalabalık da ziyadeleşiyordu. Konu korşu da pencereleri açmışlar neticeyi bekliyorlardı. Şefa-at?... Hayır... Kimseden gelmiyordu. Bu sıralarda yakaladılar, imam efendiyi getirdiler ve hemen evin kapısını çaldılar. Evden kaçacak yer olmadığı için içindekiler müteellm, şikeste, pür halecan, âr ve hicaba tahammül etmek üzere, yani bal gibi basılmak üzere iken imam efendi gene dile geldi. Cemaate nasihat etti. Yapılan hareketin o zamanki tâbiryle nabeca olduğunu söyledi. «İçeride bulunduğu iddia olunan adam aynı adamsa, onun genç kadının arkabasından olduğunu cihan biliyor...» filân dedi, yalvardı. Fakat imam efendi söylenedursun, evin birkaç defa vurulan tokmaklardan sonra oçılmıyan kapısına abanmak ameliyesi başlıyordu. Tulumbacılar kolları sıvadılar, cegetleri çıkardılar, paçoları kıvırdılar, incecik topuklara basarak seğirttiler, kapıyı kırmağa başladılar. Bir... İki... Üçüncü hamlede birinci kattan bir gürültü duyuldu. Sokağa nozır odalardan birinin iki penceresi açılıyordu. Hemen sonra da bu iki pencerenin iki kafesi yukarıya sürüldü ve her birinden birer baş gözüktü. Dul genç kadın başını örtmüş, pencereden sarkmıştı. Genç erkek de öteki pencereden halka®şunları söyledi: «Ey cemaat bizi dinleyiniz...» diye bağırarak, kâdına döndü: «Allahın emdiyle peygamberin kovliyle seni alıyorum, bana varır mısın?...»

«— Varırım...» cevabını alınca, başını kalabalığa çevirdi ve imam efendiye:

— Dua ediniz... Cemaat de şahit olsun... Biz evlendik, karı koco olduk; zaten niyetimiz bu idi. Yalnız iddet müddetini bekliyorduk; o da evvelki gün tamam olmuştu... dedi.

Bu nutku dinliyen halk, şaşkın bir halde birbirine bakıyordu. İmam hemen dua etti, hep birden âmin dediler. Mesele de hallolundu. Yani nikâh kıyıldı. (Bu hikâye muhakkaktır. Bu hâdisede bulunanların bir hafta sonra da düğüne gittiklerini iyi biliyorum.)

Körler alayı — Üsküdar'da baskın

Bakarlar Bayezit meydanında duran ne kadar atlı araba varsa içine brer birer birçok adam biniyor; hem de birbirleriyle konuşuyor; içlerinden bir tanesi de değnekçilik ediyor. Polislerin nazarı dikkatini celbeder. Bu kadar adam müctemian nereye gidiyor, soralım, derler, arabaların yanına giderler. Ne görsünler? Yetmiş, seksen kadar (kör) aralarında lâkırda ediyorlar ve değnekçiden verilecek emri bekliyorlar. Polisler derhal tanır; bu kalabalığın başında dolaşan ve «Kör Osman Efendi» namıyla meşhur olan adama sokulurlar: Uğur ola Osman Efendi, böyle hep beraber ne tarafa derler. Kem küm eder, söylemek istemez. Polisler nemize lâzım diyenlerden olmadıkları için arabacılara da aynı suali sorarlar. Bizi pazarlık ettiler; Yıldıza götüreceğiz, cevabını alınca tereddüd ederler, koşa koşa komisere haber verirler. Komiser de aynı sür'atle Zaptiye Nezaretine haber yollar, «Bırakın, fakat peşlerini bırakmayın» emrini telâkki ederler. Beşiktaşâ vâsıl olur olmaz da Muhafızlığa (Beşiktaş Muhafızı müşir devletlû Hasan Paşa hazretleri) arzı malûmat eylerler. Bu müsamahai müteyakkızane sayesinde körler Yıldız sarayı hümayunu önlerine kadar vâsıl olurlar ve Saat kulesinin dibinde «Padişahım çok yaşa,* nidasıyla oraları gürültüye boğarlar.

Hünkâr haber alır. «Gene ne oluyor?» sualinde bulunur. Adamlar koşturur. Biraz da telâş eder. Takikata başlarlar ve cemmi gafîrin başında bulunan Osman Efendiden sebebi ziyareti sorarlar. Osman Efendi şu cevabı verir ve beraberce gelen körler namına dahi isti'tafta bulunur: (Ecdadı ızamı şehriyarîden bir padişahımız bî rferman ihsan buyurmuştur. Bu fermanı mülûkânede İstanbul'daki fakir körlere her ay X akçe maaş verilmesi tasrih buyurularak bir de bunların imaretlerinde yemek yemeleri irade edilmiştir; kaç senedir biz körlere bu maaş ve imaretlerde yemek verilmiyor. Veli nimet efendimiz irade buhursunlar, ecdatlarının fermanı yerine gelsin. Bu niyazda bulunmak için buraya keldik.).

Hemen bu cevabı olduğu gibi İkinci Sultan Hamide arzedirler.

Padişah da şu cevabı verir ve kalabalığa selâmı şahane ile beraber tebliğ ettirir:

(Hakları vardır. Ecdadın vasiyetine riayet etmek lâzımdır. Lâzım gelenlere bu işi havale ve tembih ederim. Müstehkem olsunlar...)

Bu vadei seniye kalabalığa tebliğ olunduktan sonra her birine beşer altın ihsanı şahane tevzi olunur; gene «Padişahım çok yaşa» diye bağırırlar, avdet ederler.

Biraz evvel ismi geçen adam, müteşebbis bir zat olarak tanınmıştır. Haksızlığa isyan eder bir zat ve hafızı Kur'an'dır. Âmâ doğmuş olduğu halde hıfzı Kur'an'a kulaktan muvaffak olmuşlardandır ve hiç sendelemiyen bir hâfızaya maliktir. Kendisi Meşrutihetten sonra, pek bilmiyorum hangi bir teşebbüs yüzünden, devrin Dahiliy eNazırı Talât Bey onu İstanbuldan çıkartmış, bir yerde ikamete memur etmişti ve bin kuruş kadar da bir maaş verdimişti. Bugün bir piri muhterem olarak hayatta ve vefakâr dahi olduğu için, dostlarını ziyaret nezaketini göstermekte imiş.

Üsküdar'da bir baskın

Saçlı sakallı hususî yaveranı hazreti padişahîden biri; bir akşam üzeri nöbetçi yaver beylerin odasına gelir. Acele kapıyı açar, şimdi hanginizin işi yoktur? der. Boş bulunur, yaver İsmet Bey (vüzeradan ve valilerden Hasan Refik Paşazadedir) bendenizin isim yok; haberini verir. Haydi öyle ise beni takip ediniz, emrini alır; paşanın arkasına takılır. İkinci Sultan Hamidin Yıldızdaki sarayının kapısı önündeki Saat kulesi dibinde bekliyen kira arabalarından birine binerler. Arabada iki kişi daha kendilerine refakat eder. Koşa koşa Beşiktaş'a; Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçerler ve gene bir kira arabasına rakiben arabacıya verilen adresi bulmak üzere gidecekleri eve doğru hayvanları koştururlar. Ufak ve köhne bir hanenin kapısı eşliğinde araba durur. İnerler. Diğer iki kişiden birine kapının çalınmasını paşa emreder. Çat çat çat gürültülü bir kapı çalınır. Elinde bir şamdan, ihtiyar bir kadın «Ne o; ne o?» diye dakki bab edenlere hayretle bakar. Hemen içeri girerler. Paşa hazretleri de gelir; taşlıktaki bir hasır iskemleye oturur ve

derhal İsmet Bey'e, yanlarındaki iki kişiden birini alıp yukarıya çıkmasını ve her tarafı gezerek evrakı muzırta aramasını tembih eder. Neye uğradığını bilmiyen İsmet Bey şaşkına döner, yukarıya çıkar. Odanın birinde bir ihtiyar adamın öksüre öksüre bir yatakta yattığını görür, evi arıyacağını söyler. Bu adam hane sahibiymiş. Biçare titremeğe başlar. Titriye titriye ayağa kalkar, buyurun, der. Bu sırada da evin içinde bir ağlama sesi duyulmağa başlar. İsmet Bey, adamcağıza bir tesliyet işareti çıkar, şuraya buraya gûya bakar. Aşağı inerler. Bir şey bulamadığını söyler.

»Sakın ikbal için eşhasa olma âleti ağraa»

»Sana lâzım mı olmak âleme cellât lâzımsa»

Paşa: «Nasıl olur » feryadiyle İsmet Bey'e bir çıkış irsal etmekle beraber diğer adamlarının ikisini birdem etrafa saldırır. Bir torba içinde bir takım kâğıtları aşağıya indirirler. Paşa bir daha İsmet Bey'e sert bir şeyler söyleyince, daha sert cevabını alır; ve yere dökülen evrakın içinden bir iki kâğıt çekerek ve göz gezdirerek böyle evrakı muzırta olur mu? Olsa da böylece yatak odasının bir köşesinde bırakılır mı? Kim bilir muhbir biri sadık (!) ne için bir iftirayı etmiştir; gibi sözleri de gene İsmet Beyden duyar. Hiddetle kalkar. Torbayı arabaya sokturur. Koşa koşa saraya vâsıl olurlar. Olurlar amma İsmet Bey de de şafak atar. Bu izbandut herif kimbilir benim için padişaha neler söyleyecektir vahimesiyle müteezzi olur. Ve koşar gider babasının dostu olan Başmabeyinci Hacı Ali Paşaya vakayyı olduğu gibi anlatır. Nöbetçi odasına avdet eder. Arkadaşlarına da olanı biteni anlatır.

İki gün sonra sarayda harıl harıl İsmet Beyi ararlar. Paşa zademini ödö kopar. Doğruca Hacı Ali Paşaya gitmesini söylerler. Bin halecanla koşar gider. Biraz da muziyliği seven hayırhah Hacı Ali Paşa iptida «Oğlum sen ne yapmışsın?» gibi bir itapla (!) İsmet Beyi yanına oturtur: (Efendimiz çok memnun oldu. Selâmı şahane buyurdular...) haberi beşaretini verir. Ve zannediyorum bir kırmızı atlas kesecikle 500 altın atıye gelir.

Vükelâ vapuru ve yan kamarası

Bir vükelâ vapuru varmış. Yalızları Boğazda ikamet eden paşaları iskelelerden alıp köprüye getirir, akşamları köprüden kalkar, Boğaza gidermiş. Ben bu vapuru bilmiyorum. Fakat kaptanını Beyrutta tanırdım. Bahri Sefit kumandam gibi bir unvanla Beyrutta oturan Piri paşazade miralay Faik Bey —Sonra mirliya paşası olmuştu. Boğaziçinin Şirketi Hayriye vapurlarında toplanan paşaların yan kamaralarda oturduklarını biliyorum. Ağaları kamara kapılarını açar paşalarım veya beyefendilerini yerleştirirlerdi. Ve ellerindeki evrak çantalarını bırakmıyarak kapıların önlerinde efendilerini beklerlerdi. Hiç unutmam Cevdet Paşa daima İstanbulin giyerdi ve kamarada otururken bastonunu dizlerinin üzerine kor, elleriyle muttasıl çevirirdi, gülerek konuşur, konuşanları da dikkatle dinlerdi.

Netayicülvukuat isimli tarihi yazan Evkaf Nazırı Mustafa paşa ise çok şişman bir zattı ve az konuşurdu. Konuştukları şeyler de ol devrin tâbiri mahsusasmca mâlâyâ'niyyat yâni şimdiki (yani... yani) lerin bir başka türlüydü suyu sabuna dokunmayan lâkırdılardı.

Mektupçu haşan Efendi

Defteri Kakani mektupçusu Hasan Efendi; Meclisi Maliye Reisi İbrahim Efendi; Hâşim Molla Bey (Maarif Nazırı Hâşim Paşa); Maliye Nazırı Nazif Paşa; Altıncı daire belediye müdürü Mehmet Ali Bey; Sami Paşazade Hasan Bey; ve daha isimlerini şimdi hatırlıyamadığım bir iki zat ekseriya aynı vapurda birbirlerine tesadüf eder, yan kamaralarda oturur konuşurlardı. Yekdiğerini iyi tanıyan namuslu adamlardan oldukları için de rahat konuşurlardı. Yalnız vapur Beşiktaş iskelesine uğradıktan sonra bazı kere neşeleri kaçır dilleri tutulurdu. Yan kamaraya galiba Beylerbeyinde ikamet edenlerden bir kırmızı fesli musallat olmuştu. (Kırmızı fesli jurnalcılara verilen bir unvandı o zaman) bu adam içeriye girer girmez ağız ararcasına bin türlü hezeyan söyler, o devre göre tehlikeli lâkırdılar ederdi. Hattâ bir gün kamaraya girer girmez yerlere kadar selâm çıkmazdan evvel «Duydunuz mu efendilerim? İngiliz Ali Bey Diyarıküfür-

de gebermiş» gibi çok terbiyesizce bir haber vermişti. (Meşhur Ahmet Rıza Beyin pederi) maksadı da hali firarda vefat eden o zata karşı kamaradakilerin ne söyleyeceklerini tecessüs olduğundan bunun farkına varanlar bu gibi hususlarda mahir olan mektupçu Hasan Efendiden stimdat isterlerdi.

Hasan Efendinin dolması

Evet: Bu haberi Hasan Efendi hiç duymamazlıktan gelerek lemhai basarda yüksek sesle efendilerim dün akşamki —ahçıbaşı kölenizin— dolmasını arz ve tarif edeyim. Hayretlerde kaldım efendimiz. Ağzınıza lâyük bir cennet taamıydı mukaddemesiyle dolmanın reçetesini şöylece tarif etmişti «...Bizim ahçıbaşı Rıdvan Ağa köleniz dün bir düzüne bildircin almış. Birer birer ayırmış, temizlemiş, âdetâ kıyma haline sokmuş. Evvelce hazırladığı tavuğun içerisini doldurmuş. Çırakları, usta bu ne olacak, demişler (dolma) demiş. Fakat çıraklara hindinin de tavuk gibi ihzarını emreylemiş. Bunun içine de tavuğu yerleştirmiş. Bendehanenizin mutfağı önünde bir de içerisi, parke taşla-riyle örtülü kuyu vardır. Yaktırdığı ateşi kuyunun dibine sürdürmüş, ıskarasım da koymuş, hindiyi olduğu gibi kuyuya sarkıtmış, ağzını kapatmış, saatlerce orada bıraktırmış. İşte efendilerimiz dün akşam cakirhanenizde böyle bir hindi dolması yedik, padişahımıza dua ettik. Cenabıhakkâ hamdettik...» Vapur Beylerbeyini geçtikten sonra Nazif Paşa dayanamamış Hasan Efendiye; mektupçu beyefendi bu hindi dolmasını bu akşam bir de ahçıbaşı bendenize ömir ve tarif buyurursanız tadından yenmez gibi bir şaka yapmıştı. Fakat bu şaka bir hakikat ve bu i dolma cennetten bir taam oldu.

Casusların sonu

Casuslar aşağı yukarı malûm idiler. Saraya fazla devamları, durup dururken rütbe, nişan almaları ve maaş zartları ve hiç vazifeleri olmadığı halde sureti haktan görünerek padişahı da korkutarak can yakmaları elbette kulaktan kulağa erişir, foyalar meydana çıkardı. Sonra da Elhâinü Hâifün mısdafınca kendi korkarlıkları da hüviyetlerini tebarüz ettirirdi. Hayli istiskal de görürlerdi. Evlerine kimse gitmez gibiydi. Kimsenin evine

kabul edilmezler gibiydi. Onun için vapurlarda, resmî daireler-
de dolaşır havadis toplamakla uğraşırlardı.

Ne kadar da mutabasbıs idiler. Kıvrıla kıvrıla konuşurlar-
dı, çünkü öteki türlüsünü; insancasını pek beceremezlerdi. Meş-
rutiyetten evvel de olduğu msiullû meşrutiyetten sonra da dai-
ma müsteskal ve binnetice makhur oldular ve birçoğunun fena-
lığını manevî ve maddî hicranlarla masum evlâtları ödedi. De-
mek ki kendilerine de, ailelerine de hiyanet ediyorlardı. Hulâ-
sa İkinci Sultan Hamid devrinin füzulî casusları perişan oldu-
lar.

BÜYÜK ADADA KIR ÂLEMİ

Bebekteki yalımızda ikamet ediyorduk. Büyük validem bir
zatürrie geçirdi. Ölümünden dönen hasta çok zayıf düştü. Dos-
tumuz ve doktorumuz Zambako Paşa ısrar edip Büyükadaya git-
memizi istedi. Mecbur olduk. Büyükanamın Maden tarafında
bir köşk kiraladık. (Bu köşk Mahmut Celâleddin Paşanın ikin-
ci haremi Leylâ Hanıma aitti.) Büyük anamı bunu da ısrar et-
tiği için Zambako Paşanın çatanasıyle Adaya götürdük. Ben,
anamın öksüzü olduktan sonra büyük anamın yanından ayrıl-
mazdım. Beni- bir çanta gibi nefeye gitse yanında taşır ve oda-
sında yatırırdı. Büyükadada da böyle oldu.

Hava tebdili hastamıza çok yaradı, iyileşmeğe, kendisini
toplamağa başladı. Ve mutadî veçhile faaliyetlerine kavuşuyor-
du. Artık sabahları erken kalkıyordu. Namazını kılıyor, Kur'a-
mını okuyordu. Evin işleriyle meşgul olarak tembihatta bulu-
nuyordu; selâmlık dairesine çıkıp her tarafı gözden geçiriyor,
mutfakları teftiş ediyordu. Artık müsterih ve memnun idik.
Cenabı Hak onu bize bağışlamıştı.

Sonbahar gelmişti. Akşamları erken oluyordu. Gökler çiğ-
semekte idi. Büyükada daha güzelleşiyordu. Ortalık zümrüt-
lere benzemişti. Bir sabah bizim evde fazla bir faaliyet belir-
di. Komşumuz ve amcam Ali Rıza Mümtaz Paşanın damadı
Nâzım Beyin aşçıları bize geldiler. (Meşrutiyeti müteakip zu-
hur eden veya ettirilen 31 mart hâdisesinde mebusan reisi Ah-
met Rıza Bey zannolunarak derhal şehid edilen Adliye Nazırı

Nâzım Paşa) tabla tabla yemekler hazırlanıyor, ayvazların başlarına konularak bir tarafa sevkediliyordu. Çocukluk bu ya ben de bunlarla eğleniyordum. Bu aralık haminnem bahçeye çıktı, sokak kapısına doğru yürüdü. Yanında kalfası Kâmran vardı. Bana işaret ettiler, koştum kapı önünde bekliyen arabaya bindik. Birkaç dakika sonra vapur iskelesine inen yolun başına vâsıl olmuştuk.

Arabadan indik, iskeleye yürürük. Şirketi Hayriyenin birbirine benziyen iki vapurundan biri iskeleye doğru geliyordu çok da yaklaştı. İçerisi çok kalabalıktı. Yanaştılar, vapura girdik. Önümüze düşen iki harem ağası bizi büyük kış kamaraya götürdüler. Kendimizi bülbüller gibi ötüşen güzellikler ve güzel sesler ortasında bulduk. Herkes neşeli ve işveli idi. Doğruca kamaranın bir köşesinde oturmakta olduklarım gördüğümüz iki hanımefendinin yanına gittik. Bunlar Hidiv İsmail paşanın haremeleri hanımefendilerdi. Büyük anamı yanlarına oturttular ve tanımadığımız kadınlara prezante ettiler. (İsmail Paşanın haremelerinden Qeşmâfet Hanımefendinin çocuğu olmadığı için Faika isminde bir hanımı evlâtlık edinmişti. Ve bu hanımı İzzet Paşa isminde bir Mısırlıyla evlendirerek bütün servetini bunlara hibe etmişti. Çok ihtiyar oldular, son zamanlara kadar yaşadılar). Hanımlar konuşa dursunlar ben güverteye çıktım. Harem ağası bana refakat ediyordu. Beni doğruca İsmail Paşanın oğullarının yanına götürdü. Ellerini öptüm, yanlarında tanımadığım sakallı bir adam gördüm. Buna hürmet ediyorlardı. Ve Arapça konuşuyorlardı. Anlaşılıyordu ki bu zat Türkçe bilmiyordu. Bunu böyle söyledim, çünkü Hidiv İsmail Paşanın Emirgândaki sarayında herkes Türkçe konuşurdu.

İptida kadınlar vapurdan çıktılar. Arabalara doğru yürümeye başladılar. Harem ağaları etrafta koşuşuyorlardı. Arkalarından da biz vapurdan çıktık, katara takıldık. Yeldirmeli, maşlahlı, çarşafı ve feraceli elli altmış kadınla; -uzun fesli prenslerin ve paşaların; sırmalı çepkenli ceketler giyinmiş kırsal pantolonlu ve beyaz çoraplı, siyah rugan iskarpinli Berberilerin ve harem ağalarının redingotları bir alayı vâlâva şebih olduğu için iskelede biriken halkın bihakkın tecessüs ve alâ-

kasım çekiyordu. İskeleden arabalara doğru çıkarken ister istemez bu kalabalığın ortasında kalmıştık.

Arabalar doldu, eşeklere binmiş olanlar hareket ehazırlaıdı. İsmail Paşanın küçük oğlu askerî üniformasıyla ve yaver kordonlariyle eşeğe binemeyeceği için bizim evden getirilen bir kısırağa râkib olmuştu. Sürüye «arş» dedi. (Dil) e doğru yola revan oldu. (Dil) de bir kır âlemi yapılacaktı. Emirgândan da ayrıca aynı vapurla tabla tabla yemekler gelmişti.

Yediler, içtiler, eğlendiler, şakalaştılar, konuştular. Adanın turlarını yaptılar. Çamların aralarına serpildiler. Dil'e gelen fıkara ya yemekler, atiyeler; araba ve eşekçilere dünyanın parasını verdiler. Ada fakirlerine kışlık kömürleri için elli altın hediyeler ettiler. Çeşmâfet Hanımefendi bizim köşke de uğramıştı. Bir muayyen saatte hepsi vapura geldiler, bindiler, Bebeğe gittiler. Bebeğe dedim, zira; boş kalan yalımızda vapurun güvertesinde kendisiyle meşgul olduklarını söylediğim zatı şerif ikamet etmekte idi. Maa aile bir iki ay için Mısırdan Asitane'ye gelmişti. Bu zatı şerif Mısırlı küçük İbrahim Paşadır ve Ahmet isminde bir de kardeşi vardır ki bu Ahmet Paşa Mısırlı prens Yusufun babasıdır ve Nilde boğulmuştur. İbrahim Paşanın da evlâtları vardı. Prens Ahmet Pariste otomobil ile geçerken bir şimendiferin altında kalarak ölmüştür. Prens Seyfeddin de İstanbul'da terki hayat etmiştir. Bir de Prens Şivekûr isminde hemşireleri vardır. İbrahim Paşanın bu seferden sonra bir daha İstanbul'a gelip gelmediğini hatırlamıyorum.

«Evvel zaman içinde» merhum ve mağfur Şirketi Hayriye'nin bir vapuriyle ve büyük amcalarının refakatiyle Büyükkadaya gelenler meyamında buluna nvüzerayı saltanatı seniyeden prens Hüseyin Paşa ile yaveram hazreti yehriyariden prens Fuadm «âhır zaman içinde» Mısır'a sultan olduklarını gördük. Emirgândaki pembe bofalı ahşap yalısında ve babası İsmail Paşanın yanbaşıda oturduğu zamandanberi Hüseyin Paşayı —Sultan Hüseyin— ve çocuklarını tanırım, beraber oynardık. Prens Fuadı da —kiral Fuat— Avrupadan İstanbul'a geldikten sık sık Emirgânda görürdüm. Sonra kendilerini Pariste gördüm. Prens Şivekârdan olan kerimelerinin yanında yani Mısır sefarethanesinde misafir idiler ve sefir damatlarıydı. Fev-

kalâde zeki, dünyayı konyayı görmüş, tecrübeli, senelerce Avrupada yaşamış ve neşeli bir zat idi. Büyük biraderi Sultan Hüseyine gelince gayet ağır başlı, temkinli, güler yüzlü bir zat idi, çok da güzel konuşurdu ve uzun uzun ağır ağır konuşurdu. Her ikisinde babaları gibi bir nevi konuşma tikleri yoktu. Zira İsmail Para lâkırdı arasında muttasıl Halan festegiz... Falan festegiz...» der dururdu. Ne tuhaftır çocukluk hâtıraları bir türlü unutulmuyor. Hâlâ o günler bugün gibi gözmünün önündedir. Hele Şirketi Hayriyenin burunları sivri ve yandan çarklı iki vapurunu bir türlü unutamıyorum. İsimleri kadar güzel vapurlardı :Âsayiş — Bahariye...

MARUZATA DAİR

Mithat Paşa bir meselede inatçılık etmiş. Padişah iradeyi vermezse ben de Babîâlidin maruzatı saraya yollamam, demiş. (Şunu arz edeyim: Her gün resmî maruzat sarayı hümayuna üç makamdan takdim olunurdu. Sadrâzam, Şeyhülislâm, Serasker...). İkinci Sultan Hamidin bu söz vehmine dokunmuş. Vay, maruzatı saraya yollamamak ne demektir Babîâli beninde mi amcam ve kardeşim gibi tanımiyacak? Bu nasıl olur ve neden dolayı?' mütalâalarında bulunmuş, korkmuş ve Mithat Paşayı azledip Avrupaya nefyedinceye kadar bu korku içinde kalmış. Bu tarihten itibaren her akşam üzeri çalıştığı masanın başında oturur ve bu evrakı beklermiş. Seneler geçmiş, bu arzettığım Mithat Paşa hikâyesi sırasında mabeyni hümayun başkâtibi bulunan Sait Bey (paşa) müahharen bilmem kaçınıcı defa olarak makamı sadarete yine gelmiş ve bu memuriyeti nasılsa birkaç ay devam edip dururken bir işten dolayı hünkârı aralarında ihtilâf çıkınca (ben de maruzatı takdim etmem) demiş ve temarüz etmiş, konağına gitmiş. (Bu konak bugün Nişantaşmda Güzel Sanatlar kız enstitüsüdür). Mutatı veçhile Sultan Hamid telâş ederek adamlar yollamış hem babınlıye gitmesini, hem de maruzatı saraya yollamasını emretmiş; etmiş amma sadrâzam dinlememiş.

Padişah fazla kızmamış demek olacak: «O halde sadrâzam iyileşinceye kadar Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa maruzatı

vekâleten imzalasın» demiş ve böyle de olmuş. Olmuş; fakat bu defa da Adliye Nazırı Babiâliden dördüncü defa koşa koşa Adliye Nezaretine gelen Mehmet Ali Beye (paşa) «artık yetiştir. Sadrâzam temarüz etsin evinde otursun. Ben haberim olmayan işlerin evrakını imbzalıyayım. Neden? Hayır. Artık imzalamam» cevabını vermiş. Mehmet Ali Bey ricalarda bulunmuş ise de Abdurrahman Paşa bihakkın bu ricayı da is'af etmemiş, kat'ı kararını vermiş. Bunun üzerine amedci bey koşa koşa sadrâzama gitmiş. O da söz dinlemeyince saraya koşmuş. Padişaha arzıhal etmiş.

Eyyami fitne erdi belâlar mübareki

Sultan Hamidin fesi başından fırlamış; ikinci kâtip Ahmet İzzet Paşayı Sait Paşaya yollamış ve evrakı imzalaması için Ametçi Beyi de sadrâzam konağına yollamış. Sadrâzama kandıramamışlar. Bin dereden su getirmiş. Uzun uzun tezkereler yazmış. Hulâsa hünkârı iz'açetmiş. Nihayet çaresiz kalan padişah gece yarısına yakın bir saatte Konya valiliğinden İstanbul'a; İstanbul'da da bir fevkalâde komisyonriyasetine getirdiği Avlonyalı Ferit Paşayı saraya celbederek Sait Paşadan alırdığı mührü kendisine emanet ve makamı sadareti tevcih etmiş ve hemen maruzat evrakını oracıkta imzalattırarak evhâmını teskin eylemiş. (Yeni sadâzam henüz Babiâliye gelmeden; hattı hümayun okunmadan evvel gece yarısı kapı kapı dolaşan bu maruzatı sarayda imzalamıştı.) Âmedi kaleminde bu hâdiseyi haber aldığımız zaman o zamanın tâbirince (engüşt berdi hâni hayret...) yani şaşkınlıktan donakalmıştık. Maruzat bir gün geç kalaydı ne olacaktı? Sebebini bilmekle beraber manasızlığının hududunu bulamamıştık.

Bir fevkalâdelik

İkinci Sultan Hamid sadrâzamları değiştirdikçe Babiâli'de okuttuğu hattı hümayununda «Paşanın isfisali vukuuna mebni» der; (azil) tâbirini pek kullanmazdı, yahut «hasbelicap infisali üzerine» veyahut tek bir defasında olduğu gibi Halil Rifat Paşanın sadrâzam olarak vefatından sonra «paşa-

mı vefatı üzerine» gibi cümleler kullanırdı. Ancak bu defa Ferit Paşaya yazdığı hattı hümayunda Sait Paşanın azliyle tâbirini kullandı. Bütün Babîâli bunda bir fevkalâdelik bulmuş ve meraklılar sebebini araştırmışlar idi. Nihayet kâinat öğren-di; padişah azlettiği sadrâzamanın hareketinden dolayı günlerce rahatsız kalmış. Sait Paşa da azil tâbirinden pek müteessir olmuş.

Hünkârın dikkati

İkinci Sultan Hamit sabahları öğle yemeğinden evvel işini bitirdikten sonra mabeyncileri veya maiyeti vasıtasıyla bazı iradelerin yazılmasını başkâtibe söyletirdi. Bu beyler veya paşalar hünkârın dikte ettiği not kâğıtlarını imzalar ve saat ve dakikasını yazar, başkâtibe verirlerdi. Başkâtip böylece aldığı iradelerin bir listesini yapar, hünkâra takdim ederdi. Ve her sabah resmî maruzatın yani saraya gelen maruzatı hünkâra götürürken bir de hulâsalarını takdim ederdi. Bu da kâfi ge-1 mezdi. Babîâliye ne kadar irade gbnderilmiş ise buna da Âmedî bey memur edilmişti: Bir listesini saraya takdim eylerdi. Bunlar da demekti ki iradei seniyeleri tebliğ ve tebellüğ edenler sıkı bir murakabeye tabi idiler. Madem ki padişah her sözü bir irade idi; böyle yapılması gayet doğru idi ve herkes hünkârın bu dikkatini tasvibeder, yaptığı işe ehemmiyet verirdi ve elden takdim olunan arizalardan ehemmiyet verdikleri olur-sa arkasına (C) işareti koyar, başkâtibe yollardı. Bu benden sorulsun demekti ve bunlar için verdiği emirler üzerine yazılan müsveddeleri gördükten sonra tebyize yollardı, Hâfızası da çok kuvvetliydi. Hiç unutmazdı. Seneler geçse günü gününe verdiği emirleri hatırlardı.